

A hadtudomány aktuális kérdései I.

Szerkesztette
M. Szabó Miklós

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

A hadtudomány aktuális kérdései napjainkban

I. kötet

A hadtudomány aktuális kérdései

I. kötet

Szerkesztette

† M. Szabó Miklós

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2022

Szerzők
Berek Tamás
Boda Mihály
Bolgár Judit
Farkas Johanna
Forgács Balázs
Kirovne Rác Réka
Krizbai János
Remek Éva
Ritecz György
Taksás Balázs
Tóth András
Völgyi Zoltán

Szakmai lektorok
Dr. Krajnc Zoltán ezredes
Siposné dr. Kecskeméthy Klára ezredes

Kiadja a Nemzeti Közszerzői Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó Iroda
A kiadásért felel: Christján László

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Karácsony Fanni
Olvasószerkesztő: Szarvas Melinda
Korrekter: Tomka Eszter
Tördelőszerkesztő: Stubnya Tibor

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

DOI: https://doi.org/10.36250/00973_00

ISBN 978-963-531-612-0 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-613-7 (elektronikus PDF) | ISBN 978-963-531-614-4
(ePub)

© A szerkesztő, 2022
© A szerzők, 2022
© A kiadó, 2022

Minden jog védve.

Tartalom

<i>M. Szabó Miklós: Előszó</i>	7
I. A hadtudomány általános elmélete	9
<i>Berek Tamás: Az ABV-védelem hatékonyságát meghatározó ABV-jártasságok szerepe a katonai műveletekben</i>	11
<i>Forgács Balázs: Adalékok a gerillaelméletek fejlődéséhez</i>	25
II. Biztonsági tanulmányok	43
<i>Remek Éva: Az EBESZ-térség megoldatlan konfliktusai – fagyott konfliktusok és/vagy fagyott diplomácia</i>	45
<i>Ritecz György: A migráció és a terrorizmus összefüggéseinek vizsgálata</i>	57
<i>Tóth András: Az IoT-eszközök védelmi célú alkalmazásának információbiztonsági kihívásai</i>	77
III. Társadalomtudomány	93
<i>Boda Mihály: A hibrid háború etikája: az igazságos hibrid háború elmélete</i>	95
<i>Bolgár Judit – Völgyi Zoltán: Felkészítés, fejlesztés a stressz önerőből történő kezelésére különleges műveleti tevékenység kapcsán</i>	109
<i>Farkas Johanna: A vallási szélsőségek és radikalizáció pszichológiai mechanizmusai</i>	125
<i>Krizbai János: A paradigmaváltás szükségessége és lehetőségei a katonai szervezetek irányítási, működési rendszerében</i>	143
IV. Katasztrófavédelem	161
<i>Kirovné Rácz Réka: A sendai katasztrófakockázat-csökkentési keretrendszerrel a magyar nemzeti katasztrófakockázat-értékelésig</i>	163
V. Védelemgazdaság	177
<i>Taksás Balázs: Hadiipari transzformáció a 21. században</i>	179

M. Szabó Miklós

Előszó

A Nemzeti Közszerológati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kara, valamint a Hadtudományi Doktori Iskola vezetése mindig kiemelt figyelmet szentelt a tanári kar és a doktoranduszok publikációs tevékenysége feltételeinek a biztosítására, illetve annak folyamatos továbbfejlesztésére.

Nos, e pillanatban is ennek lehetünk tanúi, amikor a szükséges anyagi alapokat megteremtve egy-egy kötetet biztosítottak a kutató oktatók és a hallgatók számára, hogy pályázati úton lehetőséget kapjanak újabb anyagok publikálására.

Ebben az I. kötetben a doktori iskola 12 oktatójának 11 tanulmánya jelenhetett meg. A kiadvány értékét emeli, hogy a közreadott publikációk – többségükben a legújabb kutatási eredmények – „palettája” rendkívül színes és széles: a hadtudomány általános elméletének bizonyos területétől, biztonságpolitikai, etikai, pszichológiai, információbiztonsági és katasztrófavédelmi kérdéseket vizsgálunk, értékelnek, adnak közre, segítő a kutatótársak és a doktoranduszok ismeretbővítését.

S ha megengedhető a szerkesztőnek – nem értékítéletként, csak személyes tapasztalatként –, nagy várakozással tekintek bizonyos tanulmányok „magasabb előjárói fogadtatására”. Ugyanis hadtörténészként alaposan megismertem, részben részletesen feldolgoztam a *Magyar Katonai Szemle* 1930-as években megjelent cikkeinek a tartalmát, de különösen a hadsereg szervezetére – felszerelésére – alkalmazására történt hatását! Ugyanis a trianoni béklyók – ha már centenáriumi évben vagyunk – következtében csak elméleti síkon lehetett a légi- és páncélos erők, a fegyvernemi együttműködés, a hadsereg-szervezés, a harc-eljárások stb. jövőjét megalapozni. Pezsgett a szellemi élet a folyóirat hasábjain: hadnagytól altábornagyig „ontották” a jobbnál jobb vagy rosszabbnál rosszabb vitacikkeket, amelyekből az 1930-as évek végére kialakultak a különböző szakterületek koherens elképzelései, amelyek jó része új szervezetekben, fegyverzetekben, szabályzatokban, harc-eljárásban öltött testet.

A kötetben található legalább két olyan tanulmány, amelyek, ha az előjárók alaposan megismerik azokat, s legalább néhány gondolatot figyelembe vesznek a szervezeti struktúrák vagy a fegyverbeszerzések hallatlanul bonyolult és egyre összetettebb feltételrendszerének kialakítása során, akkor érik majd el igazi céljukat!

Mindezek okán ajánlom e kötetet az oktatók, kutatók, doktoranduszok, hallgatók – s nem utolsósorban –, a döntéshozók figyelmébe.

Vákát

I. A HADTUDOMÁNY ÁLTALÁNOS ELMÉLETE

Vákát

Az ABV-védelem¹ hatékonyságát meghatározó ABV-jártasságok szerepe a katonai műveletekben

Bevezetés

A parancsnok felelőssége az ABV-védelem megszervezése a csapatok ABV-védelmi feladatrendszerének megfelelően. A túlélést biztosító ABV-védelmi rendszabályok hatékony alkalmazása biztosíthatja a védelmet az ABV-kockázatvállalás időszakában, ugyanakkor ennek követelménye többek között a kockázatvállalás filozófiájának és következményeinek megértése, pontos, hiteles információk beszerzése az ABV-helyzetet illetően, valamint az ABV-kockázat értékelése és kezelése. Ennek záloga a megfelelő szintű ABV-jártasság kialakítása.

Katonai műveletek ABV-környezetének műveleteket befolyásoló hatása

A katonai műveletek ABV-környezetének komplexitása megnehezíti a hadszíntér felderítői előkészítését, valamint a hadműveletek tervezését és végrehajtását egyaránt, hiszen az ABV-fegyverek komponenseinek bármelyike mellett azok együttes, illetve egymást követő alkalmazására is számítani lehet.²

Egy esetleges nukleáris csapás következményeként a műveleti területen kialakuló ABV-helyzetet magas sugárszintű szennyezett terepszakasz, az összetett hatás következtében létrejövő tüzek, torlaszok, rombolások, radioaktív termékekkel szennyezett légtér jellemzi, ami nagymértékben megnehezíti a katonai művelet folytatását, a harcászati siker kifejtését és nem utolsósorban a csapás következményeinek felszámolását végző csapatok tevékenységét.

Radioaktív anyaggal kombinált improvizált robbanószerkezet nem nukleáris fegyver és nem tömegpusztító hatású, azonban a következmények közvetett hatással lehetnek a katonai műveletekre. Fontos, hadműveleti jelentőségű katonai objektumok, egyebek mellett a logisztika (hadtáp) objektumai, kikötők, menet-, után- és hátraszállítási útvonalak szennyezését követő sugárfelderítése és -mentesítése, valamint a védelmi intézkedések bevezetése következtében késedelmet szenvedhetnek lényeges műveletek. Harcászati következményeit tekintve azonban rosszabbak a kilátások. A műveleti képességet érheti veszteség ezen erők tevékenységi körletében a radiológiai veszély által érintett területeken. A biológiai harcanyag, illetve fegyver ellenség általi alkalmazása mellett

¹ Atom-, biológiai, vegyi védelem.

² Berek Tamás: *ABV (CBRN) analitikai laboratórium, mint művelettámogató speciális vegyvédelmi képesség*. *Hadmérnök*, 4. (2011), 1. 131–144.

veszélyes biológiai anyag környezetbe kerüléséből származó veszélyhelyzet lehetséges forrása lehet olyan létesítmények elleni támadás – vagy azok másodlagos rombolódása –, ahol fertőző anyagokat előállítanak vagy tárolnak.

A vegyi környezetet a katonai, valamint a polgári célú veszélyforrások jelentik. A vegyi hadviselés fenyegetése mellett a nem csapásból származó, illetve veszélyes anyagot tartalmazó objektumok hagyományos fegyverek alkalmazása következtében nem szándékoltan bekövetkező rombolódása miatt kialakuló vegyi veszélyforrásokkal is számolni kell.

A konfliktusban érintett területen bekövetkező kibocsátás, függetlenül attól, hogy az szándékos tevékenységből vagy balesetből ered, hatással lehet a hadműveletek menetére. A katonai műveletek ABV-környezete meghatározza azt, hogy a jövő műveleteit a részt vevő erők ellen irányuló ABV-fegyverek (-veszélyek) alkalmazásának (hatásának) kockázatával kell tervezni és vezetni. Következésképpen az erőinknek nem csak a hagyományos támadásokkal szembeni védelemre kell képesnek lenniük, a parancsnokoknak tudniuk kell a műveleteket vezetni ABV-környezetben is, huzamosabb időn keresztül.

A parancsnok ABV-jártasságának hatása a művelettervezésre

Az ABV-jártasság követelményei³ a parancsnokok vonatkozásában előírják, hogy a beosztottjait meghaladó ABV-védelmi ismeretekkel kell rendelkeznie. Ahhoz, hogy a parancsnok a veszélyes objektumok környezetében vagy csapásból származó ABV-környezetben is tervezni tudjon, és végre is tudja hajtani a műveletet, ismernie kell az ABV-csapásokból, illetve a nem csapásból származó vegyi, biológiai és sugárszennyeződésből eredő veszélyeket.

A riasztás és értesítés hatékonyságának tekintetében kiemelten lényeges az ABV-(CBRN-) jelentések tartalmának értelmezése, továbbá a riasztás, valamint az értesítési rendszer rendszabályainak ismerete, az ABV-védelmi rendszabályok alkalmazási készsége. A védelmi intézkedések egész sora viszont a rendeltetésszerű feladat-végrehajtást nehezíti: az adott tevékenység időigénye megnövekszik, ezenkívül a személyi állományra is jelentős pszichikai terhet ró.

A parancsnok a meghatározott feladatokat és kötelességeket eredményesen csak úgy tudja végrehajtani, ha a szakirányú tevékenységek megoldásába bevonja törzsének vezető beosztású személyeit és azok törzseit, valamint az ezek alárendeltségébe tartozó részlegeket. Az elhatározás meghozatalának módszereivel szemben támasztott követelmények közül kiemelve a „megbízhatóságot”, amely a feldolgozott anyag hitelességét, a kidolgozott eljárások pontosságát, szakmai elfogadhatóságát, végrehajthatóságát jelenti, elmondható, hogy a megbízhatóság alapvető követelménye a törzs szakmai felkészültsége, a megalapozott információk, valamint a szolgálati személyek megfelelő ABV-védelmi ismerete. A műveletek során a harcterület felderítő-értékelésének irányítása a harc, a hadművelet előkészítése és megvívása során az ellenségre vonatkozó és annak

³ Allied Tactical Publication (ATP) 3.8.1. Vol. III.

tevékenységét befolyásoló adatok gyűjtése, elemzése, értékelése nagy jelentőséget hordoz a parancsnok elhatározásának meghozatalában, így például az ABV-fegyverek várható alkalmazására vonatkozóan a hadművelleti részleg szerepe létfontosságú.⁴

A szakirodalom az elhatározás meghozatalának módszerei között a következőket különbözteti meg:

- a tervszerű (metodikai) elhatározás;
- a harchelyzetben hozott – dinamikai – elhatározás;
- gyors elhatározás;
- azonnali reagálás.

Az első hadművelet, harctevékenység megtervezése során alkalmazott tervszerű elhatározás jellege okán átfogó elemzést tesz lehetővé. Az elhatározás harchelyzetben történő meghozatala során a törzs nem végez el minden egyes elemzést teljes részletességgel, de a legfontosabb – a hadművelet, a harc tervezése szempontjából szükséges – lépéseket, folyamatokat végrehajtva végzi a feladatát.

A gyors elhatározás munkafázisai megegyeznek a harchelyzetben hozott elhatározással, azzal a különbséggel, hogy a rendelkezésre álló idő még korlátozottabb. Ez a tény még kevésbé teszi lehetővé az egyes folyamatok részletes végrehajtását.

Az azonnali reagálás során a parancsnoknak – a helyzetben beállt változás miatt – nincs lehetősége az előzőekben ismertetett eljárások, mechanizmusok alkalmazására.

Mivel az első hadművelet, harctevékenység megtervezése során alkalmazott *tervszerű elhatározás* pusztán jellege okán átfogó elemzést tesz lehetővé, a szükséges adatok megbízhatóságának ellenőrzésére is lehetőség nyílik. A *dinamikai elhatározás* harchelyzetben történő meghozatala során viszont a tervezést megnehezíti az a tény, hogy az elhatározás meghozataláig rendelkezésre álló idő korlátozott, valamint az, hogy az elhatározás megalkotásával egy időben – azzal párhuzamosan – vezetni kell a folyamatban lévő tevékenységet. Az azonnali reagálás során pedig a parancsnok saját tapasztalataira, az előkészítés során meghozott elhatározására alapozva önálló döntést hoz, és azt haldéktalanul – szóban kiadott – parancs formájában eljuttatja az alárendelthez.⁵

A végrehajtható döntés érdekében különösen fontos a parancsnok hozzáértése, szakmai felkészültsége, a beosztottak képességeinek és lehetőségeinek pontos ismerete. Fontos az alapos ismeret az ABV-fegyverek hatásairól, az alárendeltek ABV-védelmi képességéről, ABV-jártasságáról stb.; ezekre vonatkozóan meg kell fogalmaznia információigényét.

Az elhatározás meghozatalát megelőzően a törzs felé kiadott parancsnoki útmutató jelentősége ebből a szempontból kiemelt. A parancsnoki útmutató tartalmazza ugyanis az időszámvetés, az előzetes elgondolás és többek között – amelyekre itt nem térünk ki – a kockázatok megítélését, a parancsnok szükséges információs igényét, a tartalékok erejét, összetételét, alkalmazásának feltételeit. Az ABV-sebezhetőségi értékelés a saját

⁴ Berek Tamás: *Key elements of standards of proficiency for CBRN defence in military officers' education. Hadmérnök*, 8. (2013), 4. 33–39.

⁵ Hajdú István et al.: *Törzsszolgálat. Tankönyv*. Budapest, ZMNE, 1999.

csapatok ABV-védelmi képességének, a felszerelési követelmények teljesítésének elemzését és értékelését követeli meg.

A parancsnok kritikus ABV-információigénye

A korszerű harc erősen manőverező jellegű. A csapatokkal folytatott manőverek alapvető célja a csapás és a tűz kiváltásához a kedvező feltételek megteremtése, illetve a saját csapatok megóvása az ellenség csapásától és tüzétől. A jelenkor kihívásainak megfelelő hadviselés elveinek megfelelően, a korszerű harcot alapvetően jellemző nyitott szárnyak és széles hézagok, valamint a csapatok nagyfokú mozgékonyága teremtik meg a kedvező feltételeket ahhoz, hogy harc közben olyan manővereket hajtsanak végre, amelyek lehetővé teszik a harcászati siker kifejtését.⁶

Az ABV-fegyverek alkalmazása a pusztító tényezőkön kívül a manőverezőképeség korlátozásával közvetlenül a műveletet vezető parancsnok lehetőségeit csökkenti le, az ABV-helyzetről érkező információk – éppen ezért – fontos szerepet töltenek be a parancsnok harcászati helyzetértékelésében.

„A parancsnok kritikusinformáció-igénye (PKI) a korábban nem ismert olyan adatok összessége, amelyek közvetlenül befolyásolják a hadművelet, a harc sikeres végrehajtását és elengedhetetlenül szükségesek a parancsnok elhatározásához.”⁷

Elfogadva azt, hogy a *kritikus információk* közvetlen hatást gyakorolnak a harcászati és hadműveleti tevékenységre, éppen ezért elengedhetetlenül szükségesek a parancsnok elhatározásához, a parancsnok kritikusinformáció-igénye közvetve befolyásolja a hadművelet, a harc sikeres végrehajtását.

A kritikus információ főbb jellemzőit tekintve:

- a helyzettől függő, előre prognosztizálható;
- időérzékeny;
- a parancsnok által alkalmazott, megjelölt;
- láncszemet képez a jelen és a jövő között;
- szóban, meghatározott eszközökön továbbítható.⁸

A hadműveleti területről érkező és az ABV-helyzetet jellemző információk idesorolhatók, amelyek megszerzésére a szervezetszerű, másodlagosan kiképzett, illetve alárendeltségbe utalt támogató vegyvédelmi alegységek alkalmazása szükséges. A parancsnok rendelkezésére álló erők és eszközök azonban korlátozottak, így a vegyi sugárfelderítést végrehajtó művelettámogató elemek differenciálása szükséges.

A harcászati helyzet változásával természetesen változik a parancsnok kritikusinformáció-igénye is, hiszen csupán az ABV-helyzet változásával, a fent említett terveknek megfelelően bevezetett ABV-védelmi rendszabályok alapjaiban befolyásolják

⁶ Berek Lajos: *Manőverek a korszerű harcban*. Hadmérnök, 1. (2006), 1. 8.

⁷ Hajdú et al. (1999) i. m. 93.

⁸ Hajdú et al. (1999) i. m. 93.

a saját csapatok harcképességére vonatkozó információigényt, például – egyebek mellett – az egyes személyek által elszenvedett sugáradag, illetve az alegységek által elszenvedett összegzett sugáradag tekintetében.

A parancsnok feladattisztázása során, az előljáró harcfeladatra vonatkozó *elgondolásának elemzése* mellett, a végrehajtott „*tények és tényezők*” vizsgálatkor a feladatvételéig rendelkezésre álló adatokat kell vizsgálni, valamint szükséges végrehajtani a kapott harcfeladat elemzését. A hadszíntér ABV-felderítésének előkészítése során végzett ABV-fenyegetettség értékelése, az ABV-sebezhetőségi analízis és a terep ABV-védelmi szempontú értékelése érdekében intézkedni kell a szükséges információk beszerzésére, a másodlagos kiképzésű vagy a támogató elemként alárendeltségbe utalt vegyi sugárfelderítő szakalegység felderítői alkalmazására. Az ABV-felderítés minden ponton történő folyamatos végrehajtása kivitelezhetetlen, ezért az ABV-felderítést végző alegységek tevékenységét azokra a területekre kell összpontosítani, ahol az ellenség várhatóan ABV-fegyvert alkalmazhat, valamint ahol kialakulhat más forrásból származó szennyezés. Az ABV-fegyverek alkalmazási elveinek, a csapatok tevékenységére kifejtett hatása ismeretének elsajátítása éppen ezért lényeges tényező.

Műveleti tevékenységek nemcsak támadó és védelmi műveletek során valósulhatnak meg, hanem békeműveletek időszakában is. Az ABV-helyzet kezelése és értékelése az ABV-támogató tevékenység biztosításában igen összetett feladat úgy a magas⁹ ABV-fenyegetettségi szint esetében, mint a tömegpusztító fegyverek alkalmazása következtében kialakult valós ABV-helyzet esetében. Ezért meg kell valósítani az információgyűjtést a hadszínterről a komplex felderítő tevékenységet végrehajtó erők összehangolt munkájával. A felderítő és értékelő rendszernek feladata a helyzetértékelésben egyfelől tehát, hogy a tevékenység során szemben álló fél (ellenség) által bevethető ABV-fegyverek által indukált fenyegetettséget értékelje, a következményeket felmérje, másfelől pedig, hogy a harctevékenység körzetében jelen lévő veszélyes ipari anyagot tároló ipari létesítmények rombolódása következtében várható szennyezés lehetőségét felmérje.

A műveleti területen folytatott tevékenység hatásfokát, illetve sikerességét jelentősen befolyásolja sok egyéb tényező mellett tehát az ABV-fenyegetettségi szint.

Az ABV-fenyegetettség értékelése a hadszíntér felderítő értékelésének rendszerében

A parancsnok feladata a törzsében tevékenykedő ABV-védelmi tiszt javaslatai alapján az ABV-fenyegetettség folyamatos elemzése, az ehhez kapcsolható védőruha-védelmi szintek analízise, az ABV-riasztási és -értesítési rendszer működtetése. A Magyar Honvédség (MH) ABV-védelmi doktrínájának megfogalmazásában az ABV-riasztás és -értesítés célja a csapatok időben történő riasztása a bekövetkezett ABV-csapásokról vagy -eseményekről, valamint időszerű és pontos információ biztosítása a parancsnok részére az ABV-események hadműveletre gyakorolt hatásának értékeléséhez.

⁹ NATO STANAG 2984 által meghatározott legmagasabb fenyegetettségi fokozat.

A parancsnoknak az ABV-helyzettől függően, kényszerű módon, olyan intézkedéseket kell meghoznia, amelyek csökkentik személyi állományának harcképességét, harci morálját, ezen keresztül veszélyeztethetik az általa kitűzött cél elérését. Éppen ezért a parancsnoknak folyamatosan mérlegelnie kell az ABV-környezetbe került alegysége tekintetében a védőeszközökre vonatkozóan elrendelt védelmi szintek alkalmazásának könnyítésekor több tényező mellett a várható egészségkárosodás és az életben maradás között akkor is, ha előre nem lehet tudni, hogy a többletkockázat valódi sikerrel járt volna-e.

A magas ABV-fenyegetettségi szint kiadásakor is az alegységparancsnok döntése alapján az egyéni védőeszköz védelmi szintje igen tág határok között rendelhető el. Ezt közvetlenül kapcsolva a „küldetéselvű vezetés” elméletéhez, amely szerint a parancsnokok megfelelő műveleti szabadságot biztosítanak alárendeltjeik részére a kezdeményezés megragadására és megtartására, azt jelenti, hogy a védőruha védelmi szintjére vonatkozó döntéseket alegységparancsnoki szinten is meg kell hozni.

A védőruha védelmi szintje hatáselemzésének célja, hogy a parancsnok egyensúlyt találjon az ABV-fenyegetés okozta valós veszélyek feltárását követően a védőruha viselésének hatásaiból eredő veszteségek és a feladat-végrehajtás sikere között, úgy, hogy meghatározza az egyéni védőeszköz alkalmazott védelmi szintje által fellépő teljesítménydegradációs faktor megállapításán keresztül a feladat-végrehajtás várható ideje növekedésének mértékét, a várható vízigényt – a harcászati feladat sikere érdekében elfogadható veszteség figyelembevételével. A védőruha alkalmazott szintjének analízise arról is információt szolgáltat, hogy az időjárási paraméterek (hőmérséklet, páratartalom), a feladat végrehajtása során végzett tevékenység jellege, a védőeszköz alkalmazott védelmi szintje és a becsült vízvesztés könnyítések nélkül várhatóan milyen veszteséget fog okozni a személyi állomány körében. A hadműveleti parancsnok dönt a várható haszon-kockázat elemzést követően az alegység harcból történő kivonásáról vagy a harctevékenység folytatásáról.

A harci kötelék védelme érdekében a parancsnok által meghatározott – a személyi állományra vonatkozó – védelmi intézkedések a rendeltetésszerű feladat-végrehajtást nehezítik, az adott tevékenység időigénye megnövekszik. A személyi állományra nehezedő pszichikai teher csökkentése érdekében is kiemelten fontos az egyéni védőeszköz viselésének indokoltsága, valamint szükséges idejének megállapítása. További körülmény – például ellenanyag- vagy profilaktikus (betegséget megelőző) készítmények alkalmazása, az ABV-kockázat csökkentése stb. – tekintetében szintén a parancsnok döntése támogatásának lényeges eleme az ABV-helyzetfelmérés és -helyzetértékelés.¹⁰

Akár a műveletek tervezésének, akár a végrehajtásuknak a szakaszát vizsgáljuk, a parancsnoknak folyamatos és a menet közben bekövetkező változásokat követően frissített információkra van szüksége többek között az ABV-fenyegetettséget, az ABV-helyzetet és annak a harctevékenységre kifejtett hatásait illetően. A mai modern hadviselést pedig a harctevékenység, valamint az azt befolyásoló harci környezet – benne

¹⁰ Berek Tamás: *A jövő tisztjeinek ABV védelmi felkészítésének iránya az ABV jártasság követelményeinek tükrében*. *Hadmérnök*, 5. (2010), 2. 12.

foglaltatva az ABV-környezetet – folytonos és dinamikus változása jellemzi. A hadszíntérről és a műveletek állapotáról beérkező számtalan információ értékelése kell hogy megalapozza a parancsnok döntéseit, függetlenül attól, hogy – összhaderőnemi kötelék szintjén – ABV-védelmi törzs vagy vegyivédelmi tiszt, illetve vegyivédelmi tiszthelyettes támogatja a döntéshozatalt.

Összhaderőnemi hadműveleti tervezés alkalmával a hadszíntér felderítő előkészítése (HFE) során a hadműveleti területet, valamint tevékenységet érintő aktuális és átfogó ABV-fenyegetettség – az ipari forrásokkal együtt – meghatározása kiemelt jelentőségű. Az ABV-HFE alapvető célja információt biztosítani a parancsnok elsődleges felderítési igényeihez, ami első lépése az összhaderőnemi parancsnoki hadműveleti tervezési folyamatnak. A hadszíntér felderítő előkészítése általában megelőzi a feladattisztázást és a parancsnok hadműveleti tervezési folyamatát.¹¹ Ezen belül kell elkészíteni az ABV-helyzet előzetes előrejelzését, amely a további felderítési és hadműveleti tervezés alapja. Az ABV-HFE kell hogy tartalmazza tehát egyebek mellett az ABV-fenyegetettség, a hadműveleti terület, a szövetséges erők, a terep, valamint a meteorológiai viszonyok értékelését.

A fenyegetettség értékelése az ellenség kapacitásainak – összetételének, elhelyezkedésének, képességeinek és szándékának – értékelésén túlhaladóan az ABV-fegyverekkel és veszélyes ipari anyagokkal (VIA) szembeni sebezhetőség felméréséről is igényli. Ehhez kapcsolva a parancsnok számára szükséges kritikus információ a saját csapatok gyengesége és erőssége. A hadszíntér ABV-felderítő célú értékelése során végrehajtott fenyegetettségértékelés folyamatába integrált sebezhetőségi elemzés célzottan azoknak az ABV-védelem területén történő felderítésére szolgál.

Tudni kell megállapítani a hiányosságokat a csapatok ABV-védelmének rendszerében, amelynek vizsgálati szempontjait képezik az ABV-védelem szervezeti elemei, az alegységek ABV-védelmi felszerelése, valamint azok ABV-védelmi felkészítése, kiképzése.

Az ellenség műveleti tervezésének is az eleme lehet súlypontjaink beazonosítása, támadása. Az ellenség saját súlypontjaink elleni támadásra vonatkozó „közvetett megközelítése” – pontosan erőinknek fizikai és morális vagy más kritikus sebezhetőségeinek kihasználására koncentrálva – olyan erőfeszítéseket foglal magában, amelyek végül is elvezetik a súlypont leküzdéséhez. Az ABV-védelem egyike ezeknek a kritikus pontoknak. A célkitűzések maradéktalan teljesítése mellett a parancsnoknak törekednie kell arra, hogy a fenyegetettség elemzésén alapuló megfelelő kockázatkezeléssel, illetve a csapatok megóvására vonatkozó rendszabályok összehangolt bevezetésével ezeket a sebezhetőségeket elfedje, illetve kiküszöbölje.

A fenyegetettség meghatározása érdekében el kell végezni az ABV-fenyegetettség felmérését, és ezt folyamatosan frissíteni szükséges. A parancsnoknak ismernie kell alegységeinek képességeit, ennek érdekében értékelni az alárendelt szervezetek ABV-védelmi kapacitását az ABV-csapások túlélése, valamint a műveletek ABV-környezetben történő sikeres folytatása szempontjából. Az ABV-védelmi képességek értékelése az ABV-védelmi szervezet, a rendszeresített ABV-védelmi felszerelés és a kiképzettség

¹¹ Atom, biológiai, vegyivédelmi doktrína, MH Összhaderőnemi Parancsnokság (ÖHP), 2010.

fényében kell hogy megtörténjen, amely során lényeges feladatot lát el az ABV-védelmi tiszt. Biztosítani kell továbbá, hogy a személyi állomány egyéni alapvető ABV-jártassági követelményeinek elérése érdekében végrehajtott gyakorlatok és kiképzés összhangban legyenek a NATO-, valamint a nemzeti alapelvekkel.

Az ABV-védelmi feladatok végrehajtását lényegesen befolyásoló tényező ugyanis a kiképzés. Az ABV-fegyverek alkalmazásának alacsony műveleti kockázata mellett az ABV-kiképzés fenntartása, magasabb műveleti kockázat (közepes) elérésétől pedig annak fokozása a műveleti területen is megkövetelt. Az ABV-védelmi tiszt feladata tervezni, végrehajtani és ellenőrizni az ABV-védelmi kiképzést, továbbá javaslatot tenni a parancsnoknak az alegység ABV-környezetben végrehajtott műveletek közbeni túlélőképessége és a műveletek folytatására való képessége növelésére.

A terepértékelés általános harcászati szempontjai a következők:

- a figyelés, a tüzelés és a kilövés (sávok, lehetőségek);
- az álcázás és a rejtés (fedezés);
- az akadályok;
- a kulcsfontosságú területek, tereppontok;
- a megközelítési és az előrevonási útvonalak;
- a mozgásra alkalmas folyosók (irányok).¹²

A legfontosabbak a parancsnok számára a saját és az ellenség csapatai által igénybe vehető megközelítési (előrevonási) útvonalakról szóló információk, úgy a földön, mint a levegőben. Ezek szennyezésével az ellenség jelentősen csökkentheti a parancsnok manőverszabadságát, ezért a gyors és releváns információ a szennyezett területről a leküzdési elkerülési útvonalak kijelölése érdekében elengedhetetlen, különösen akkor, ha valóban le kell küzdeni a szennyezett területet, az egyéni védőeszköz viselése ugyanis jelentősen növeli az adott művelet végrehajtásának idejét, befolyásolja a harcképességet.

Az ABV-csapások, -kibocsátások tényéről és a következtükben kialakuló veszélyekről információt az ABV-felderítés szolgáltat, ami az AAP-21 megfogalmazásában vizuális és más módszerekkel végzett információgyűjtés. Magában foglalja az értékeléshez szükséges meteorológiai adatok gyűjtését is. A hadműveleti területről származó szerteágazó ABV-információk rendszerezése és értékelése bonyolult feladat, még az azonos területről származó műszeres felderítési adatok is különbözhetnek egymástól a kezelő tevékenységének következtében, a vizuális megfigyelési eredményekről nem is beszélve.

A parancsnok ABV-jártasságának elemei

A parancsnokoknak és törzseiknek képesnek kell lenniük a következőkre.¹³

Ismerni a rendelkezésre álló ABV-védelem szervezeti rendszerét és eszközeit. A katonai műveletekben feladatot végrehajtó parancsnoknak tisztában kell lenni az alárendeltségébe

¹² Hajdú et al. (1999) i. m.

¹³ AJP-3.8 (A) *Allied Joint Doctrine for CBRN defence* NBC, 2012.

tartozó kötelékek ABV-védelmi képességeivel, azaz teljes bizonyossággal tudnia kell azt, hogy a felelősségi körébe tartozó erők képesek-e túlélni ABV-támadást, illetve ABV-környezetben feladatot végrehajtani vagy a megkezdett műveletet befejezni. Amennyiben a parancsnok nincs birtokában a fent említett információknak, nem képes reálisan felmérni és értékelni a saját csapatai harci képességeit, ami viszont végzetes lehet a művelet sikere szempontjából.

Az ABV-helyzet felmérésén alapuló helyzetértékelés elvitathatatlanul a parancsnoki munkafolyamat része. Az ABV-értékelést támogatják az ABV-RIÉR¹⁴-ből származó jelentések és a műveleti területen előjáró ABV Központ előrejelzései, mégis adódhat olyan körülmény, amelyben a parancsnok a döntésének előkészítésekor csak az alárendelt alegységek nem szervezetszerű vegyivédelmi részlegéből (másodlagos ABV-védelmi feladatokra felkészített) vegyi- és sugáraktivitást figyelő alegységtől jelentett adatokra támaszkodhat. A pontos, számítógépes adatfeldolgozás és -értékelés hiányában is intézkedni kell az ABV-védelmi rendszabályokra. Ekkor, az ismert adatok mellett, a bekövetkezett ABV- és/vagy nem csapásból származó vegyi, radiológiai vagy biológiai eseményről beérkezett kezdeti mérési és megfigyelési eredményeket kell alapul vennie a döntés-előkészítéshez. A már meglévő, azaz ismert információk körét képezi például az érintett állomány elhelyezkedése, az időjárási viszonyok, a terep jellege, illetve egyéb értékelhető adatok.¹⁵

Felbecsülni az alárendeltségébe utalt ABV-védelmi szakerők képességeit, és a szabályzatoknak megfelelően alkalmazni azokat. A hadműveleti területről érkező és az ABV-helyzetet jellemző információk megszerzésére a szervezetszerű, másodlagosan kiképzett, illetve alárendeltségbe utalt támogató vegyivédelmi alegységek alkalmazása szükséges. A parancsnok rendelkezésére álló erők és eszközök azonban korlátozottak, így a vegyi- és sugárfelderítést végrehajtó műveletet támogató elemek differenciálása szükséges, aminek érdekében fel kell tudni mérni azok kapacitását. Tehát azon túl, hogy ismernie kell az alárendelt alegységek képességeit, az alegységszinten rendszeresített vegyi- és sugárfelderítő és -mintavételi eszközöket, azok használatának elveit és rendszabályait, alkalmazási lehetőségeit és korlátait, a parancsnoknak fel kell tudnia mérni az alárendeltségébe tartozó vagy utalt vegyivédelmi szakalegység képességeit is, annak érdekében, hogy alkalmazni tudja azokat a művelet támogatása során. Ismernie kell az anyagi technikai felszereltségüket és lehetőségeiket.

Megfelelő ABV-védelmi felkészítés és kiképzés meghatározása, majd végrehajtása. A kiképzés, a rendeltetés és az ABV-védőeszközökkel való ellátottság komoly mértékben meghatározza az alegységek harci képességeit. Tisztában kell lennie a parancsnoknak a személyi állomány és a különböző szintű parancsnoki állomány ABV-jártasságának követelményeivel. Természetesen a törzs fontos feladata az alárendelt csapatok készségi fokának fenntartása, a helyzettel kapcsolatos adatok gyűjtése, tanulmányozása, feldolgozása és értékelése. A harcászati szintű törzsek és a csapatok közötti kapcsolatnak alapvető, sőt elengedhetetlen feltétele az alárendeltek állapotának és tevékenységének ismerete,

¹⁴ RIÉR: Riasztási és Értesítési Rendszer.

¹⁵ Berek (2010) i. m.

adott esetben annak képviselete. Ugyanakkor az is elmondható, hogy a „parancsnok egy személyben és teljes mértékben felelős az alárendelt csapatok felkészítéséért, hatékony alkalmazásáért, illetve a harcfeladatok sikeres, meghatározott időre történő végrehajtásáért és a személyi állomány morális állapotáért”.¹⁶

ABV-események és a műveleti ABV-környezet saját csapatokra kifejtett hatásának értékelése. A parancsnoknak meg kell értenie az ABV- és/vagy nem csapásból eredő vegyi, biológiai és radiológiai eseményeknek a műveletek végrehajtására, valamint az alegységekre gyakorolt hatásait. Nyilvánvalóan ehhez tisztában kell lennie az ABV-fegyverek személyi állományra, harci-technikai eszközökre, műszaki létesítményekre, harcterületre ható elsődleges és másodlagos pusztító tényezőivel, illetve hogy azok milyen mértékben befolyásolják az általa vezetett katonai műveletet. A parancsnoknak mindezen túl tudnia kell felbecsülni saját kötelékének harci képességeit és a lehetőségeit esetleges ABV-körülmények közötti végrehajtáshoz. Ismernie kell az ABV-fegyverek hatásait, különösen a végrehajtandó művelet vonatkozásában. Szükséges figyelembe vennie az ABV-események fő erő kifejtésre gyakorolt hatását, és fel kell készülnie a megfelelő ABV-védelmi eljárások bevezetésére.¹⁷ Az ABV-helyzet felmérésén alapuló helyzetértékelés elvitathatatlanul a parancsnoki munkafolyamat része. Az ABV-értékelést támogathatják az ABV-RIÉR-ből származó jelentések és a műveleti területen előjáró ABV Központ előrejelzései, mégis adódhat olyan körülmény, amelyben a parancsnok döntésének előkészítésekor csak az alárendelt alegységek nem szervezetszerű vegyivédelmi részlegéből (másodlagos ABV-védelmi feladatokra felkészített) vegyi- és sugárfigyelő alegységtől (VSF) jelentett adatokra támaszkodhat. A pontos számítógépes adatfeldolgozás és -értékelés hiányában is intézkedni kell az ABV-védelmi rendszabályok bevezetésére.

A harcászati helyzetnek és a feladatnak megfelelő ABV-védelmi rendszabályok bevezetése. A műveleti területen folytatott tevékenység hatásfokát, illetve sikerességét jelentősen befolyásolja sok egyéb tényező mellett az ABV-fenyegetettségi szint. A harci kötelék védelme érdekében a parancsnoknak meg kell határoznia a személyi állományra vonatkozó védelmi szintet és bevezetnie a védelmi rendszabályokat, valamint a beépített kollektív védelmi berendezések készenlétét, továbbá használatuk rendjét. A bevezetendő ABV-védelmi rendszabályok harctevékenységre kifejtett hatásának ismerete és előzetes elemzése eljárásainak ismerete kiemelt fontosságú. Az ABV-esemény előtt bevezetendő passzív rendszabályok, mint például az egyéni sugáradagmérés megszervezése, az esetleges profilaxis előkészítése, a szükséges műszaki munkák elvégzése és az alapvető harcászati-hadműveleti rendszabályok alkalmazása összetett feladat, amelyet begyakorlás nélkül igen nehéz a harctevékenységgel összehangolva pontosan és megbízhatóan végrehajtani. Minden szintű parancsnok felelős az ABV-védőfelszereléssel történő ellátás, karbantartás és az utánpótlás megszervezéséért. A műveleti területen való tevékenység, illetve az ABV-esemény hatása alá került kötelék személyi állományának túlélési esélyeit meghatározó tényező az esemény (ABV) alatti rendszabályok bevezetésének gyorsasága és hatékonysága. A riasztás, valamint az értesítés, a közvetlen védelmi intézkedések

¹⁶ Hajdú et al. (1999) i. m. 93.

¹⁷ Berek (2010) i. m.

foganatosítása, a nem szervezetszerű erőkkal végzett vegyi- és sugárfelderítés, valamint az esetleges kivonás, áttelepülés megszervezése gyakorlatot igényel, nem beszélve az esemény után bevezetendő rendszabályokról. Ezek eredményes végrehajtása javíthatja az állomány pszichikai-harci morálját, túlélését, de ha a parancsnok hibázik vagy késlekedik, esetleg rosszul dönt, a harcképesség gyors csökkenése a művelet sikertelenségét okozhatja. A jövő tisztjeinek tehát igen alapos ABV-felkészítésben kell részesülniük.¹⁸

A műveletek tervezése az ABV-fenyegetettség, valamint az egysége ABV-védelmi képessége figyelembevételével. A parancsnoknak képesnek kell lennie a műveletek ABV-környezetben való tervezésére a vegyi, biológiai és radiológiai expozíció lehető legalacsonyabb szinten tartása és az ALARA¹⁹-elv mellett, figyelembe véve a fenyegetettséget, továbbá az alárendelt alegységek eltérő műveleti képességeit.²⁰ A hadszíntér felderítő-előkészítése során a parancsnoknak meg kell tudni fogalmaznia a törzs irányába az elsődleges felderítési igényét, amelynek egyebek mellett a fenyegetettség értékelésére, a hadműveleti terület értékelésére, a terep elemzésére és a meteorológiai helyzet elemzésére kell irányulnia. A harctevékenység körletében található szennyezett terepszakaszok, illetve veszélyes anyagokat rejtő ipari objektumok nagymértékben korlátozzák a műveletek manőverszabadságát. A parancsnoknak a harctevékenység tervezésekor a már megszerzett vegyi- és sugárfelderítési adatok alapján figyelembe kell ezeket vennie. A szennyezett terepszakaszról történő levonulást követően a parancsnoknak meg kell tudni határozni azt, hogy szükség van-e mentesítésre vagy sem, s ha igen, akkor a mentesítés terjedelmét. Amennyiben mentesítésre kerül sor, természetesen meg kell tudni szervezni annak végrehajtását is.

Megérteni és megbecsülni az ABV-védőeszköz elhúzódo ideig történő viselésének egészségkárosító hatásait, és a könnyítéseket alkalmazni. A parancsnoknak fel kell tudnia mérni azt a gátló tényezőt, hogy az egyéni ABV-védőeszközökben és a szennyezett terepszakaszon csökken a harci kötelék manőverszabadsága. Ezzel összefüggésben a parancsnokkal szemben támasztott követelmény, hogy fel tudja becsülni az egyéni ABV-védőeszköz hosszabb ideig történő viselésének hatásait. Kell tudnia alkalmazni azokat az intézkedéseket, amelyek csökkenthetik a védőeszköz harcképességre, komfortérzetre gyakorolt hatásait.

A szennyezett terepszakaszon végzett tevékenység során a parancsnoknak és törzsének rengeteg információt kell feldolgoznia többek között a személyi állomány harci moráljáról, valamint a műveleti környezet aktuális állapotáról. Adott esetben rövid időn belül lehetővé kell tennie néhány alegység számára a könnyítést a védőruha viselésének terén. Ezzel számos további feladat jelenik meg. Szükséges megoldani az adott kötelék kivonását a harcterületről, vagy leváltását a közvetlen műveleti feladatok alól, és ezzel párhuzamosan találni vagy alkalmassá kell tenni egy vagy több, a tevékenységi körletben

¹⁸ Berek (2010) i. m.

¹⁹ As Low As Reasonably Achievable: a lehető legkisebb észszerű kockázat elve.

²⁰ Berek Tamás: A parancsnokok felkészítésének kihívásai az ABV jártasságtükrében. In Mankovits Tamás – Molnár Sándor Károly – Németh Sarolta (szerk.): *Tavaszi Szél. 2007 május 17–20. Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem konferenciakiadvány.* Budapest, DOSZ, 2007. 441.

fellelhető objektumot a szükséges pihentetés érdekében. Minden feladat esetén a parancsnok határozza meg, hogy melyek az elérendő célok.

Megérteni az ABV-kockázatkezelés filozófiája alapelveit. Abban az esetben, ha az ABV-események veszélye számottevő, akkor a parancsnoknak kell iránymutatást nyújtania a műveleti prioritások kitűzésével. A CBRN-kockázat- és sebezhetőség-értékelés végrehajtása megkövetelt a hadműveleti kockázatértékelés részeként. A parancsnoknak egyensúlyt kell találnia a műveleti sikerek és a várható veszteségek között. Tisztában kell lennie az ABV-kockázatvállalás következményeivel. Fel kell ismernie azt a nem egyértelmű helyzetet, amelyben például a védőeszköz személyi állományra gyakorolt hatása eléri azt a mértéket, amelynek harcképességet rontó következménye a katona túlélését fenyegeti. Abban a helyzetben kell döntenie a szükségszerű könnyítések alkalmazásáról, amelyben, ha nem megfelelően ítéli meg a helyzetet, kiteszi a személyi állományt a külső ABV-hatásoknak.

Megérteni az egészségügyi intézkedések eredményeit és korlátait, bevezetésük műveleti és jogi következményeit. Az ABV-esemény előtt bevezethető passzív rendszabályok közül a profilaktikus készítmények kiosztása és az esetleges alkalmazása okán nem elhanyagolható mértékű felelőssége van a parancsnoknak. Így például a stabil jóid előre beépülve a pajzsmirigybe a radioaktív elemekből (131I) később – annak telítettsége okán – nem képes beépíteni. Tudni kell azonban, hogy az ilyen megoldások csak abban az esetben hatékonyak, ha közvetlenül a radioaktív anyagok szervezetbe kerülése előtt alkalmazzák ezeket, addig nyújtanak védelmet, amíg a szervezetből ki nem ürülnek, nem általános hatásúak, hanem izotóp-specifikusak és az emberek bizonyos hányadánál kockázatot rejt alkalmazásuk. A stabil jóidvegyületek beszédése megzavarja a pajzsmirigy működését, ezért mellékhatások is keletkeznek. 40 év felett a jóidprofilaxis mellékhatásának kockázata nagyobb lehet a radiojóid okozta pajzsmirigyrák kockázatánál.²¹ A profilaktikus készítmények mellett a katona felszerelésébe tartozik az idegbénító hatású mérgező harcanyagokkal történő mérgezés tüneteinek megjelenése esetén alkalmazásba vehető öninjekció. Idegbénító hatású mérgező harcanyagok ellenanyagaként mérgezetten gyógyítására szinte minden hadseregben megtalálható az ön-, illetve bajtársi segélynyújtásra alkalmas autoinjektor formában az atropin, illetve származékai: 2-piridin-2-aldoxim N-metil származékai (pralidoxime) és a toxogonin- (obidoxime) diklorid. Ezeknél ismerni kell az alkalmazás hatásos idejét, valamint hatásukat. Nem megfelelő időben alkalmazott ellenanyag hatása önmagában is harcképtelenséget okozó rosszullétet eredményez. Ismerni szükséges ugyanakkor az alkalmazás korlátait is. A hadműveleti területen történő mérgezést követő ellenanyag ön-/bajtársi injekciózás után a mérgezett még rövidebb-hosszabb ideig tartó kezelésre szorul. Az atropin csak részben nyújt védelmet a görcsroham és a súlyos mérgezés eredményeképpen bekövetkező agykárosodással szemben.

²¹ *Kézikönyv az ABV védelmi műveletek egészségügyi vonatkozásairól (nukleáris).* A MH Dr. Radó György Honvéd Egészségügyi Központ 2010.

Összegzés

A katonai műveletek mindig magukban hordozzák a veszteség lehetőségét. Az erők és eszközök megóvása nem a kockázat kizárásán, hanem annak megfelelő kezelésén nyugszik. Ennek megfelelően az igény meg kell hogy jelenjen a tervezésben, a felkészítésben, kiképzésben és a végrehajtásban egyaránt. A katonai kötelékek, a harctevékenységet folytató alegységek megóvása olyan, a támogató és biztosító erők tevékenységén alapuló, a biztonsági rendszabályok összességét magában foglaló komplex rendszer működtetését igényli, amelynek célja az erők, a felszerelés és a fontos objektumok védelme. Ennek hatékonyságát az összehangolt, egymásra épülő, egymást kiegészítő, közös akarat szerint megvalósuló rendszabályok adják.²²

Az elhatározás meghozatala során a törzsnek számtalan feladatot kell megoldania. Ahhoz, hogy ezeket időben és kellő tartalommal elvégezhesse, a választott módszer számos követelménynek kell hogy megfeleljen.

A parancsnok kritikushoz információ-igénye lehetővé teszi a törzs erő kifejtésének orientálását az elhatározás meghozatalához szükséges információk megszerzése során, ami hatékonyabb műveleti tervezést tesz lehetővé. Annak érdekében, hogy a parancsnok meg lehessen pontossággal meg tudja fogalmazni az ABV-helyzettel kapcsolatos információ-igényét törzse felé, ismeretekkel kell rendelkeznie az ABV-fegyverek műveleti területet érintő, valamint a harctevékenységet közvetve és közvetlenül befolyásoló hatásairól.

A harcmezőről származó kritikus információk azon túlmenően tehát, hogy közvetlenül befolyásolják a harc feladat végrehajtását, a parancsnokot támogatják az adott katonai művelet, harctevékenységi folyamat megerősítésében, jóváhagyásában vagy módosításában, valamint a csapatok képességeinek a kapott feladat előljáró elgondolása szerinti végrehajtása érdekében végzett értékelésében, továbbá felismerhetővé teszik a művelet azon szakaszait, ahol a fegyvernemi tervek között az ABV-védelmi tervek alkalmazása válik szükségessé.

Felhasznált irodalom

AJP-3.8 (A) *Allied Joint Doctrine for CBRN defence NBC*, 2012.

ATP-3.8.1. (Vol. III.) *CBRN Defence Standards for Education, Training and evaluation 2011.*

Atom, biológiai, vegyi védelmi doktrína, MH DOFT kód: 12018, MH ÖHP, 2010.

Berek Tamás: ABV (CBRN) analitikai laboratórium, mint művelettámogató speciális vegyivédelmi képesség. *Hadmérnök*, 4. (2011), 1. 131–144. Online: www.hadmernok.hu/2011_1_berek.pdf

Berek Tamás: Key elements of standards of proficiency for CBRN defence in military officers' education. *Hadmérnök*, 8. (2013), 4. 33–39. Online: www.hadmernok.hu/134_04_berek.pdf

²² Padányi József: A katonai műveletek terrorvédelme. *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények*, 10. (2006), 3. 200–206.

- Berek Tamás: A jövő tisztjeinek ABV védelmi felkészítésének iránya az ABV jártasság követelményeinek tükrében. *Hadmérnök*, 5. (2010), 2. 5–16. Online: www.hadmernok.hu/2010_2_berek.php
- Berek Tamás: A parancsnokok felkészítésének kihívásai az ABV jártasságtükrében. In Mankovits Tamás – Molnár Sándor Károly – Németh Sarolta szerk.: *Tavaszi Szél. 2007 május 17–20. Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem konferenciakiadvány*. Budapest, DOSZ, 2007.
- Berek Lajos: Manőverek a korszerű harcban. *Hadmérnök*, 1. (2006), 1. 7–14. Online: www.hadmernok.hu/archivum/2006/1/2006_1_berek.html
- Hajdú István – Somorácz András – Téglási József szerk.: *Törzsszolgálat*. Budapest, ZMNE, 1999.
- Kézikönyv az ABV védelmi műveletek egészségügyi vonatkozásairól (nukleáris)* A MH Dr. Radó György Honvéd Egészségügyi Központ, 2010.
- Padányi József: A katonai műveletek terrorvédelme. *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények*, 10. (2006), 3. 200–206.

Adalékok a gerillaelméletek fejlődéséhez

Bevezetés

A gerillaelméletek fejlődése majdnem két évszázados múltra tekint vissza: a katonai szakírók és teoretikusok a francia forradalmi, majd a napóleoni háborúk idején és lezárulta után jelentették meg az első olyan írásokat, amelyekben a Vendée-ban, Tirolban, Spanyolországban és Oroszországban jelentkező irreguláris, valamint az aszimmetrikus katonai műveleteket vizsgálták. A fogalmakat tekintve megállapítható, hogy az irregularitás és az aszimmetria a háborúk történetével egy időben jelentkezett tünetként a fegyveres küzdelem megvívása során: az előbbi fogalom a bevett szabályoktól eltérő katonai műveletek, míg az utóbbi a szemben álló felek között jelentkező különbözőségek jelzőjeként definiálható. E két jelenség hadtudományi szempontú vizsgálatára azonban a 19. század elejéig kellett várni. Korábban a hadtörténelmi eseményeket leíró szerzők írásaikban ugyan rögzítettek olyan eseményeket, amelyek során a szemben álló felek egyike a kor bevett hadviselési módjaitól eltérően harcolt, vagy számbeli, esetleg eljárásban megmutatókozó különbség volt felfedezhető a harcoló erők között, de ezek az említések csupán közölték a tényeket, az ezek mögött meghúzódó okokat nem kutatták.

A 19. század elején azonban a bevett szabályoktól eltérő módon harcoló gerillák, felkelők és partizánok¹ olyan sikereket arattak az ellenük vonuló francia reguláris csapatokkal szemben, amelyek magukra vonták a katonai teoretikusok figyelmét. A hadművészet Napóleonnak köszönhetően szinte teljesen átalakult,² új elemekkel (például hadművelési művészet) gazdagodott a hadtudomány, amely kutatott novumok körébe már bekerültek az irreguláris és aszimmetrikus eljárások is. A hadtudomány klasszikusai közül Carl von Clausewitz és Antoine-Henri Jomini munkássága e tekintetben is mérföldkönek tekinthető: szintéziseikben³ a háború legteljesebb és legmélyebb vizsgálatát igyekeztek elvégezni, és ennek során mindketten külön részeket szenteltek az általuk népfelkelésnek,⁴

¹ A *gerilla*, a *partizán* és a *felkelő* kifejezések jelentéstartalmukat tekintve nem hordoznak magukban különbözőségeket. E kifejezésekkel ugyanis azokat a harcosokat illetik, akik az ellenséges erők mögött, irreguláris (azaz a hadviselés bevett szabályaitól eltérő) formában, az ellenség kifárasztása érdekében vívják harcaikat. A témáról lásd Forgács Balázs: *Gerillák, partizánok, felkelők. Az irreguláris hadviselés elméletének története – korunk kihívásai*. Budapest, Zrínyi, 2020. 18–22.

² Csikány Tamás: *Az európai hadművészet a harmincéves háborútól a XIX. század végéig*. Budapest, ZMNE, 2001. 84–87.

³ Carl von Clausewitz: *A háborúról*. Budapest, Zrínyi, 2013.; Antoine-Henri Jomini: A hadművészet meghatározása. In Gottreich László et al. (szerk.): *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest, Zrínyi, 1974. 568–622.

⁴ Clausewitz (2013) i. m. 522–527.

illetve nemzeti háborúnak⁵ nevezett jelenségnek, ezzel mintegy beillesztették ezeket a hadtudományok elismert területei közé.⁶

A gerillaelméletek azóta töretlenül fejlődnek, az újabb és újabb aszimmetrikus konfliktusok tapasztalatait a hadtudomány e területtel foglalkozó teoretikusai feldolgozták és elemezték. A tudomány fejlődésével kapcsolatban igazolt folyamatosság⁷ itt is jelentkezik: a korrespondencia (kapcsolat) jól kimutatható az időrendben egymás után jelentkező szerzők műveiben. Hasonlatosan egy keret nélküli kirakójátékhoz, e téma szakírói a korábbi, e témával foglalkozó írásokat alapul véve saját tapasztalatuk, a hadszíntéri, társadalmi, politikai és egyéb különbségek alapján módosították és/vagy továbbfejlesztették az irreguláris elméleteket.

Megfigyelhető, hogy e teoretikusok kezdetben szinte kizárólag csak katonák voltak, sokan maguk is részesei az általuk elemzett eseményeknek – jó néhányan maguk is az irregulárisan harcoló erők közé tartoztak (Espoz y Mina, Davidov), de akadtak közöttük olyanok is, akik elszenveték a gerillák vagy a partizánok támadásait (Lemière de Corvey, Jomini). Az irregulárisok tevékenységeiről azonban olyan hivatásos katonáktól (Decker, Gneisenau) is olvashatunk elemzéseket, akik e harcokat távolról figyelve, elemezve fogalmaztak meg következtetéseket és ajánlásokat a jövőre nézve. A 19. század közepétől erősödő baloldali behatás kiterjesztette e téma elemzőinek körét a nem katonákra is: Blanqui volt az első civilnek számító szerzője a felkelések elméletének. Az utána következő időszakban a korábban mutatkozó trend ellenkezőjére fordult: a teoretikusok jelentős részének nem volt katonai képzettsége, ilyen típusú tapasztalataikat (és későbbi rendfokozataikat is) a harcokban szerezték meg. A 20. századi gerillaelméleteket már szinte csak olyan szerzők írták, akik civil, jellemzően a társadalomtudományok területén végzettséget szerző értelmiségiként⁸ kerültek a harcolók közé. Tanulmányomban a gerillaelméletek azon aspektusait mutatom be (a politikai célok és irányítás, a hadszíntér, az időtényező, az események szakaszolása, a népi támogatás, a műveleti szintek, valamint a reguláris erők témakörei), amelyek közös jellemzőként valamennyi teoretikusnál megjelentek.

A politikai célok és irányítás

Hasonlóan a reguláris erők küzdelméhez, az irreguláris fegyveres konfliktusokra is igaz Carl von Clausewitz megállapítása, miszerint „a háború tehát az erőszak alkalmazása, aminek célja, hogy az ellenfelet saját akaratunk teljesítésére kényszerítsük”.⁹ A háborús

⁵ Jomini (1974) i. m. 586–592.

⁶ Békés Márton: *Gerillaháború. A fegyveres felkelés elmélete és gyakorlata*. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány, 2017. 25.

⁷ Göcze István: *A tudományelmélet és kutatómódszertan alapjai*. Budapest, ZMNE, 2010. 22.

⁸ Lenin jogászként végzett, Lawrence régészeti és történész diplomát szerzett, Mao könyvtáros, Giáp tanár volt. Orvosként végzett viszont Guevara, velük ellentétben azonban Marighella műszaki diplomát szerzett, míg Guillén közgazdász volt.

⁹ Clausewitz (2013) i. m. 39.

erőszak szerint három kölcsönhatás miatt végletekre tör, azonban ezt az elméleti síkon bemutatott folyamatot a valóságban az erőszakot mérséklő tényezők korlátozzák, sőt minél erősebb a fokozás, annál erőteljesebb a mérséklés.¹⁰ A porosz teoretikus a politikai célt tekintette a háború eredeti indítékának: az mindig egy politikai helyzet és szándék szülötte, és mindvégig jelen van a politikai szándék is a harcokban.¹¹ A háború így tulajdonképpen a politikai cél elérésének egyik eszköze, vagyis nem önálló dolog.

A gerillaelméleteket tekintve a korai szerzők műveiben az idegen hódítók, a franciák elleni harc jelent meg politikai célként. A felettük aratott győzelem után a hódítást megelőző politikai helyzet restaurálása mellett érveltek a 19. század elejének katonai teoretikusai. Ez a szándék indirekt módon megjelent abban a törekvésben is, amely során az uralkodók rendeletekkel a központi irányítás alá vonták az irregulárisan harcoló csapatokat, azok tevékenységét pedig leírt szabályzatokkal próbálták meg regularizálni.¹² Davidov,¹³ Gneisenau,¹⁴ Clausewitz¹⁵ és Jomini¹⁶ a hazájukat szolgáló hivatásos katonaként hangsúlyozták, hogy az általuk partizánháborúnak, népfelkelésnek vagy nemzeti háborúnak nevezett jelenséget csak szigorú állami irányítással szabad alkalmazni a betörő hódítókkal szemben. A nép erejét látva talán már előre érzékelték, hogy a népfelkelés nemcsak a külső ellenséggel szemben alkalmazható sikeresen, de az állam belső rendjét is képes veszélyeztetni.

Nem véletlen talán, hogy ugyanennek a századnak a közepén a megerősödő baloldali mozgalmak a fennálló politikai rend megváltoztatását zászlajukra tűzve, ennek eszközeként az irreguláris harcokat használták fel. Blanqui munkáitól kezdve a fent jelzett politikai cél megváltozott: ő és az utána alkotó teoretikusok (különösen Marx, Engels, Lenin, Lawrence, Tito, Mao, Giáp, Che Guevara és Marighella) műveiben immáron a politikai hatalom megszerzését hirdették a partizánok, a gerillák és a felkelők legfőbb céljaként. Érdekes, hogy ideológiailag a fenti teoretikusok közül Lawrence kivételével valamennyi a baloldalhoz tartozott – ezt tekinthetjük a gerillaelméletek baloldali fordulatának. Már Blanqui elképzelésében is megjelent a forradalmárokat vezető főparancsnokság, egy élcsapat igénye, amely képes lett volna a forradalmárok

¹⁰ Clausewitz (2013) i. m. 41–43.

¹¹ Clausewitz (2013) i. m. 53.

¹² Példaként lásd a Spanyolországban kiadott, a Carl Schmitt által *Reglamento de Partidas y Cuadrillas* és a *Corso Terrestre* címekkel illetett szabályzatot, illetve intézkedést, valamint a Porosz Királyságban napvilágot látott *Verordnung über den Landsturmedict* című rendeletet. Szövegeik fordítását és azok megjelenésének körülményeit lásd Forgács (2020) i. m. 39–68.

¹³ Denisz Vaszilevics Davidov: A partizánháborúról. In Gottreich László et al. (szerk.): *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest, Zrínyi, 1974. 542–550.

¹⁴ August Wilhelm Anton Neithardt von Gneisenau: A népfelkelés eszméjéről. In Gottreich László et al. (szerk.): *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest, Zrínyi, 1974a. 526.; [August Wilhelm Anton Neithardt von Gneisenau]: Kivonat Észak-Németország Franciaország elleni általános fegyveres felkelésének alaptörvényéből. In Gottreich László et al. (szerk.): *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest, Zrínyi, 1974b. 530–531.

¹⁵ Clausewitz (2013) i. m. 386. 397–398.

¹⁶ Jomini (1974) i. m. 588–589.

harcát összehangolni.¹⁷ Ez a koncepció is beépült a későbbi teóriákba: az osztályharcon alapuló forradalom marxizmus–leninizmus által leírt elméletében a kizsákmányolók ellen vívott harcok irányítójaként a kommunista pártot jelölték meg.¹⁸ Lenin úgy gondolta, a pártnak tudatosan nevelnie és szerveznie kell az elégedetlen tömegeket: a propaganda és az agitáció nyomán így biztosítható az elinduló forradalmi események feletti szoros kontroll.¹⁹ Mao partizánjait is a Kommunista Párt irányította,²⁰ az annak egységeit vezető tisztek mellé már politikai tiszteket osztottak be a direkt pártirányítás érdekében,²¹ és ugyanez a jelenség volt megfigyelhető a szovjet partizánok központi irányításában is. Az 1942-ben az ellenséges csapatok hátában harcoló irreguláris kötelékek irányítására létrehozott Partizánmozgalom Központi Törzse direkt vezetést biztosított a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása, azaz Sztálin részére.²² Giáp tábornok is azt hangoztatta, hogy a népi felszabadító, azaz forradalmi háború csak a munkásosztály pártjának vezetésével indítható meg, amely szervezi és vezeti a harcot.²³ Che Guevara kézikönyvében pedig a népfelkelő-tűzfészek metaforájában írt a politikai és katonai vezetés szűk köréről, amely a forradalom élgárdájaként képes győzelemre vezetni a tömegeket.²⁴

A hadszíntér

A gerillaelméletek szinte mindegyik képviselője nagy figyelmet szentelt a harcok földrajzi környezetének. A szemben álló felek közötti létszámban, az alkalmazott eljárásokban és a fegyverzetben, felszereltségben mutatkozó aszimmetria kiegyenlítésének egyik legpraktikusabb eszköze ugyanis az volt, hogy az irreguláris erők a velük szemben felvonuló reguláris csapatokkal az azok eredményes tevékenységét akadályozó vagy szinte teljesen ellehetetlenítő terepen vették fel a harcot. A hadseregek létszámukból, fegyverzetükből és felszerelésükből adódóan mindig olyan földrajzi közeget kerestek a harcok számára, ahol érvényesülhetett az emberek tömege, a fegyverek hatótávolsága vagy az alkalmazott eszközök mozgékonyasága. A gerillák, a partizánok és a felkelők

¹⁷ Auguste Blanqui: Útmutató a fegyverforgatáshoz. In Auguste Blanqui: *Válogatott művei*. Budapest, Gondolat, 1968. 213–219. 214–215.

¹⁸ Karl Marx – Friedrich Engels: A Kommunista Párt kiáltványa. In *Marx – Engels Művei*. 4. kötet. Budapest, Kossuth, 1959. 437–470. 450.; Friedrich Engels: Előmunkálatok az „anti-Dühring”-hez. In *Marx – Engels Művei*. 20. kötet. Budapest, Kossuth, 1963. 679.; Friedrich Engels: Eugen Dühring úr tudomány-forradalmasítása. In *Marx – Engels Művei*. 20. kötet. Budapest, Kossuth, 1963. 167.; V. I. Lenin: A partizánháború. In V. I. Lenin: *Összes művei*. 14. kötet. Budapest, Kossuth, 1967. 9.

¹⁹ V. I. Lenin: Állam és forradalom. In V. I. Lenin: *Összes művei*. 33. kötet. Budapest, Kossuth, 1965. 24.; V. I. Lenin: Az OSzDMP II. kongresszusa. Határozati javaslat a tüntetésekről. In V. I. Lenin: *Összes művei*. 7. kötet. Budapest, Kossuth, 1965. 235.

²⁰ Mao Ce-tung: A kínai forradalom és a Kínai Kommunista Párt. In Mao Ce-tung: *Válogatott művei*. 3. kötet. Budapest, Szikra, 1954. 168.

²¹ Mao Tse-tung: *On guerrilla warfare*. New York, Praeger Publishers, 1961. 44.

²² G. K. Zsukov: *Emlékek, gondolatok*. 1–2. kötet. 4. átdolgozott kiadás. Budapest, Zrínyi–Kossuth, 1976. 371–372.

²³ Vo Nguyen Giap [Võ Nguyên Giáp]: *Stratégia és taktika a felszabadító háborúban*. Budapest, Kossuth–Zrínyi, 1971. 106.

²⁴ Ernesto Che Guevara: *A gerillaharcos kézikönyve*. Budapest, Ulpius-ház, 2007. 39.

ennek teljes tudatában elkerülték a nyílt terepen tevékenykedő csapatokat, és inkább átszegdelt, bonyolult földrajzi viszonyok közé igyekeztek becsalni ellenfeleiket. Az ilyen közeg lehetett természetes vagy mesterséges: a hegyek, a nagy kiterjedésű síkságok vagy sivatagok, a mocsarak, az erdők és a dzsungelek mellett az egyre nagyobb kiterjedésű és egyre bonyolultabb infrastruktúrájú városok is ideális helyszínnek bizonyultak az irregulárisok szempontjából.

A gerillaelméletek teoretikusainak írásaiban a földrajzi közeg sokszor a siker egyik elengedhetetlen feltételeként jelentkezett. Davidov az oroszországi földrajzi viszonyok közül a hatalmas területi kiterjedést emelte ki, amely azt eredményezte, hogy országa jelentős létszámú könnyűlovassággal rendelkezett. A kozákokat azonban – eltérően más hasonló európai könnyűlovassághoz – ő nem a regulárisok soraiban, hanem önállóan, a partizánháború legfontosabb résztvevőiként mutatta be.²⁵ Jomini úgy gondolta, hogy a nemzeti háborúk azokban az országokban a legkitartóbbak, amelyek tengerparttal rendelkeznek, ugyanis ez lehetővé teszi a tengeri hatalmak számára a háború külső, főleg anyagi eszközökkel történő támogatását. Az inváziós erők számára a legveszélyesebb helyeknek a hegységekkel vagy kiterjedt erdőségekkel rendelkező területeket tartotta, amelyek számtalan veszélyt rejtenek a hódítóknak.²⁶ Clausewitz elemzésében is komoly hangsúlyt kapott a népfelkelést támogató földrajzi tér: véleménye szerint az minél kiterjedtebb, annál nagyobb a felkelés hatása.²⁷ A népfelkelés hatásosságát öt feltételhez kötötte, amelyek közül a 3. („a hadszíntér területe legyen nagy”) és az 5. („az országnak erősen átszegdeltnek és – hegyek, erdők, mocsarak vagy a földművelés jellege révén – nehezen járhatónak kell lennie”) konkrétan a földrajzi környezet fontosságát hangsúlyozta.²⁸

A 19. század derekán a városok növekedése jelentős mértéket öltött Nyugat-Európában, azonban e folyamat nem járt együtt a városiasodással. A nagyvárosok gyáraiba özönlő lakosság élet- és munkakörülményei sokszor katasztrofálisak voltak, amelyek miatt kialakuló elégedetlenséget a politikai baloldal kísérelte meg felhasználni a hatalom megszerzése érdekében. Blanqui, Marx, Engels és Lenin elméleteiben e küzdelem formájaként a fegyveres felkelés jelent meg, amelyet véleményük szerint a nagyvárosokban kell megindítani. A nagyvárosokban vívott harcokban ekkor (is és ma is) az irregulárisan, jellemzően egyénileg vagy kis csoportokban harcoló, létszámukban hátrányban levő felkelők kihasználva az urbánus közeg nyújtotta előnyöket (szűk utcák, magas házak, csatornahálózat stb.) komoly fölényt voltak képesek kialakítani a velük szemben felsorakozott, de a beépített területeken folytatott harcokra nem vagy alig felkészített katonákkal szemben. Blanqui *Útmutató a fegyverforgatáshoz*²⁹ című írása műfajában és közérthető stílusában mintát adott az utána alkotó szakíróknak. A felkelésre művészetként tekintő Engels az 1848-as és 1870–1871-es események tapasztalatai alapján úgy gondolta, hogy a nagyvárosokban, a barikádokon zajló harcok a haditechnika fejlődése

²⁵ Davidov (1974) i. m. 547–549.

²⁶ Jomini (1974) i. m. 587–588. 609.

²⁷ Clausewitz (2013) i. m. 523.

²⁸ Clausewitz (2013) i. m. 523.

²⁹ Blanqui (1968) i. m.

miatt egyre kevésbé kecsegtetnek sikerrel a felkelők számára.³⁰ Vele szemben Lenin ismét a városi harcok fontosságát hangoztatta: szerinte az itteni harcokra külön kiképzett katonai vezetők irányítása alatt kell kivezényelni a felkelők osztagait, amelyek számára részletekbe menően fogalmazta meg a felkelés katonai és nem katonai jellegű feladatait.³¹

Az első és a második világháborúban, valamint a hidegháború első évtizedeiben az európai és ázsiai partizánharcok főleg vidéki térségekben bontakoztak ki, köszönhetően a kedvező földrajzi viszonyoknak. Az 1916-ban kirobbant arab felkelés számára a szinte teljesen lakatlan sivatag óriási kiterjedése és „csendes fenyegetése”³² biztosított előnyt a török csapatokkal szemben: Lawrence szerint a sivatag területi kiterjedése többet jelentett, mint a hadseregek ereje.³³ A második világháborúban Mao kínai kommunista csapatainak és a szovjet partizánoknak egyik legfőbb támasza ugyancsak a hadszíntér mérete volt,³⁴ míg a jugoszláv partizánok az erősen átszegdelt terep domborzat és növénytakaró biztosította adottságait is kihasználták.³⁵ Az indokínai és vietnámi háborúban a vietnámi partizánok számára ugyancsak e két tényező biztosított fölényt a francia és az amerikai csapatokkal szemben, és hasonló okok járultak hozzá a Castro és Che Guevara vezette kubai gerillák sikereihez. Guevara a harcok színtereit három kategóriába sorolta: a nehezen megközelíthető vidékeket (sűrű erdők, meredek hegyek, járhatatlan sivatagok és mocsárvidékek) a harcok számára kedvező,³⁶ míg a sík és gyér növényzetű, sok út által szabdaltnak vidéki területeket kedvezőtlen terepnek tartotta,³⁷ és bár a városok forradalmi jelentőségét nem vitatta, katonai szempontból ezeket teljesen külön kezelte, szükséges, de a harcok szempontjából ezeket is kedvezőtlen kategóriaként említette.³⁸

A 20. század második felében a sajátos társadalomföldrajzi adottságokkal jellemezhető Dél-Amerikában alkotó Guillén *A városi gerilla stratégiája* és Marighella *A városi gerilla kis kézikönyve* című írásaikban viszont a nagyvárosokat jelölték meg a harc ideális közegének. Ebben a szubrégióban ugyanis a lakosság túlnyomó többsége az egyre nagyobb kiterjedésű és egyre bonyolultabb infrastruktúrájú metropoliszokban élt, így a forradalom számára kulcsfontosságú népi támogatást itt lehetett megszerezni. Guillén ezt a véleményét katonai szempontokkal is alátámasztotta: azt hangsúlyozta, hogy a nagyvárosokban nem érvényesülhet a katonaság tüzerőben megmutatkozó fölénye, hiszen a nehézfegyverek alkalmazása szükségszerűen a lakosság pusztításával jár

³⁰ Friedrich Engels: Bevezetés [Karl Marx „A polgárháború Franciaországban” c. művének 1891-es kiadásához]. In *Marx – Engels Művei*. 22. kötet. Budapest, Kossuth, 1970. 485.

³¹ V. I. Lenin: A forradalmi hadsereg osztagainak feladatai. In V. I. Lenin: *Összes művei*. 11. kötet. Budapest, Kossuth, 1966. 327–328.

³² T. E. Lawrence: *A bölcsesség hét pillére*. I. kötet. Budapest, Révai, 1935. 216.

³³ Lawrence (1935) i. m. 218.

³⁴ Mao Ce-tung: Miért állhat fenn Kínában vörös hatalom? In Mao Ce-tung: *Válogatott művei*. 1. kötet. Budapest, Szikra, 1952. 114–115.

³⁵ Joszip Broz Tito: Az 1941. évi szerbiai népfelkelés. A hősiesség csodái. In Joszip Broz Tito: *Önéletrajzi vallomások*. 1. kötet. Újvidék, Forum, 1985a. 221.

³⁶ Che Guevara (2007) i. m. 60.

³⁷ Che Guevara (2007) i. m. 67.

³⁸ Che Guevara (2007) i. m. 75.

majd, akik emiatt a gerillákat fogják támogatni.³⁹ Marighella művében a nagyváros szinte labirintussá lényegül át, amelynek épületeit, út- és csatornahálózatát a gerillák saját biztonságuk garantálása, valamint támadásaik sikerének érdekében tudják felhasználni.⁴⁰ Összefoglalva elmondható, hogy a gerillaelméletek teoretikusai minden olyan területet alkalmasnak ítélték az irreguláris harcra, amely átszegdeltsége és bonyolultsága okán hátrányos helyzetet teremtett az ellenséges reguláris erőknek, így a terep adta előnyök a gerillák, partizánok vagy felkelők harcát segítette.

Az időtényező

Az irreguláris harcok túlnyomó többsége időben elhúzódó háborúban hozott győzelmet a reguláris csapatok felett, viszont az elméletek között számos szakíró a küzdelmek gyors befejezése mellett érvelt. A korai elméletekben az időtényező alig jelent meg, s ennek oka az volt, hogy ebben az időszakban a felkelők harca együtt zajlott a saját reguláris csapataik küzdelmeivel, akik pedig a háború gyors befejezésére törekedtek. A reguláris erők tehetetlensége (például Spanyolországban) persze elvezethetett a harcok elhúzódásához, de ez inkább atipikus, semmint jellemző volt ebben az időben. A baloldali forradalomelmélet is a gyors győzelem kivívásával számolt. Blanqui írásában saját tapasztalatai tükröződnek: úgy gondolta, egy hirtelen támadással is meg lehet ragadni a hatalmat.⁴¹ Az őt követő Engels, majd Lenin műveikben⁴² a forradalmárok gyors győzelmét hirdették, de ezt csak akkor tartották megvalósíthatónak, amennyiben az események előkészítése alapos. A kezdeti siker ugyanis megteremtheti azt az erkölcsi fölényt, amely a nép támogatását biztosíthatja a felkelés számára.

Az irreguláris harcok története néhány esetben igazolta a felkelők gyors győzelmébe vetett hitét. A Lawrence által megörökített arab felkelés alig több mint két év alatt aratott győzelmet a törökök felett, de megjegyzendő, hogy az antant térségbeli sikere az Allenby vezette Brit Expedíciós Haderő műveleteinek volt köszönhető.⁴³ A kubai forradalom viszont önerőből volt képes gyors győzelmet aratni Batista tábornok rezsimje felett: a Castro vezette gerillák 1956 novemberétől kezdett harcaikat 1959. január 1-jén fejezték be.⁴⁴

³⁹ Abraham Guillén: What can be done? (Strategy of the Urban Guerrilla). In Douglas C. Hodges (szerk.): *Philosophy of the urban guerrilla. The revolutionary writings of Abraham Guillén*. New York, William Morrow and Company, Inc., 1973. 233.

⁴⁰ Carlos Marighella: Knowledge of the Terrain. In Carlos Marighella: *Minimanual of the urban guerrilla*. 1969.

⁴¹ Auguste Blanqui: A La Villette-i ügy. In Auguste Blanqui: *Válogatott művei*. Budapest, Gondolat, 1968. 237–242.

⁴² Friedrich Engels: Forradalom és ellenforradalom Németországban. In *Marx – Engels Művei*. 20. kötet. Budapest, Kossuth, 1962. 87–88.; V. I. Lenin: Egy kívülálló tanácsai. In V. I. Lenin: *Összes művei*. 34. kötet. Budapest, Kossuth, 1967. 382.

⁴³ Forgács (2020) i. m. 135–136.

⁴⁴ Forgács (2020) i. m. 189.

Velük ellentétben Mao és Giáp az elhúzódó háborút hirdette, amiben saját országaiknak a nyugat-európai viszonyoktól eltérő sajátosságait és történelmét kell felfedezni. Kínában az időre egészen másként tekintenek, mint a nyugati világban. Ott nem években vagy évtizedekben, inkább évszázadokban és évezredekben mérik a történelmet. Mao műveiben ezért is jelent meg az elhúzódó háború gondolata, de az időnyerés is kulcsfontosságú tényező volt a kínai kommunisták számára, különösen akkor, amikor a Kuomintang és a japánok ellen egyszerre küzdöttek. A kínai teoretikus a harcok időben elhúzódására úgy tekintett, mint egy olyan időszakra, amelynek során a saját erőik még erősebbek lesznek, míg az ellenség csak gyengül. A kínai partizánok ez alatt fejlődhetnek, magasabb fokra emelkednek, majd fokozatosan reguláris csapatokká alakulhatnak át, amely folyamatban Mao a harcok győztes befejezésének kulcsát látta.⁴⁵ Giáp írásaiban ugyanezen ok miatt szerepel az elhúzódó jelző a harcok időtartamára vonatkozóan. A három évtizeden át harcot vívó vietnámi tábornok is a gerillák evolúcióját hirdette, tudta ugyanis, hogy reguláris csapatok ellen csak reguláris csapatok lehetnek hosszú távon eredményesek, ehhez a fejlődéshez, átalakuláshoz viszont idő kell. E transzformáció megjelenik a hadművészetben is: a gerillaháború fokozatosan hagyományos háborúvá fejlődik, a gerilla-hadviselés manőverező hadviseléssé, amely részben – amint azt a Dien Bien Phu-i csata mutatta – állásharc is lehet.⁴⁶ Megállapítható, hogy a felkelések időbeni hossza és megjelenésük az elméleti munkákban nagyban összefüggött azzal, hogy az irreguláris erők mellett harcoltak-e reguláris csapatok vagy sem. Abban az esetben, amikor a hagyományos fegyveres erő mellett harcoltak az irregulárisok, a szakírók jellemzően gyors lefolyású eseményként tekintettek a harcokra, viszont amikor nem voltak jelen vagy nem képviseltek jelentős erőt a reguláris csapatok, az események elhúzódása szerepelt a téma szakmunkáiban.

Az események szakaszolása

A gerillaelméletek egyik sajátossága, hogy a 19. század közepe óta a szerzők három szakaszra bontották az eseményeket: az irreguláris erők szempontjából az első szakasz a védelem, a második a patthelyzet, míg a harmadik az ellentámadás periódusa volt. Hasonlóan más jellemzőkhöz, ez is elmaradhatatlan része lett az elméleteknek, különösen Mao munkássága nyomán, aki az elhúzódó háborút magyarázta annak három nagy szakaszra osztásával, amely felosztás Giáp munkájába is feltűnt.

Fontos rögzíteni, hogy az események időbeni felosztása Marx *A forradalmi Spanyolország*⁴⁷ című művében jelent meg elsőként, amelyben a német filozófus három, a fentebb

⁴⁵ Mao Ce-tung: A háború és a stratégia kérdései. In Mao Ce-tung: *Válogatott művei*. 2. kötet. Budapest, Szikra, 1953a. 428.

⁴⁶ Vo Nguyen Giap [Võ Nguyên Giáp]: The great experiences gained by our party in leading the armed struggle and building revolutionary armed forces. In Vo Nguyen Giap [Võ Nguyên Giáp]: *People's war people's army*. Hanoi, Foreign Languages Publishing House, 1974a. 117., 120–121., 123.

⁴⁷ [Karl Marx]: A forradalmi Spanyolország. In *Marx–Engels Művei*. 10. kötet. Budapest, Kossuth, 1965. 421–469.

említett tevékenységekkel jellemzett szakaszra osztva tárgyalta az Ibériai-félszigeten 1808 és 1814 között esett történéseket.⁴⁸ Ezt vette alapul Mao, aki a harcok kifárasztó jellegét igazolta az események felosztásával. A stratégiai visszavonulás időszakában a kommunisták a rájuk kényszerített védelembe vonultak, azonban ezalatt képesek voltak stabil háterszágot, működő pártstruktúrát kiépíteni, és ezáltal megszerezni a lakosság támogatását, ami a későbbiekben nélkülözhetetlen volt a sikeres harcokhoz.⁴⁹ A stratégiai egyensúlynak nevezett második szakasz – amelynek kulcsszereplői a partizánok voltak – a politikai tevékenység kiterjesztésének, újabb partizánkörzetek kiépítésének és a partizánokból kialakuló reguláris csapatok megszervezésének időszaka volt.⁵⁰ Mao szakaszait az ellentámadás zárta le, amelyben a már meglévő reguláris erőkkel együtt a partizánok az irreguláris tevékenységeket a mozgóháborúval és az állásharccal, valamint a külföldön folytatott propaganda- és diplomáciai tevékenységekkel kombinálva győzelmet aratnak ellenségeik felett.⁵¹ Ez a beosztás szinte szó szerint köszön vissza Giáp tábornok hadtudományi írásaiban,⁵² azonban a partizánok döntő szerepét – eltérően Maótól – ő az események első fázisánál hangoztatta, ugyanis az ebben a szakaszban folytatott harcaikkal lehet megteremteni a későbbi időszakok előfeltételeit.⁵³ A felosztást inkább magyarázatként foghatjuk fel, amelynek segítségével a szerzők közérthető módon hangoztatták az elhúzódó háború szükségességét a gyors győzelemmel szemben. Latin-Amerikában Abraham Guillén is a háromfázisú felkelésben hitt: azt vallotta, hogy a gerillák akár arra is képesek lehetnek, hogy a második fázisban már ütőképes gerillaegységek harcolhatnak a velük szemben felsorakozó reguláris erőkkel.⁵⁴ Az időbeni szakaszolást napjaink hadtudományi írásaiban is felfedezhetjük: a magát Iszlám Államnak nevező szervezet tevékenységét szintén vizsgálták már ennek segítségével.⁵⁵

Atipikusnak mondható Tito korszakolása, aki bár ismerte a klasszikusnak mondható hármas tagolást, mégis négy fázisra osztotta a jugoszláviai harcokat.⁵⁶ Az első a harc kezdetéről, a második a partizánok regularizálásának megkezdéséről szólt, azonban a harmadik és a negyedik szakaszban főleg a politikai célok domináltak (a megszerzett hatalom konszolidálása). Az utolsó fázis a törvényhozás és a végrehajtó hatalom megszervezéséről szólt – ez is világosan mutatja, hogy a jugoszláv partizánok vezetője a harcok utáni helyzetre is nagy figyelmet fordított.

⁴⁸ Marx (1965) i. m. 448.

⁴⁹ Mao Ce-tung: Az elhúzódó háborúról. In Mao Ce-tung: *Válogatott művei*. 2. kötet. Budapest, Szikra, 1953a. 251–253.

⁵⁰ Mao Ce-tung (1953) i. m. 253–257.

⁵¹ Mao Ce-tung (1953) i. m. 257–259.

⁵² Giáp (1974) i. m. 114–115.

⁵³ Giáp (1974) i. m. 54.

⁵⁴ Guillén (1973) i. m. 286.

⁵⁵ Farkas Sándor: Az ISIL alkalmazott eljárásai és stratégiája. Az ISIL hadviselése Mao Ce-tung tanainak tükrében. *Honvédségi Szemle*, 146. (2018), 2. 10–12.

⁵⁶ Tito (1985) i. m. 153.

A népi támogatás

A lakosság támogatásának megszerzését szinte valamennyi, a témával foglalkozó teoretikus a győzelem kulcsényezőjeként említette. A különbség a tömegek megszólításának motívumaiban rejlik: amíg a külső hódítók elleni harcok során az idegenek elleni honvédő harc, valamint a regnáló uralkodó iránti szeretet voltak a legfőbb mozgatórugók, a belső küzdelmek esetében a fennálló társadalmi és politikai viszonyok megváltoztatásának ígéretével igyekeztek mind több embert csatlakozásra bírni a felkelők.

A franciák elleni küzdelmek során íródott valamennyi korai gerillaelméletben megfigyelhető volt a nép támogatásának hangsúlyozása. Davidov azt húzta alá, hogy a partizánoknak először a franciák mögöttes területein élő lakossággal kell felvenniük a kapcsolatot, hogy azok ne veszítsék el a felszabadulásba vetett hitüket. Kiemelte, hogy a lakosság bizalmának megnyerése érdekében mindent meg kell tenni az irreguláris erőknél, mert ez a bizalom fontos információkhoz juttathatja a saját erőket.⁵⁷ Decker is a siker egyik kulcsaként azonosította a lakosság megnyerését, aminek birtokában a felkelők bátran tevékenykedhetnek a műveleti területen, azaz jelen lesznek mindenütt és mindenkor.⁵⁸ Gneisenau úgy érvelt, hogy a nép felfegyverzése nélkül a csekély létszámú porosz reguláris hadsereg képtelen eredményeket elérni a franciák ellen. Írásaiban biztatta uralkodóját, hogy bízson a hazáját és királyát szerető népben, támaszkodjon rájuk az ország felszabadításának érdekében.⁵⁹ A népfelkelést eszményítő porosz teoretikus úgy gondolta, hogy a nép harcba hívásával jelentős túlerő képezhető a hódítókkal szemben.⁶⁰ A nemzeti háborúkat tartotta az általa tíz különböző típusba sorolt háborúk közül a legfélelmetesebbnek Jomini, ugyanis abban a nép többsége ragad fegyvert a függetlensége megvédése érdekében: nála az uralkodó iránti hűség és a hazaszeretet voltak a legfőbb motívumok.⁶¹ Clausewitz a már korábban említett, a felkelések hatékonyságához szükséges öt alapfeltétel között sorolta fel a népi támogatás meglétét,⁶² aminek eléréséhez a tömegekkel való jó viszony kialakítását hangsúlyozta.

A 19. század baloldali gondolkodóinak elméleteiben szintén nagy szerepet kapott a népi támogatás. Ők úgy gondolták, hogy a nép a meglévő, számukra alapvetően hátrányos társadalmi, gazdasági és politikai helyzet megváltoztatásáért ragad majd fegyvert, ezért ideológiájukban ez az elem kiemelt szerepet kapott. Az osztályharc így vált a marxizmus–leninizmus egyik központi fogalmává,⁶³ amely képes volt a tömegeket bevonni a politikai hatalom megszerzéséért indított harcba. Marx, Engels és Lenin munkáikkal

⁵⁷ Denis Davydov: Partisans against Napoleon. In Walter Laqueur (szerk.): *The guerrilla reader. A historical anthology*. Philadelphia (PA), Temple University Press, 1977. 50.

⁵⁸ Carl von Decker: On partisan war. In Walter Laqueur (szerk.): *The guerrilla reader. A historical anthology*. Philadelphia (PA), Temple University Press, 1977. 59.

⁵⁹ Gneisenau (1974) i. m. 524.

⁶⁰ Gneisenau (1974) i. m. 526–527.

⁶¹ Jomini (1974) i. m. 568–587.

⁶² Clausewitz (2013) i. m. 523.

⁶³ Marx–Engels (1959) i. m. 442. és 447–448.

elsősorban a városi munkásságot igyekeztek megszólítani, a proletariátusban látták a forradalom tömegbázisát.⁶⁴

Az eltérő társadalomszerkezettel rendelkező Kínában, Vietnámban és Kubában Mao, Giáp és Che Guevara viszont a parasztságra tekintettek tömegbázisként. Mao a partizánokat éltető közegként tekintett a népre: hasonlatában az előbbieket halaknak, míg az utóbbit vízként azonosította;⁶⁵ meggyőzésük érdekében hatékony kommunikációt és propagandát folytatott.⁶⁶ Giáp is a nép körében végzett propaganda- és politikai munka fontosságát hangsúlyozta: az előbbi a harcoló csapatok egyik fontos feladatának tartotta.⁶⁷ A vietnámi tábornok azonban nem csak a hazai közvélemény támogatásának megszerzését emelte ki. Véleménye szerint legalább ilyen fontos a nemzetközi térben folytatott propaganda is, amely a kifárasztás eszközeként indirekt módon gyengítheti az ellenséget.

Che Guevara a gerilla-hadviselés legfontosabb elemének tartotta a népi támogatás meglétét, amelynek élcsapatát a gerillák jelentik, akikkel megvalósulhat a vidéki lakosság egyik nagy célja, a föld tulajdonjogának megváltoztatása.⁶⁸ Ugyanígy vélekedett Guillén is, aki a latin-amerikai forradalmi stratégia legfőbb céljaként azonosította az emberek támogatásának megszerzését.⁶⁹ Az ideológiailag a fentiek közül kilógó Lawrence viszont egy önálló arab királyság megteremtésének lehetőségében látta azt a hitvallást, azt az ideológiát, amellyel egyesíteni lehetett az Arab-félszigeten élő helyi törzseket.⁷⁰ Összefoglalva kijelenthető, hogy a gerillaelméletek teoretikusainak írásaiban a népi támogatás kiemelt hangsúlyt kapott: a szakírók a sikeres harc egyik alapfeltételként tekintettek erre, amelynek megszerzéséért közérthető és elérhető célokat fogalmaztak meg. A 20. században a média és a különféle médiumok jelentette csatornák biztosították azt, hogy ezek a forradalmi célkitűzések mindenkihez eljussanak, így egy ország teljes lakossága megszólíthatóvá és mobilizálhatóvá vált.

A műveleti szintek

A gerillaelméletek szakíróinak túlnyomó többsége maga is részese volt az általuk későbbiekben elemzett eseményeknek. Egyrészt ennek is köszönhető, hogy a témával kapcsolatos írásaikban terjedelmesebb részek szólnak a harc taktikai szintjéről, mint annak stratégiai kérdéseiről, vagyis azok inkább főleg gyakorlati útmutatók és elemzések, semmint hadászati szintű áttekintések.

Az első szakírók munkái főleg a hódítókkal folyó harc megvívásához kívántak gyakorlati tanácsokat adni. Davidov részletekbe menően írta le, miként kell a lakosságot

⁶⁴ Marx–Engels (1959) i. m. 449.; Lenin (1965a) i. m.

⁶⁵ Mao (1961) i. m. 92–93.

⁶⁶ Mao (1961) i. m. 85.

⁶⁷ Giáp (1974b) i. m. 65.; Giáp (1974a) i. m. 89.

⁶⁸ Che Guevara (2007) i. m. 32.

⁶⁹ Guillén (1973) i. m. 232.

⁷⁰ Lawrence (1935) i. m. 94.

felkészíteni a franciák elleni harcra,⁷¹ illetve a lovaspartizánok rajtaütéseit hogyan hajtsák végre.⁷² Decker a partizánharc 11 különféle formáját írta le, kiemelve, hogy egyszerűbb lenne azokat a módokat és módszereket számba venni, ahogyan nem harcolnak a partizánok.⁷³ Gneisenau a kifárasztó jellegű tevékenységek közé sorolta a hadszíntér előkészítését is: a felhalmozott gabona elszállítása, az állatok elhajtása, azaz a felperzselt föld taktikája az ellenséggel szemben vívott harc egyik leghasznosabb fegyvereként jelenik meg nála.⁷⁴ A porosz haderő felső vezetésébe tartozó főtisztként érkezett a fegyveres felkelés hadászati szintjéről is: itt legfőbb célként az ellenség kifárasztását jelölte meg.⁷⁵ Clausewitz szintén kereste a választ arra, hogy miként alkalmazható hatékonyan a népfelkelés mint eszköz a háborúban. Hasonlataival és metaforáival a hadászati védelem egyik eszközeként tekintett erre, amely az ellenség hátában pusztító hatást tud kiváltani, de azt is hangsúlyozta, hogy harcászati védelemben soha nem szabad alkalmazni.⁷⁶ Lawrence az Abu Markhában betegen töltött tíz napban az arab felkelésről elmélkedve⁷⁷ megállapította, hogy az arabok harcát nem lehet az akkor hagyományosnak tekintett háborúhoz hasonlóan megvívni: stratégiai célként ezért az ellenség kiszorítását, és nem megsemmisítését tűzték ki célul a felkelők.⁷⁸ Ezt az alapvetően indirekt célt harcászati szinten komplexebb eszköztárral lehetett támogatni: különös jelentőséget tulajdonított a propagandának, a pszichológiai nyomásgyakorlás egyik fontos eszközének.⁷⁹

Hasonlóként vélekedett Charles de Gaulle a francia belső ellenállásról: erre úgy tekintett, mint az ellenséget zaklató, a hátszágban zavart okozó, majd nemzeti felkelést kirobbantató támogató erőre.⁸⁰ Harcászati szinten főként a harcot támogató feladataikat, különösen a hírszerző és a felderítési tevékenységüket emelte ki.⁸¹ Mao hat pontban foglalta össze a partizánháború stratégiai programját,⁸² ezek mindegyike az ellenség erejének kimerítését célozta.⁸³

Latin-Amerikában Che Guevara a gerillaharc stratégiai kérdéseit háttérbe szorította a harcászati kérdésekkel szemben, ami arra utal, hogy *A gerillaharcos kézikönyve* főleg a végrehajtói szinten tevékenykedő harcosok számára íródott. Hadászati szinten a kifárasztást fő célként megjelölve kiemelte annak nem katonai eszközeit is (szabotázs, sztrájk).⁸⁴ Ez a taktika szintjén a mobilitás, a meglepetésszerű támadások,

⁷¹ Davydov (1977) i. m. 52.

⁷² Davydov (1977) i. m. 50–51.

⁷³ Decker (1977) i. m. 60.

⁷⁴ Gneisenau (1974) i. m. 531.

⁷⁵ Gneisenau (1974) i. m. 532.

⁷⁶ Clausewitz (2013) i. m. 526.

⁷⁷ Forgács (2020) i. m. 147.

⁷⁸ Lawrence (1935) i. m. 211.

⁷⁹ Lawrence (1935) i. m. 217.

⁸⁰ Charles de Gaulle: *Háborús emlékiratok*. Budapest, Gondolat, 1973. 192.

⁸¹ Charles de Gaulle (1973) i. m. 443.

⁸² Mao Ce-tung: A japán területre elleni partizánháború stratégiájának kérdései. In Mao Ce-tung: *Válogatott művei*. 2. kötet. Budapest, Szikra, 1953b. 144–145.

⁸³ Mao (1953a) i. m. 327–328.

⁸⁴ Che Guevara (2007) i. m. 45–46.

a rugalmasság, a műveleti körzet és a gyorsaság kérdéseit érintve jelent meg művében.⁸⁵ Marighella kézikönyve is hasonló volt a műveleti szintek vonatkozásában: a brazil városi gerilla a 39 rövid fejezetből álló műve 28 részét a taktikai kérdéseknek szentelte. Ezekkel szemben Guillén írása viszont – címéből is fakadóan – főleg stratégiai kérdéseket vizsgált, és az egész latin-amerikai térség számára kínáltak forradalmi utat.

A gerillaelméletek az irreguláris erők stratégiai feladataként tehát az ellenség kifárasztását, taktikai (harcászati) szinten annak erőinek megsemmisítését jelölték meg. Az alkalmazott eszközök tekintetében a fegyverek mellett nem katonai eszközöket is felsoroltak, amelyek főleg hadászati szinten a politikai, harcászati szinten a pszichológiai nyomásgyakorlást szolgálták.

A reguláris erők kérdésköre

Az irreguláris harcok végső sikeressége mindig azon múltott, hogy a gerillák, partizánok vagy felkelők mellett részt vettek-e a küzdelemben reguláris erők. A kérdéssel foglalkozó szakírók mindegyike határozottan rögzítette, hogy az ellenség feletti győzelem csak a hagyományosnak tekintett fegyveres erővel lehetséges, vagyis az irreguláris csapatok önmagukban nem képesek azt kivívni. Abban az esetben, amikor egy állam számára adottak voltak a rendes hadsereg egységei, ez a feltétel viszonylag egyszerűen teljesülhetett, azonban amikor egy belső polgárháború során kezdetben csak irreguláris erők álltak rendelkezésre, ezekből kellett megteremteni a hagyományos csapatokat.

A 19. század elején a hódító franciákkal harcoló irreguláris csapatok minden esetben támaszkodhattak vagy hazájuk, vagy a harcukat támogató külső szövetséges állam (például Spanyolországban Nagy-Britannia) reguláris erejére. A politikai hatalom emellett számos kísérletet tett arra is, hogy az irreguláris erők tevékenységét bizonyos keretek között szabályozzák,⁸⁶ ezáltal azok regularizálódását is elérve. Ez a törekvés érhető tetten Gneisenaunál is: a porosz teoretikus a népfelkelés erőit a hagyományos hadsereghez hasonlóan zászlóaljakra kívánta szervezni, amelyek tisztjeit és altisztjeit a felkelők maguk választhatták meg.⁸⁷ Jomini – tartva attól, hogy a lakosság a hódítók mellett államuk politikai vezetői ellen is harcot kezdhet – azt javasolta, hogy a nép ellenállását szervezett keretek között, egy regularizált nemzetőrségbe, mintegy tartalékerőbe szervezetteren alkalmazzák.⁸⁸ A korai baloldal teoretikusai, Blanqui és Engels is a minél szervezettebb keretek mellett érvelt: előbbi a vezetetlenség okozta kudarcok tapasztalataként szükségszerűnek látta a katonai szervezetekre jellemző hierarchia kialakítását,⁸⁹ utóbbi a tisztek szerepének hangsúlyozását emelte ki.⁹⁰ A brit hadsereg tisztjeként szolgáló Lawrence tudatos kiképzésben részesítette az arab csapatok egy részét, amiben

⁸⁵ Che Guevara (2007) i. m. 53.

⁸⁶ Lásd Forgács (2020) i. m. 39–73.

⁸⁷ Gneisenau (1974) i. m. 530.

⁸⁸ Jomini (1974) i. m. 592.

⁸⁹ Blanqui (1968a) i. m. 217.

⁹⁰ Friedrich Engels: Metz eleste. In *Marx–Engels Művei*. 17. kötet. Budapest, Kossuth, 1968. 139.

a korábban a török hadseregben szolgált, onnan dezertált egykori tisztekre, valamint a brit katonai tanácsadókra számított.⁹¹ Hozzá hasonlóan Tito is fokozatosan regularizálta erőit: a megszállók elleni harc kezdetétől fogva katonai kötelékekbe (rajok, szakaszok, századok, zászlóaljok) szervezte azokat,⁹² később pedig megjelentek a magasabbegységek (brigádok [dandárok], hadosztályok, hadtestek és hadseregek) is.⁹³ Mao a regularizálás, vagyis a partizánok mellett létrehozandó hadsereg szükségességét az ember két karjára utaló metaforával hangsúlyozta,⁹⁴ Giáp pedig a felszabadító háborúban a végső győzelmet kivívó népi fegyveres erők létrehozásának előfeltételeként tekintett ugyanerre.⁹⁵ A vietnámi teoretikus a franciák elleni döntő, Dien Bien Phu-i csatát elemezve – Titóhoz hasonlóan – a mielőbbi katonai szervezés mellett érvelt.⁹⁶ Che Guevara munkájában egy általa ideálisnak tekintett gerillaszervezetet is bemutatott, ami (osztagok, szakaszok, hadoszlopok) egy hagyományos fegyveres erő struktúráján alapult.⁹⁷

A tapasztalatok formálta elmélet talán legtipikusabb változataként lehet a regularizáció szükségességének hangsúlyozására tekinteni a gerillaelméletekben, amelynek teoretikusai felismerték, hogy a harcok győztes befejezéséhez rendezett, szervezett, felszerelt és keretek között irányított fegyveres erőre van szükség. A felkelők evolúciójának Mao és Giáp által hirdetett elmélete jól példázza, hogy a helyi viszonyokkal való számvetés mindig kiegészítette a teóriákat.

Összegzés

„Ha békét akarsz, értsd meg a háborút, különösen a gerilla- és a felforgató háborút.”⁹⁸ Liddell Hart mondata ugyanolyan aktuális manapság, mint 1967-ben, amikor azt a brit katonai szakíró papírra vetette. Napjainkban az aszimmetria és az irregularitás szinte állandó jelzőként köszön vissza a fegyveres konfliktusokkal foglalkozó szakmunkákban, nemzeti biztonsági és katonai stratégiákban, katonai doktrínákban. Ennek oka, hogy a jelenben az államokkal szemben fegyveres harcot vívó, jellemzően nem állami státusú felek csak akkor vehetik fel siker reményében a harcot a reguláris csapatokkal, amennyiben a hadviselés bevett szabályaitól eltérnek. Megfigyelhető, hogy a több mint két évszázados elméleti háttér szinte szóról szóra visszaköszön a gyengébbik fél harcában, ugyanakkor az erősebb is sokat merít ezekből a korábban emlegetett munkákból. „Bár minden egyes országban a földrajzi és a társadalmi feltételek határozzák meg a geril-

⁹¹ Lawrence (1935) i. m. 92.

⁹² Joszip Broz Tito: Az új forradalmi hadsereg. In Joszip Broz Tito: *A jugoszláv hadsereg megteremtése és fejlődése*. Újvidék, Testvériség – Egység, 1951. 88.

⁹³ Joszip Broz Tito: A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg megteremtése. Tudja meg mindenki, ki mikor és hogyan kezdte a harcot. In Joszip Broz Tito: *Önéletrajzi vallomások*. 1. kötet. Újvidék, Forum, 1985.

⁹⁴ Mao Ce-tung: A kínai forradalmi háború stratégiai kérdései. In Mao Ce-tung: *Válogatott művei*. 1. kötet. Budapest, Szikra, 1952. 434.

⁹⁵ Giáp (1971) i. m. 86–87.

⁹⁶ Vo Nguyen Giap [Võ Nguyên Giáp]: *Dien Bien Phu*. Budapest, Zrínyi, 1960. 16.

⁹⁷ Che Guevara i. m. 109.

⁹⁸ B. H. Liddell Hart: *Stratégia*. Budapest, Európa, 2002. 550.

la-hadviselés adott módszereit és formáit, az ilyen küzdelmeknek is vannak általános törvényei. Jelenleg az a feladatunk, hogy megtaláljuk ennek a háborúfajtának az alapelveit és a szabályokat, amelyeket a felszabadulásukért küzdő népeknek követniük kell; hogy a tényekből elméletet fejlesszünk; hogy általánosítsunk, és szerkezetet adjunk tapasztalatainknak mások javára.”⁹⁹ Che Guevara szavait olvasva megállapítható, hogy ez a jelenség megfelel a szerzők szándékának, akik a sokszor kézikönyv vagy szabályzat formájában megírt és megjelentetett írásaikkal a későbbi küzdelmek harcosainak kívántak segítséget nyújtani a korábbi, illetve a saját tapasztalataik összegzésével. A gerillaelméletek tanulmányozása nélkül tehát nem érthetjük meg napjaink irreguláris harcosait és azok harcait, így ezek nélkül sikeres küzdelmet sem folytathatunk ellenük.

Felhasznált irodalom

- Békés Márton: *Gerillaháború. A fegyveres felkelés elmélete és gyakorlata*. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány, 2017.
- Blanqui, Auguste: A La Villette-i ügy. In Blanqui, Auguste: *Válogatott művei*. Budapest, Gondolat, 1968. 237–242.
- Blanqui, Auguste: Útmutató a fegyverforgatáshoz. In Blanqui, Auguste: *Válogatott művei*. Budapest, Gondolat, 1968. 213–219.
- Che Guevara, Ernesto: *A gerillaharcos kézikönyve*. Budapest, Ulpius-ház, 2007.
- Clausewitz, Carl von: *A háborúról*. Budapest, Zrínyi, 2013.
- Csikány Tamás: *Az európai hadművészet a harmincéves háborútól a XIX. század végéig*. Budapest, ZMNE, 2001.
- Davidov, Denis Vaszilevics: A partizánháborúról. In Gottreich László – Honfi József – Rázsó Gyula – Windisch Aladárné (szerk.): *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1974. 542–550.
- Davydov, Denis: Partisans Against Napoleon. In Laqueur, Walter (szerk.): *The Guerrilla Reader. A Historical Anthology*. Philadelphia (PA), Temple University Press, 1977. 49–53.
- De Gaulle, Charles: *Háborús emlékiratok*. Budapest, Gondolat, 1973.
- Decker, Carl von: On partisan war. In Laqueur, Walter (szerk.): *The guerrilla reader. A historical anthology*. Philadelphia (PA), Temple University Press, 1977. 58–61.
- Engels, Friedrich: Forradalom és ellenforradalom Németországban. In *Marx – Engels Művei*. 20. kötet. Budapest, Kossuth, 1962. 3–98.
- Engels, Friedrich: Előmunkálatok az „anti-Dühring”-hez. In *Marx–Engels Művei*. 20. kötet. Budapest, Kossuth, 1963. 665–696.
- Engels, Friedrich: Eugen Dühring úr tudomány-forradalmasítása. In *Marx–Engels Művei*. 20. kötet. Budapest, Kossuth, 1963. 5–317.
- Engels, Friedrich: Metz eleste. In *Marx–Engels Művei*. 17. kötet. Budapest, Kossuth, 1968. 138–141.
- Engels, Friedrich: Bevezetés. Karl Marx „A polgárháború Franciaországban” c. művének 1891-es kiadásához. In *Marx–Engels Művei*. 22. kötet. Budapest, Kossuth, 1970. 475–492.
- Farkas Sándor: Az ISIL alkalmazott eljárásai és stratégiája. Az ISIL hadviselése Mao Ce-tung tanainak tükrében. *Honvédségi Szemle*, 146. (2018), 2. 3–15.

⁹⁹ Che Guevara (2007) i. m. 31.

- Forgács Balázs: *Gerillák, partizánok, felkelők. Az irreguláris hadviselés elméletének története – korunk kihívásai*. Budapest, Zrínyi, 2020.
- Giap, Vo Nguyen [Giáp, Võ Nguyên]: *Dien Bien Phu*. Budapest, Zrínyi, 1960.
- Giap, Vo Nguyen [Giáp, Võ Nguyên]: *Stratégia és taktika a felszabadító háborúban*. Budapest, Kossuth – Zrínyi Katonai Kiadó, 1971.
- Giap, Vo Nguyen [Giáp, Võ Nguyên]: The great experiences gained by our party in leading the armed struggle and building revolutionary armed forces. In Giap, Vo Nguyen [Giáp, Võ Nguyên]: *People's War People's Army*. Hanoi, Foreign Languages Publishing House, 1974a. 75–169.
- Giap, Vo Nguyen [Giáp, Võ Nguyên]: People's war people's army. In Giap, Vo Nguyen [Giáp, Võ Nguyên]: *People's war people's army*. Hanoi, Foreign Languages Publishing House, 1974b. 41–74.
- Gneisenau, August Wilhelm Anton Neithardt von: Kivonat Észak-Németország Franciaország elleni általános fegyveres felkelésének alaptörvényéből. In Gottreich László – Honfi József – Rázsó Gyula – Windisch Aladárné (szerk.): *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1974. 530–532.
- Gneisenau, August Wilhelm Anton Neithardt von: A népfelkelés eszméjéről. In Gottreich László – Honfi József – Rázsó Gyula – Windisch Aladárné (szerk.): *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1974. 524–529.
- Gócze István: *A tudományelmélet és kutatómódszertan alapjai*. Budapest, ZMNE, 2010.
- Guillén, Abraham: What can be done? (Strategy of the urban guerrilla) In Hodges, Douglas C. (szerk.): *Philosophy of the urban guerrilla. The revolutionary writings of Abraham Guillén*. New York, William Morrow and Company, Inc., 1973. 227–302.
- Jomini, Antoine Henri: A hadművészet meghatározása. In Gottreich László et alii (szerk.): *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1974. 568–622.
- Lawrence, T. E.: *A bölcsesség hét pillére*. 1–2. kötet. Budapest, Révai, 1935.
- Lenin, V. I.: Állam és forradalom. In Lenin, V. I.: *Összes művei*. 33. kötet. Budapest, Kossuth, 1965. 1–111.
- Lenin, V. I.: Az OSzDMP II. kongresszusa. Határozati javaslat a tüntetésekről. In Lenin, V. I.: *Összes művei*. 7. kötet. Budapest, Kossuth, 1965. 235.
- Lenin, V. I.: A forradalmi hadsereg osztagainak feladatai. In Lenin, V. I.: *Összes művei*. 11. kötet. Budapest, Kossuth, 1966. 327–331.
- Lenin, V. I.: A partizánháború. In Lenin, V. I.: *Összes művei*. 14. kötet. Budapest, Kossuth, 1967. 1–11.
- Lenin, V. I.: Egy kívülálló tanácsai. In Lenin, V. I.: *Összes művei*. 34. kötet. Budapest, Kossuth, 1967. 381–383.
- Liddell Hart, B. H.: *Stratégia*. Budapest, Európa, 2002.
- Marx, Karl – Engels, Friedrich: A Kommunista Párt kiáltványa. In Marx–Engels Művei. 4. kötet. Budapest, Kossuth, 1959. 437–470.
- Marx, Karl: A forradalmi Spanyolország. In Marx–Engels Művei. 10. kötet. Budapest, Kossuth, 1965. 421–469.
- Mao Ce-tung: A kínai forradalmi háború stratégiai kérdései. In Mao Ce-tung: *Válogatott művei*. 1. kötet. Budapest, Szikra, 1952. 329–464.
- Mao Ce-tung: Miért állhat fenn Kínában vörös hatalom? In Mao Ce-tung: *Válogatott művei*. 1. kötet. Budapest, Szikra, 1952. 114–115.
- Mao Ce-tung: A háború és a stratégia kérdései. In Mao Ce-tung: *Válogatott művei*. 2. kötet. Budapest, Szikra, 1953a. 403–433.

- Mao Ce-tung: A japán területablók elleni partizánháború stratégiájának kérdései. In Mao Ce-tung: *Válogatott művei*. 2. kötet. Budapest, Szikra, 1953b. 137–203.
- Mao Ce-tung: Az elhúzódo háborúról. In Mao Ce-tung: *Válogatott művei*. 2. kötet. Budapest, Szikra, 1953a. 205–360.
- Mao Ce-tung: A kínai forradalom és a Kínai Kommunista Párt. In Mao Ce-tung: *Válogatott művei*. 3. kötet. Budapest, Szikra, 1954. 145–199.
- Mao Tse-tung: *On guerrilla warfare*. New York, Praeger Publishers, 1961.
- Marighella, Carlos: *Minimanual of the urban guerilla*. 1969. Online: www.marxists.org/archive/marighella-carlos/1969/06/minimanual-urban-guerrilla/index.htm
- Tito, Joszip Broz: Az új forradalmi hadsereg. In Joszip Broz Tito: *A jugoszláv hadsereg megteremtése és fejlődése*. Újvidék, Testvériség – Egység, 1951. 88–89.
- Tito, Joszip Broz: A jugoszláv népfelszabadító harc fejlődése és a nemzetközi események. In Tito, Joszip Broz: *Az általános honvédelem és a nemzeti önvédelem*. Újvidék, Forum, 1980. 153–164.
- Tito, Joszip Broz: A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg megteremtése. Tudja meg mindenki, ki mikor és hogyan kezdte a harcot. In Joszip Broz Tito: *Önéletrajzi vallomások*. 1. kötet. Újvidék, Forum, 1985a. 293–295.
- Tito, Joszip Broz: Az 1941. évi szerbiai népfelkelés. A hősiesség csodái. In Tito, Joszip Broz: *Önéletrajzi vallomások*. 1. kötet. Újvidék, Forum, 1985b. 219–225.
- Zsukov, G. K.: *Emlékek, gondolatok*. 2. kötet. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó – Kossuth, 1976.

Vákát

II. BIZTONSÁGI TANULMÁNYOK

Vákát

Remek Éva

Az EBESZ-térség megoldatlan konfliktusai – fagyott konfliktusok és/vagy fagyott diplomácia

„Nem lehet nevetni összeszorított fogakkal és kezét nyújtani egymásnak ökölbe szorított kézzel.”¹

Bevezetés

Az EBESZ részt vevő államai² körének területe Közép-Ázsiától Európán át Észak-Amerikáig terjed. Az 57 részt vevő állam mindegyike egyenlő alapon résztvevő.³ A szervezet 11 országgal van kapcsolatban a Földközi-térségből⁴ és Ázsiából, valamint 2009 óta Ausztráliával. Az EBESZ e kiterjedt térségében sokféle formában jelentkező (érdek) konfliktus, válság volt/van, amelyek megoldásában a többi nemzetközi biztonsági szervezettel dolgozott és dolgozik együtt.

Ezt a munkát nagyban segítik a nemzetközi szervezetek közötti tagsági átfedések. Az Európai Unió minden tagja az EBESZ részt vevő állama, de az EBESZ részt vevő államainak csak egy része NATO-tagállam. A konfliktusok megoldásában, a válságkezelésben az EBESZ „csak eseti elbírálás és konszenzus alapján vállalhat békefenntartói feladatot”⁵

Az EBESZ jelenleg tizenhat művelettel (*operation fields*)⁶ vesz részt különböző helyszíneken válságok kezelésében. Továbbá ugyanennyi műveletet már be is fejezett. Az EBESZ válságkezelési eszköztárából jelen tanulmány okán is érdemes kiemelni

¹ Mendrei Ernő: A bécsi utókonferencia. *Létünk*, 17. (1987), 1. 187.

² Participating States. osce.org.

³ Az utolsó csatlakozó állam Mongólia volt, 2012-ben. Lásd Mongolia joins the OSCE. osce.org, 2012. november 21.

⁴ A földközi-tengeri térségbeli partnerállamok Algéria, Egyiptom, Izrael, Jordánia, Marokkó és Tunézia, az ázsiai partnerek pedig Japán, Dél-Korea, Thaiföld és Afganisztán.

⁵ A NATO-tagállamok erőfeszítéseinek megfelelően dőlt el a békefenntartás kérdése, és ezzel az EBESZ önálló katonai békefenntartó képességének létrehozása lekerült a napirendről. Lásd Mészáros Margit: *Az EBESZ és az európai biztonság a XXI. század fordulóján. (A XXI. század Európai Biztonsági Chartája)*. Budapest, ZMNE, 2000. 3.

⁶ 1. Presence in Albania, 2. Mission to Bosnia and Herzegovina, 3. Mission in Kosovo, 4. Mission to Montenegro, 5. Mission to Serbia, 6. Mission to Skopje, 7. Mission to Moldova, 8. Project Co-ordinator in Ukraine, 9. Special Monitoring Mission to Ukraine, 10. Observer Mission at the Russian Checkpoints Gukovo and Donetsk, 11. Personal Representative of the Chairperson-in-Office on the conflict dealt with by the OSCE Minsk Conference, 12. Centre in Ashgabat, 13. Programme Office in Nur-Sultan, 14. Programme Office in Bishkek, 15. Programme Office in Dushanbe, 16. Project Co-ordinator in Uzbekistan. Where we are? osce.org. Az EBESZ maga is operation fields és missions néven adja közre tevékenységi formáját, így a magyar szövegben a (helyszíni) műveletet és a misszió megnevezést szinonimaként használom.

a polgári válságkezelés⁷ diplomáciai elemeit magában foglaló területet. A nemzetközi szervezetek együttműködésében (például az Európai Unió és EBESZ közti relációban a „puha” eszközök használata kapcsán) az új típusú kihívásokra adott hasonló válaszokkal találkozunk.

A 21. században a polgári válságkezelő képességek⁸ jelentős szerepet játszanak a nemzetközi szervezetek műveleteiben, ahogy a humánbiztonság is,⁹ amely fogalom szerint a nemzeti és a globális biztonság nem választható el az egyének, valamint az általuk alkotott közösségek, csoportok jólététől és jóllététől sem.¹⁰ Az EBESZ-nek a humánbiztonság területén folytatott tevékenysége (a „puha” biztonság) még további fontos tanulságokkal szolgálhat az éppen folyó műveletekben.

Mindazonáltal e tanulmány nem kíván a címben érintett befagyott konfliktusok okairól, kronológiájukról, a részletes lefolyásukról írni, csupán annyiban érinti e kérdéseket, amennyiben az EBESZ tevékenységének, diplomáciai lépéseinek igazolása azt megkívánja. Az elemzés fókusza az EBESZ jellegének, speciális helyzetének, válságkezelésének, diplomáciájának a bemutatásán van, illetve az előbbieket igazolására a gyakorlat megvalósításán, a teljesség igénye nélkül.

Az EBESZ válságkezelésének diplomáciai lehetőségei

A hidegháború utáni változások, nevezetesen az európai és a posztsovjettérség konfliktusai, válságai szükségessé tették az EBEÉ/EBESZ¹¹ részéről is a helyszíni műveletek és missziók indítását. Az EBEÉ hivatalosan 1992-ben fogalmazta meg a felállítható missziók feladatait (például adatgyűjtő, tényfeltáró, békefenntartó) és típusait (rövid távú – például adatgyűjtő – tevékenység hosszú távú – például békefenntartást ellenőrző – feladattal).¹²

⁷ Adalék a fogalom magyarázatához: a polgári válságkezelés során „a civil képességek magukban foglalják az összes nem katonai képességet és elemet, így a teljesen civil közigazgatási, igazságszolgáltatási, büntetés-végrehajtási, egyéb jogállamiság-építő, polgári védelmi területek mellett a rendvédelmi szektort is. [...] [E]gy komplex – tipikusan határokon túl felbukkanó, biztonsági kihívást jelentő – válságok kezelésére létrehozott eszköztár.” Tóthi Gábor: A Magyar Köztársaság polgári válságkezelési képességei; az állami és civil együttműködés jelene, lehetőségei ezen a területen. In *Biztonságpolitikai prognózis 2015-ig*. Budapest, Biztonságpolitikai és Honvédelmi Kutatások Központja Alapítvány, 2010. 375.

⁸ Egy korábbi írásomban az európai uniós polgári válságkezelés eszközeit, intézményeit, az akkori jövőre vonatkozó elgondolásait mutattam be. Összehasonlításra lásd Remek Éva: Az Európai Unió civil válságkezelési képessége. *Európai Tükör*, 12. (2007), 6. 87–97.

⁹ Részleteket lásd Péczeli Anna: *A humán biztonság elmélete és gyakorlata, Kanada és Japán példáján*. Grotius, 2011, 2.

¹⁰ A jóllét kérdésével foglalkozó szakirodalom folyamatosan bővül. Az étellel való elégedettség nál a jóllét már többről szól. Részletekért lásd European Social Survey: *Személyes és társadalmi jóllét Európában. A European Social Survey hatodik hullámának eredményei*. London, University of London.

¹¹ EBEÉ/EBESZ-jelölés oka: EBESZ csak 1995. 01. 01-jétől van hivatalosan, de az EBESZ jogelődje megkezdte a „puha erő” alkalmazását a válságba került területeken, a befagyott konfliktusok területét is beleértve.

¹² További részletek a missziók indításának feltételeiről is: CSCE: *Conference for Security and Co-operation in Europe, 1992 Summit*. (1992. július 9–10.).

Az EBEÉ/EBESZ válságkezelési feladatai a korai riasztás, a konfliktusok megelőzése, a válságkezelés és a konfliktus utáni békeépítés. Ezt a szakirodalom konfliktusciklusnak nevezi.¹³ Ezek megvalósítása helyszíni műveletek hálózatán keresztül és a Konfliktus-megelőző Központ (Conflict Prevention Centre) közreműködésével történik. A válságkezelés az Állandó Tanács (Permanent Council) mellett a Biztonsági Együttműködési Fórum (Forum for Security Cooperation) felelősségi területe is. Ez utóbbi szerv legfontosabb feladatai között a fegyverzet-ellenőrzésről, leszerelésről szóló rendszeres konzultációk vannak, beleértve a Bizalom- és Biztonságerősítő Intézkedések (Confidence- and Security-Building Measures) végrehajtásában nyújtott segítséget, amihez elengedhetetlen feltétel a részt vevő államok közötti katonai információk cseréjének szabályozása, illetve kölcsönös ellenőrzése.¹⁴

EBESZ-missziók jelenleg három helyen találhatók: Délkelet-Európában, Kelet-Európában és Közép-Ázsiában. A befagyott konfliktusok pedig Kelet-Európában és Dél-Kaukázusban voltak/vannak – azaz a konfliktusok megvannak, csak az EBESZ-jelenlét mikéntje változott meg ezekben a konfliktusokban (például a tanulmány írása idején Dél-Kaukázusban már csak egy helyen van jelen).¹⁵

A válságkezelés kapcsán az EBESZ feladatköre három dimenzióra oszlik:¹⁶ az első a politikai-katonai, a második a gazdasági-környezeti és a harmadik a humán terület. Szakértők között véleménykülönbség alakult ki abban, hogy e dimenziók nem homogének, az egyes dimenziókon belül a gyakorlati munka többdimenziós jelleget ölt. Kiváltképpen igaz ez a hosszú távon fenntartott műveletek esetében, például a befagyott konfliktusok esetében.¹⁷

Az EBESZ biztonsági koncepciója a hagyományos katonai biztonságon, a leszerelésen és a határkérdéseken túl foglalkozik az emberi jogok, továbbá a demokrácia kérdésével is. A részt vevő államok egyetértenek abban, hogy a tartós biztonság nem valósítható meg az emberi jogok és a működő demokratikus intézmények tiszteletben tartása nélkül. Ez az alapja az EBESZ által kiemelt emberi (humán) biztonság területének.¹⁸

A szervezet megfigyelő, ellenőrző tevékenysége is alapvető. A hidegháborús időszak után az EBESZ a megfigyelési mechanizmusoknak a helyzetekhez jól alkalmazkodó rendszerét hozta létre. E mechanizmusok nagy része a humán dimenzió kérdéseivel foglalkozik

¹³ [Conflict prevention and resolution. osce.org.](https://www.osce.org/conflict-prevention-and-resolution)

¹⁴ Az EBESZ szerveiről lásd Remek Éva: *Az EBESZ – a biztonsági közösségépítés modellje*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 30–39.

¹⁵ A 2020. szeptember 27-e óta zajló hegyi-karabahi konfliktus nem képezi a tanulmány részét, mert a kézirat lezárása után alakult ki.

¹⁶ A szakirodalomban használatos még a már korábban említett „kosár” is. Ez az elemzés a terület és a dimenzió szót szinonimaként használja.

¹⁷ „Hiszen a missziók segítséget nyújtanak a megmaradt fegyver- és lőszerkészletek felszámolásához éppúgy, mint a környezeti károk megszüntetéséhez vagy a választások előkészítésének megszervezéséhez és megfigyeléséhez.” Idézi Dunay Pál: Takaréklángon. Az EBESZ hozzájárulása a nemzetközi biztonsághoz a következő években. In *Biztonságpolitikai prognózis 2015-ig*. Budapest, Biztonságpolitikai és Honvédelmi Kutatások Központja Alapítvány, 2010. 25.

¹⁸ [Election Observation Handbook: Sixth Edition. osce.org.](https://www.osce.org/election-observation-handbook)

(a mechanizmus 1989 óta működik, bécsi mechanizmusként ismerjük, illetve „egy tovább fejlesztett változata 1992 óta létezik, moszkvai mechanizmusként ismerjük”).¹⁹

Az európai katonai biztonság és stabilitás növelése a Biztonsági Együttműködési Fórum feladata. 1992-ben hozták létre, tagjai az EBESZ részt vevő államainak állandó képviselői. A fórum normákat dolgoz ki és gyakorlati segítséget nyújt a kézi-, valamint a könnyűfegyverek elterjedésének kezelésére, foglalkozik a tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozásával, és figyelemmel kíséri a részt vevő államok közötti rendszeres kapcsolattartást, az együttműködést és a katonai információk megosztását. S végül, de nem utolsósorban e szerv hangsúlyosan a párbeszéd platformja.²⁰

Az EBESZ-térség biztonsága – „befagyott konfliktusok”

Az EBESZ-missziók nagy része közismerten a Szovjetunióban (kezdetben a Kaukázus északi régiójában, illetve a transzkaukázusi területeken) kialakult konfliktusok megoldására, a válságok kezelésére jött létre, nevezetesen az Örményország és Azerbajdzsán közötti konfliktus kezelését volt hivatott ellátni. A térség évszázadok óta feszültségektől terhes, amit a heterogén vallási, kulturális és etnikai összetétel okoz. Mindemelllett a térséget földrajzi adottságai teszik értékessé: a gazdag kőolaj-, földgáz- és szénkészlete, illetve ezen anyagok szállítása miatti tranzit jellege.

A Szovjetunió felbomlása után (1991) a jogutód Oroszország nem tudta megtartani a térség feletti befolyását, s a függetlenségért, az önrendelkezésért küzdő országok sajátos módon hatalmi érdekek ütközőzónájává váltak. A kialakult helyzet bonyolultságát e tanulmánynak nem célja feltárni, csupán utalást kíván tenni arra, hogy a térség fontos geopolitikai játszmák színtere, az előbb említett hatalmi érdekek ütközése okán. Mindemelllett ez a befagyott konfliktusok fenntartásának magyarázatához is közelebb visz.

Zbigniew Brzeziński adta ennek esetünkben jól használható elméleti megközelítését, nevezetesen a térség geopolitikai leírását. Geopolitikai játékosnak nevezik azt az államot, „amely rendelkezik a kellő erővel és nemzeti akarattal ahhoz, hogy hatalmát és befolyását határain túl felhasználja az éppen adott geopolitikai helyzet [...] megváltoztatására”,²¹ miközben szándéka többféle lehet. Brzeziński geopolitikai pilléreknek nevezte azokat az államokat, „amelyeknek fontossága nem hatalmukból [...] ered, hanem stratégiai elhelyezkedésükből, illetve abból, hogy esetlegesen kiszolgáltatott helyzetük hogyan hat a geostratégiai játékosok viselkedésére. A geopolitikai pilléreket leggyakrabban földrajzi elhelyezkedésük határozza meg, [...] egyes esetekben azért különleges a helyzetük, mert rajtuk keresztül lehet eljutni valamilyen fontos területre, vagy megtagadhatják erőforrásaikat valamelyik jelentős játékostól.”²² A befagyott konfliktusok térségének regionális játékosai Oroszország, Törökország, részben Irán s – a nemzetközi rendszerben betöltött

¹⁹ Bárdi Nándor (szerk.): *Kisebbségvédelem és nemzetközi szervezetek*. Kisebbségi Adattár XI. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 132.

²⁰ [Forum for Security Cooperation. osce.org](http://Forum for Security Cooperation.osce.org).

²¹ Zbigniew Brzeziński: *A nagy sakktábla*. Budapest, Európa, 1999. 57–58.

²² Brzeziński (1999) i. m.

helyzetéből adódóan – az Amerikai Egyesült Államok is. Georgia²³ pedig az energetikai tranzitfolyosó miatt kulcsfontosságú, azaz geopolitikai pillér.²⁴

Oroszország külön említésre érdemes, mert egyrészt az EBESZ részt vevő állama, másrészt a befagyott konfliktusok mindegyikében megjelenik valamilyen minőségben és módon. A befagyott konfliktusok Oroszország számára a mai napig lehetőséget, eszközt jelentenek arra, hogy az érintett régiók, országok bel- és külpolitikájára befolyást tudjon gyakorolni, ezért nem áll érdekében a konfliktusok rendezése. Ez vajon a diplomácia „fagyhalála”?

E klasszikus befagyott konfliktusok sorába illeszkedik továbbá az ukrán válság is. Brzeziński olvasatában haladva „az eurázsiai sakktáblán új és fontos térségként megjelenő Ukrajna geopolitikai pillérnek tekinthető, mivel független országgént való pusztá léte segít Oroszország átalakításában”.²⁵

Az ukrán eseményekről már sok szakértői elemzés született,²⁶ így a válság főleg EBESZ-t érintő sajátosságára célszerű utalni. A kelet-ukrajnai konfliktus napjaink egyik nagy kihívása, s bár már nincs olyan mértékben a figyelem központjában, mint 2014–2017 között,²⁷ az EBESZ-jelenlét diplomáciája biztosítja annak folyamatos napi-renden tartását. A válságkezelés 2014-ben EBESZ módra kezdődött (azaz részes állami konszenzus s a missziókban jelentős számú civil jellemezte, valamint az EBESZ intézményi struktúrája gyors telepítést és nagy rugalmasságot biztosított, mert intézményei kevésbé „intézményesítettek”, mint az ENSZ vagy az EU esetében),²⁸ s a továbbvitele is hasonló. Tágabb perspektívában, s főleg hosszú távon azonban a válságkezelés csak akkor válhat eredményessé, ha az EBESZ és részt vevő államai közötti bizalom újra kézzelfoghatóvá válik.

Összességében az EBESZ helyszíni műveleteinek/misszióinak általában, de a befagyott konfliktusok esetében is, három jól körülírható előnyük van a többi nemzetközi biztonsági szervezet hasonló, válságkezelő diplomáciájához képest. Ezek az inkluzivitás, a szakértelem a puha eszközök használatában és a gyors reakció.

Pierre-Emmanuel Thomann francia geopolitikus szerint „[a szemben álló feleknek – R. É.] meg kell határozniuk a közös geopolitikai érdekeiket ahhoz, hogy stratégiai párbeszédet kezdjenek. Ebben a folyamatban három szintet kell elkülöníteniük: globális, páneurópai és regionális szintet. Ezekben belül a kontinentális tengely,²⁹ az európai biztonság hiányzó eleme és a közös szomszédság kérdésköröket kell érinteniük.”³⁰

²³ Korábban Grúzia.

²⁴ További részletekért lásd Benes Károly: *A 2008-as orosz–grúz háború hatása az európai biztonságra*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 46–47.

²⁵ Brzeziński (1999) i. m. 65.

²⁶ Néhány szakértő nevét érdemes kiemelni: Póti László, Tóth Péter, Szálkai Kinga, Rácz András, Sz. Bíró Zoltán.

²⁷ Tóth Péter: Három évvel az ukrajnai hatalomátvétel után. *Nemzet és Biztonság*, 10. (2017), 1. 61–80.

²⁸ Hylke Dijkstra – Petar Petrov – Ewa Mahr: Learning to deploy civilian capabilities: How the UN, OSCE and EU improve their performance in crisis management. *Cooperation and Conflict*, 54. (2019), 4. 524–543.

²⁹ Pierre-Emmanuel Thomann: *The European project and Russia: the necessity to identify common geopolitical interests to overcome the current crisis*. *Eurocontinent.eu*, 2017. április 14.

³⁰ Thomann (2017) i. m.

Ez az elgondolás a nemzetközi szervezetek újfajta együttműködésére épít, s egy-egy szervezeten belül is a több ország közötti szorosabb együttműködést preferálja. Ezt az újfajta együttműködési formát nevezhetnénk akár átfedő diplomáciának is.

A válságkezelés diplomáciai módszertana

A diplomáciai tevékenység évszázadok tapasztalatait foglalja magában. A mai gyakorlat hagyományokon alapuló szabályok, szokások, eljárások elegye, amely az államok és az általuk létrehozott szervezetek, így az EBESZ esetében is módszer, illetve eszköz egyaránt.

A legalapvetőbb régi-új diplomáciai módszerek bár megnevezésükben nem sokat, de a résztvevők köre és az általuk használt eszközök tekintetében mindenképpen változtak.

A címben felvetett kérdéskörhöz – az EBESZ munkájához is kapcsolódóan – a teljes-ség igénye nélkül néhány kapcsolattartási típus említése feltétlenül szükséges:

- a tárgyalás: laza jogi szabályozáson nyugszik, a tárgyalási technikát a részt vevő országok/nemzetközi szervezet választja meg, küldöttség tárja fel a problémát, megoldást javasol a döntéshozónak, különböző formák lehetségesek;
- a jószolgálat, ahol egy tekintélyes állam vagy más nemzetközi szereplő összehozza a vitában álló feleket;
- a mediáció (közvetítés): a mediátor állam vagy más szereplő részt vesz a tárgyalásokon, de csak javasolhat megoldást (nehéz a mediátor feladata, ha például civilizációs különbségekről tárgyalnak);
- a bizottságok: függetlenek, mind a két fél elfogadja a tagokat, lényegi feladat a tényfeltárás, típusai például békeltetőbizottság EBESZ-keretben.³¹

A kapcsolattartás másik nagy jelentőségű fajtája a konferenciadiplomácia. Az EBESZ jogelődjének, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletnek (EBEÉ – Conference on Security and Co-operation in Europe, CSCE) már az elnevezése is erre utal. „Az EBEÉ-re kettős feladat hárul: egyrészt Európa megosztottságának áthidalása, másrészt az összeköttetés biztosítása az egységes Európa és Észak-Amerika biztonsága között.”³²

Ezen típusú konferenciadiplomácia általános jellemzője, hogy állandó titkárságot tartanak fenn, egyre többen foglalkoznak a feleket érintő olyan ügyekkel, amelyek akár politikai, akár gazdasági kérdésekkel foglalkoznak vagy éppen a nemzetközi együttműködés normáinak, elveinek, értékeinek a kidolgozásában és terjesztésében játszanak szerepet. Mindeközben a diplomáciai gyakorlatban is új elvek és fogalmak jelennek meg,

³¹ Remek Éva: *Diplomácia-történeti összefoglalás és dokumentumtár a diplomáciatörténet tantárgy oktatásához*. Budapest, ZMNE, 2005. 24.

³² James Baker amerikai külügyminiszter szavai. Idézi Szőnyi István: *Az EBEÉ intézményesedése*. In Dunay Pál – Gazdag Ferenc (szerk.): *A helsinki folyamat: az első húsz év*. Budapest, Stratégiai Védelmi Kutató Intézet – Magyar Külügyi Intézet – Zrínyi, 1995. 64.

amelyek a mai napig használatosak (például a nemzetközi döntőbíráskodás, a megállapodások megsértőinek szankcionálása).

A konferenciadiplomácia egyik eszközeként említhetők a gyakorlatban az állandó nemzetközi szervezetek rendszeres találkozóit. A másik eszköz az alkalmi diplomáciai konferenciák összehívása. Ez a típusú találkozó nem mindig zárul sikeresen, ráadásul az összejövetelek közötti időköz nincs szabályozva (az ad hoc jelleg miatt gyakori az ülések száma, s a problémák megoldatlanságából adódóan hosszú évekre nyúlhat a tárgyalás). Előnye azonban, hogy a találkozókat rendszerét hozza létre, biztosít egyfajta folytonosságot.³³

A kollektív cselekvésen alapuló biztonság, a kollektív biztonság az államok közötti konfliktusok³⁴ békés eszközökkel történő megoldását és a háborúk elkerülését tűzte ki célként. A kollektív biztonsági rendszert a történelemben azonban folyamatos változások jellemzik. Így van ez Európa keleti szomszédságában is. A Szovjetunió széthullása utáni időszakban több területen szeparatista konfliktusok alakultak ki (Georgiában: Adzsária, Abházia, Dél-Oszétia; Azerbajdzsánban: Hegyi-Karabah; Moldovában: Dnyeszter-melléki Köztársaság, Transznisztria), amelyeket, ahogyan azt már láttuk, a szakirodalom befagyott jelzővel illet. Időközben hasonló helyzet alakult ki Ukrajnában is, a Krím félsziget és a donyecki terület miatt. Közös bennük, hogy területi integritásuk sérült, szuverenitásuk akadályoztatott és a területükön létezik egy „de facto entitás”.³⁵

Összességében, az említett válságokban az országok alkalmazkodtak a kialakult helyzethez, ugyanakkor a megoldatlan kérdések továbbra is veszélyt hordoznak. Így például Ukrajnában a minszki megállapodás³⁶ ellenére is aktív harci tevékenység folyik. Ezekben a konfliktusokban az érintettek túl közös pont, hogy Oroszország valamilyen mértékben jelen van.³⁷

³³ Az EBEÉ példája alapján: az értekezlet előkészítő megbeszélései már 1972-ben elkezdődtek Helsinkiben, majd Genfben folytatódtak, de a csúcsertekezletre 1975. július 31. és augusztus 1-je között került sor, Helsinkiben. Majd ezután utókonferenciák sorozata következett. Innen az elnevezés: helsinki folyamat. További részletekért lásd *Magyarország állandó képviselte az EBESZ, az ENSZ és más Bécsi Nemzetközi Szervezetek mellett: Az EBESZ története és Nyusztay László: Nemzetközi szervezetek az új világrendben. Az európai biztonsági és együttműködési szervezet (EBESZ). Szakmai Füzetek*, 1997, 7. 19–26.

³⁴ A konfliktus magyarázata Christopher Roger Mitchell konfliktusmodellje alapján. In Niklas L. P. Swansström – Mikael S. Weissmann: *Conflict, conflict prevention, conflict management and beyond: a conceptual exploration*. CONCEPT PAPER Summer. Central Asia–Caucasus Institute Silk Road Studies Program, 2005. 8.

³⁵ Ármás Julianna – Nagy László: Hibridhadviselés: a befolyás megtartásának-megszerzésének új eszköze a poszt-szovjet térségben? *Honvédségi Szemle*, 148. (2020), 2. 74.

³⁶ Minszk-1 és Minszk-2 megállapodásokról beszélhetünk – részletesen lásd Póti László: *Minszk-2 után két évvel. Hol tart a békefolyamat?* Budapest, Külügyi és Külgazdasági Intézet, 2017. 5–9.

³⁷ Thomas de Waal – Nikolaus von Twickel: *Beyond frozen conflict scenarios for the separatist disputes of Eastern Europe*. Brussels, CEPS – London, Rowman & Littlefield International, 2020.

Válságkezelés megvalósulása a befagyott konfliktusokban

A befagyott konfliktusok területén (Kelet-Európa és Dél-Kaukázus) napjainkban működő EBESZ-jelenlétéről, feladatairól készült egy rövid kivonat az EBESZ által kiadott dokumentum alapján (Survey of OSCE Field Operations).³⁸ Az alábbi rövid összefoglaló célja csupán annak érzékeltetése, hogy az EBESZ a kezdetektől folyamatosan jelen van adott konfliktussal érintett országokban, illetve a felállított missziója mutatja sajátos szervezeti jegyeit, egyúttal lehetőségeit is.

*Az EBESZ moldovai missziója*³⁹

A misszió létrehozásáról a Vezető Tisztviselők Tanácsa⁴⁰ még 1993-ban döntött.⁴¹ Az EBEÉ⁴² célja akkor az volt, hogy elősegítse a konfliktus tartós, átfogó politikai rendezésének elérését minden szempontból. A régi-új mandátum alapján a misszió feladata ma is egyértelműen a diplomáciai tevékenység. Nevezetesen a párbeszéd fenntartása és tárgyalások alapjául szolgáló átfogó politikai keret megteremtésének elősegítése, illetve a konfliktusban szemben álló felek támogatása a konfliktus tartós politikai rendezéséről szóló tárgyalások lefolytatásában; információk gyűjtése és biztosítása a fennálló helyzetről, beleértve a régió katonai helyzetét, valamint konkrét események kivizsgálása és azok politikai hatásainak értékelése. Az Állandó Tanács aztán 1999-ben mandátumot bővített, s új feladatok születtek, úgymint gondoskodni „az orosz lőszerkészlet és fegyverzet begyűjtésében és megsemmisítésében, valamint az ehhez kapcsolódó pénzügyi és technikai támogatás koordinálásában való átláthatóság biztosításáról”;⁴³ 2006 óta pedig a misszió mandátumát évente meghosszabbítják.

³⁸ Az EBESZ a befagyott konfliktusok térségében létrehozott helyszíni műveletei (missziói) az eredeti angol nyelvű forrásból (Survey of OSCE Field Operations) vett részletek magyar nyelvű fordítása, azaz az EBESZ által jegyzett dokumentum, a 2019. június 20-ai állapot szerinti leírása a szerző fordításában. A forrás: OSCE: *The Secretariat Conflict Prevention Centre – Survey of OSCE Field Operations* (2020 augusztus). 8–43.

³⁹ OSCE (2020) i. m. 22–23.

⁴⁰ Még az EBEÉ időkben a Vezető Tisztviselők Bizottságának helyébe a Vezető Tisztviselők Tanácsa lépett. Prágában ülésezett évente legalább kétszer. A Miniszteri Tanács ülése előtt további ülést tartott. A Vezető Tisztviselők Tanácsa megvitatta és kidolgozta a politikai, valamint az általános költségvetési irányelveket. A részt vevő államoknak lehetőség szerint politikai igazgatói vagy ennek megfelelő szinten kellett képviseltetniük magukat. A Vezető Tisztviselők Tanácsa Gazdasági Fórumként is összehívható volt. Forrás: CSCE: *Budapest Document 1994. Towards a genuine partnership in a new era* (1994. december 21.).

⁴¹ A misszió 1993. április 25-én kezdte meg a munkáját Chisinauban. Az egyetértési megállapodás aláírására május 7-én került sor Moldova Kormányával. A megállapodást 1996. március 28-án módosították. A misszió 1995. február 13-án fiókirodát nyitott Tiraszpolban.

⁴² Akkor még a jogelőd EBEÉ volt, majd 1995. január 1-jétől EBESZ.

⁴³ CSCE (1994) i. m. 23.

*Az EBESZ projektkoordinátori missziója Ukrajnában*⁴⁴

Az Állandó Tanács 1999. júniusi döntésének megfelelően és az EBESZ ukrán missziójának bezárását követően Ukrajnában létrehoztak egy projektkoordinátori missziót az új együttműködési formához kapcsolódó feladatok elvégzésére Ukrajna és az EBESZ között. Az Állandó Tanács döntésének értelmében ez az együttműködés Ukrajna illetékes hatóságai, valamint az EBESZ és annak intézményei közötti projektek tervezését, végrehajtását, továbbá figyelemmel kísérését jelenti. A projektek kiterjedhetnek az EBESZ tevékenységeinek minden aspektusára, az ukrán kormányzati és nem kormányzati szervezetek szükség szerinti bevonásával.

A misszió telepítése vonatkozásában az ukrán kormány és az EBESZ 1999. július 13-án írta alá az egyetértési nyilatkozatot. A missziót azóta hat hónaponként meg lehet hosszabbítani, s a feladatok elvégzésére a résztvevők létszáma a projektek szükségleteinek megfelelően változhat.

*Az EBESZ különleges megfigyelő missziója Ukrajnában*⁴⁵

Az Állandó Tanács 2014. március 21-i döntésével az ukrán különleges megfigyelő missziót azzal a céllal hozták létre, hogy hozzájáruljon a feszültségek csökkentéséhez, a béke, a stabilitás és biztonság előmozdításához, valamint az EBESZ valamennyi alapelvének, illetve kötelezettségvállalásának végrehajtása nyomán követése és támogatása céljából.

Az Állandó Tanács döntése a pártatlanság és az átláthatóság elve alapján működő missziót többek között megbízta információgyűjtéssel a terület biztonsági helyzetéről, az egyedi incidensekről szóló jelentések elkészítésével, az emberi jogok, valamint az alapvető szabadságok tiszteletben tartásának figyelemmel kísérésével és támogatásával (ideértve a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogait is), továbbá kapcsolat létesítésével, párbeszéd fokozásával a helyzet normalizálása érdekében a helyi, regionális és nemzeti hatóságokkal, a civil társadalommal, az etnikai és vallási csoportokkal, valamint a helyi lakossággal.

Az ukrán missziót kezdetben hat hónapra, 2014. szeptember 20-ig hozták létre, meghosszabbíthatósági opcióval. A hosszabbítások azóta is folyamatosak.

*Az EBESZ határmegfigyelő missziója Gukovóban és Donyeckben az orosz ellenőrző pontokon*⁴⁶

Az Állandó Tanács 2014. július 24-ei döntésének értelmében jött létre a misszió, a 2014. július 2-i berlini nyilatkozat után, amelyben Németország, Franciaország,

⁴⁴ OSCE (2020) i. m. 24–25.

⁴⁵ OSCE (2020) i. m. 26–27.

⁴⁶ OSCE (2020) i. m. 28–29.

az Oroszországi Föderáció és Ukrajna külügyminiszterei felkérték az EBESZ-t, hogy orosz meghívásra telepítsen EBESZ-megfigyelőket két orosz ellenőrző pontra (Donyeck, Gukovó).

A pártatlanság és az átláthatóság elve alapján működő határmegfigyelők feladata a donyecki és gukovói ellenőrző pontokon zajló, valamint a határokon átnyúló mozgások nyomon követése és jelentése. A misszió alapbázisa Kamenszk-Sahtyinszkij városban található.

2014. december óta a megbízatást folyamatosan, alkalmanként három hónapos időszakokkal meghosszabbították. A misszió magyar vonatkozása, hogy 2017. november 15-e óta Varga György magyar nagykövet vezeti azt.

Az EBESZ soros elnökének személyes képviselője

A soros elnök 1995. augusztus 10-től kinevezte személyes képviselőjét, aki az EBESZ soros elnökét képviseli az EBESZ minszki konferenciáján.⁴⁷ A személyes képviselő mandátuma a következő feladatokra terjed ki:

- az EBESZ soros elnökének (Chairperson-in-Office, CiO) képviselete a hegyi-karabahi konfliktushoz kapcsolódó kérdésekben;
- a CiO támogatása a fegyveres konfliktus megszüntetéséről szóló megállapodás elérésében és az EBESZ békefenntartó műveletéhez szükséges feltételek megteremtésében, a konfliktus minden szempontból tartós, átfogó politikai rendezésének elősegítése érdekében,
- tevékenységének minden aspektusáról jelentést tesz az EBESZ CiO-nak, továbbá a CiO-n keresztül az EBESZ minszki konferenciájának társelnökének és adott esetben a minszki csoportnak, valamint végrehajtja a CiO-tól kapott utasításokat.

Összességében a cél az együttműködés fenntartása, a folyamatos segítségnyújtás biztosítása (például a feleknek bizalomerősítő, humanitárius ügyekben, közvetlen kapcsolatok ösztönzésében). A műveleti asszisztensek rotációban voltak/vannak jelen Bakuban,⁴⁸ Jerevánban⁴⁹ és Sztepanakertben. A személyes képviselő megbízatásának időtartamára nincs korlátozás.

Összegzés

Az EBESZ hármas feladatrendszerében a válságkezelést, a demokrácia és az emberi jogok védelmét célozta meg. Konfliktuskezelő tevékenysége nem fegyveres jellegű, nem

⁴⁷ A minszki konferencia terve 1992-ben született meg a térség befagyott konfliktusának rendezésére, amely további tevékenysége okán minszki folyamatként is ismert. Ennek része a minszki csoport, amely a rendezéshez kell hogy hozzájáruljon.

⁴⁸ EBESZ-misszió 2000–2015 között volt a városban.

⁴⁹ EBESZ-misszió 2000–2017 között működött ott.

kényszerítő, ettől lesz igazán sajátos. Az eddigiek alapján megerősíthető, hogy az EBESZ tevékenysége a tárgyalásokra, a közvetítői kooperációra, de főleg a megelőzésre terjed ki. A szervezet célkitűzésének eredményes jelenlétdiplomáciája, munkája a folyó helyszíni műveleteivel igazolható. Az EBESZ koordináló, közvetítő munkájában a bizalom kiépítése, erősítése változatlanul kulcselem,⁵⁰ amihez sajátos eszközei, nevezetesen a párbeszédre alapuló közvetítés, az interaktív diplomácia a gyakorlat.

S végül, ha e tanulmány címe kérdésként fogalmazódott volna meg, akkor a válasz a következő lehetne: a konfliktusokra használt befagyott jelző használata akár meg is kérdőjelezhető, mert azok intenzitása, körülményei mindig változnak, inkább az azokat fenntartó geopolitikai szereplő(k)⁵¹ diplomáciája mutat ezek megoldására fagyponthoz közeli állapotot.⁵² A jövő egyik nagy kérdése tehát az lehet, hogy ha az EBESZ szervezetként, erősebb mandátumot kapna ezeken a helyeken, akkor az adott részt vevő állam(ok), geopolitikai szereplő(k) erős, de fagyos diplomáciáját képes lenne-e felolvasztani.

Felhasznált irodalom

- Ármás Julianna – Nagy László: Hibridhadviselés: a befolyás megtartásának-megszerzésének új eszköze a poszt-szovjet térségben? *Honvédségi Szemle*, 148. (2020), 2. 74–88.
- Bárdi Nándor (szerk.): *Kisebbségvédelem és nemzetközi szervezetek*. Kisebbségi Adattár XI. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.
- Benes Károly: *A 2008-as orosz–grúz háború hatása az európai biztonságra*. Budapest, Dialóg Campus, 2018.
- Blahó András – Prandler Árpád (szerk.): *Nemzetközi szervezetek és intézmények*. Budapest, Akadémiai, 2016.
- Brzezinski, Zbigniew: *A nagy sakktábla*. Budapest, Európa, 1999.
- Conflict prevention and resolution. [osce.org](https://www.osce.org). Online: www.osce.org/secretariat/conflict-prevention
- CSCE: *Budapest Document 1994. Towards a genuine partnership in a new era* (1994. december 21.). Online: www.osce.org/mc/39554?download=true
- CSCE: *The Challenges of change. Conference for Security and Co-operation in Europe, 1992 Summit*. (1992. július 10.). Online: www.osce.org/mc/39530
- De Waal, Thomas – Nikolaus von Twickel: *Beyond frozen conflict scenarios for the separatist disputes of Eastern Europe*. Brussels, CEPS – London, Rowman & Littlefield International, 2020.
- Dijkstra, Hylke – Petar Petrov – Ewa Mahr: Learning to deploy civilian capabilities: How the UN, OSCE and EU improve their performance in crisis management. *Cooperation and Conflict*, 54. (2019), 4. 524–543.

⁵⁰ The OSCE defines itself as „an organization that helps build bridge differences and build trust between states by cooperating on conflict prevention, crisis management and post-conflict rehabilitation Organization for Security and Cooperation in Europe. OSCE: *Factsheet: What is the OSCE?* (2019. december 5.)

⁵¹ A kézirat lezárása után történtek már egyértelműbbé teszik a geopolitikai szereplők érdekeit, de az már egy másik tanulmány témája.

⁵² OSCE (2020) i. m. 9–10.

- Dunay Pál: Takaréklángon. Az EBESZ hozzájárulása a nemzetközi biztonsághoz a következő években. In *Biztonságpolitikai prognózis 2015-ig*. Budapest, Biztonságpolitikai és Honvédelmi Kutatások Központja Alapítvány, 2010. 14–37.
- Election Observation Handbook: Sixth Edition. *osce.org*. Online: www.osce.org/odihr/elections/68439?download=true
- Magyarország állandó képviselte az EBESZ, az ENSZ és más Bécsi Nemzetközi Szervezetek mellett: *Az EBESZ története*. Online: <http://vienna.io.gov.hu/ebesz-tortenete>
- Mendrei Ernő: A bécsi utókonferencia. *Létünk*, 17. (1987), 1. 179–187.
- Mészáros Margit: *Az EBESZ és az európai biztonság a XXI. század fordulóján. (A XXI. század Európai Biztonsági Chartája)*. Budapest, ZMNE, 2000.
- Mongolia joins the OSCE. *osce.org*, 2012. november 21. Online: www.osce.org/cio/106302
- Nyusztay László: Nemzetközi szervezetek az új világrendben. Az európai biztonsági és együttműködési szervezet (EBESZ). *Szakmai Füzetek*, 1997, 7. 19–26. Online: http://publikaciotar.repozitorium.uni-bge.hu/436/1/szf_07_02.pdf
- OSCE: *Factsheet: What is the OSCE?* (2019. december 5.) Online: www.osce.org/whatistheosce/factsheet
- Péczeli Anna: A humán biztonság elmélete és gyakorlata, Kanada és Japán példáján. *Grotius*, 2011, 2. Online: www.grotius.hu/doc/pub/ESLRKT/2011_243_peczeli_anna_a_human-biztonsag_elmelete_es-gyakorlata.pdf
- Póti László: *Minszk-2 után két évvel. Hol tart a békefolyamat?* Budapest, Külügyi és Külgazdasági Intézet, 2017.
- Remek Éva: *Diplomácia-történeti összefoglalás és dokumentumtár a diplomáciatörténet tantárgy oktatásához*. Budapest, ZMNE, 2005.
- Remek Éva: *Az EBESZ – a biztonsági közösségépítés modellje*. Budapest, Dialóg Campus, 2018.
- Remek Éva: Az Európai Unió civil válságkezelési képessége. *Európai Tükör*, 12. (2007), 6. 87–97.
- Swanström, Niklas L. P. – Mikael S. Weissmann: *Conflict, conflict prevention, conflict management and beyond: a conceptual exploration*. CONCEPT PAPER Summer. Central Asia–Caucasus Institute Silk Road Studies Program, 2005. Online: www.files.ethz.ch/isn/113660/2005_swanstrom-weissman_concept-paper_conflict-prevention-management-and-beyond.pdf
- Szönyi István: *Az EBEÉ intézményesedése* In Dunay Pál – Gazdag Ferenc (szerk.): *A helsinki folyamat: az első húsz év*. Budapest, Stratégiai Védelmi Kutató Intézet – Magyar Külügyi Intézet – Zrínyi, 1995.
- Tálas Péter: Három évvel az ukrainai hatalomátvétel után. *Nemzet és Biztonság*, 10. (2017), 1. 61–80.
- Thomann, Pierre-Emmanuel: The European project and Russia: the necessity to identify common geopolitical interests to overcome the current crisis. *eurocontinent.eu*, 2017. április 14. Online: www.eurocontinent.eu/2017/04/the-european-project-and-russia-the-necessity-to-identify-common-geopolitical-interests-to-overcome-the-current-crisis/
- Tóthi Gábor: A Magyar Köztársaság polgári válságkezelési képességei; az állami és civil együttműködés jelene, lehetőségei ezen a területen In *Biztonságpolitikai prognózis 2015-ig*. Budapest, Biztonságpolitikai és Honvédelmi Kutatások Központja Alapítvány, 2010. 372–392.

A migráció és a terrorizmus összefüggéseinek vizsgálata

Bevezetés

Az új évezred első két évtizedében a biztonságot veszélyeztető tényezők között egyaránt kiemelten említették a terrorizmus és a migráció kezelését.¹ Többen felvetették, hogy a terrorcselekmények és ezek kockázatának növekedése alapvetően a bevándorlás (migráció) erősödésének köszönhető. A kérdés az, hogy valós-e ezen összefüggés, illetve hogy adatokkal alátámasztható-e. A tudományos igényességet szem előtt tartva meg kell jegyeznünk, hogy minden cselekményt – főleg ha sok ezer esetet, illetve összetett jelenséget vizsgálunk – több tényező indukál és befolyásol.² Ezzel együtt jelen tanulmány kizárólag a migráció (menedékkérés) és a terrorcselekmények viszonyát, kauzális kapcsolatát kívánja feltárni alapvetően globális statisztikai adatok feldolgozásának segítségével.

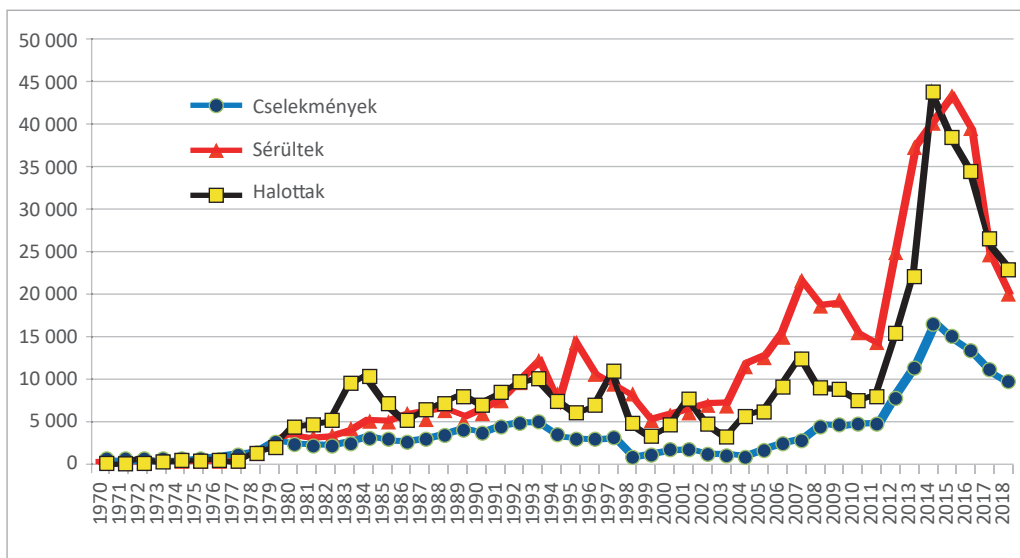
Először talán célszerű megvizsgálni, hogy globális mértékben ténylegesen hogyan is alakult a terrorcselekmények száma és mit mutatnak a trendek. Ehhez viszont meg kell jegyeznünk, hogy a terrorcselekmények vonatkozásában főleg a nemzetközi összevetést lehetővé tevő, illetve a globális szintű és hitelesnek tekinthető adatok, adatbázisok száma igen szűkösnek nevezhető.³ Jelen esetben alapvetően a tendenciát, illetve a nagyságrendet kívánjuk vizsgálni, ezért a leghosszabb időintervallumot feldolgozó adatbázist, a Globális Terrorizmus Adatbázisát (GTD) célszerű felhasználni.

Az 1. ábra alapján szembetűnik, hogy a hidegháború időszakában évről évre egyre több terrorcselekmény történt (számuk az évi néhány százaz szintről az ötezres szintre nőtt), egészen a szocialista világrendszer összeomlásáig. Ezt követően tizenöt év enyhe csökkenés után (a legkevesebb, 1159 terrorcselekmény 2004-ben volt) ismét, de már gyorsabban (négy év alatt, 2008-ra) megközelítette az ötezres szintet. Majd négy év stagnálás történt a cselekmények számában, miközben a terrorcselekmények során megsebesültek és meghaltak száma csökkent. 2011 után szinte „robbanásszerű” növekedés láthattunk, így 2013-ban 11 952, sőt 2014-ben már 16 818 terrorcselekményt regisztráltak világszerte. A halottak és sebesültek száma (külön-külön) meghaladta a negyvenezretet. 2015-től viszont a globálisan elkövetett terrorcselekmények száma fokozatosan csökkent, ahogy a terrorcselekmények következtében meghaltak és megsebesültek száma is drasztikusan visszaszorult a korábbi évhez képest, lényegében a 2014–2015-ös csúcsertékek felére. Az említett változások okait a migráció változásaival együtt igyekszünk elemezni.

¹ Lásd például *Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiája 2020* vagy *Európa Biztonsági stratégiája*.

² Sigmund Freud: *Mózes*. Budapest, Európa, 1987. 165.

³ A problémát jól érzékelteti Tóth Péter: A terrorfenyegetettségéről a számok tükrében. *Nemzet és Biztonság*, 4. (2017), 7. 83–92.

1. ábra: A terrorcselekmények és áldozatok számának dinamikája 1970 és 2018 között

Forrás: a GDT adatai alapján a szerző szerkesztése

Fogalmak

A migrációs adatok elemzése előtt szükség van egy kis fogalomtisztázásra, ugyanis a médiában, politikában és a közvéleményben is több fogalom keveredik, illetve nem-egyszer más a valós tartalma az éppen használt fogalomnak, mint amire a használó utal. Terjedelmi okokból részletes definíciókat nem ismertetünk (ezt megteszik helyettünk más tudományos igényű kiadványok),⁴ inkább a különbségeket igyekszünk érzékeltetni. Mindenki „migráns”, aki tartósan megváltoztatja a lakhelyét, akár belföldön, akár más országban teszi ezt. „Nemzetközi migráns”, aki más országba teszi át a lakhelyét, vagy mondhatnánk úgy is: más országban él, mint ahol született. Lényegében az ebbe a körbe tartozókat tekinti migránsoknak a köznyelv, amit az is elősegít, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének szakosított Menekültügyi Hivatala (United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR) is ezt a definíciót használja. Pedig míg a szó eredeti és tudományos értelmében vett migránsnak nagyjából (csak becslések léteznek) minden tizedik ember tekinthető, addig a nemzetközi migránsok száma 2019-ben 271,6 millió volt.⁵ Vagyis megközelítően minden harmincadik ember, tehát a migrációban részt vevők kétharmada nem is hagyja el az országát. És ezzel még nincs vége, ugyanis akik

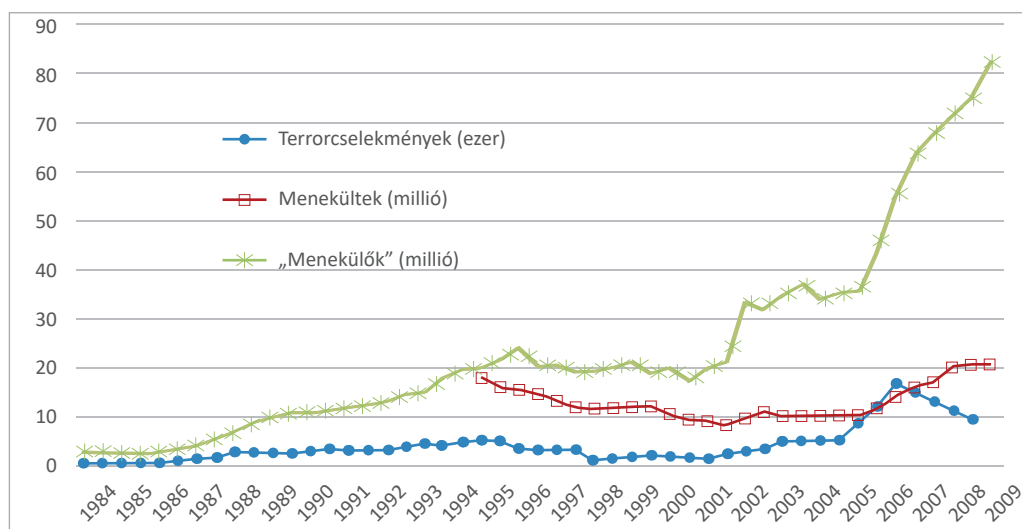
⁴ Például: Ritecz György – Sallai János: *A migráció trendjei, okai és kezelésének lehetősége 2.0.* Budaörs, Hanns Seidel Alapítvány, 2016.

⁵ Az ismert adatok alapján: Nemzetközi Migrációs Szervezet – IOM: *Világ migrációs jelentés 2000, 2010, 2020*; Ritecz György: *A Migráció a XXI. század kezdetén.* Saarbrücken, Globe Edit, 2017. Az 1970-es években 78,5 millióról lineárisan emelkedett a létszám, így a terrorcselekményekkel való bármiféle összefüggés lényegében kizárható.

a migránsoktól féltik a biztonságot, nem is ezekre az embercsoportokra gondolnak, hanem egy jóval szűkebb rétegre: alapvetően az illegális migránsokra, akiket sok esetben össze is kevernek a menedékkérőkkel vagy a menekültekkel.⁶ Ennek megfelelően inkább a tartalom és nem a forma alapján ez utóbbi kategória adatait vizsgáljuk, azzal együtt, hogy tudjuk, a menedéket kérők egy jó része legálisan lépi át az államhatárokat.

Trendek

Ahhoz, hogy megvizsgálhassuk, van-e összefüggés a menekültek számának alakulása⁷ és a terrorcselekmények elkövetése (mennyiségi változása) között, először a hosszabb távú trendeket célszerű elemezni.⁸

2. ábra: A menekültek, menekülők⁹ és a terrorcselekmények számának, trendjének alakulása

Forrás: UNHCR és a GTD adatai alapján a szerző szerkesztése

Az elmúlt fél évszázad (2. ábra) első felében, lényegében a két világrendszer fennállásáig, egyenletes, de enyhe emelkedés érzékelhető mind a menekültek, mind

⁶ Ez abból is adódik, hogy az illegálisan belépők zöme ténylegesen olyan országból indul, amelyben üldöztetésnek van kitéve, illetve a menekültügyi szabályokat (főleg az EU-tagállamokban) felhasználva igyekeznek tartózkodási jogosultságot szerezni.

⁷ Menekülthullámok korábban is voltak, például az 1946–1947-es évek fordulóján. A magyar–csehszlovák államhatáron kialakult menekültügyi válsághelyzetetről lásd: Főrizs Sándor: Menekültügyi válsághelyzet 1947-ben. *Belügyi Szemle*, 63. (2015), 2. 149–163.

⁸ Vizsgáltuk és az ábrán is feltüntettük a menekülteken (menekültstátuszt megkapottakon) kívül a „menekülőket” is, amely kifejezés magában foglalja a menedékkérőket és az úgynevezett belső menekülőket (IDP) is.

⁹ A szerző által alkotott kifejezés, amely magába foglalja a menekülteket, a menedékkérőket, a hontalankokat és az úgynevezett belső menekülőket. Lásd: Ritecz (2017) i. m. 16–23.

a terrorcselekmények vonatkozásában. 1992-től egyfajta trendforduló látható, amely után másfél évtizedig csökkenő trend érzékelhető mind a terrorcselekmények, mind a menekültek számában. Mondhatnánk, (legalábbis ebből a szempontból) egyre békésebb világban élünk, mind kevesebb terrorcselekmény történt és kevesebb embernek kellett elmenekülnie az otthonából/hazájából.

A 2003–2005-ös évek viszont egy emelkedő trendfordulót hoztak mindkét vizsgált kategóriában.¹⁰ Ha az ábra nem is annyira érzékelteti, de az adatok egyértelműen ezt jelzik, ugyanis a terrorcselekmények száma a 2003-as 1262-ről 2008-ra felugrott ennek közel négyszeresére (4788), miközben a menekültek száma 2005-ig csökkent, de a következő két évben hirtelen 3 millióval felszokott, 11,4 millió főre. Eközben a menekülők száma hatványozottan megnőtt (csak 2006-ban közel 12 millióval), és 2003–2008 között lényegében megduplázódott. A számok alapján is megállapítható, hogy tizenöt évvel ezelőtt történhetett „valami”. Az is kiolvasható az adatokból, hogy a menekültek és a menekülők száma egyfajta „fáziskéséssel” követi a terrorcselekmények növekedését, majd egy stagnálási fázis érzékelhető 2008–2011 között mind a két (illetve három) cselekménycsoportban. 2011-től a terrorcselekmények száma az addigi ötezer alatti értékről hirtelen nőni kezdett, és 2014-re több mint háromszorosára ugrott (16 818), a menekültek és a menekülők száma csak két évvel később, 2013-tól kezdett emelkedni, főleg a menekülők száma, ami az utóbbi hét évben megduplázódott és elérte a 82,3 milliós értéket, miközben a menekültek száma lényegében 2017-re duplázódott meg, és tulajdonképpen azóta a 20 milliós nagyságrendben van. Vagyis 2014–2017 között szintén jelentős változást jeleznek az adatok, ami azt eredményezi, hogy innentől már a vizsgált kategóriák eltérnek egymástól.

Az utóbbi fél évtizedben ugyanis a terrorcselekmények csökkenő trendet mutattak, ami nem is látszik megtörni, és már ismét 10 000 alatti a cselekmények száma globálisan. A menekültek száma növekedés után stagnál, míg a menekülők száma töretlenül növekszik. E szerint meg tudtuk határozni azokat a csomópontokat, időszakokat, amelyek a fordulópontokat jelentették a vizsgált kategóriákban, illetve ahol „együtt futottak” és ahol már eltértek. Ezek alapján azt mondhatnánk, látszik összefüggés a terrorcselekmények és a menekültek számának változásai között.

A trendeket befolyásoló események, illetve a háttér vizsgálatát talán célszerűbb az utóbbi három évtizedre szűkíteni, annál is inkább, mivel azóta rendelkezünk viszonylag kellő mennyiségű és hitelesnek is tekinthető információval.¹¹ A kétpólusú világrendszer megszűntét követő egyfajta normalizálódó időszakban¹² egyre kevesebb terrorcselekményt követtek el, és mind kevesebb embernek kellett elmenekülnie. Ebből viszont egyértelmű ok-okozati összefüggést nem állapíthatunk meg.

A következő meghatározó fordulópont az előző évtized közepe, amiktől (az adatok alapján) egyre veszélyesebb lett az élet bizonyos helyeken (erre még visszatérünk),

¹⁰ Az ismételések elkerülése érdekében az okokról később ejtünk szót.

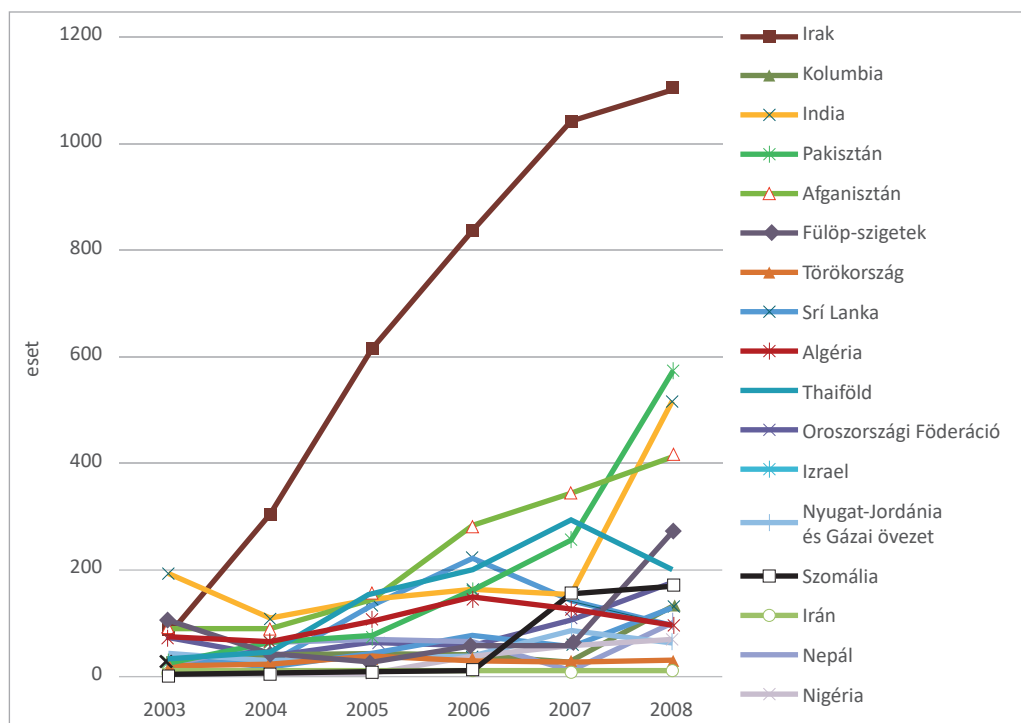
¹¹ Bakóczy Antal: Megismerési akadályok a terrorizmus kutatásában. *Belügyi Szemle*, 63. (2015), 7–8. 88–105.

¹² A globális adatok lényegében nem érzékeltették az amúgy súlyos helyi konfliktusokat, például a délszláv eseményeket, ruandai népirtást stb.

és amikor látszott, hogy ez nem is lesz jobb, sokan elindultak egy biztonságosabb helyet keresni maguknak. Ez indokolja a „fáziskésést” is. A stagnáláson – véleményünk szerint – nincs mit magyarázni, egyértelmű. Ahogy az is, hogy a 2011 utáni terrorcselekmények drasztikus elszaporodásának logikus következménye lehetett a menekültek számának megemelkedése. De azt, hogy ez tényleg ennyire triviális, csak akkor állíthatjuk, ha a terrorcselekmények helyszíne és a menekülők származási helye egybeesik. Ehhez viszont célszerű ez egyes időszakokat külön-külön elemezni.

Az első emelkedési hullám

Nehéz volt olyan grafikont szerkeszteni – lásd a 3. ábrát –, amely hűen megmutatja a 2004–2008 közötti terrorcselekmények dinamikájának jellemzőit. Így végül 17 ország adatait tüntettük fel, mivel a vizsgált időszakban ezekben fordult elő az évi százas terrorcselekmény-nagyságrendet meghaladó adat, illetve esetükben érzékelhető az emelkedő trend.

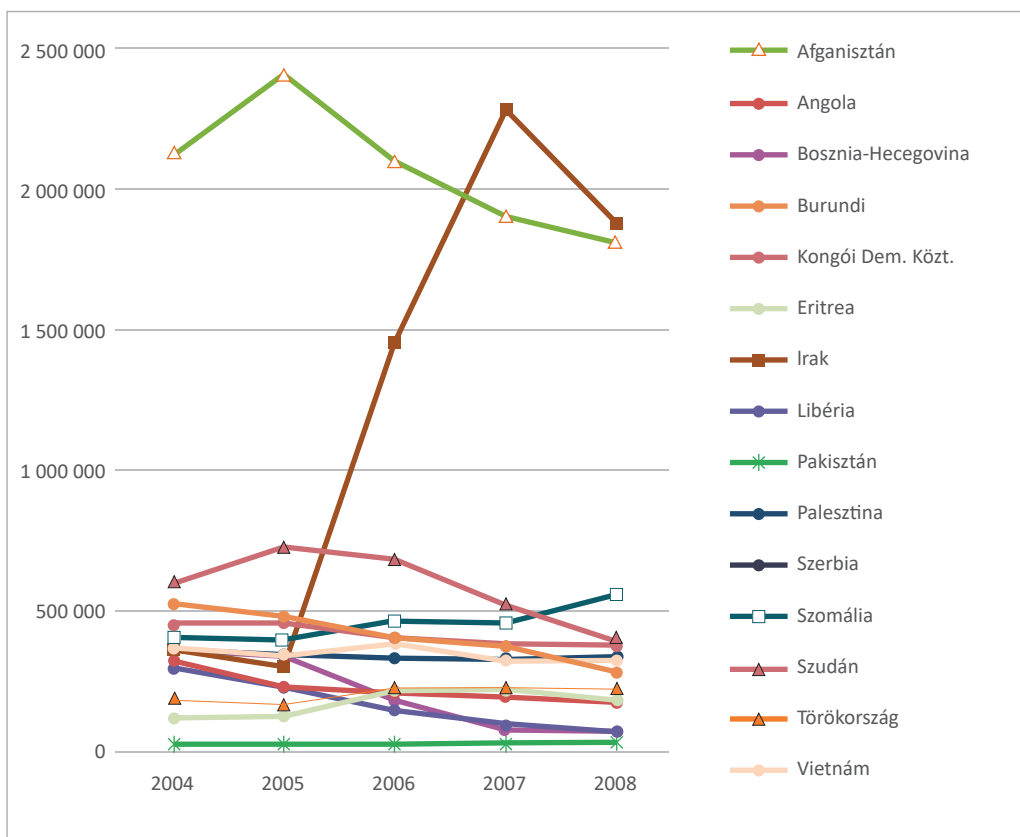
3. ábra: A terrorcselekmények alakulása a „legjellemzőbb” országokban 2003–2008 között

Forrás: a GDT adatai alapján a szerző szerkesztése

A 2003. évi adatot is felvettük, éppen azért, hogy látható legyen a 2004-es „mélypont” is. Ez utóbbi alapvetően India 2003. évi kiemelkedő adatából eredt, majd utána csökkenés,

stagnálás jelentkezett itt, de 2008-ban a világon elkövetett terrorcselekmények rangsorában India már a harmadik helyen szerepelt. Ennek viszont el kell gondolkodtatnia bennünket arról, hogy itt, Európában mennyire is vagyunk tisztában a terrorcselekmények számával, helyszíneivel. De – ami a lényeg valójában – jól látható a grafikonon, hogy a 2004–2008 közötti időszakban jelentkező terrorcselekményszám-növekedés zömében az Irakban elkövetett cselekményekből eredt. Ez kitűnik abból is, hogy a világon elkövetett összes terrorcselekmény „csak” 6,9%-át követték el Irakban 2003-ban, majd 2005–2007 között már 30–32%-át! Ezt egészítették ki a 2005-től növekvő mértékű afganisztáni, illetve a 2007–2008-tól emelkedő számú pakisztáni merényletek. (Valamint a már említett indiai emelkedő trend.)

A menekültek adatainak illusztrálásához csak egy nehezen átlátható grafikont (4. ábra) tudtunk készíteni, de talán így érzékeltethető igazán a nagyságrendek és a változás dinamikája.

4. ábra: A menekültek adatai a „legjellemzőbb” származási országok szerint 2004–2008 között

Forrás: az UNHCR Globális trendeket ismertető éves dokumentumainak adatai alapján a szerző szerkesztése

Itt 15 országból áll a „legjellemzőbb” származási országok listája, ezek azok, amelyek a legtöbb menekültet bocsátották ki ebben az időszakban. Annyiban mindenesetre szemléletes a grafikon, hogy amíg a világ összes menekültjének adatai emelkedtek ezen időszakban, addig a legnagyobb kibocsátó országokból lényegében évről évre közel azonos nagyságrendű vagy részben egyre kevesebb menekülő távozott. Ez alól kivétel Irak, amely szinte más dimenzióban található, sőt az itteni emelkedés is lényegében 2006–2007-re koncentrálódott. Ez utóbbi azt is jelenti, hogy a korábbi, éves 300 ezres menekültszámról 2007-re ennek hétszeresére, 2,28 millióra nőtt az innen elmenekülők száma. Ezzel a világon regisztrált menekültek arányán belül a korábbi 3,6%-ról hirtelen 23,5%-ra ugrott, ami azt jelenti, hogy 2007-ben minden negyedik menekült Irakból származott. A grafikonból is jól érzékelhető, hogy Afganisztán tartósan egy más nagyságrendet képviselt, mint a többi „főbb” menekülteket kibocsátó ország, mivel tartósan 2–2,5 millióan menekültet regisztráltak innen évente.

A részadatokból jól érzékelhető, hogy teljes együttmozgás nem mutatható ki a terrorcselekmények és a menekültek száma között,¹³ de a változások dinamikája igazán egy országhoz, vagyis Irakhoz köthető. Rajta kívül még Afganisztán említendő, ahol láttuk, hogy a vizsgált időszakban közel ötszörösére nőtt a terrorcselekmények száma, és ennek is köszönhető, hogy menekülők milliói hagyták el az országot. Jól érzékelteti ennek a térségnek a kiemelkedő szerepét az is, hogy e két országban elkövetett terrorcselekmények számaránya (a világban elkövetett – GTD-ben regisztrált – összes cselekményhez képest) ekkor ugrott meg 14,7-ről 42,8%-ra. Vagyis 2007-ben a világban elkövetett minden terrorcselekmény közel felét az ezen országban élőknek kellett elszenvedniük. Ugyanezen időszakban, ugyancsak az e két országból menekülők aránya (az ENSZ által regisztrált menekültekhez képest) 26,2%-ról 43,3%-ra emelkedett. Ez azt mutatja, hogy mégiscsak a terrorcselekmények voltak az egyik legnagyobb motiválói a menekülésnek ebben az időszakban. Ezzel együtt talán érdemes leírni, mi is történt ekkoriban ezekben az országokban.

Köztudott, hogy a 2001. szeptember 11-i USA-beli terrortámadásokat követően az Egyesült Államok „háborút hirdetett” a terrorral szemben. Ennek szellemében szövetségeseivel lerohanta előbb Afganisztánt (2001), majd Irakot (2003). Az afganisztáni tálibok és az al-Káida erőinek jelentős része átmenekült a szomszédos Pakisztánba.¹⁴ Pár évvel később, amikor a „megtámadott” erőknek sikerült kicsit rendezniük sorait – és a megszálló, „felszabadító” erők aktivitása csökkent –, ellentámadást indítottak. Ez látható 2004-től a terrorcselekmények statisztikaiban, majd a menekültek adataiban is. 2009-től viszont új elnöke lett az USA-nak, aki kicsit más módszereket igyekezett keresni a terror elleni küzdelemre. Lényegében Obama elnök abbahagyta a háborút, és megkezdte a kivonulást Irakból, majd Afganisztánból is. Meglátásunk szerint ez áll

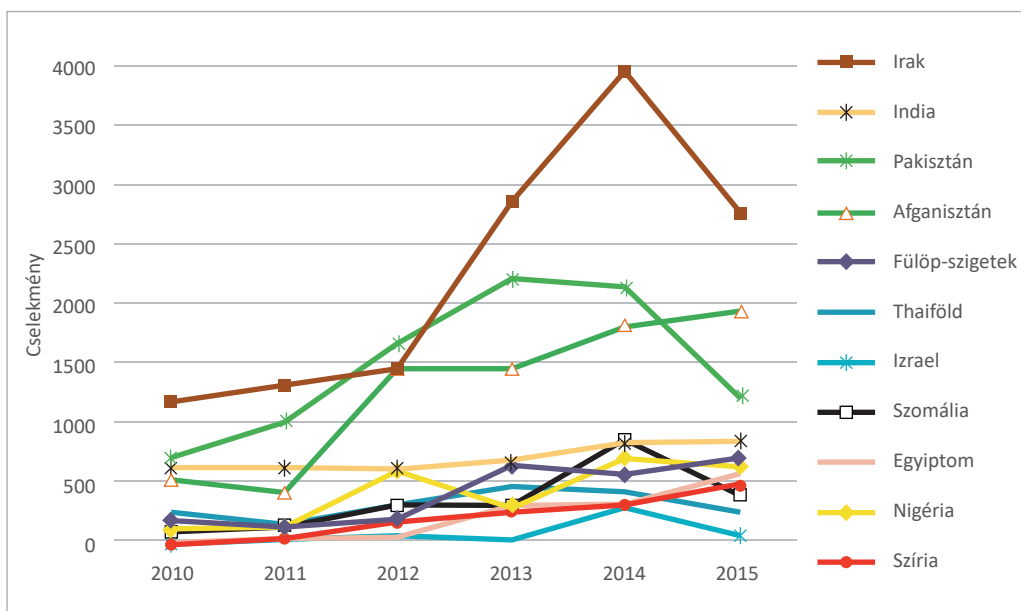
¹³ Akkor lehetne kijelenteni az egyértelmű összefüggést, ha minden országban, ahol nőtt a terrorfenyegettség, növekedne a menekülők száma is, de ez nem így van. Jól jelzi ezt például India esete, ahol magas a terrorcselekmények száma, a nemzetközi statisztikákban regisztrált menekültek száma viszont elenyésző.

¹⁴ Illetve más, velük szimpatizáló országba, ami nem kis mértékben hozzájárult a 2011 utáni eseményekhez.

a stagnáló időszak mögött a terrorcselekmények és a menekültek statisztikáiban egyaránt. Aztán jött 2011, az úgynevezett „arab tavasz”, de lássuk a statisztikákat!

A második emelkedési hullám

Maga az „arab tavasz” eseménye a statisztikai adatok szerint – lásd a következő oldal 5. ábráját – jelentős számú terrorcselekménnyel nem járt, sőt Észak-Afrika és a Közel-Kelet országai közül a top 10-be csak Egyiptom és Izrael került be.

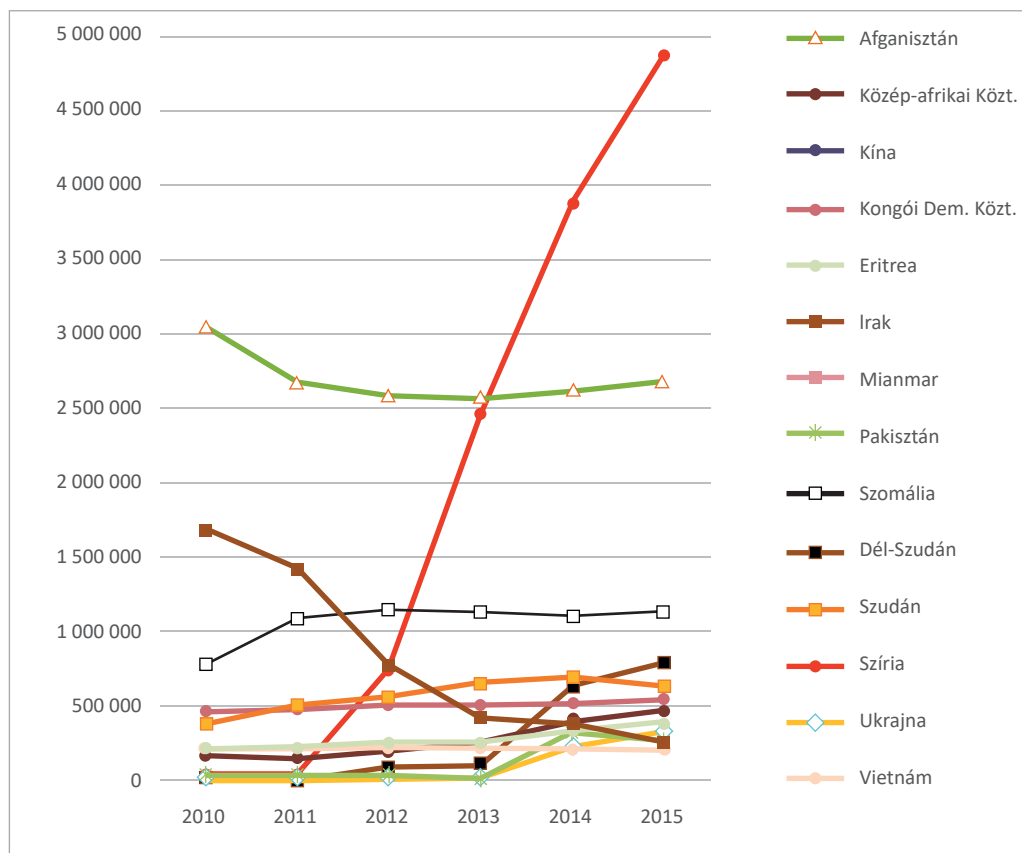
5. ábra: A terrorcselekmények alakulása a „legjellemzőbb” országokban 2010–2015 között

Forrás: a GDT adatai alapján a szerző szerkesztése

A 2012 utáni drasztikus megugrás valójában a már említett „hármasnak”, Iraknak, Afganisztánnak és Pakisztánnak „köszönhető”. A világon regisztrált összes terrorcselekmény több mint fele (50–54,5%) ebben a három országban történt azokban az években. Igaz, ez idő alatt Szíriában is tízszeresére nőtt a terrorcselekmények száma (49-ről 485-re), de ez még mindig „csak” töredéke az irakiak által elszenvedett cselekményeknek. Bár azt is meg kell jegyezni, hogy a terrorcselekmények során meghaltak és megsérültek számát tekintve Szíria már a negyedik a 2012–2015-ös években. Mindez szoros összefüggésben van az Iszlám Állam (ISIS) és elődszervezeteinek tevékenységével. Érdekes megfigyelni, hogy a 2014-es adatokhoz képest Irakban és Pakisztánban is jelentősen (30, illetve 42,4%-kal) csökkent az elkövetett terrorcselekmények száma 2015-ben. Ez viszont annak is köszönhető, hogy az euroatlanti (korántsem egységes) politikai vezetők érzékelték, hogy az addig (leginkább nem nyílt módszerekkel, de)

támogatott despoták ellen harcoló szervezetek (vagy egy jó részük), gyakorlatilag a Nyugat ellen fordultak. Ezért nemcsak a támogatásukat vonták meg, de olyan feltételeket igyekeztek teremteni, amelyek között ezen szervezetek (elsősorban az ISIS) felszámolhatókká váltak. Ennek kevésbé látványos eleme volt a pénzügyi folyamatok zárolása, de idesorolható az iráni atomalku, amelynek folyamányaként Irán közvetlen katonai erővel is kész és képes volt szembeszállni az ISIS erőivel. Az oroszok beavatkozása nemzetközi hallgatólagos beleegyezés mellett történt. Az ISIS elleni közvetlen harcok fő részese, a kurd ellenállás, illetve a Szíriai Demokratikus Erők (Syrian Democratic Forces – SDF) kézi- és nehézfegyverekkel való ellátása mellett a légi támogatást is biztosította a Nyugat. Mindez vezetett el ahhoz, hogy már 2015-ben elkezdett csökkenni a terrorcselekmények száma.

Az úgynevezett arab tavasz utáni fél évtized menekültügyi adatai lényegében nem támasztják alá azt a hipotézist, hogy azon országokból menekültek el a legtöbben, ahol drasztikusan megnőtt a terrorcselekmények száma (lásd az alábbi, 6. ábrát).

6. ábra: Menekültek főbb származási ország szerint 2010–2015 között

Forrás: az UNHCR adatai alapján a szerző szerkesztése

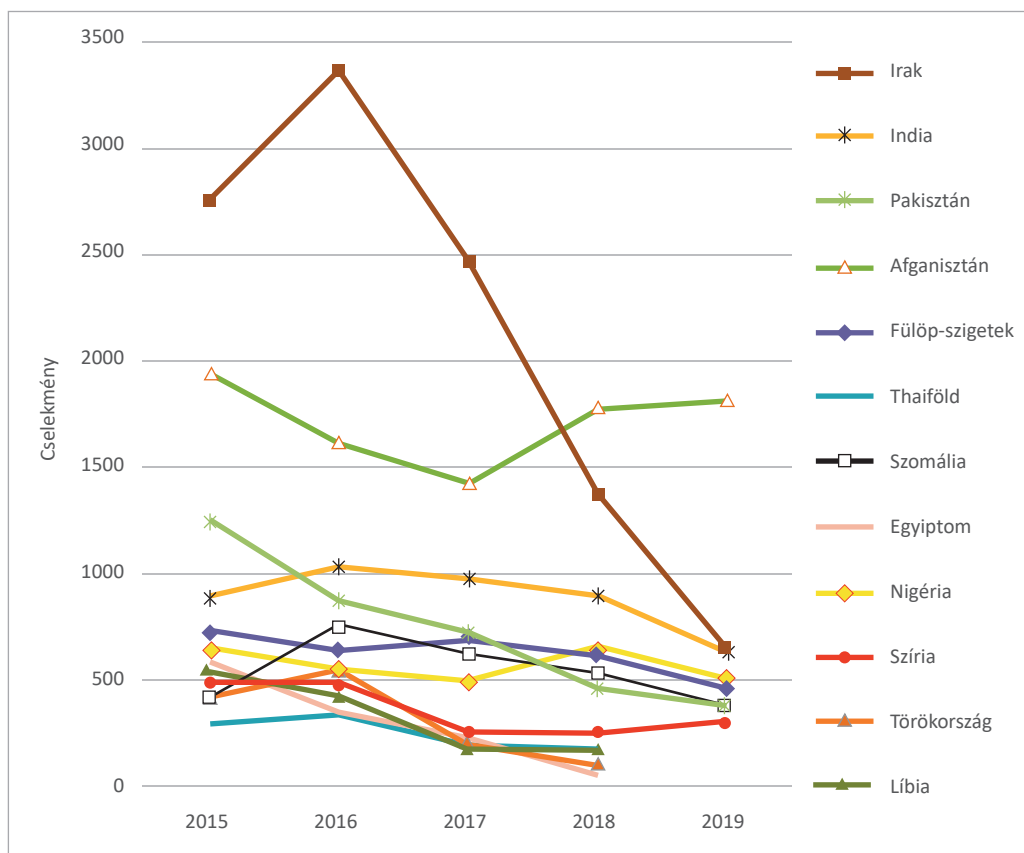
Mint látható, a legélesebb eltérés éppen Irak esetében látható, ugyanis míg a vizsgált időszakban a terrorcselekmények itt ugrottak meg leginkább és a nagyságrendje is lényegében meghatározta a globális adatok súlyát, valamint irányát, addig az innen menekülők száma drasztikusan csökkent (1,68 millióról 261 ezerre), és ezzel a világon regisztrált menekülteken belüli súlya is a korábbi adat tizedére esett (16,9%-ról 1,7%-ra). Az afganisztáni menekültek száma szintén a magas számuk mellett is inkább esett, mint stagnált. A terrorcselekményeknél említett hármas utolsó tagja, Pakisztán esetében ugyan az utolsó két évre (2014–2015) megtízszereződött a menekültek száma, de a nagyságrendjük (300 ezer fő) még messze volt ahhoz, hogy érdemileg befolyásolja a globális trendet. Ezt lényegében egy másik országból menekülők adatai tették meg, amely állam nem más, mint Szíria. Érdekes módon, amíg a terrorcselekmények száma ezen időszak alatt Szíriában ugyan tízszeresére nőtt, de a nagyságrendje még 2015-ben is „csak” megközelítette az 500 cselekményt, addig az innen menekültek száma szinte a nulláról lódult 5 millióra, így a földön regisztrált menekültek harmada ebből az országból került ki 2015-ben. Ezzel lényegében ebből az egy országból származó menekültek száma és emelkedő trendje határozta meg a globális növekedést. Ami így alá is támasztotta az innen menekülőkre irányuló médiafigyelmet.

Vagyis azt láthattuk, hogy Közel- és Közép-Kelet a meghatározó továbbra is mind a terror-, mind a menekültügyi eseményekben. Ez szorosan összefügg a nyugati beavatkozásokkal és be nem avatkozásokkal. Ami úgy is magyarázható, hogy a Nyugat bizonyos (el nem ismert) támogatása mellett induló „arab tavasz” polgárháborús állapothoz vezetett, illetve a megszállt Irakban egyfajta „felszabadító” terrorhullám indult el a változásokat érzékelve. A menekültek számának stagnálása, enyhe csökkenése is részben ennek köszönhető, mivel többen reménykedtek abban, hogy kedvező változások következnek, ezért talán nem kell elmenekülni. Ezzel szemben Szíriában az erőszakosan fellépő Aszad-rezsim hamar kiábrándította a tömegeket abbéli reményükből, hogy megszűnhet a diktatúra. Erre erősítettek még rá az ISIS brutális fellépései és generálták a menekülthullámot.¹⁵ Vagyis alapvetően a terror indukálta a menekülthullámot.

2015 és az azt követő helyzet

Ahogy már az előző fázis elemzésénél láttuk, 2015-ben már megkezdődött egy csökkenő periódus, mivel 2014-ben követék el a legtöbb (regisztrált) terrorcselekményt, szám szerint 16 818-at. Ezután nemcsak globálisan, de a terrorcselekményt elszenvedő legtöbb ország szinte mindegyikében érzékelhető a csökkenés.

¹⁵ Ezt több egyéb ok is erősítette, lásd Ritecz György: Az Európába irányuló tömeges irreguláris migráció felfutásának és megszűnésének okai. *Hadtudomány*, 28. (2018), 3–4. 66–78.

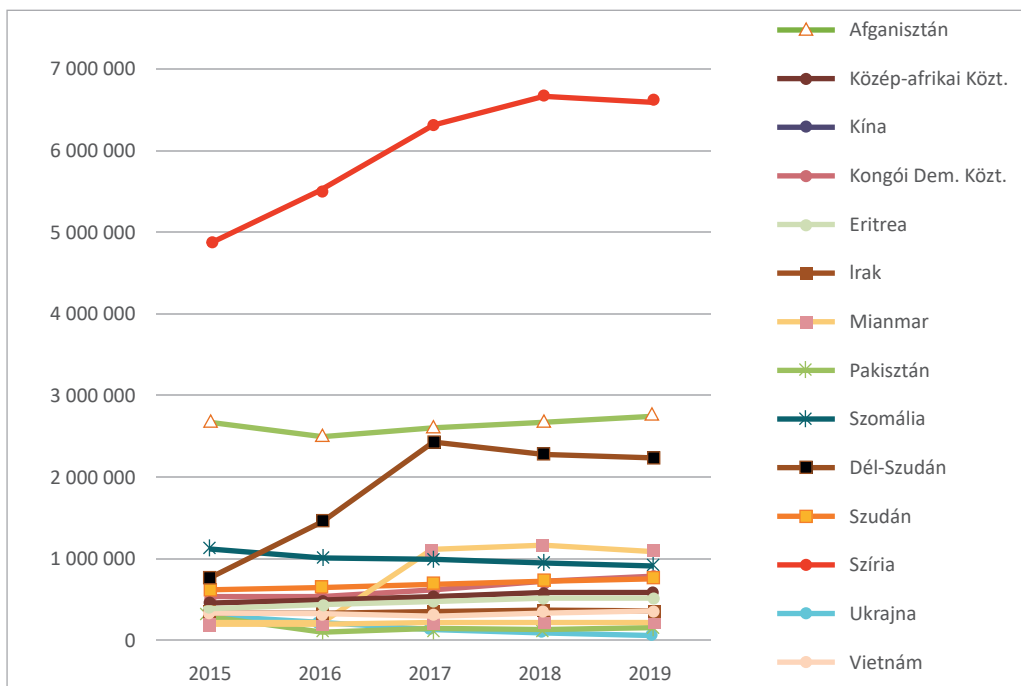

7. ábra: A terrorcselekmények alakulása a „legjellemzőbb” országokban 2015–2019-ben

Forrás: a GDT adatai alapján a szerző szerkesztése

A fenti ábrán is jól érzékelhető, hogy igazán meghatározónak a terrorcselekmények számában és ezáltal annak változásában is az Irakban elkövetett cselekmények számítanak még mindig. Vagyis az, hogy az ott 2016-ban elkövetett 3356 cselekmény 2019-re már majdnem a hatodára (642) esett, a globális csökkenést egyértelműen befolyásolta, azzal együtt is, hogy az összes cselekményen belüli aránya ezen időszakban Iraknak 24,9%-ról 7,6%-ra esett vissza. Közben a legtöbb terrorcselekményt elkövető országok mindegyikében 30–50%-os esés is történt, lényegében egyedül Afganisztánban maradt ez időszakban tartósan évi 1500–2000 között a cselekmények száma. Ami lényegében már utal arra, hogy – az ISIS visszaszorítása ellenére is – a közép-ázsiai térség továbbra is a legaktívabb a terrorcselekmények vonatkozásában. Ezt jelzi az is, hogy a nagymértékű csökkenések ellenére, illetve azokkal együtt az ismert hármas (Irak, Afganisztán, Pakisztán), kiegészülve Szíriával, 2016-ban még a világon ismertté vált terrorcselekmények közel felét (46,8%) szenvedte el, de 2019-ben is még minden harmadik (35,9%) ilyen cselekményt ezen országokban követte el.

A regisztrált menekültek száma lényegében stagnál az utóbbi években, alapvetően ezt jelzik a „főbb” kibocsájtó országok is (8. ábra). Azzal együtt is, hogy 2018-ig még emelkedett a szíriai menekültek száma, ahogy a dél-szudániaké is (2017-ig),¹⁶ a stagnálást érzékelteti, hogy a regisztrált összes menekült fele (50,8–47,9%) még mindig az ismert hármas (Irak, Afganisztán, Pakisztán) és Szíria polgárai közül került ki. Vagyis e térség a meghatározó a terrorcselekmények és a menekülés szempontjából is. Tehát az elmúlt évtizedekben a Nyugat által elindított demokratizálási, modernizációs szándék által gerjesztett folyamatok csődöt mondtak, gyakorlatilag működésképtelen államok alakultak ki az említett országokban, ahonnan aki teheti, elmenekül.¹⁷

8. ábra: Menekültek főbb származási országok szerint (2015–2019)

Forrás: az UNHCR adatai alapján a szerző szerkesztése

Az okok

Talán itt az ideje belátnunk, hogy a régi elv, amely szerint „az ellenségem ellensége a barátom”, nem biztos, hogy még mindig, illetve minden esetben helytálló. Ugyanis

¹⁶ A mianmari genocídium lényegében nem terrorcselekmény (az állam által elkövetett terror nem tartozik a fogalomkörbe), így ennek elemzésébe nem megyünk bele.

¹⁷ Deák József: Az Oroszországi Föderáció határőrizeti kihívásai napjainkban. *Hadtudomány*, 26. (2016), E-szám. 7.

ezen elv alapján kezdte támogatni az USA az afganisztáni ellenzékét a szovjet megszállás idején, majd ebből nőtt ki az al-Káida. Az „arab tavaszt” követően – mivel Aszad szír elnököt nem tudta megbuktatni az ellenzék – ismét nyugati támogatás érkezett, ennek lett „gyümölcse” az ISIS. Szomáliában már 1993-ban pórul jártak az amerikai fegyveres erők az intervenciójuk során. Nigériában pedig ott a Boko Haram, amelyet annak idején az al-Káida képezett ki és finanszírozott, majd hűséget fogadott az ISIS-nek. E szerint az elmúlt két évtizedben kialakult terrorhullámok, majd az azokat követő hullámok alapvetően az úgynevezett fejlett Nyugat lépéseinek következtében alakultak ki.

A vizsgált statisztikák (főleg az ismert „hármast” adatai) alapján talán kijelenthető, hogy a terrorcselekmények jelentős részben hozzájárulnak, hogy egyes országokból menekülniük kelljen az embereknek.¹⁸ De azt is látni kell, hogy más (*pull-push*) tényezők is közrehathatnak,¹⁹ mivel számos ország esetében a magas terrorfenyegetettség sem indukál (statisztikailag érzékelhető) menekülést (például India, Fülöp-szigetek), míg más államok esetében magas menekülési adatok tapasztalhatók annak ellenére, hogy az adott országban regisztrált terrorcselekmények száma²⁰ nem olyan kiemelkedő (például Eritrea, Koszovó). Ez is arra utal, amit már Maslow óta tudunk, hogy az ember cselekedeteit a szükségletei motiválják, de hogy a szükséglet kielégítésének útját-módját mi minden befolyásolhatta, azt a vizsgálatunk tárgyát képező időszakokban az „extrém” illegális migrációs hullámokban²¹ érintetteknél tovább kellene elemezni, amire terjedelmi okokból nem térhetünk ki.

Ezzel együtt a migránsháttérűek közül néhányan követtek el súlyos terrorcselekményeket, amelyek a tömeges irreguláris migráció kapcsán felfokozott időszakban jelentős médiaháttérrel kaptak és a civil lakosság szubjektív biztonságérzetére is jelentős hatást gyakoroltak. Ennek háttérében elsősorban – állítják a szociológusok²² – az identitás elvesztése állhat. Ugyanis a másod- vagy harmadgenerációs migráns muzulmánok (azaz a bevándorlók leszármazottai, akik már valamely EU-tagállamban születtek, nőttek fel) bizonyos hányada – amilyenek a párizsi terror elkövetői is voltak – már nem érzik sajátjuknak szüleik, nagyszüleik kultúráját,²³ de az európai társadalmak sem fogadják be őket, és gyakori tapasztalatuk a diszkrimináció. Ebben a kitaszítottágban sokan fogékonyak a szélsőséges, internetes portálokon és egyes európai mecsetekben módszeresen hirdetett, gyűjtő hangú ideológiákra, és csatlakoznak a közel-keleti dzsihádistákhoz.

¹⁸ Pethő-Kiss Katalin: Countering terrorist act against christian places of worship. *Perspectives on Terrorism*, 14. (2020) 3. 75–88.

¹⁹ Részletesebben lásd: Ritecz György: A tömeges migráció és/vagy népvándorlás ürügyén. A kialakult tömeges migráció katalizátorai. In Deák József – Gaál Gyula – Sallai János (szerk.): *A toll sokszor erősebb, mint a kard*. Budapest, NKE Szolgáltató Kft, 2016. 174–189.

²⁰ Itt meg kell jegyezni, hogy azért a terrorcselekmények statisztikáinak megbízhatósága, pontossága is kérdéses lehet, ugyanis a terrorizmus kutatása és adatai igencsak „megismerési akadályokkal” terhelték. Lásd: Bakóczy Antal: Megismerési akadályok a terrorizmus kutatásában. *Belügyi Szemle*, 63. (2015), 7–8. 88–105.

²¹ Deák József: Határőrizeti és területi modernizációtól a mai népvándorlás határrendészeti kezeléséig: a határrendészeti tisztképzés negyedszázada. *Határrendészeti Tanulmányok*, 14. (2017), 2. 70–79.

²² Online: http://hvg.hu/hvgfriss/2015.03/201503_muszlimok_dzsihadistak_es_rasszistak_europa

²³ A többség nem is tartja a vallását, a rítusokat, nem jár mecsetbe.

mozgalmakhoz vagy azok európai sejtjeihez. Mondhatnánk azt is, addig van szerencsénk, amíg elutaznak egyfajta „terror turistaként”, és valamely közel-keleti országban élük ki az identitászavarból fakadó frusztráltságukat. A kockázat abból fakadhatna, amikor visszajönnek szülőföldjükre. Szerencsére ezek a félelmek azóta nem igazolódtak. Ugyanakkor nem tekinthető mindenki potenciális terroristának, aki abból a térségből érkezik. Ezért kell a nemzetbiztonsági szerveknek jól dolgozniuk, és még jobban együttműködniük a tagállamok biztonsági szerveivel,²⁴ sőt, talán egy integrált, európai szintű titkosszolgálati szervre lenne szükség.²⁵ Ugyanis amennyiben csak a hadsereggel és a rendészeti szervekkel kívánjuk feltárni és megoldani a terrorizmus által okozott kockázatokat, akkor a szabadság/biztonság tipikus dilemmájába ütközünk, és félő, hogy a biztonságunk (vagy legalábbis a vélt biztonságunk) érdekében a szabadságunk jelentős részéről mondunk le.²⁶

Mindenesetre fontos, hogy a franciaországi és a belgiumi terrorcselekményeknek nem igazán a bevándorlás, sokkal inkább az integráció kérdésére kellene ráirányítaniuk a figyelmet. Az Európai Unió éppen a migrációs kérdések komplex módon való kezelésének elősegítése érdekében a 2007–2014-es pénzügyi időszakra létrehozta²⁷ és működtette az úgynevezett szolidaritási alapokat.²⁸ A négy alap: menekültügyi, integrációs, viszsztatérési és külső határok alap, viszont a rendelkezésre álló forrásoknak általában csak kis része – országonként eltérő, 5–15%-a²⁹ – jutott az integrációs feladatok segítésére, ez pedig elgondolkodtató. A 2014–2020-as pénzügyi tervezési időszakban újabb struktúrában használták fel a migrációra és a belső biztonságra tervezett forrásokat: egyrészt a menekült és migrációs alap (MMA), másrészt a belbiztonsági alap (BBA) keretében, de az integrációra (az arányokat tekintve) ebben a ciklusban sem jutott több pénz.³⁰

Eközben az idegenellenes hangulat(keltés)³¹ éppen hogy provokál, és nem az integrációt segíti, hanem ellehetetleníti azt. Itt játszik szerepet a globalizáció egyik kata-

²⁴ Részletesebben lásd: Kovács Gábor: A migráció bűnügyi hatásai a magyar határrendészet kockázatelemzési rendszerére. In Hautzinger, Zoltán (szerk.): *A migráció bűnügyi hatásai*. Budapest, Magyar Rendészettudományi Társaság Migrációs Tagozat, 2016. 141–150. és Kovács Gábor: A rendőrség vezetésirányítási rendszerének sajátosságai a migrációs válsághelyzet kezelése során. In: Tálas, Péter (szerk.): *Magyarország és a 2015-ös európai migrációs válság*. Budapest, Dialóg Campus, 2017. 125–148.

²⁵ A gyakorlat azt mutatja, a prűmi egyezmény a jó irányt jelölte ki, de az „önkéntes” jelleg már nem elégséges.

²⁶ Deák József: A terrorizmus természete és az ellene történő fellépés nehézségei Oroszországban a Szovjetunió szétesésétől napjainkig. *Belügyi Szemle*, 63. (2015), 7–8. 137–151.

²⁷ European Commission Directorate-General Justice, Freedom and Security – SOLID/2007/27 – Committee General Programme Solidarity and Management of Migration Flows meeting 20 September 2007.

²⁸ A szolidaritási alapok weblapja: <http://solidalapok.hu>

²⁹ Magyarországnak a biztosított több mint 92 millió euróból kevesebb mint 12,5 millió euró jutott erre a célra.

³⁰ Hazánkban a két alap forrásösszegének mindössze 15,02%-át költötték integrációs feladatokra.

³¹ Az idegenellenességről lásd bővebben Görbe Attiláné Zán Krisztina: „Mi” és „ők”. Migráció és idegenellenesség a társadalmi megítélés tükrében. In Dobák Imre – Hautzinger Zoltán (szerk.): *Szakmaiság, szerénység, szorgalom: ünnepi kötet a 65 éves Boda József tiszteletére*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 241–251. és Görbe Attiláné Zán Krisztina: Nemzetközi xenofóbia kutatások. In Deák József – Gaál Gyula – Sallai János: *A toll sokszor erősebb, mint a kard: rendészettudományi tanulmányok Prof. Dr. Főrizs Sándor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, NKE, 2016. 84–100.

lizátora, az új típusú média, ahol a „rémhír” mindenek előtt áll. Holott a statisztikai adatok alapvetően nem támasztják alá azt a közvélekedést, hogy a globálisan jelentkező migráció és az azon belüli, Európát érintő migrációs nyomás objektíve növelné a terrorcselekmények számát az öreg kontinensen. Ezzel együtt a szubjektív biztonság érzékelhetően csökkent. A kérdés valójában az, hogy ez miből eredeztethető. Vélhetően számos szociológiai, szociálpszichológiai, de talán politológiai kutatás is szükséges lenne ennek feltárásához. Mindenesetre, az eddigi információk alapján kijelenthető: annak ellenére, hogy már húsz éve³² háborút folytat az euroatlanti közösség,³³ a közemberek információs ingerküszöbét nem igazán érték el az erre vonatkozó hírek, információk mindaddig, amíg a harcok Ázsiában és Észak-Afrikában zajlottak, csak azt követően, amikor már egyes nyugat-európai államokban is eldőrdültek lövések és robbantások, illetve történtek késelések is.

Eközben a média, az emberek tájékozódása, értékválasztása is jelentős mértékben átalakult az internet gyors, olcsó elérhetőségének, a mobil- és okostelefonoknak, valamint – nem utolsósorban – a média bulvárosodásának köszönhetően. Az emberek ilyen jellegű befolyásolhatósága fokozódott, a nem megalapozott (hamis) információk is gyorsan terjednek. A közösségi hálón keresztül elérhető (sok esetben torzult) információt nemritkán megbízhatóbbnak vélik,³⁴ mint a (nehezen érthető, nem a közemberek nyelvén szóló) hivatalos kommunikét vagy a tudományos eredményeket. Ez a politikai kommunikációra is rányomta a bélyegét, vagyis ahhoz, hogy a tömegeket befolyásolni tudja az adott politikai szereplő, neki is ezt a (populista, demagóg) stílust, technikát kell alkalmaznia. Ez jól érzékelhető volt akár az amerikai elnökválasztás kapcsán is, ahol Donald Trump jelöltségére, majd megválasztására racionálisan szinte senki sem fogadott volna a jelöltállítási folyamat kezdetén, de idesorolható a Brexit-népszavazás is, amikor a racionális érvek alulmaradtak a féligazságokkal szemben. Nem véletlen, hogy a Brexit kulcsszemélyei milyen hamar visszaléptek az EU-ból való kivezető út levezénylésétől. Ez is jelzi, hogy csak a rövid távú érdekek a lényegesek, a hosszabb távú stratégia, előretekinés már nem divat. Ezt sugallja valamennyi médiafelület, a fogyasztói társadalom, amely egyfajta identitás- és értékválságot³⁵ is generál.³⁶ Mintha az érzéki észlelés kerülne egyre inkább előtérbe az intellektuális helyett, vagyis az emberek egy jelentős része egyre inkább ösztönlényként³⁷ ténykedik. Ez viszont felerősítheti a felettes én befolyását, és teret enged a tekintélyuralmi rendszerek térhódításának. Mint tudjuk, „a tömegben milyen erős vágy él a tekintély után, melyet csodálni lehet, mely előtt meghajolhat, amely uralkodik rajta”.³⁸ Talán ezt jelzi például Vlagyimir Putyin, Recep Tayyip Erdoğan, Hszi Csin-ping, Abdel-Fattáh esz-Szíszi helyzete, és még folytatható

³² 2001. szeptember 11. óta

³³ Neve ellenére nem igazán viselkedik közösségként, ezért sem tudja hatékonyan kezelni problémáit.

³⁴ Sok esetben a GPS-nek is jobban hisznek az emberek, mint a saját szemüknek.

³⁵ „Most viszont azt látják, hogy nem a szorgalmasok boldogulnak, hanem azok, akik megfelelő kapcsolatokkal rendelkeznek.” Lásd: Nagy Gábor: Amerikai rémálom. *HVG*, 2016. május 26. 10.

³⁶ „miért nyerhet teret az a nézet, hogy »azok ott fenn« nem törődnek az emberekkel”. Lásd: Európai recsegés-ropogás. *HVG*, 2016. május 26. 11.

³⁷ Lásd például Sigmund Freud és Csíkszentmihályi Mihály műveit.

³⁸ Freud (1987) i. m. 169.

a sor. Felmerülhet a kérdés: a helyzet miatt változott-e a „vezetési stílusuk”, vagy ők teremtetek olyan helyzetet, hogy „egyeduralkodóvá” válhassanak?

A közvélekedés alakulásában szerepet játszhat az is, hogy miként dolgozzák fel a fejlett nyugati társadalmak és polgárai azt a felelősséget, amely legalább részben terheli őket a terror helyszínévé és egyúttal migrációkibocsátóvá váló országok instabillá tételében. Vagyis azok, akik felelősséget éreznek az államuk vezetői által tett,³⁹ illetve tenni elmulasztott⁴⁰ intézkedések miatt, egyfajta büntudatból is, megértőbben viszonyulhatnak a migránsokhoz. Viszont azok, akik ezt a felelősséget nem látják vagy nem akarják tudomásul venni, egyfajta kognitív disszonancia⁴¹ velejárójaként – én/mi jók vagyunk, nem követtünk, nem követhettünk el hibákat, bűnöket – magát a migrációt, illetve az irreguláris migránsokat tekintik a bajok forrásának. Az nyilvánvaló, hogy a menekülők ideális alanyai a bűnbakképzésnek,⁴² hiszen nem beszélnek a nyelvünket, másként öltözködnek, más a vallásuk, más kultúrkörhöz tartoznak, tehát nem „mi vagyunk”. Az elhúzódo gazdasági válság vesztesei, illetve a gazdasági élénkület a mindennapi életükben még mindig nem érzékelők körében viszonylag könnyen megfog a gondolat, hogy minden baj okozója a migráció és maga a migráns. A projekció (kivetítés) nemcsak a gazdasági fejlődés elmaradásától való félelemre, a munkahelyföltésre terjed ki, de akár az Európai Unió lehetséges szétesésének okozójává is minősíthetik, vagy akár járványok (Covid-19) terjesztőiként is bélyegezhetik a migrációs folyamatban részt vevőket. Ezt a hárító mechanizmust és félelemkeltést sikeresen lovagolja meg a politikán kívül a média is.

Európai adatok

Annak vizsgálata, hogy hogyan változott a terrorfenyegetettség Európában az elmúlt években, talán úgy a legautentikusabb, ha az Europol terrorizmussal kapcsolatos jelentéseit⁴³ vesszük elő.

Tekintettel arra, hogy a menekültmigráció és a terrorizmus kapcsolata igazán az utóbbi években lett a közbeszéd tárgya, elsősorban a Charlie Hebdo, Bataclan, illetve a nizzai és a belgiumi, németországi terrortámadások kapcsán,⁴⁴ ezért lényegében csak az utolsó évtized adatait nézzük meg. Az Europol adataiból egyértelmű és folyamatos csökkenés látható az elkövetett terrorcselekmények számát tekintve. Az alábbi ábrán is látható, hogy

³⁹ Például: háborúk indítása, bombázások, Abu Ghraib.

⁴⁰ Például: a be nem avatkozás egyértelműen embertelen és emberiség elleni bűncselekmények, polgárháborúk esetében.

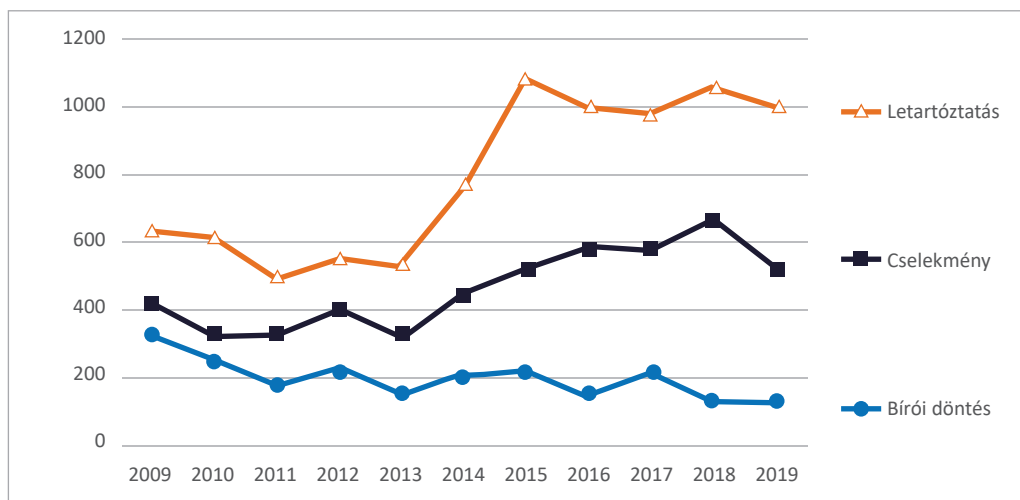
⁴¹ Amikor valamilyen új információ vagy tapasztalat ellentmond a korábbi elképzeléseknek vagy ismereteknek, akkor disszonanciát, belső feszültséget élünk át.

⁴² „A populista mozgalmak középpontjában a bűnbak áll.” Slomo Ben-Ami: Demagógok múltja és jövője. *HVG*, 2016. augusztus 18. 73.

⁴³ Az Europol TE-SAT European Union Terrorism situation and trend report 2009-től 2020-ig megjelent kiadványai alapján. Forrás: www.europol.europa.eu

⁴⁴ Almadi Sejla: *A bevándorlással kapcsolatos francia közvélemény 2012 és 2017 közötti alakulása*. Budapest, KKI-tanulmányok a Külügyi és Külgazdasági Intézet időszaki kiadványa T-2018/05.

a korábbi (2009) 316 terrorcselekmény helyett 2019-ben már ennek csaknem a harmadát (119 eset) követték el.

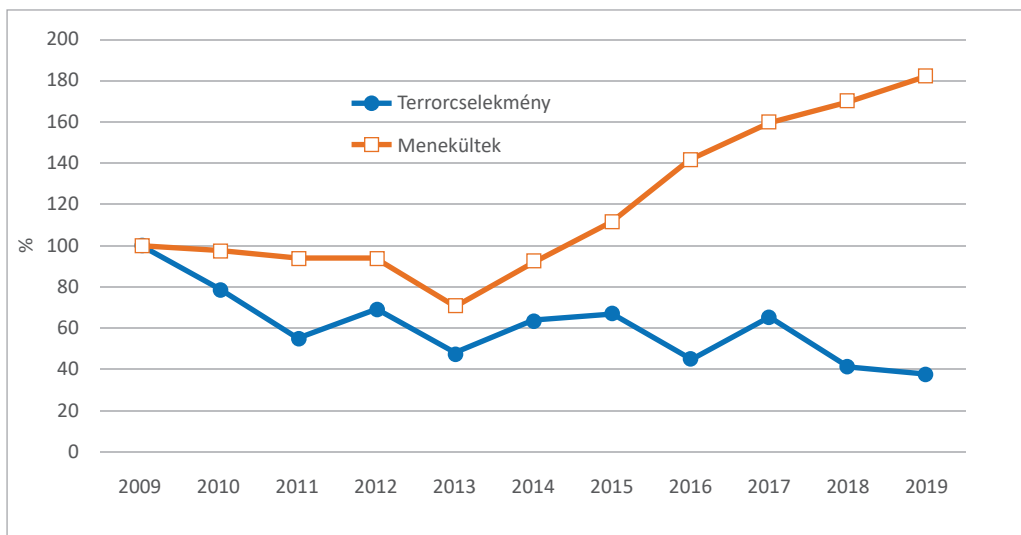

9. ábra: A terrorcselekmények és az azokkal kapcsolatos letartóztatások, valamint bírói döntések száma Európában

Forrás: EUROPOL TE-SAT European Union Terrorism situation and trend report kiadványai alapján a szerző szerkesztése

Sőt, a letartóztatások száma is csökkenő tendenciát jelzett 2013-ig, aztán ez a szám 2014-ben 774 fő, 2015-ben pedig már 1077 fő, de ez az érték azóta is ezres nagyságrendű. Bár mindehhez hozzá kell tenni, hogy ezek nem bizonyított esetek miatti elítélések, hanem csak valamilyen (remélhetőleg megalapozott) gyanú alapján történt letartóztatást takarnak. A téma átpolitizáltsága nemegyszer rányomja a bélyegét a jogalkalmazók tevékenységére, így ebben az esetben is talán erre utalhat az „eltérő trend”. Ha megnézzük a jogerősen lezárult bírói döntések számát, akkor is azt láthatjuk, hogy ugyan 2013 és 2018 között duplázódás történt, talán nem véletlen az sem, hogy éppen a 2015-ös évben emelkedett ötszáz fölé a bírói döntések száma (514), éppen akkor, amikor a tömeges irreguláris migráció jellemezte Európát, miközben a ténylegesen elkövetett terrorcselekmények száma nem nőtt. Azt is érzékeljük, hogy közel kétszer annyi a letartóztatott, mint akik végül bíróság elé kerültek. A bírói döntésekről azt is tudni kell, hogy ezen esetek 20–30%-a felmentéssel végződik, illetve gyakran az ítélet sem terrorcselekmény miatti, hanem más bűncselekményekre vonatkozik.

A terrorcselekmények és a menekültstátuszt kaptak között feltételezett összefüggést a statisztikai adatokban talán az arányváltozások vizsgálatával lehet a legegyszerűbben szemléltetni. Éppen ezért a 2009-es év adatait tekintettük 100%-nak, és ehhez viszonyított változást vizsgáltuk (bázisindex) és érzékeltetjük a 10. ábrán.

10. ábra: Az Európában elkövetett terrorcselekmények száma és a regisztrált menekültek számának változása 2009-hez viszonyítva (2009 = 100%)

Forrás: a szerző szerkesztése

Összegzés

Az adatok alapján kijelenthető tehát, hogy míg az érkező irreguláris migránsok, illetve menedékkérők aránya egyre nagyobb, addig a terrorcselekmények, illetve azon személyek száma, akik „jó okkal” ilyenek előkészítésével gyanúsíthatók, egyértelműen csökkenést mutat (10. ábra). Ahogy az Europol fogalmaz: „A mai napig nincs konkrét bizonyíték arra, hogy a terroristák utazásaik során rendszeresen kihasználták volna az Európa felé irányuló tömeges migrációt.”⁴⁵ Európában a terrorfenyegetettség nem is igazán a „bevándorlókhoz” köthető, hanem alapvetően a „bennszülöttekhez”,⁴⁶ és csak kisebb részben a migránsháttérűekhez. A hosszabb távú trend még azt sem igazolja, hogy az egyre több „migráns”/menekült jelenléte egyre több szélsőjobboldali terrorcselekményt indukálna.⁴⁷ Ugyanis igaz, hogy 2018-ban 44 szélsőjobbhoz köthető terrorcselekményt történt, amely adat 2015. évi 11-ről fokozatosan emelkedett, de 2014-ben is már 34 ilyen esetet regisztráltak, sőt 2007-ben szintén pont 44-et.

Visszatérve az alapkérdésre, a leegyszerűsített válasz az lehet, hogy a menekülők nagy többsége nem azért jött ide, hogy terrorcselekményeket kövessen el, hanem a Nyugat (az USA és szövetségesei) teremtett olyan helyzetet sok országban, amely miatt a terror

⁴⁵ Europol TE-SAT 2020. 15. – a szerzők fordítása.

⁴⁶ Például Anders Behring Breivik.

⁴⁷ Hautzinger Zoltán: A terrorizmus elleni küzdelem idegenjogi eszközei. In Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán (szerk.): *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények XVI.* Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály, 203

eluralkodhatott, instabillá vált az állam működése, ezért kellett elmenekülnie sok millió embernek a szülőföldjéről, akiknek egy kis csoportja az EU-ban számítana menedékre. Ezzel együtt talán bizakodóvá tehetnek minket azon adatok, amelyek globálisan és főleg az EU-t is érintő irreguláris migránsok származási országaiban a terrorcselekmények csökkenő számát mutatják, és a schengeni térségbe érkező irreguláris migránsok száma⁴⁸ 2015-től folyamatosan csökken, ahogy a terrorcselekmények száma is.

Felhasznált irodalom

- Almadi Sejla: *A bevándorlással kapcsolatos francia közvélemény 2012 és 2017 közötti alakulása. KKI-tanulmányok*. Budapest, Külügyi és Külgazdasági Intézet időszaki kiadványa T-2018/05
- Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris, 2006.
- Bakóczi Antal: Megismerési akadályok a terrorizmus kutatásában. *Belügyi Szemle*, 63. (2015), 7–8. 88–105.
- Ben-Ami, Slomo: Demagógok múltja és jövője. *HVG*, 2016. augusztus 18.
- Bihari Ádám: A média az Iszlám Állam kinyújtott keze. *HVG*, 2016. július 28.
- Csepeli György: A kihűlt olvasztótégely. *Belügyi Szemle*, 47. (1999), 1. 21–26.
- Csikszentmihályi Mihály: *A fejlődés útjai. A harmadik évezred pszichológiája*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2007.
- Csuka Gyöngyi – Török Ádám (szerk.): *Az Európába irányuló és 2015-től felgyorsult migráció tényezői, irányai és kilátásai*. Budapest, MTA, 2015.
- Deák József: A terrorizmus természete és az ellene történő fellépés nehézségei Oroszországban a Szovjetunió szétesésétől napjainkig. *Belügyi Szemle*, 63. (2015), 7–8. 137–151.
- Deák József: Az Oroszországi Föderáció határőrizeti kihívásai napjainkban. *Hadtudomány*, 26. (2016), E-szám. 7.
- Deák József: Határőrizeti és testületi modernizációtól a mai népvándorlás határrendészeti kezeléséig: a határrendészeti tisztképzés negyedszázada. *Határrendészeti Tanulmányok*, 14. (2017), 2. 70–79.
- Európai Biztonsági Stratégia. Európai Unió, Luxembourg. 2009.
- Fórizs Sándor: Menekültügyi válsághelyzet 1947-ben. *Belügyi Szemle*, 63. (2015), 2. 149–163.
- Freud, Sigmund: *Mózes*. Budapest, Európa, 1987.
- Görbe Attiláné Zán Krisztina: Nemzetközi xenofóbia kutatások. In Deák József – Gaál Gyula – Sallai János: *A toll sokszor erősebb, mint a kard: rendészettudományi tanulmányok Prof. Dr. Fórizs Sándor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, NKE, 2016. 84–100.
- Görbe Attiláné Zán Krisztina: „Mi” és „ők”. Migráció és idegenellenesség a társadalmi megítélés tükrében. In Dobák Imre – Hautzinger Zoltán (szerk.): *Szakmaiság, szerénység, szorgalom: ünnepi kötet a 65 éves Boda József tiszteletére*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 241–251.
- Hautzinger Zoltán: A terrorizmus elleni küzdelem idegenjogi eszközei. In Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán (szerk.): *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények XVI.* Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály, 203–212.

⁴⁸ Frontex (European Border and Coast Guard Agency – Európai Határ- és Partiőrség) adatok – forrás: <http://frontex.europa.eu/publications>

- Kovács Gábor: A migráció bünygyi hatásai a magyar határrendészet kockázatelemzési rendszerére. In Hautzinger, Zoltán (szerk.): *A migráció bünygyi hatásai*. Budapest, Magyar Rendészetudományi Társaság Migrációs Tagozat, 2016. 141–150.
- Kovács Gábor: A rendőrség vezetésirányítási rendszerének sajátosságai a migrációs válsághelyzet kezelése során. In Tálás, Péter (szerk.): *Magyarország és a 2015-ös európai migrációs válság*. Budapest, Dialóg Campus, 2017. 125–148.
- Nagy Gábor: Amerikai rémálom. *HVG*, 2016. május 26.
- Pethő-Kiss Katalin: Countering terrorist act against christian places of worship. *Perspectives on Terrorism*, 14. (2020) 3. 75–88.
- Ritecz György: A tömeges migráció és/vagy népvándorlás ürügyén. A kialakult tömeges migráció katalizátorai. In Deák József – Gaál Gyula – Sallai János (szerk.): *A toll sokszor erősebb, mint a kard*. Budapest, NKE Szolgáltató Kft, 2016. 174–189.
- Ritecz György – Sallai János: *A migráció trendjei, okai és kezelésének lehetősége 2.0*. Budaörs, Hanns Seidel Alapítvány, 2016.
- Ritecz György: *A Migráció a XXI. század kezdetén*. Saarbrücken, Globe Edit, 2017.
- Ritecz György: Az Európába irányuló tömeges irreguláris migráció felfutásának és megszűnésének okai. *Hadtudomány*, 28. (2018), 3–4. 66–78.
- Tálás Péter: A terrorfenyegetettségről a számok tükrében. *Nemzet és Biztonság*, 4. (2017), 7. 83–92.

Statisztikák

- 25 Years of global forced displacement. www.unhcr.org/statistics
- Europol TE-SAT European Union Terrorism situation and trend report 2008 és 2020 közötti kiadványai. www.europol.europa.eu
- Frontex negyedéves és éves jelentései. <http://frontex.europa.eu/publications/>
- GTD. www.start.umd.edu/data-tools/global-terrorism-database-gtd
- UNHCR Global Trends Forced Displacement 1993 és 2020 éves kiadványai. www.unhcr.org

Jogszabályok

- 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozata Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról
- A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésén alapuló térség a polgárok szolgálatában. Brüsszel, 2009. június 10. COM (2009).
- 2015/1601. Tanács (EU) határozata (2015. szeptember 22.) a nemzetközi védelem területén Olaszország és Görögország érdekében elfogadott átmeneti intézkedések megállapításáról.
- European Commission Directorate-General Justice, Freedom and Security – SOLID/2007/27 – Committee General programme Solidarity and Management of Migration Flows meeting 20 September 2007.

Tóth András

Az IoT-eszközök¹ védelmi célú alkalmazásának információbiztonsági kihívásai

Bevezetés

Jelen tanulmány célja átfogó képet adni az Internet of Things- (továbbiakban: IoT-) eszközök és -rendszerek védelmi célú alkalmazásának biztonsági kérdéseiről, valamint a kialakítható védelmi megoldások lehetőségeiről, az alkalmazásuk során felmerülő kihívásokról.

A mobil számítástechnika, a szociális hálózati technológiák fejlődése, valamint az internetes alkalmazások és szolgáltatások exponenciális növekedése miatt széles körben elterjedt, majd rohamosan fejlődő IoT-eszközöknek köszönhetően kiemelten fontos a védelmi szférában is komoly hangsúlyt fektetni az alkalmazott rendszerek védelmére. Ezek komoly kihívásokkal járnak az IoT-képességek és -alkalmazások egyre nagyobb térnyerésének köszönhetően. A szerző a tanulmány elkészítéséhez az elemző-értékelő módszert alkalmazta, megvizsgálta a jelenleg rendelkezésre álló releváns szakirodalmakat az IoT kialakulásának, módszereinek, képességeinek és védelmi lehetőségeinek vonatkozásában. A tudományos cikkek és művek összegyűjtéséhez a szerző a Harzing's Publish or Perish szoftvert alkalmazta, amely segítségével elsősorban a Google Scholar adatbázisában kereste a releváns irodalmakat, könyveket, amelyek más akadémiai keresőmotorokban nincsenek indexelve. Ezt követően megvizsgálta az Elsevier Scopus adatbázisát is, és a két adatbázisból kapott szakirodalmakat vetette össze. A duplikált irodalmak kiszűrését kulcsszavas szűkítéssel hajtotta végre olyan szavakkal, mint például IoT-fenyegetések, hardveres védelem, szoftveres védelem, nyílt kulcsú titkosítás, átvitelbiztonság. Ezt követően a már szűkített szakirodalmakat elemezve készítette el ezt az összefoglaló tanulmányt.

Az IoT kialakulása, képességei, kommunikációs megoldásai

Az infokommunikációs megoldások rohamos fejlődésének köszönhetően az elmúlt évtizedben egyre több olyan eszköz került mindennapi használatba a közvetlen környezetünkben, amely adatgyűjtésre, tárolásra, esetleg elemzésre alkalmas. Ezek mindegyike hálózati kapcsolódásra alkalmas, ezáltal képesek egymással kommunikálni az interneten keresztül, valamint információt megosztani a jogos és jogosulatlan felhasználókkal. Ezek

¹ Dolgok Internete: az internet napjainkban már nemcsak az emberek, hanem rengeteg hétköznapi eszköz közötti kommunikációt is biztosítja.

az eszközök és rendszerek az IoT-technológiát alkalmazzák, és valamilyen hálózati entitást alkalmaznak a fizikai világgal történő kapcsolatok kialakításához, fenntartásához. Az IoT-technológia alapvető jellemzői:

- az IoT-összetevőket valamilyen hálózat kapcsolja össze, ami lehetővé teszi a redundáns kapcsolatok kialakítását az összetevők között;
- az egyes elemek érzékelőkkel, továbbá működtető, vezérlő elemekkel rendelkeznek, amelyek lehetővé teszik az eszközök számára, hogy megfigyeljék (adatokat gyűjtsenek), elemezzék és értékeljék a fizikai világot érintő egyes hatásokat.²

Az IoT-rendszerek egyes elemeit az 1. ábra szemlélteti, amelyen az egymástól elkülönült elemek csoportosítása jól látható. A bal oldalon látható elemek minden egyes szektorban alkalmazott szolgáltatásnál, a felhasználó eszközöknél és megoldásoknál egyaránt kötelező érvényűek. A biztonság és a kapcsolat fontos az adatok begyűjtéséhez, feldolgozásához, tárolásához, valamint rendelkezésre bocsátásához. A szabványosítás biztosítja, hogy az egyes elemek közötti kommunikáció megvalósítható legyen, azok olyan technikai megoldásokat használjanak, amelyek minden felhasználó számára ugyanazokat a lehetőségeket és képességeket biztosítják. A nemzeti és nemzetközi szabványügyi szervezetek konkrét követelményrendszert fogalmaznak meg a gyártók irányába, akiknek ezekhez a szabványokhoz már a tervezés időszakától szigorúan tartaniuk kell magukat.

Kapcsolat Biztonság	Szabványosítás	Fogyasztó	Épületek	Kiskereskedelem	Szállítás	Egészségügy	Ipar
		➢ Kontextusérzékeny információ ➢ Központosított alkalmazásirányítás ➢ Szórakozás ➢ Okoskészülékek	➢ Okoshőmérő ➢ Erőforrás-menedzsment ➢ Biztonság	➢ Ellátásilánc-menedzsment ➢ Célzott reklám ➢ Készletgazdálkodás ➢ Raktár-automatizálás ➢ Szállító drónok	➢ Önvezető autók/okosautók ➢ Járműkarbantartás ➢ Forgalomkezelés ➢ Flottakezelés	➢ Távorvoslás ➢ Hálózati implantátumok, gyógyszeradagolók ➢ Összekapcsolt egészségügyi monitoring ➢ Robotbeszéd	➢ Erőforrás-elosztó rendszer ➢ Hatékonyság-figyelés ➢ Kibocsátásfigyelés ➢ Biztonsági figyelmeztetések ➢ Ipari robotok
		Okostelefonok, tabletek	Számítógépek	Autók	TV, videojátékok, konzolok	Háztartási gépek	Fitness okoseszközök
	Szenzorok	Audioszenzorok	Lézer	Infravörös / elektrooptikai	Helymeghatározás	Bioszenzorok	Sugárzási és kémiai detektorok
		RF detektor	Kamerák	RFID	Hőmérséklet-érzékelők	Motorfigyelés	Energiafelhasználás
	Analitika	Anomáliaészlelés	Viselkedéselemzés	Termékkövetés	Prediktív elemzés		Hatékonyságelemzés
	Infrastruktúra	Szerverek			Felhőszolgáltatások (számítás és tárolás)		

1. ábra: Az IOT-technológia alapelemei

Forrás: Denise E. Zheng – William A. Carter: *Leveraging the Internet of Things for a more efficient and effective military*. Center for Strategic & International Studies, 2015. alapján a szerző szerkesztése

Az 1. ábrán látható alapelemek az IoT-rendszerek és -hálózatok felépítésében általában négy, egymástól fizikailag vagy szolgáltatásilag elhatárolt szinten jelennek meg,

² Kovács László: *A kibertér védelme*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 82.

amelyekben megtalálhatók a szenzorok, a vezérlők, a kommunikációs eszközök, a hálózati átjárók, a kezelt szolgáltatások, valamint alkalmazások. Az utóbbiak vonatkozásában elsősorban a kritikus infrastruktúrák néhány elemében történő felhasználási lehetőségük van feltüntetve. Ezekből látható, hogy az IoT egyre nagyobb teret nyer a védelmi szféra egyes elemeinél, mind növekvőbb kihívást jelent a biztonságos környezetek kialakításában. Ahhoz, hogy ezek az eszközök, szolgáltatások, alkalmazások megfelelően tudjanak működni, a kapcsolat és biztonság szempontjából kiemelten fontos a megfelelő szabványok alkalmazása.³

Az IoT-alkotóelemek képességei

Az amerikai Nemzeti Szabványügyi és Technológiai Intézet⁴ által 2018-ban készített jelentésben a tárgyak internetének nemzetközi kiberbiztonsági szabványosításának helyzetéről az alábbiakat fogalmazta meg az IoT képességeivel kapcsolatosan. A jelentés szerint a különböző IoT-rendszerek képességeinek több típusa is létezik:

- a különböző szenzorok, kamerák és egyéb érzékelők kölcsönhatásba lépnek a fizikai világgal;
- az adatképességek közvetlenül részt vesznek a rendszer funkcionalitásának biztosításában;
- az interfészképességek lehetővé teszik az egyes elem számára, hogy kölcsönhatásba lépjen más IoT-elemekkel (beleértve az embereket is);
- a támogatóképességek közvetetten részt vesznek a rendszer funkcionalitásának biztosításában, például a megfigyelésben, a menedzsmentben, a biztonság szavatolásában vagy az összehangolásban (az IoT összetevőinek elrendezése és irányítása az IoT-rendszerben);
- a rejtett képességek olyan átalakító-, adat-, interfész- vagy támogatóképességek, amelyek jelenleg nem engedélyezettek és hozzáférhetők az IoT-összetevőn kívül.

Működtetői képesség

A működtetői képesség lehetővé teszi a külső fizikai környezet vagy elemek megváltoztatását az IoT-összetevőre küldött vagy az azt irányító információk alapján. Példák: fűtőtekercesek (hőmérséklet-szabályozás), áramütés (szívritmus), elektronikus ajtózár (reteszelés/feloldás), pilóta nélküli légi jármű (UAV), működtetés (távirányító), szervomotorok (egyszerű mozgás, mozgás) és robotkar (összetett mozgás, mozgás).

³ Zheng–Carter (2015) i. m. 6.

⁴ National Institute of Standards and Technology.

Alkalmazási felület

Az alkalmazás interfészképessége más számítástechnikai eszközök (alkatrészek, rendszerek stb.) számára teszi lehetővé a kommunikációt az IoT-összetevővel IoT-alkalmazásokon keresztül. Példa egy alkalmazási felületre az alkalmazásprogramozási felület (API).⁵

Adatfeldolgozás

Az adatfeldolgozási képesség lehetővé teszi az adatok algoritmus alapján történő átalakítását. A transzformáció lehet nagyon egyszerű, egyetlen bemeneti változóval és egyetlen kimenettel, vagy lehet bonyolult több bemenettel és kimenettel. A vezérlőalgoritmusok a feldolgozás fontos elemei, amelyek az érzékelő(k), működtető(k) vagy előprocesszor(ok) kimenetén működnek, és olyan kimenetet biztosítanak, amelyek egy működtető vagy utófeldolgozó elembe illeszthetők. Az ilyen vezérlőalgoritmusra példa egy proporcionális-integrált-származékos (PID)⁶ vezérlő (amelyet ipari vezérlőrendszerekben széles körben használnak). Egy másik példa egy algoritmus, amely modellezi az emberi inzulinválaszt egy valós idejű rendszerben, ami befolyásolja a mesterséges hasnyálmirigy működését. Az adatfeldolgozás további példái az alábbiak: adataggregációs képesség, prediktív elemzés és bináris (igen/nem) elemzés.

Adattárolás

Az adattárolási képesség lehetővé teszi az adatok tárolását és visszakeresését későbbi felhasználás céljából. Példa erre az összetevők bemeneti adatainak tárolása, valamint az összetevők által generált adatok, például elektronikus betegnyilvántartások tárolása.

Adatátvitel

Az adatátviteli képesség lehetővé teszi az adatok áthelyezését egyik fizikai vagy logikai helyről a másikra. Az adatátviteli képesség lehetővé teszi a hálózat „elrejtését”, és információkat szolgáltat a hálózatról anélkül, hogy az adott hálózati topológia nyilvánosságra kerülne. Az egyes IoT-elemek adatátviteli képessége befolyásolja az információáramlás késleltetését, valamint sebességét. Az adatátviteli képesség néhány példája az Ethernet protokollra és az IEEE 802.11 vezeték nélküli protokollra épülő adathálózatokon alapul.

⁵ Application programming interface.

⁶ Proportional–integral–derivative.

Emberi felhasználói felület (UI)⁷

Az emberi felhasználói felület képessége biztosítja az IoT-elemek közvetlen kapcsolatba lépését az emberekkel. Nem minden komponens rendelkezik emberi felhasználói felülettel. Ezek az összetevők továbbítják az információkat a többi rendszerösszetevőhöz az UI képességének támogatása érdekében. Példák: optikai és tapintható kijelzők, valamint audio be- és kimenet.

Rejtett képességek

A rejtett képességek azt jelentik, hogy egy IoT-elemhez való külső hozzáférés nincs engedélyezve vagy kihasználva. Például egy összetevőnek lehet USB-portja, de ehhez a porthoz semmi nincs bedugva. Ebben az állapotban az USB-port rejtett képességnek tekinthető. Megvan a lehetőség arra, hogy bármikor felhasználható legyen, és ha valaki hozzákapcsol valamit, az lehetővé teszi akár az eszköz többi képességének kihasználását is. Ha például valaki csatlakoztat egy wifiadaptert az USB-porthoz, akkor az IoT-összetevőnek egy további hálózati interfészképessége is lesz.

Hálózati felület

A hálózati felület-képesség biztosítja az adatátvitelhez szükséges digitális kommunikációs hálózati összetevők közötti interfészt. Minden IoT-elemnek legalább egy hálózati interfészképességgel kell rendelkeznie. Noha a hálózati interfész képessége lehetővé teszi egy komponens csatlakoztatását a kommunikációs hálózathoz, önmagában nem biztosítja az adatátviteli képességet. A hálózati interfész lehet: Ethernet adapter, mobil vagy ZigBee rádióadapter.

Támogatás

A támogatóképesség további funkcionális képességeket biztosít az IoT-rendszer támogatásához. Példák: hangrendezés, időszinkronizálás, távoli menedzsment, rendszeremlékeztetés, hitelesítés és megbízható végrehajtás.⁸

⁷ User interface.

⁸ National Institute of Standards and Technology: *NISTIR 8200 Interagency Report on the Status of International Cybersecurity Standardization for the Internet of Things (IoT)*. 2018. 7.

IoT-szabványok és -protokollok

Az IoT-rendszerek kialakításánál elengedhetetlen, hogy olyan eszközöket alkalmazzanak, amelyekkel interoperábilis környezetek alakíthatók ki. Ezek eredményeképpen alkalmasak lesznek az egymással való kommunikációra, ezáltal az információmegosztásra, valamint egy olyan biztonságos környezet kialakítására, amelyben minden egyes elem képes az alkalmazott titkosítási eljárások kezelésére. Ezek kialakítására szabványfejlesztő és szabványügyi szervezetek jöttek létre, amelyek az IoT vonatkozásában is számos kötelező érvényű, illetve ajánlott követelményt fogalmaztak meg. Ezek közül a legjelentősebbek az IETF,⁹ ITU-T,¹⁰ IEEE,¹¹ TSI,¹² ISO/IEC,¹³ ISA.¹⁴ Az általuk elkészített szabványokat a gyártóknak már a tervezés folyamán figyelembe kell venniük, azokat a termékeikbe be kell építeniük, így lesznek az eszközeik használhatók a világ szinte minden pontján. Az egyes nemzetek további szabályozásokat vezethetnek be, ezek okozhatnak problémát az interoperábilis környezet kialakításában. Az alábbi szabványok a fenti szervezetek által meghatározott alapvető kommunikációs és titkosítási protokollok, amelyek segítségével megbízható infokommunikációs környezet alakítható ki az IoT-rendszerek számára.

- 6LoWPAN (IPv6 over Low-Power Wireless Personal Area Networks) – egy kommunikációs protokoll az IPv6-csomagok energiatakarékos vezeték nélküli hálózatokon történő továbbítására;
- Bluetooth és BLE¹⁵ – kis energiaigényű, de a hagyományos Bluetooth-technikához hasonló hatótávolságot biztosító átviteli protokoll;
- Mobil cellás hálózatok (LTE/5G);
- CoAP (Constrained Application Protocol) – egy ügyfélszerver-protokoll, amelyet telemetriai adatok gyűjtésére használhatnak, elsősorban alacsony fogyasztású végponti eszközökről, például kihelyezett szenzorokról gyűjt adatokat;
- LoRaWAN (Long Ranged Wide Area Network) – kis fogyasztású szenzoroknak biztosít nagy távolságú és nehéz körülmények között is működő kommunikációt.

⁹ IETF (Internet Engineering Task Force) – feladata, hogy kidolgozza, frissítse és fenntartsa az internet-, valamint a TCP/IP-technológiákat.

¹⁰ ITU-T (International Telecommunications Union Telecommunications Standardization Sector) – az egyik legnagyobb és legrégebbi kommunikációs szabványügyi szervezet.

¹¹ IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers) – egy szakmai szövetség, amely kidolgozza, meghatározza és felülvizsgálja az elektronikai, illetve informatikai szabványokat.

¹² ETSI (European Telecommunications Standards Institute) – világszerte alkalmazható szabványokat állít elő az infokommunikációs technológiákra (ICT) vonatkozóan, beleértve a vezeték-, a rádió-, a mobil, a mikrohullámú és az internetes technológiákat.

¹³ ISO/IEC (International Organization for Standardization/ International Electrotechnical Commission) – az ISO egy független, nem kormányzati szervezet és a világ legnagyobb önkéntes nemzetközi szabványok kidolgozója. Az IEC a világ vezető szervezete az elektromos, elektronikus és kapcsolódó technológiák nemzetközi szabványainak elkészítésében és közzétételében.

¹⁴ ISA (International Society of Automation) – egy nonprofit szakmai szövetség, amely az ipari és a kritikus infrastruktúra területén használt modern automatizálási és vezérlőrendszerek irányításának, biztonságának és kiberbiztonságának javítása érdekében határoz meg mérnöki/technológiai szabványokat.

¹⁵ Bluetooth Low Energy – BLE.

- Előnyei a kétirányú kommunikáció, az adatbiztonság, a mobilitás és a pontos hely-meghatározás. Elsősorban az okosvárosokban alkalmazzák ezt a protokollt;
- MQTT (Message Queue Telemetry Transport) – egy egyszerű üzenetküldő protokoll, amely alacsony sávszélességű korlátozott eszközökhöz ajánlott, lehetővé teszi parancsok küldését kimenetek vezérlésére, érzékelő csomópontok adatainak olvasására és közzétételére;
 - RFID (Radio Frequency Identification) – a rádiófrekvenciás tartományt használja fel beágyazott címkékben tárolt adatok kiolvasására. A technológia lényege a rádiófrekvenciás adó-vevő egység kommunikációja a megfigyelt tárgyakon vagy személyeken elhelyezett RFID-címkékkel. A kommunikáció automatikusan történik, akár emberi beavatkozás nélkül;
 - X.509 – a nyilvános kulcsú infrastruktúra (PKI)¹⁶ szabványa a digitális tanúsítványok és a nyilvános kulcsú titkosítás kezelésére. A szállítási réteg biztonsága (TLS)¹⁷ a protokoll kulcsfontosságú része, amelyet a webes és e-mailes kommunikáció biztonságára használnak;
 - Wifi – az IEEE 802.11 szabványon alapuló, széles körben használt, helyi hálózati hozzáférést biztosító, vezeték nélküli szabvány, amely lehetővé teszi, hogy az eszközök megosztott hozzáférési ponton keresztül kommunikáljanak egymással;
 - Wifi Direct – a hagyományos wifi egy változata, ahol az eszközök hozzáférési pont nélkül képesek egymással kommunikálni;
 - Z-Wave – a wifinél alacsonyabb energiaigényű, kis hatótávolságú, rövid késleltetésű és kisebb adatsebességű kommunikációs protokoll, amelyet elsősorban otthonok automatizálásánál alkalmaznak;
 - ZigBee – az IEEE 802.15.4 szabványon alapuló személyi hálózatokban alkalmazott kommunikációs protokoll, alacsony fogyasztás, adatsebesség, költség- és nagy áteresztőképesség jellemzőkkel.¹⁸

IoT-kommunikációs megoldások

Az IoT-rendszerek esetében az elsődleges kommunikációs megoldás a gépek közötti (M2M)¹⁹ kommunikáció. Ebben a viszonylatban olyan eszközökről beszélhetünk, amelyek valamilyen információgyűjtő vagy -feldolgozó és -továbbító funkcióval rendelkeznek.

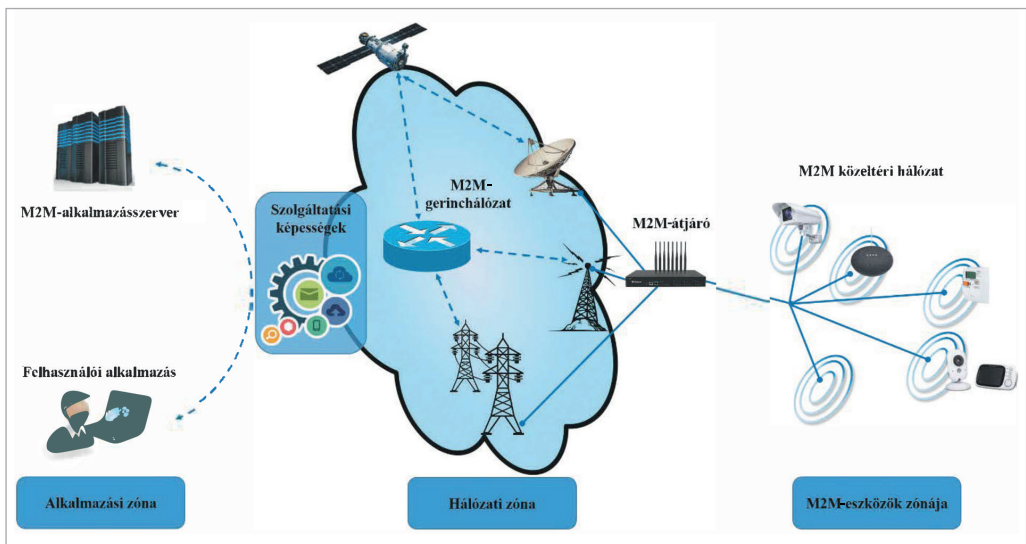
¹⁶ PKI (Public Key Infrastructure) – a nyilvános kulcsú infrastruktúra az a rendszer, amelynek feladata a digitális aláíráshoz szükséges nyilvános kulcsok létrehozása, kibocsátása, közzététele, szervezése és visszavonása.

¹⁷ TLS (Transport Layer Security) – a protokoll ügyfél/szerveralapú alkalmazások számára teszi lehetővé a biztonságos kommunikációt, elhárítva a lehallgathatóságot és az esetleges hamisítást.

¹⁸ Balaji Yedle et al.: A survey: security issues and challenges in Internet of Things. In Asis Kumar Tripathy et al. (szerk.): *Advances in distributed computing and machine learning*. Proceedings of ICADCMML, 2020. 78–80. (7586)

¹⁹ M2M- (Machine-to-Machine-) kommunikáció – számos gazdasági területen és üzleti megoldásban használható, emberi beavatkozás nélkül adatok továbbítására, távmérésre, felügyeletre. A mobiltechnológia fejlődése, a cégek törekvése működési hatékonyságuk fejlesztésére.

A végponti elemek (szenzorok, kamerák, robotok stb.) alkalmasak a vezérlőegységektől vett feladatok alapján végrehajtani azokat a tevékenységeket, amelyekre az adott rendszerben rendeltetve lettek. Ezek általában olyan eszközök, amelyek alkalmasak a távmenedzsment fogadására, de léteznek olyanok is, amelyek csak egy előre felprogramozott feladat ellátására alkalmasak. Ebben az esetben az eszköz például gyűjti az információkat egy adott területről vagy RFID-címkéről, és a kialakított kommunikációs csatornákon továbbítja ezeket a feldolgozóközpontok felé. Nemcsak a begyűjtött adatokat kell továbbítani ezeken a hálózatokon, hanem az eszközök és azok környezete állapotával kapcsolatos információkat is.

2. ábra: Az M2M-kommunikáció

Forrás: Sallai Gyula – Abos Imre – Kósa Zsuzsanna – Adamis Gusztáv: Felmérés-előkészítő tanulmány az M2M-alkalmazások számozási kérdéseiről. Budapest, BME Távközlési és Médiainformatikai Tanszék, 2012. alapján a szerző szerkesztése

Az IoT-rendszerek egyre nagyobb kiterjedésűek és mind több eszköz található meg bennük. Vegyük példának az okosvárosok koncepcióját, ahol többek között okosközlekedésről, -környezetről, -gazdaságról, -kormányzásról, -életkörülményekről beszélhetünk. Ezek jól mutatják, hogy egy ilyen városi méret esetében akár több millió eszköz hálózatba kapcsolását kell megvalósítani. Ennek a kialakítására használják például a mesh-hálózatokat, ahol a központi irányítógépek szerepét már köztes hálózati elemek is képesek átvenni, amelyek önállóan szintén működőképes útválasztók, amelyek megosztják egymás közt a feladatokat. Ezzel a megoldással például elkerülhető, hogy egy csomópont kiesése esetén megszakadjon a kommunikáció a végberendezések és az irányítóközpont között. Maguk az IoT-eszközök is rendelkezhetnek olyan képességgel, hogy érzékeljék a környezetükben végbemenő forgalmi helyzetet, valamint az esetleges hálózati

meghibásodásokat, erről jelzést küldenek egymásnak, és reagálásképpen megváltoztatják a forgalomirányítást a hálózaton belül.

A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, valamint a BME Távközlési és Média-informatikai Tanszék közötti együttműködés keretében készült tanulmány alapján az M2M-kommunikáció három különböző zónára különíthető el. Ezt a 2. ábra jeleníti meg:

- az M2M-eszközök zónája, amelyben az irányítandó gépek, eszközök vannak, mind egyedi irányíthatósággal és közeltéri kommunikációs képességgel. Az eszközzóna határán van az M2M-átjáró, amely a közeltéri jeleket összefogva küldi a távközlési hálózatokra, illetve szétosztja a hálózatok felől érkező jeleket;
- a hálózati zóna, amely többféle technológiával rendelkezhet: lehet vezetékes, vezeték nélküli, fix vagy mobil, különféle kapacitású;
- az M2M-alkalmazási zóna, ahol a távoli M2M-eszközök irányítása történik. Ebben az alkalmazási zónában van az M2M-alkalmazáserver, amely a hálózathoz jött jeleket a felhasználó (kliens) számára transzformálja.²⁰

Az IoT-rendszerek biztonsági kihívásai

Az IoT-rendszerek elleni átfogó támadások már évekkel ezelőtt megjelentek. Nagyon sok esetben olyan eszközöket alkalmaznak, amelyek nem vagy csak részben felelnek meg az előző fejezetben tárgyalt szabványoknak, követelményeknek, így azokban komoly sérülékenységek találhatók. A támadók ezeket a hibákat kihasználva hajthatnak végre szolgáltatásmegtagadásos támadásokat, felderíthetik és módosíthatják az információkat, megváltoztathatják az eszközökhöz vagy a hálózathoz rendelt rendszergazdai, illetve felhasználói jogosultságokat.

Az OWASP (Open Web Application Security Project) alapítvány IoT Sérülékenységek Projektje²¹ (IoT Vulnerabilities Project) folyamatosan értékeli a dolgok internete területén meglévő biztonsági kihívásokat és sérülékenységeket. Ezek közül a legfontosabbakat és a legtöbbször előforduló sérülékenységeket egy adatbázisba rendezve, a támadási felületek alapján is kategorizálva nyilvánossá teszi. Az OWASP adatai alapján az IoT legfontosabb sérülékenységei közül a legjelentősebbek a következők:²²

- gyenge jelszavak alkalmazása;
- kétfaktoros hitelesítés hiánya;
- titkosítatlan szolgáltatások;

²⁰ Sallai Gyula – Abos Imre – Kósa Zsuzsanna – Adamis Gusztáv: *Felmérés-előkészítő tanulmány az M2M-alkalmazások számozási kérdéseiről*. Budapest, BME Távközlési és Média-informatikai Tanszék, 2012. 6.

²¹ Az OWASP IoT-projekt célja segíteni a gyártókat, a fejlesztőket és a felhasználókat abban, hogy jobban megértsék a dolgok internetével kapcsolatos biztonsági kérdéseket, valamint hogy a felhasználók, legyen szó bármilyen környezetről is, biztonsági szempontból jobb döntéseket hozhassanak az IoT-technológiák építése, telepítése és értékelése során.

²² Kovács (2018) i. m. 93–94.

- gyenge titkosítás;
- hiányzó frissítési mechanizmus;
- frissítés titkosítás nélkül;
- nem biztonságos szoftverek/firmware-ek;
- nem biztonságos külső gyártók;
- nem biztonságos interfészek.

A fentiekből jól látható, hogy a sérülékenységek nem feltétlenül csak a gyártók és szolgáltatók hibáiból adódnak, több esetben is felhasználói probléma okozza a bekövetkezett támadást. A védelmi szférában szintén jellemzően a biztonságtudatosság hiánya okozza a legtöbb hibát a kialakított infokommunikációs rendszerek zavartalan működésében. Ebben az esetben komoly problémát jelenthet az, hogy ezek a rendszerek kritikus információs infrastruktúrák részei lehetnek, ezzel veszélyeztetve akár a kritikus infrastruktúrák működését is. Ennek megfelelően komoly figyelmet kell fordítani a fenti veszélyek és fenyegetések megelőzésére, kivédésére. A fenti felsorolás alapján, valamint az elmúlt évek legjellemzőbb támadási vektorai és véghez vitt támadásai alapján a védelmi szférára a legveszélyesebb sérülékenységeket a továbbiak szerint lehet meghatározni.

Az első a gyenge, könnyen kitalálható jelszavak alkalmazása. Sajnálatos módon számos IoT-eszköz esetében nincs lehetőség az eszköz jelszavának megváltoztatására, ami biztonsági szempontból súlyos hibát jelent. Ez nagyon sok esetben azt jelenti, hogy a webes interfészek úgy vannak gyárilag beállítva, hogy nem teszik lehetővé a felhasználók számára az alapértelmezett jelszavak megváltoztatását, a rendszerbeállítások módosítását (hardveresen kódolt jelszavakat, a külső rootengedélyekkel futó szolgáltatásokat), és ez kiszolgáltatottá teszi őket a webes támadásokkal szemben. Ezenkívül sok IoT-terméket gyakran nem biztonságos firmware-rel²³ bocsátanak ki, amely hátsó kapukat tartalmaz, hogy hibakeresési célból hozzáférhessenek.

Az IoT-rendszerek biztonsága gyakran sérül az illetéktelen hozzáférés miatt, például a fentebb említett alapértelmezett jelszavak vagy a nyitott portok miatt. Ezek potenciálisan odavezethetnek, hogy ezeket az eszközöket egy nagyobb botnet²⁴ részeként használják fel. Hálózati biztonsági eszközök alkalmazásával, mint amilyen például tűzfalak, behatolásészlelő rendszerek (IDS),²⁵ behatolásmegelőző rendszerek (IPS),²⁶ egységes

²³ Közvetlenül a hardvereszközzel egybeépített memóriamodulban tárolt szoftver, amelynek feladata az eszköz működtetése, illetve az ahhoz szükséges alapvető be-/kimeneti rutinok biztosítása.

²⁴ A botnet vagy robothálózat egy fertőzött informatikai eszközökből álló hálózat, amelyet a botnet gazdája többféle károkozásra is alkalmazhat. A fertőzött munkaállomások felhasználásának célja főképp kényszerű levelek kiküldése, szolgáltatásmegtagadást okozó támadások (Denial-of-Service – DoS) indítása vagy éppen szenzitív adatok eltulajdonítása.

²⁵ IDS (Intrusion Detection System) – olyan hardveres, illetve szoftveres biztonsági megoldás, amely a hálózati forgalomba történő beavatkozás nélkül, válogatás nélkül figyeli az áthaladó csomagokat, ezzel szűrve az esetleges támadásokat.

²⁶ IPS (Intrusion Prevention System) – olyan aktív, a hálózat forgalmát áteresztő és vizsgáló eszköz, amely a hálózatba érkező csomagokat szoftveres átvizsgálást követően engedi át vagy dobja el. Amennyiben a behatolásmegelőző rendszer rosszindulatú forgalmat érzékel, lehetősége van az azonnali beavatkozásra. Riasztást küld a hozzá kapcsolódó felügyeleti állomásnak, majd a beállítások megváltoztatásával azonnal blokkolja a rosszindulatú forgalmat.

fenyegetéskezelő megoldások (UTM).²⁷ Ezek a védelmi szféra részére kiemelten fontosak, kiegészítve a következő néhány védelmi módszerrel, amelyekkel az IoT hálózati biztonsága növelhető:

- a felesleges használaton kívüli portok, valamint sérülékeny elemek kikapcsolása;
- külön hálózat kialakítása az intelligens eszközök részére;
- a távoli hozzáférést biztosító szolgáltatások letiltása;
- rendszeres frissítések telepítése.

A frissítések esetében elengedhetetlen olyan eszközök alkalmazása, amelyek rendelkeznek az ehhez szükséges funkciókkal. Ez alapkövetelmény a gyártók irányába, de még mindig megtalálhatók olyan IoT-elemek a piacon, amelyek nem alkalmasak például firmware-frissítésre. Ezekhez különböző frissítési mechanizmusokat alkalmazhatunk, amelyek nemcsak a javítások telepítéséről és a sebezhetőségek lezárásáról szólnak, hanem tartalmazhatnak olyan funkciókat is, mint például:

- az illesztőprogram-visszaállítást gátló mechanizmusok, amelyek célja, hogy megakadályozzák az eszköz szoftverének régebbi verzióra való visszaállítását, amely ismert sebezhetőségeket tartalmaz;
- a biztonságos kézbesítés (a frissítés egy zárt rendszeren keresztül jut el az egyes elemekhez, a frissítés aláírása stb.);
- a firmware-ellenőrzés az eszközökön.

A biztonságos vagy elavult alkatrészek, szoftverek használata, valamint a nem biztonságos könyvtárak hivatkozása az alkalmazott kódban az IoT-termékek általános biztonságának veszélyeztetéséhez vezethet. Az operációs rendszer nem biztonságos testre szabásától kezdve a sérülékeny, harmadik féltől származó hardver- vagy szoftverkomponensek használatáig az IoT biztonsági rései magukban foglalnak mindent, ami sebezhetővé teszi az eszközöket, belépési pontként használhatók, ezzel akár a teljes hálózatot veszélyeztetve a folyamatos támadási lehetőségeknek köszönhetően. A megfelelő biztonsági környezet kialakításához elengedhetetlen tudni, hogy milyen eszközök vannak a hálózaton, illetve ugyanolyan fontos azok hatékony kezelése is. Függetlenül az eszközök méretétől vagy egyedi költségeitől, ha kölcsönhatásban vannak a hálózattal, és hozzáférnek ahhoz, akkor az egyik legfontosabb feladat azok módszeres kezelésnek kialakítása. A hálózatok és rendszerek felügyeletének szerves részévé kell tenni az olyan jól bevált hálózatbiztonsági gyakorlatokat, mint például a frissítéskezelés, a biztonságos hardver- vagy szoftverkivonás. Ezenkívül komoly problémát jelentenek a kompromittált ellátási láncsal összefüggő kockázatok, amelyek esetében már a gyártási folyamat során olyan hátsó kapukat építenek be, amelyek észrevétlenek maradhatnak, így súlyosan befolyásolhatják az eszközök és rendszerek biztonságát.

²⁷ UTM (Unified Threat Management) – pontbiztonsági termékek összehangolt platformja, különösen a kis és közepes méretű vállalkozások számára. A jellemző szolgáltatáskészletek három fő részhalmazba sorolhatók, amelyek mindegyike az egységes fenyegetéskezelő megoldásokon belül van: tűzfal/behatolásmentesítő rendszer /virtuális magánhálózat, biztonságos web-átjáróbiztonság (URL-szűrés, webes vírusirtó) és az üzenetküldés biztonsága (antispam, mailvírusirtó).

2016 óta minden szervezetnek komoly figyelmet kell fordítania a személyes adatok védelmére, azonban a védelmi szférában emellett még számos olyan érzékeny adatot gyűjthetnek, dolgoznak fel vagy tárolnak, amelyek védelmére komoly hangsúlyt kell fektetni. A nem biztonságos adatátvitel és -tárolás komoly problémákat okozhat, éppen ezért a szakértők folyamatosan figyelmeztetnek a titkosításra, az adatok osztályozására és az érzékeny információk megfelelő kezelésére. Az adatokhoz való általános hozzáférés korlátozása mellett alapvető fontosságú az adatok titkosítása nyugalmi állapotban, szállítás vagy feldolgozás közben. Szigorú titkosítás és kulcsmenedzsment nélkül az adatok sebezhetőekké válnak, és jelentős IoT-biztonsági problémát okozhatnak. A fent említett aggályokon kívül a fogyasztói adatok gyűjtése – kifejezett hozzájárulás nélkül – mindvégig kérdés volt. Az ilyen adatok begyűjtése és megőrzése, különösen most, amikor az IoT a mindennapjaink részévé vált, szintén veszélyeztetheti a fizikai környezet biztonságát. Az adatvédelmet, különösen az IoT-t illetően, jogalkotási intézkedésekkel kezdik kezelni, amelyeket nemcsak nemzetközi és nemzeti, hanem vállalati szinten is szigorúan kell szabályozni.²⁸

IoT-biztonsági megoldások és kihívásaik a védelmi szférában

Ahhoz, hogy a védelmi szférát esetleges érő támadások elkerülhetők legyenek, a legegyszerűbb megoldás az lenne, ha az eszközök nem csatlakoznának az internethez. Ez azonban az IoT-rendszerek esetében nagyon sokszor kivitelezhetetlen, így feltétlenül szükséges a következő megoldások alkalmazása. Minden körülmények között biztosítani kell, hogy a peremvédelmi lehetőségek olyan erősek legyenek, hogy lépést tudjanak tartani a körülöttük lévő gyorsan változó külső világból érkező veszélyekkel, újabb és újabb támadási módszerekkel. Napjainkban már nem elegendő csak az általános értelemben vett tűzfalakra támaszkodni, ezek már nem nyújtanak kellő védelmet, a támadók megtalálták azokat a biztonsági réseket, amelyek segítségével meg lehet kerülni a tűzfalakat, kihasználva az alkalmazások gyengeségeit. Éppen ezért szükséges a legújabb technológiák és szolgáltatások alkalmazása, folyamatosan felül kell vizsgálni az alkalmazott védelmi eljárásokat, módszereket annak biztosítása érdekében, hogy a rendszer, hálózat védelmi szintje megfeleljen a legújabb fenyegetések elleni kihívásoknak. Dinamikus és hatékony házirendet (policy) kell alkalmazni a gyanús tevékenységek folyamatos figyelemmel kísérése érdekében, amelybe foglalt rendszabályok a tevékenységek felfedezését követően gyorsan alkalmazhatók.

A felhasználók oktatására szintén komoly hangsúlyt kell fektetni. A felhasználói oktatás különösen fontos a mobil eszközök alkalmazásának területén, valamint az olyan alkalmazói helyeken, ahol a kíváncsi szemek könnyedén láthatják a jelszavakat vagy az adatokat. Fontos, hogy a felhasználók ismerjék a nem biztonságos hálózatokba történő bejelentkezésekkel járó fenyegetéseket, az eszközök elvesztésével járó kockázatokat, valamint a vezetékek nélküli lehallgató kémprogramok működését, azok esetleges

²⁸ Open Web Application Security Project: Internet of Things Top 10.

felismerése céljából. Nem számít, hogy mennyire jól kialakított és kiépített hálózati biztonsági folyamatokat és rendszereket alkalmaztak, továbbra is a biztonság leggyengébb láncszeme a felhasználó. Megfelelő biztonságtudatosság kialakításával a kockázatok csökkenthetők, a biztonság szintje növelhető.

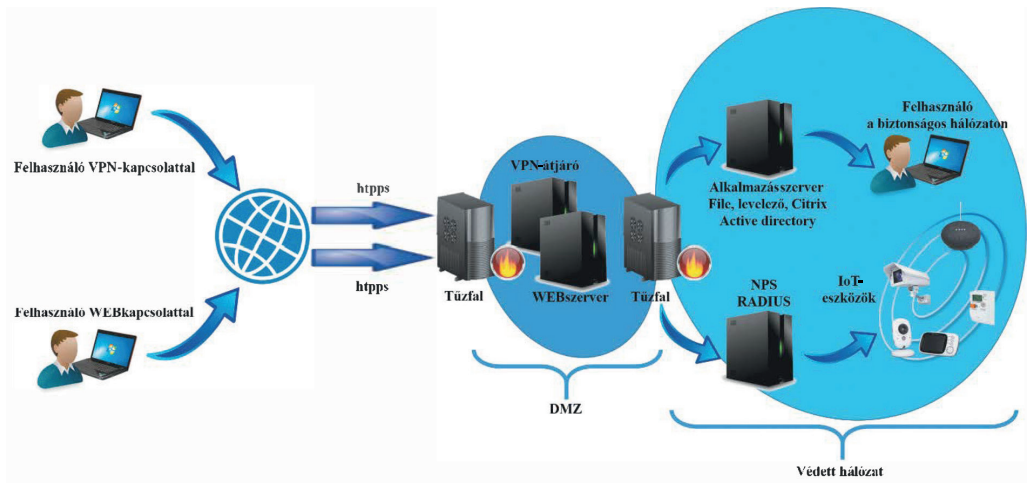
A következő komoly probléma, ami befolyásolja a rendszerek és különösen az IoT-rendszerek biztonságát, hogy az alkalmazott információs környezetek már nem csak az irodákra, intézményekre vagy otthonokra koncentrálódnak, így az adatforgalom nem feltétlenül a tűzfalak mögött zajlik. Az egyre szélesebb körben elterjedt és alkalmazott mobil informatika a hálózatok tradicionális határait nagyban kiszélesítette, aminek eredményeképpen a hálózatok biztonsági követelményeit feltétlenül újra kell gondolni. A hálózatok végponti peremei jelentősen eltolódtak, a mobil informatikai eszközök alkalmazásával a pontos határok nem meghatározhatók. Ennek eredményeképpen a hálózatok fizikai határai már nem tekinthetők a védelem végső vonalának, a nagy kiterjedésű peremvédelmi rendszerek sok esetben a biztonsági házirendek egy kritikus pontját eredményezik.

Éppen ezért a védelmi szférában az informatikai házirendet úgy kell meghatározni, hogy az a teljes hálózat minden szegmensére érvényes legyen. Így magában kell foglalnia minden olyan személyt, aki valamilyen szinten hozzáférhet a hálózathoz (felhasználó, rendszer-adminisztrátor, rendszer-üzemeltető, hálózatüzemeltető stb.), valamint minden olyan technikát és technológiát, amely a rendszerhez csatlakozhat vagy azon futtatható. Egy jól kialakított biztonsági házirend nem csupán egy dokumentum, hanem különböző intézkedések és rendszabályok összessége, amelyek egyes speciális területekre koncentrálódnak, mint például az eszközök és hálózatok használata, a felhasználóazonosítási formák, az e-mail-házirend, a távoli hozzáférési és mobil technológiák alkalmazása, valamint a webhasználati házirend. Kialakítása során minden körülmények között meg kell vizsgálni, hogy milyen erőforrásokat szükséges védeni (felhasználói pénzügyi vagy orvosi adatok, hitelkártya-információk stb.); hány felhasználó fog belépni a hálózatba (alkalmazottak, vállalkozók stb.); a hálózathoz történő hozzáférés csak bizonyos időpontokban vagy 24 órán keresztül a hét minden napján (és több időzónában és/vagy nemzetközi szinten) szükséges; milyen költségvetés áll rendelkezésre; a távoli felhasználók hozzáférnek-e a hálózathoz, és ha igen, hányan; lesznek-e földrajzilag távoli helyek (szükség van biztonságos mechanizmust, például replikációt igénylő adatok szinkronizálására a hálózaton keresztül).

A fentiek alapján kiemelten fontos a felhasználók számára a hálózat alapvető paramétereinek ismertetése a biztonságtudatosságuk növelése érdekében, ezzel csökkentve vagy akár megakadályozva egy esetleges támadás lehetőségét. Egy tipikus hálózati alarajz látható a 3. ábrán, amelyen a nyílt és védett hálózat között tűzfalakkal elkülönített demilitarizált zóna (DMZ)²⁹ található, ami más néven peremhálózatként vagy átvilágított alhálózatként is ismert fizikai, illetve logikai alhálózat, amely elválasztja a belső helyi hálózatot a többi nem megbízható hálózattól, általában a nyilvános internettől. A külső kiszolgáltatók, az erőforrások és a szolgáltatások a DMZ-ben találhatóak. Ezért elérhetők az internetről, de a belső hálózat többi része elérhetetlen marad. Szintén itt megoldható

²⁹ DMZ (Demilitarized Zone).

a virtuális magánhálózatok (VPN)³⁰ kialakításának lehetősége, ami a nyilvános hálózat fölött kiépített, titkosított hálózatot nyújt a külső felhasználók számára. Ez további biztonságot nyújt a védelmi szféra helyi hálózatai számára, mivel korlátozza a támadók azon képességét, hogy az interneten keresztül közvetlenül hozzáférjenek a belső szerverekhez, eszközökhöz és adatokhoz. A belső védett hálózatban helyezkednek el az olyan kiszolgálók, amelyek az ott elhelyezett eszközöket kezelik. Ilyen például a hálózati házirend-kiszolgáló (Network Policy Server, továbbiakban: NPS),³¹ amely lehetővé teszi az egész szervezetre kiterjedő hálózati hozzáférési házirendek létrehozását és kényszerítését az ügyfelek állapotára, a csatlakozási kérelmek hitelesítésére és engedélyezésére vonatkozóan.³²

3. ábra: A védelmi szféra IoT-elvi hálózati diagramja

Forrás: Gemini George – Sabu M. Thampi: A graph-based security framework for securing industrial iot networks from vulnerability exploitations. *IEEE Access*, 6 (2018), 43586–43601. alapján a szerző szerkesztése

Ahhoz, hogy a fenti hardveres megoldások maradéktalanul megfeleljenek a biztonsági követelményeknek, minden esetben szoftveres védelmi megoldásokkal kell kiegészíteni. Ezek elengedhetetlenül szükségesek ahhoz, hogy a belső és a külső hálózat között biztonságos, védett kapcsolatot tudjunk létrehozni. Ilyen lehet például a hardverinterfészek tiltása, amivel megakadályozható, hogy egy fertőzött külső adathordozót csatlakoztassanak a hálózathoz. Feltétlenül szükséges a felhasználók hálózathoz való csatlakozása előtti hitelesítése, aminek minden esetben legalább kétfaktoros hitelesítésnek kell lennie hosszú élettartamú titkosítási kulccsal, ezzel garantálva a biztonságos kommunikációt. Szintén

³⁰ VPN (Virtual Private Network).

³¹ NPS (Network Policy Server).

³² Luis Costa – João Barros – Miguel Tavares: Vulnerabilities in IoT devices for smart home environment. In Paolo Mori – Steven Furnell – Olivier Camp (szerk.): *Proceedings of the 5th International Conference on Information Systems Security and Privacy*. Prague, 2019. 616–621.

kiemelten fontos a megbízható kulcskezelés az eszközök, átjárók és az M2M-összetevők között. Ez okozhat komoly fennakadást a védelmi szféra egyes elemei között az eltérő kulcsszabályozások miatt. Amennyiben kettő vagy több különálló szervezetnek kell együtt dolgoznia, és azok szeretnének egymás IoT-eszközeihez hozzáférni, feltétlenül szükséges a biztonsági kulcsok megosztása, amit nagy valószínűséggel minden szervezet biztonsági házirendje tilt. Erre alkalmazhatók például az olyan VPN-megoldások, amelyek a belső védett hálózaton belül kialakított alhálózatokhoz vagy virtuális alhálózatokhoz kapcsolódnak, amelyekben a használni kívánt IoT-eszközök elhelyezhetők.³³

Összegzés

Az IoT biztonságának tanulmányozása közben egyértelműen megállapítható, hogy a rendszerek és hálózatok komplexitása miatt tökéletes megoldás nem garantálható. Az elemzések során meghatározott és megfogalmazott hardveres, illetve szoftveres megoldások csak együttes alkalmazás esetén lehetnek hatékonyak. Alapvetően megállapítható, hogy minden esetben alapkövetelmény a megbízható gyártótól és beszállítótól származó eszközök alkalmazása. Fontos komoly figyelmet fordítani az eszközök szoftvereinek, firmware-einek frissítéseire, amelyek hiánya komoly támadói potenciált jelenthet. Ugyancsak szükséges kiemelni a tűzfalak jelentőségét, amelyek segítségével demilitarizált zónák hozhatók létre a védett belső hálózatunk előtt, ami nagymértékben növelheti a rendszerek biztonságát. Szoftveres oldalról a legfontosabb a végponti eszközök és a kommunikációs csatornák titkosítása. A kialakított rendszernél feltétlenül figyelni kell a felhasználók rendszerbe lépése előtti hitelesítésére, ennek megfelelően olyan eljárásokat kell alkalmazni, amelyek többlépcsős hibrid hitelesítést alkalmaznak, ezzel elkerülve például az identitáshamisítást. Fontos szempont még a megfelelő kulcsmenedzsment kialakítása, amely az egyes IoT-eszközök, -átjárók és -kommunikációs összetevők közötti kulcsmegosztást, valamint kulcstárolást biztosítja. A tűzfalakkal megfelelően leválasztott belső hálózat esetében is mindenképpen célszerű szegregált hálózatokat kialakítani az IoT-összetevők menedzselésére, és minden egyéb kapcsolat más alhálózatra, esetleg virtuális alhálózatra történő áthelyezésére, hogy az egyes elemek kompromittálódása a lehető legkisebb negatív hatást gyakorolja a teljes hálózatra.

³³ Minhaj Ahmad Khan – Khaled Salah: IoT security: Review, blockchain solutions, and open challenges. *Future Generation Computer Systems*, 82. (2018), 400–402.

Felhasznált irodalom

- Costa, Luís – João Barros – Miguel Tavares: Vulnerabilities in IoT devices for smart home environment. In Paolo Mori – Steven Furnell – Olivier Camp (szerk.): *Proceedings of the 5th International Conference on Information Systems Security and Privacy*. Prague, 2019. 615–622.
- George, Gemini – Sabu M. Thampi: A graph-based security framework for securing industrial iot networks from vulnerability exploitations. *IEEE Access*, 6 (2018), 43586–43601.
- Khan, Minhaj Ahmad – Khaled Salah: IoT security: Review, blockchain solutions, and open challenges. *Future Generation Computer Systems*, 82 (2018), May. 395–411.
- Kovács László: *A kibertér védelme*. Budapest, Dialóg Campus, 2018.
- National Institute of Standards and Technology: *NISTIR 8200 interagency report on the status of international cybersecurity standardization for the internet of things (IoT)*. U.S. Department of Commerce, 2018.
- Open Web Application Security Project: *Internet of Things Top 10*, 2018, Forrás: <https://owasp.org/www-pdf-archive/OWASP-IoT-Top-10-2018-final.pdf>
- Sallai Gyula – Abos Imre – Kósa Zsuzsanna – Adamis Gusztáv: *Felmérés-előkészítő tanulmány az M2M-alkalmazások számozási kérdéseiről*. Budapest, BME Távközlési és Médiainformatikai Tanszék, 2012.
- Yedle, Balaji – Gunjan Shrivastava – Arun Kumar – Alekha Kumar Mishra – Tapas Kumar Mishra: A survey: security issues and challenges in Internet of Things. In Asis Kumar Tripathy – Mahasweta Sarkar, Jyoti Prakash Sahoo – Kuan-Ching Li – Suchismita Chinara (szerk.): *Advances in distributed computing and machine learning*. Proceedings of ICADCML, 2020. 75–86.
- Zheng, Denise E. – William A. Carter: *Leveraging the internet of things for a more efficient and effective military*. Center for Strategic & International Studies, 2015.

III. TÁRSADALOMTUDOMÁNY

Vákát

Boda Mihály

A hibrid háború etikája: az igazságos hibrid háború elmélete

Bevezetés

A 20. század végét alapjaiban határozták meg az Amerikai Egyesült Államok, majd más európai államok ellen elkövetett terrortámadások, illetve a terrrorszervezetekkel szemben viselt háború. A 20. század végét így a katonai etika területén a terrorizmus és azzal összefüggésben a felkelés, illetve a terrrorszervezetek ellen viselt háború kutatása uralta. Az ezen a területen kiérlelt módszereket a 21. század elején az államok egymással szemben vetették be, így olyan újabb etikai kérdések merültek fel, amelyek a hibrid háború erkölcsi és morális elemeinek a mibenlétére irányulnak.

A hibrid háború mibenléte

A hibrid háborút alapvetően Frank G. Hoffman definíciója szerint érthetjük meg: „a mindkét szemben álló állami fél és számos nem állami cselekvő által alkalmazott hibrid fenyegetések magukban foglalják a háborúzás különböző módozatainak teljes spektrumát, ideértve a konvencionális képességeket, az irreguláris harcászatot és harcrendet, a terrorista tetteket, amelyek megkülönböztetés nélkül alkalmazott kényszerrel és erőszakkal járnak együtt, illetve a kriminális tevékenységet”.¹

Ehhez a definícióhoz képest fontosnak tartok annyi eltérést és kiegészítést tenni, hogy a hibrid háborút ebben a tanulmányban csak államok közötti, ebben az értelemben szimmetrikus konfliktusnak fogom fel, amelyben az államok relatíve kis fontosságú célok eléréséhez főként nem konvencionális katonai eszközöket alkalmazva, indirekt módon, azaz a megtévesztésre alapozva vesznek részt.² A hibrid háború alább tárgyalt fontosabb módszerei a következők: nemzetbiztonsági szolgálatok bevetése, az információs háború és az autonóm fegyverrendszerek alkalmazása.

¹ Frank G. Hoffman: *Conflict in the 21st century: the rise of hybrid wars*. Arlington, VA, Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 8.

² Vö.: Laura-Maria Herta: Hybrid warfare – a form of asymmetric conflict. *International Conference: Knowledge Organization*, 23. (2017), 1. 135–143.; James K. Wither: Making sense of hybrid warfare. *Connections*, 15. (2016), 2. 77–79.; Simicskó István: A hibrid hadviselés előzményei és aktualitásai *Hadtudomány*, 27. (2017), 3–4. 6.; James Turner Johnson: Just war tradition and low-intensity conflict. In Alberto R. Coll – James S. Ord – Stephen A. Rose (szerk.): *Legal and moral constraintson low-intensity conflict*. Newport RI, Naval War College, 1995. 166–167.; Boda Mihály: A kisháború etikája. In Boda Mihály – Csikány Tamás – Kranzieritz Károly – Németh Balázs (szerk.): *A „kisháborúk” és a könnyű csapatok harcászata (1792–1918) Elmélet, etika és a gyakorlat*. E-tankönyv. Budapest, NKE.2019. 26–35.

Az igazságos hibrid háború elmélete

A hibrid háború etikája kapcsán több kérdés is feltehető. Jelen tanulmány annak megválaszolására vállalkozik, hogy miként írhatók le a hibrid háború morális jellemzői az igazságos háború elmélete kategóriáinak a segítségével, azaz miként fogalmazható meg az igazságos hibrid háború elmélete.

Az igazságos háború elmélete az államok közötti háborúknak, illetve más fegyveres konfliktusoknak az ókortól kezdve fejlődő, gyarapodó és szisztematizálódó etikai elmélete. Az elgondolást a 20. század második felében elsősorban a konvencionális háborúk etikai elméleteként fogalmazták meg. Tartalmától azonban el lehet különíteni annak alapvető kategóriáit, amelyek alkalmasak bármilyen konfliktus elemzésére, így az államok közötti, de főként nem konvencionális fegyverekkel vívott hibrid háború elemzésére is.

Ezek az alapvető kategóriák a háborúra való felkészülés igazságossága (*ius ante bellum*), a háború indításának az igazságossága (*ius ad bellum*), a háború viselésének az igazságossága (*ius in bello*) és a háború lezárásának az igazságossága (*ius post bellum*). Ezen alapvető kategóriákon belül további kategóriák találhatók, amelyek mindegyike alkalmas arra, hogy segítségével egy háború igazságosságát megítéljük.³ Számunkra alább a *ius ad bellum* alapkategória néhány alkategóriája lesz fontos, jelesen az igazságos cél, az utolsó lehetőség, az arányosság és a legitim autoritás kategóriái; illetve a *ius in bello* egyik kategóriája, a diszkrimináció, amelyet azonban az arányossággal együtt fogok kezelni. Ezek azok a kategóriák, amelyekben az igazságos hibrid háború elmélete jelentős eltérést mutat az igazságos konvencionális háború elméletéhez képest.

Az igazságos háború elmélete a konvencionális háborúk esetében igazolja az államterületet és a politikai szuverenitást védő állami jogok megsértésekor a háborút, mind a saját, mind más államok esetében, illetve mindezt egy aktuális támadással szemben védekezve, vagy megelőző támadással is. Mindezt az elmélet csak utolsó lehetőségként biztosítja, azaz a diplomáciai, gazdasági és egyéb, kevésbé erőszakos módszerek relevanciájának átgondolása (alkalmazása) után. Ebben az esetben is figyelmet kell fordítani azonban arra, hogy a konvencionális háború által előidézett rosszak (emberhalál, szenvedés, tulajdont ért kár) arányban legyenek az igazságos célt jelentett jóval, amibe azonban belefér a civilek kivételes, előre látott, esetleg szándékos veszélyeztetése is (járulékos kár, szélsőséges veszélyhelyzet, megtorlás). Végül fontos, hogy a konvencionális háborút az arra feljogosított, legitim autoritással rendelkező személy vagy fórum indítsa meg, akinek/amelynek a megtámadott fél is képes felelősséget tulajdonítani a támadásért.

Az igazságos hibrid háború elméletének megfogalmazásához a hibrid háború több fontos módszere esetében vizsgálom meg az igazságos hírszerzés, az információs háború és az autonóm fegyverrendszerekre támaszkodó háború elméletét, kiemelten a *ius ad bellum* szabályok közül az igazságos cél, az utolsó lehetőség, a szűk arányosság és a legitim

³ Az igazságos háború elméletére nézve lásd: Michael Walzer: *Just and unjust wars*. New York, Basic Books, 2006; Helen Frowe: *The ethics of war and peace. An introduction*. London – New York, Routledge, 2011. 50–71.; Boda Mihály: A katonai vezetés erkölcsi és morális elemei. *Hadtudomány*, 25. (2015), e-szám. 204–220.

autoritás kategóriákat, illetve a *ius in bello* diszkriminációs kategóriáját. A közös pontok összesítésével alkotom meg az igazságos hibrid háború elméletét.

Az igazságos hírszerzés elmélete

A nemzetbiztonsági (vagy hírszerző) szolgálatok (NBSZ-k) az államok speciális szervezetei, amelyek feladata, hogy az állam érdekeit nem nyilvános (titkos) módszerekkel támogassák, mind információszerezéssel,⁴ mind pedig fedett akciókkal,⁵ potenciálisan kárt (ám a konvencionális háborúnál jelentősen kisebb kárt) okozva más államoknak. A hírszerzői tevékenység indításának a szabályait az „igazságos hírszerzés elmélete” foglalja magában.⁶

Az igazságos cél

Az NBSZ-ek tevékenysége jelentősen kisebb erőszakkal és kárral jár a célállam számára, mint egy konvencionális háború, ennek megfelelően az NBSZ-ek akcióinak az igazságos céljai is tágabbak, mint a konvencionális háborúké. Az NBSZ-tevékenység igazságos célja az állami érdekek három csoportjának a védelmét foglalja magában: az állam területvédelmét, az állam politikai életének a védelmét, ideértve az állam gazdasági és stratégiai érdekeinek a védelmét is, illetve a társadalmi kultúra (ideológia) védelmét.⁷ Nézzünk néhány példát!

Az Egyesült Államok (United States of America, USA) Központi Hírszerzési Ügynöksége (Central Intelligence Agency, CIA) a 1961-es kubai válság során az USA területi érdekeit fenyegető nukleáris rakéták telepítésének megakadályozására paramilitáris csoportokat szervezett és vetett be a parta szálló akció keretében, hogy igazoltan, ám végül sikertelenül politikai változásokat idézzon elő Kubában. A CIA az 1953-as iráni puccs megszervezésével igazoltan és sikeresen igyekezett a térségben a saját gazdasági és stratégiai hatalmát megtartani a nacionalista-kommunista hatalomátvétellel szemben. Végül,

⁴ Vö.: Vida Csaba: Létezik-e a hírszerzési ciklus? (Miről szól a hírszerzés?) *Felderítő Szemle*, 12. (2013), 1. 43–57.

⁵ David L. Parry: *Perry cloudy*. Lanham, Maryland, The Scarecrow Press, Inc., 2009. 163–198.

⁶ Vö.: Ross W. Bellaby: *The ethics of intelligence*. London – New York, Routledge, 2014.; Darrell Cole: Whether spies too can be saved. *The Journal of Religious Ethics*, 36. (2008), 1. 125–154.; Darrell Cole: *Just war and the ethics of espionage*. London – New York, Routledge, 2015.; Michael Quinlan: Just intelligence: prolegomena to an ethical theory. *Intelligence and National Security*, 22. (2007), 1. 1–13.; Sir David Omand – Mark Pythian: Ethics and intelligence: a debate. *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 26. (2013), 1. 38–63.; William C. Plouffe Jr.: Just war theory as a basis for just intelligence theory: necessary evil or sub-rosa colored self-deception? *International Journal of Intelligence Ethics*, 2. (2011), 1. 77–116.; Seumas Miller: *Just intelligence modell: a normative model of national security intelligence collection, analysis, and dissemination*.

⁷ Arra nézve, hogy miért pont ezek az állami érdekek jelentősek, itt nincs módom érvelni, azonban ezek a kategóriák összefüggésben állnak az állami szuverenitás fogalmának modern történetével Jean Bodintól (területi szuverenitás), Thomas Hobbeson (állampolgári, gazdasági és stratégiai szuverenitás) keresztül Jean-Jacques Rousseau-ig (kulturális szuverenitás).

a társadalmi kultúra (ideológia) védelmében a CIA támogatásával az 50-es évek elejétől Magyarországon működő Szabad Európa Rádió vagy a Nyugatról Magyarországra bejuttatott Reader's Digest és más nyomtatott kiadványok a kommunista ideológia térnyerését igyekeztek megakadályozni, illetve gátolni.

Az NBSZ-ek csak önvédelemben képviselhetik igazságosan az állam érdekeit, támadó jellegű művelettel azonban nem. Az önvédelmi szituáció azonban ebben az esetben – a viszonylagosan csekély erőszak és kár miatt – tágan értelmezhető. Az igazságos célok keretében való fellépésre így realizálódott fenyegetés elhárítása esetén, megelőző („preemptív”) és megakadályozó (preventív) jelleggel van lehetőség. A realizálódott fenyegetés az ellenség nem konvencionális támadása. A kubai incidenst ilyen fenyegetésnek tekinthetjük, mivel a Szovjetunió ügynökei sikerrel teremtettek lehetőséget nukleáris fegyverek telepítésére Kubában.

Az NBSZ megelőző támadással léphet fel a még nem realizálódott fenyegetéssel szemben, ami operatív szempontból támadás, azonban morális szempontból önvédelmi jellegű. Erre akkor van lehetőség, ha az ellenséges szándék nyilvánvaló, az ellenség rendelkezésére állnak és mozgósíthatók a megfelelő erőforrások, amelyek bevetése komoly kárt okozna az állami érdekekben.⁸ Ebben az esetben racionálisan hihető, hogy az ellenséges állam nem konvencionális eszközökkel fog támadni, amit igazoltan meg lehet előzni. Az iráni puccs ebbe a kategóriába tartozik, mivel Iránban a szovjet befolyást inkább fenyegetésként lehet értelmezni, és nem tényként.

Kérdés azonban, miként tudja meg az állam, hogy egy potenciálisan ellenséges állam nem konvencionális támadásra készül ellene.⁹ Az igazságos hírszerzés itt kifejtett elmélete szerint a hírszerzési akció nem csupán a realizálódott fenyegetés, az aktuális fenyegetés, hanem a lehetséges, bizonyítékkal alá nem támasztott, csupán az „irracionális” félelemre alapozott fenyegetés esetén is igazolt. Ekkor a cél nem a fenyegetés megszüntetése, hanem a fenyegetés felderítése és adott esetben kialakulásának megakadályozása.

Hagyományosan, az igazságos háború elmélete szerint, az olyan fenyegetések, amelyekről csak félnek, azaz amelyeket semmilyen bizonyíték nem támaszt alá, nem igazolják az erőszak alkalmazását.¹⁰ Az NBSZ-ek alkalmazása azonban távolról sem jár akkora erőszakkal és kárral, mint a hadsereg bevetése, így esetükben a félelem vagy – másként fogalmazva – az óvatosság is elegendő az akció megindításának igazságos céljához. Az óvatosságból végrehajtott megakadályozó jellegű hírszerzési akció által ugyanis mérsékelhető annak a veszélynek a kockázata, amely egy államra leselkedik más államok részéről, a kockázathoz képest viszonylag kicsi ár ellenében (amit azonban a potenciálisan ellenséges állam visel). Így a hagyományosan ellenséges viszonyban álló országgal szemben akkor is igazolt a hírszerzési akció, ha az országról egyébként bizonyítottan nem hihető, hogy fenyegetést jelent.

⁸ Walzer (2006) i. m. 81.

⁹ Boda Mihály: Könyvrecenzió Ross W. Bellaby: *Ethics of intelligence: a new framework* (London – New York, Routledge, 2014, 189 o., ISBN-13:978-0415821049) c. könyvéről. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 5. (2017). 1. 84–87.

¹⁰ Walzer (2006) i. m. 75–78.

Utolsó lehetőség, arányosság és diszkrimináció

Az „utolsó lehetőség” problémája abban áll, hogy a hírszerzési akciót vajon utolsó lehetőségként hajtjuk-e végre, az alternatív eszközök jó és rossz következményeinek mérlegelése vagy bevetése után. Ez a probléma a konvencionális háborús etikában kiemelkedően fontos, hiszen amennyiben vannak olyan hírszerzési, diplomáciai, gazdasági vagy egyéb, például hibrid háborús eszközök, amelyek jelentősen kevesebb rosszal (veszteség emberi életben és tulajdonban, szenvedés) járnak együtt, mint a háború, akkor a háború indítása aránytalan, és ezért igazságtalan lesz. A hírszerzési akció azonban az alternatív eszközök sorában egyáltalán nem az utolsó, hanem inkább az első, hiszen minden államnak szüksége van olyan információkra, amelyek segítségével képes megfelelően értékelni egy konfliktust, és eldönteni, vajon milyen eszközök bevetése arányos az általa elérni kívánt céllal. Ebben az értelemben tehát az utolsó lehetőség kategóriája nem alkalmazható az NBSZ-akciókra.

Egy másik értelemben azonban van relevanciája a hírszerzési akciók esetében is utolsó lehetőségről beszélni. Egy olyan állam esetében ugyanis, amely hagyományosan nem számít ellenérdekűnek (ellenségesnek), az NBSZ-akció megkezdése előtt meg kell fontolni a szövetséges vagy békés kapcsolat kialakításának a lehetőségét. Ez akkor áll fenn, ha az adott állam hajlandó a stratégiai szándékait és az annak megvalósítására alkalmas képességeit átláthatóvá tenni Ezeknek a szándékoknak és képességeknek az ismerete biztosítja ugyanis, hogy az adott állam nem lesz képes meglepetésszerű, és ezzel súlyos károkat okozó, például katonai vagy gazdasági támadást indítani.¹¹ Az ilyen állammal szemben a hírszerzési tevékenységnek nincs igazságos célja, hiszen tudottan nem jelent fenyegetést. Amennyiben nincs arra lehetőség, hogy az állam szövetségessé vagy békéssé váljon, akkor utolsó lehetőségként igazságos az NBSZ-akció kivitelezése.

A többi állam esetén nincs lehetőség a hírszerzési akción kívül más, kevesebb rosszal járó eszköz bevetésére, így ezekben az esetekben a hírszerzési akció nem utolsó lehetőség, hanem első.

Az NBSZ-akció tervezése és végrehajtása során az arányosság kategóriája kiemelkedően fontos, mivel az egyensúlyozza ki a meglehetősen megengedő igazságos cél kategóriáját, azon belül is a stratégiai és gazdasági érdekek védelmének és a lehetséges fenyegetéssel szemben alkalmazott megakadályozó jellegű akciónak a lehetőségét. Az arányosság értelmében így bizonyos érdektípust érintő fenyegetéssel szemben csupán hasonló típusú (a talióelven alapuló) erőszakot igazságos alkalmazni.

A kubai válság idején arányos volt a CIA területi jellegű paramilitáris inváziója, hiszen Kuba és a Szovjetunió az USA területét fenyegette, ugyanakkor nem volt arányos a Fidel Castro ellen többször megkísérelt politikai gyilkosság. Ehhez hasonlóan arányos volt a CIA politikai, manipulációra építő beavatkozása Iránban 1953-ban, amennyiben racionálisan várható volt egy nacionalista köntösbe bújtatott kommunista politikai hatalomátvétel, ám a politikai gyilkosság és a paramilitáris akció aránytalan lett volna. Végül arányos volt a CIA

¹¹ Raphael Bitton: The legitimacy of spying among nations. *American University International Law Review*, 29. (2014), 5. 1009–1070.

által finanszírozott nyugati kulturális kiadványok terjesztése Magyarországon a 20. század második felében, mivel az a kommunista ideológia terjesztésének ellensúlyozására irányult, ám a politikai, a paramilitáris beavatkozás, illetve a politikai gyilkosság nem lett volna igazságos.

A hírszerzési akciók által alkalmazott erőszakot arányosítani kell azzal a fenyegetéstpussal is, amelynek az elhárítására, megelőzésére, felderítésére, megakadályozására azt alkalmazzák. Ez alapján egy nem bizonyított fenyegetéssel szemben alkalmazott megakadályozó jellegű erőszak csak nagyon korlátozott lehet. Ebben az esetben igazságtalan fedett akciók vezetése, és csak az információszerzésnek az egyéb, emberéletet, emberi autonómiát és privát-személyes jogokat súlyosan nem sértő olyan formái fogadhatók el, mint például a nyilvánosan hozzáférhető adatok gyűjtése és elemzése, a CCTV-pásztázó és -tároló alkalmazása, fedett megfigyelés, digitális adatok gyűjtése, forgalomanalízis. Ezt követően, amennyiben a fenyegetettség valamilyen foka bizonyítást nyer, akkor azzal arányosan a hírszerzési akciók is kiterjedtebbekké válhatnak.

Ugyanakkor a hírszerzési akcióknak minden esetben figyelemmel kell lenniük arra, hogy célpontjaikat csak az ellenséges állam érdekeit hivatalból képviselő személyek köréből, például a katonák, az NBSZ munkatársai és a politikai szereplők köréből választhatják, és tőlük szigorúan meg kell különböztetniük a hozzátartozó és egyéb civileket.

Legitim autoritás

A legitim autoritás kategóriáját két értelemben használhatjuk: internális és externális. Amíg internális értelemben a legitim autoritás kategóriája arra vonatkozik, hogy kinek van joga és kötelessége megindítani egy akciót, addig externális értelemben arra, hogy a megtámadott fél kinek tulajdoníthatja a felelősséget az akcióért. Az igazságos hírszerzés elmélete internális értelemben magában foglalja a legitim autoritás kategóriáját, azaz az állam politikai vezetésének kell az NBSZ-akciót elrendelnie és felügyelnie. A legitim autoritás ugyanakkor externális értelemben nem kap szerepet az elméletben, hiszen ezek az akciók fedett akciókként vagy más formában titkosan zajlanak. A megtámadott állam így nem feltétlenül tudja, hogy melyik állam szolgálatának került a célkeresztjébe. Ennyiben a legitim autoritás kategóriájának nincs jelentősége az igazságos hírszerzés elméletében.

Az igazságos információs háború elmélete

Az információs háború fontosabb példái Oroszország 2007-es észtországi (szolgáltatás-megtagadással járó támadás a civil információs infrastruktúra ellen) és 2008-as grúziai támadása (szolgáltatás-megtagadással járó támadás a katonai kommunikációs infrastruktúra ellen), Izrael 2007-es szíriai támadása (a konvencionális légitámadás előtt a légvédelem megbénítása), valamint Izrael és az USA 2010-es iráni támadása (a Stuxnet-vírus

bejuttatása az atomerőmű informatikai rendszerébe), illetve a kiberkémkedés és információtolvajlás számos esete.¹²

Az információs háború az infoszférában alkalmazott államok közötti erőszak, amely ezért a konvencionális háborúnál minőségileg és mennyiségileg is kevesebb (direkt) erőszakot foglal magában, így kevesebb kárt okoz. Az információs háborút szűken és tágan is meghatározhatjuk. A szűk meghatározás szerint kár okozása egy másik államnak az internet vagy más információs és kommunikációs technológia (Information and Communication Technology, ICT) segítségével.¹³ Egyes értelmezések ennél jóval tágabban értelmezik az információs háborút, így az információs térben indított támadások mellett beleértik az ICT-n nyugvó kommunikációs kapcsolatok támadását, valamint az autonóm fegyverrendszerek felhasználását is, mivel mindkét esetben komoly szerepe van az információs és kommunikációs technológiának.¹⁴

Akarmelyik definíciót is fogadjuk el, azt érdemes hangsúlyozni, hogy most az információs háborút önmagában (például Stuxnet-vírus), nem pedig a konvencionális háborút megelőző, kiegészítő minőségében (például Georgia, Szíria) fogjuk fel, és erre a háborús módszerre vonatkoztatva határozzuk meg az „igazságos információs háború elméletet”.

Az igazságos cél

Az igazságos célt tekintve az információs háborút is három állami érdektípus védelmében lehet indítani: az államterület és politikai szuverenitás, a gazdasági és stratégiai érdekek, valamint a kultúra védelmében. A támadás mindegyik esetben indítható egy realizálódott fenyegetés ellen önvédelmi jelleggel, megelőző jelleggel egy fenyegetés ellen, és megakadályozó jelleggel is egy lehetséges fenyegetés ellen, a fenyegetés létrejöttének a megakadályozására.¹⁵ Az információs támadás ugyanis kimondottan alkalmas arra, hogy megakadályozza vagy hátráltassa egy fenyegető nemzetközi hatalom megerősödését (például hogy az tömegpusztító fegyvert fejlesszen ki), és hogy így fenntartsa a hatalmi egyensúlyt.

¹² Seumas Miller: Cyber-attacks and „DirtyHands”. Cyberwar, cyber-crime, or covert political action? In Fritz Allhoff – Adam Henschke – Bradley Jay Strawser (szerk.): *Binary bullets. The ethics of cyberwarfare*. Oxford, OUP, 2016. 228–250.

¹³ Brian Orend: Fog in the fifth dimension: the ethics of cyber-war. In Luciano Floridi – Mariarosaria Taddeo (szerk.): *The ethics of information warfare*. Springer, 2014. 3–23.

¹⁴ Mariarosaria Taddeo: Just information warfare. *Topoi*, 35. (2016), 214.

¹⁵ John Arquilla: Ethics and information warfare. In Zalmay M. Khalilzad – John P. White (szerk.): *Strategic appraisal: the changing role of information in warfare*. Santa Monica and Washington, RAND, 1999. 387.; George Lucas: Permissible preventive cyberwar: restricting cyber conflict to justified military targets. In Luciano Floridi – Mariarosaria Taddeo (szerk.): *The ethics of information warfare*. Springer, 2014. 73–83.; Miller (2016) i. m. 243.

Utolsó lehetőség, arányosság és diszkrimináció

Az utolsó lehetőség kategóriája megítélésének az alapja az, hogy az információs háború által okozott kár jelentősen kisebb, mint a konvencionális háború általi, illetve hogy a megakadályozó erőszak az információs háború indításának egy igazságos formája. Ezek indokán az igazságos információs háború elméletéből ki kell maradnia az utolsó lehetőség konvencionális kategóriájának, hiszen az információs támadás célja ebben az esetben éppen az, hogy a támadó kisebb kár okozásával elkerülje egy háborús fenyegetés létrejöttét. Egyes vélekedések szerint az információs támadást, amikor önmagában és nem a konvencionális támadás kiegészítőjeként jelenik meg, a gazdasági szankciók által magukban foglalt erőszak szintjén kell kezelni.¹⁶

Az arányosság az információs háború esetében sajátos tartalommal rendelkezik. Mivel az információs háború megakadályozó jelleggel nem utolsó lehetőségként is indítható, ezért az arányosság, azaz, hogy csak arányos mértékű rosszat (jogsértést, emberéletem, szenvedést stb.) szabad előidézni az igazságos cél megvalósításakor, kimondottan fontos kategória a háborúnak ebben a típusában. Ez azt jelenti, hogy a megakadályozó támadás esetében kiemelten fontossá kell kezelni azt, hogy célként csak teljesen megfelelő – például katonai, NBSZ, politikai – célpont szolgálhat, civil vagy a civil-katonai kettős használatban lévő célpont nem.¹⁷

Legitim autoritás

A legitim autoritást illetően az információs háború indításához szükséges egy olyan személy vagy fórum, aki vagy amely rendelkezik egy ilyen, viszonylag kisebb erőszakkal járó háború indításához szükséges joggal és kötelességgel (internális legitim autoritás). Az infoszférában indított támadás jellegzetessége azonban, hogy könnyen elrejtethető a támadó kiléte, amit a támadók ki is használnak. A témát tárgyaló irodalomban ezt a problémát tulajdonítási (attribúciós) problémának nevezik, amely szerint alapvetően problematikus a megtámadott fél számára az akció tulajdonítása valamelyik államnak, és így a támadással járó felelősség tulajdonítása is.¹⁸

Az igazságos autonóm fegyverrendszerekre támaszkodó háború elmélete

Az autonóm fegyverrendszerek (robotok) alkalmazását, mint láttuk az információs háború tágabb meghatározásánál, egy kalap alá lehet venni az információs támadással. Alább alapvetően a kettő – az igazságos háború elmélete szempontjából vett – hasonlóságát fogom

¹⁶ Arquilla (1999) i. m. 388.

¹⁷ Lucas (2014) i. m. 80.

¹⁸ Arquilla (1999) i. m. 387.

én is hangsúlyozni, azonban mégis külön tárgyalom őket, mivel ezt a speciális problémáik indokolják.

Autonóm fegyverrendszer (Autonomous Weapon System, AWS) az a gép, amely közvetlen emberi segítség nélkül képes a környezetét érzékelni, ez alapján döntést hozni és cselekedni.¹⁹ Az AWS működése többféle funkcióra bontható le, például a célpont azonosításának (megtalálásának) és megsemmisítésének a funkciójára, helymeghatározásra (GPS) vagy „Visszatérés”-re (ami által a robot előre programozottan visszatér a bázisra, ha elvesztette a kommunikációt az őt irányító emberi operátorral).²⁰ Számunkra elsősorban az azonosítás és megsemmisítés funkciója jelentős.

Az AWS és az emberi tényező viszonyát tekintve a robotok lehetnek *on-the-loop* rendszerek, amelyeknél az operátor előre beprogramozza a robotot, amely ezt követően már önállóan képes működni, azonban az operátor bármikor felülírhatja a működését (például *uninhabited* drónok); és *out-of-the-loop* rendszerek, amelyeknél az operátor előre beprogramozza a robotot, ami által az nemcsak önállóan, hanem fontos helyzetekben kiszámíthatatlanul képes működni (például *unmanned* drónok).²¹ Amíg az első típus a kortárs katonai gyakorlat része a szárazföldön, a levegőben és a tengeren egyaránt, addig az utóbbi típus inkább a jövő fegyvere.²² A fontosabb etikai kérdéseket az *out-of-the-loop* rendszerek vetik fel.

Az AWS-ek legelterjedtebb példái a drónok, amelyek segítséget nyújtottak a CIA-nak a terrorista vezetők azonosításában és „levadászásában”, de az USA és Irán hibrid háborújának keretében az USA Kászem Szolejmáni magas rangú iráni katonatiszt ellen intézett támadásában is.

Az AWS-ek alkalmazásának morális kereteit leíró etikai elmélet az „igazságos AWS-ekre támaszkodó háború” elmélete.

Legitim autoritás

A katonai robotok bevetését érintő legtöbbet tárgyalt probléma a morális felelősség tulajdonításának és általában véve a felelősséggel való rendelkezésnek a kérdése, a háború indításában²³ és viselésében²⁴ egyaránt. Az *out-of-the-loop* rendszerek a programozó és a parancsnok közreműködése után semmilyen emberi beavatkozást nem igényelnek, hanem önállóan, speciális helyzetekben előre nem kiszámíthatóan viselkednek. Ugyanakkor tetteik miatt, gépi természetük következtében (és nem csak a tettek titkossága miatt), semmilyen módon nem tehetők felelőssé, azaz nem rendelkeznek externális értelemben legitim autoritással. A gép ugyan oka azoknak a tetteknek, amelyeket végrehajt, így oksági

¹⁹ Armin Krishnan: *Killer robots*. Farnham-Burlington, Ashgate, 2009. 9.; Peter M. Asaro: How just could a robot war be? In Adam Briggie – Katinka Waelbers – Philippe Brey (szerk.): *Current issues in computing and philosophy*. Amsterdam, IOS Press, 2008. 50–64. 51.

²⁰ Krishnan (2009) i. m. 9.

²¹ Alex Leveringhaus: *Ethics and autonomous weapons*. eBook, Palgrave Macmillan, 2016. 3–4.

²² Robert Sparrow: Killer robots. *Journal of Applied Philosophy*, 24. (2007), 1. 62–64.

²³ Asaro (2008) i. m. 4–5.

²⁴ Sparrow (2007) i. m. 69–73.

értelemben felelős azokért, azonban morálisan nem. A morális felelősség ugyanis együtt jár azzal, hogy a morálisan felelősnek tartott lények megfelelő címzettjei a jutalmazásnak és a büntetésnek, ami által (vagy amit előre átgondolva) örömet vagy szenvedést képesek átélni, ami pedig szimpátiát, bánatot vagy sajnálatot képes kiváltani más morálisan felelős lényekben. A gépek, köztük az AWS-ek nem képesek ilyen érzelmeket sem átélni, sem reakcióikkal az emberekben kiváltani.

A gépi felelősség kizárása mellett megkérdőjelezhető az AWS-ek tetteit programozó és a bevetésüket elrendelő katonai parancsnok felelőssége is, amennyiben nem szándékosan vetik be bűnösen a robotot, amennyiben nem tudják, hogy az mit fog csinálni, és amennyiben nincs kontrolljuk a viselkedése felett. Az *out-of-the-loop* rendszerek esetében az utóbbi két elvárás teljesül, az elsőt pedig most tételezzük fel. Ekkor a parancsnok útjára engedve az autonóm fegyverrendszert átengedi a felelősséget a gépnek, amely azonban nem rendelkezik olyan képességekkel, amelyek révén képes lenne morális felelősséggel viselkedni.²⁵ Így, pontosabban fogalmazva, a parancsnok elengedi a felelősséget.

A helyzet bizonyos szempontból ahhoz hasonló, amikor afrikai hadurak és terroristák gyerekeket fegyvereznek fel és küldik őket közvetlen felnőtt katonai irányítás nélkül a harcba az ellenséges katonák ellen. Az ellenséges katonák azonban önvédelem közben megölnék néhány gyerekkatona, elkeseredésében, a civilek ellen fordul. A gyerekkatona a robotokhoz hasonlóan autonómok, azaz önállóak, és speciális helyzetekben kiszámíthatatlanul cselekednek, így a civil áldozatokat eredményező bevetésük azt mutatja, hogy a robotokhoz hasonlóan nem képesek megérteni tetteik minden velejáróját.²⁶

A gyerekek és a robotok azonban nem önmagukat fegyverezik fel és nem maguktól indulnak bevetésre, hanem a parancsnoktól kapják az eszközöket és a bevetésük célját is. A parancsnok ekkor úgy engedi el a morális felelősséget, hogy túlzott kockázatnak teszi ki az ellenség civileit, ami miatt számos olyan emberélet kerül veszélybe, sok olyan szenvedés történik, ami felnőtt katonák bevetésénél nem esne meg. A morális felelősség így a túlzott kockázatot magában foglaló AWS-bevetéseken a parancsnoknak tulajdonítható.²⁷

Ennek megfelelően abban az esetben mondható, hogy egy AWS bevetése esetén senki és semmi nem rendelkezik morális felelősséggel, ha a programozó és a parancsnok nem szándékosan vetik be bűnösen a robotot, amennyiben nem tudják, mit fog az csinálni, amennyiben nincs a viselkedése felett kontrolljuk, és amennyiben a felelősség elengedése nem túlzottan kockázatos (például nem lehet számítani civilek megjelenésére a műveleti területen).

A felelősségtulajdonításnak ez a bizonyos esetekben adódó, azonban nem csupán gyakorlati, hanem elvi lehetetlensége azzal jár együtt, hogy a gépek által indított vagy viselt háborúban nem beszélhetünk arról, hogy egy gép lenne az a „személy”, akinek joga

²⁵ Leveringhaus (2016) i. m. 79–80.

²⁶ Sparrow (2007) i. m. 73–74.

²⁷ Leveringhaus (2016) i. m. 82; Seumas Miller: Autonomous weapons and moral responsibility. In Seumas Miller: *Shooting to kill. The ethics of police and military use of lethal force*. Oxford, OUP, 2016. 278–279.

és a kötelessége van a háború indítására, azaz nem beszélhetünk az internális értelemben vett legitim autoritásról sem.

Utolsó lehetőség, arányosság és diszkrimináció

Az AWS-ek bevetésével járó kockázat fogalma magában foglal egy összehasonlító elemet, mivel a bizonyos kockázattal rendelkező robotbevetés csak akkor lesz igazságtalan, ha az emberi-katonai bevetés kockázatával összehasonlítva nagyobb a kockázata. Ebben az összevetésben azonban első pillanatra a robotok alkalmazása tűnik kockázatmentesebbnek, mivel a robotok háborús bevetése általában hatékonyabb, és egyszerre az emberi életet védő, sokkal emberségesebb, azaz arányosabb háborút eredményezhet, mint az emberek által vívott. A robotokkal végrehajtott háborúban ugyanis nem kell embereket bevetni és veszélyeztetni az életüket vagy mentális egészségüket (legalábbis nem olyan nagy számban, mint az emberekkel vívott háborúban), illetve a robotok mindig képesek a diszkriminációra, azaz arra, hogy azokban az esetekben ne kövessenek el háborús bűncselekményeket, amikor az emberek a körülményekből fakadó mentális instabilitásuk miatt erre hajlamosak lennének.²⁸

Az AWS-ek bevetése ezen jellemzőjének egyik következménye, hogy az AWS-ek bevetése semmi esetre sem az utolsó lehetőség egy konfliktus menedzselésében, hiszen az emberek által viselt konvencionális háborúkkal összevetve az AWS-ek önálló bevetése sokkal kisebb kockázattal jár mind a saját erőkre, mind az ellenség civiljeire nézve.

A kisebb kockázat egy másik következménye az arányosságot érinti. Ennek a területnek a robotokkal viselt háborúban kiemelt jelentősége van, hiszen a ténylegesen, de nem előreláthatóan aránytalanul sok emberérettel vagy nagy szenvedéssel járó bevetések esetében nem feleltétlenül lehet kinek tulajdonítani a felelősséget a robotok által okozott kárért, és minden ilyen kárt járulékos kárként kellene felfogni.²⁹ A kisebb kockázattal járó, robotok által viselt háborúk azonban kevesebb rosszat idéznek elő, így arányosabbak is, mint az emberi háborúk.

Igazságos cél

Az AWS-ek, legalábbis a jelenlegi, legelterjedtebb formájukban, drónként, az önvédelemnek az eszközei mind a realizálódott fenyegetés, mind a fenyegetés, mind pedig a lehetséges fenyegetés esetén, azaz bevethetők aktuális önvédelemben, megelőző önvédelemben és megakadályozó önvédelemben is. Ez utóbbi esetben egy állam a drónok célzott bevetésével³⁰ az államérdeket még a konvencionális háborús intenzitás elkerülésével képes biztosítani,

²⁸ Krishnan (2009) i. m. 120–127. Van ellenvélemény is: Miller (2016) i. m. 273.

²⁹ Brent J. Steele – Eric A. Heinze: From smart to autonomous weapons. In Caron E. Gentry – Amy E. Eckert (szerk.): *The future of just war*. Athens and London, The University of Georgia Press, 2014. 106.

³⁰ Vö.: Boda Mihály: Célzott emberölés és igazságos háború: Része-e a célzott emberölés (*targeted killing*) az igazságos háború viselésének? *Hadtudomány*, 25. (2015), 3–4. 59–76.

hiszen a drónok bevetése többé-kevésbé titokban megtörténhet, illetve bevetésük nem okoz annyi kárt, mint amennyit egy konvencionális haderő okozna.

Az igazságos hibrid háború elmélete

A fentiekben a nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenységéről, az információs háborúról és az autonóm fegyverrendszerektől elmondottak alapján összegezzük az igazságos hibrid háború elmélete.

Az igazságos hibrid háború elmélete szerint a hibrid háború nem csupán az államterület és a politikai szuverenitás védelmére alkalmas, hanem stratégiai, gazdasági és kulturális érdekek védelmére is, mégpedig nemcsak az aktuális támadás elleni védekezéssel vagy megelőző támadással egy aktuális fenyegetés esetén, hanem megakadályozó támadással is egy lehetséges fenyegetés esetén. Ezzel a hibrid háború egyáltalán nem az utolsó lehetőség egy konfliktus menedzselésében, hanem sokkal inkább az első, vagy az első között van. A hibrid erőszak viszonylag könnyű indítása az igazságos háború vonatkozó elmélete szerint az arányosság jelentőségének a növekedésével jár együtt, így a civileknek való mindenféle károkozás erős tilalmával. Végezetül az utolsó lehetőség szabályához hasonlóan a legitim autoritás szabálya is vesztít a jelentőségéből a hibrid háború esetében, abban az értelemben, hogy a hibrid háborús módszerek tipikusan jól leplezhetők valamilyen értelemben, így a hibrid támadást nehéz biztonsággal az egyik vagy a másik államnak tulajdonítani.

Összegzés

Az igazságos háború elmélete évszázadok óta használatos a konvencionális háborúk korlátozásának, igazolásának és elemzésének akadémiai jellegű eszközeként. Amikor a múltban előtérbe került a háború egy-egy újabb formája vagy a háborúhoz kapcsolható felkészülési, leszerelési vagy éppen újjáépítési folyamat, akkor mindig felmerült az a kérdés is, hogy még mindig alkalmazhatók-e az igazságos háború korábban elfogadott kategóriái. Így volt ez például a nukleáris fegyverekkel való elrettentés, az alacsony intenzitású háborúk, a felkelésjellegű háborúk vagy éppen a felkelésellenes háborúk esetében, illetve a győztes háború utáni rendezés, majd az igazságos háborúra felkészülő hadsereg megszervezése kapcsán is. Manapság ugyanez a kérdés merül fel a hibrid háborút, a nemzetbiztonsági szolgálatok fokozott tevékenységét, az információs háborút és az autonóm fegyverrendszerek alkalmazását illetően.

Mindig voltak olyan álláspontok, amelyek szerint az igazságos háború elmélete elavult, illetve a keresztény valláshoz vagy újabban az USA külpolitikájához köthető gyökerei miatt eleve alkalmatlan a kitűzött feladatra. Ezen válaszokkal szemben azonban az elmélet rendre tovább élt, és kategóriáinak alkalmazása gyümölcsöző volt a háború új formáinak megértésében, korlátozásában vagy éppen igazolásában. Nincs ez másként manapság sem. A hibrid háború a háború többé-kevésbé új formája, amelyre jellege miatt, a szkeptikusok szerint, nem lehet alkalmazni az igazságos háború kategóriáit. Néhányan úgy vélik, ezeket

a kategóriákat nem lehet alkalmazni a hibrid háborúra vagy a nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenységére, de az információs háborúra vagy az autonóm fegyverrendszerek alkalmazására sem. Véleményem szerint nincs igazuk.

Az igazságos háború elmélete ugyanis kategóriákból és kategóriák tartalmából áll. A tartalmaknak lehet valamilyen valláshoz vagy államhoz kapcsolható ideológiai jellege, a kategóriák azonban mentesek ettől. Az igazságos háború elméletének akadémiai jellegű (katonai etikai) használata természetesen a kategóriák alkalmazását foglalja magában.

A kategóriák most rendelkezésre álló összessége ezen túl a hadtörténelem és a gondolkodás története során alakult ki, a korai újkortól a 20. század második feléig tipikusan a konvencionális háborúra való tekintettel. Ennek megfelelően, egy más háborús formát tárgyalva, ezen kategóriák szintén nincsenek köbe vésve. Egyik vagy másik kihagyása az elmélet új formájából nem jelenti azt, hogy az elmélet csődöt mondott. Sőt! Az igazságos háború elméletének akadémiai jellegű alkalmazása a háború új formáira éppen azáltal ad az elemzéshez, a korlátozáshoz és az igazoláshoz megfelelő eszközöket, hogy a kevésbé alkalmazható kategóriákat elveti, és esetleg új, korábban kisebb jelentőséggel jellemzett kategóriákat emel ki.

Ezek alapján az igazságos konvencionális és hibrid háború elméletének az összevetése alapján azt mondhatjuk, hogy a konvencionális és a hibrid háború a háborús konfliktusok két, jelentősen eltérő típusát alkotják. A konvencionális háború a béke ellentéte, abban megszűnik a békére jellemző (morális) szabályok egy részének az érvényessége, és speciális háborús szabályok lépnek életbe. A hibrid háború ezzel szemben összefér a békével, és az államok viszonyát valamilyen mértékben mindig is jellemzi. Amíg a konvencionális háború a politika folytatása más eszközökkel, olyan fegyverekkel, amelyek alkalmazása jelentős erőszakkal jár és komoly kárt képes okozni, addig a hibrid háború a konvencionális háború „folytatása” (pontosabban helyettesítése) más, kevésbé erőszakos, kevesebb kár okozására alkalmas eszközökkel.

Felhasznált irodalom

- Arquilla, John: Ethics and information warfare. In Zalmay M. Khalilzad – John P. White (szerk.): *Strategic appraisal: the changing role of information in warfare*. Santa Monica and Washington, RAND, 1999. 379–401.
- Asaro, Peter M.: How just could a robot war be? In Adam Briggie – Katinka Waelbers – Philippe Brey (szerk.): *Current issues in computing and philosophy*. Amsterdam, IOS Press, 2008. 50–64.
- Bellaby, Ross W.: *The ethics of intelligence*. London – New York, Routledge, 2014.
- Bitton, Raphael: The legitimacy of spying among nations. *American University International Law Review*, 29. (2014), 5. 1009–1070.
- Boda Mihály: A katonai vezetés erkölcsi és morális elemei. *Hadtudomány*, 25. (2015a), e-szám. 204–220.
- Boda Mihály: Célzott emberölés és igazságos háború: Rész-e a célzott emberölés (*targeted killing*) az igazságos háború viselésének? *Hadtudomány*, 25. (2015b), 3–4. 59–76.

- Boda Mihály: Könyvrecenzió Ross W. Bellaby: *Ethics of Intelligence: A New Framework* (London – New York, Routledge, 2014, 189 o., ISBN-13:978-0415821049) c. könyvéről. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 5. (2017). 1. 84–87.
- Boda Mihály: A kisháború etikája. In Boda Mihály – Csikány Tamás – Kranzieritz Károly – Németh Balázs (szerk.): *A „kisháborúk” és a könnyű csapatok harcászata (1792–1918). Elmélet, etika és a gyakorlat*. E-tankönyv. Budapest, NKE. 2019. 7–50.
- Cole, Darrell: Whether spies too can be saved. *The Journal of Religious Ethics*, 36. (2008), 1. 125–154.
- Cole, Darrell: *Just war and the ethics of espionage*. London – New York, Routledge, 2015.
- Frowe, Helen: *The ethics of war and peace. An introduction*. London – New York, Routledge, 2011.
- Herta, Laura-Maria: Hybrid warfare – a form of asymmetric conflict. *International Conference: Knowledge Organization*, 23. (2017), 1. 135–143.
- Hoffman, Frank G.: *Conflict in the 21st century: the rise of hybrid wars*. Arlington, VA, Potomac Institute for Policy Studies, 2007.
- Krishnan, Armin: *Killer robots*. Farnham-Burlington, Ashgate, 2009.
- Leveringhaus, Alex: *Ethics and autonomous weapons*. eBook, Palgrave Macmillan, 2016.
- Lucas, George: Permissible preventive ciberwar: restricting cyber conflict to justified military targets. In Luciano Floridi – Mariarosaria Taddeo (szerk.): *The Ethics of Information Warfare*. Springer, 2014. 73–83.
- Miller, Seumas: Autonomous weapons and moral responsibility. In Seumas Miller: *Shooting to kill. the ethics of police and military use of lethal force*. Oxford, OUP, 2016a. 271–283.
- Miller, Seumas: Cyber-attacks and „dirtyhands”. Cyberwar, cyber-crime, or covert political action? In Fritz Allhoff – Adam Henschke – Bradley Jay Strawser (szerk.): *Binary bullets. The ethics of cyberwarfare*. Oxford, OUP, 2016b. 228–250.
- Miller, Seumas: *Just intelligence modell: a normative model of national security intelligence collection, analysis, and dissemination*. Online: <https://bit.ly/3bPzOUu>
- Omand, David – Mark Pythian: Ethics and intelligence: a debate. *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 26. (2013), 1. 38–63.
- Orend, Brian: Fog in the fifth dimension: the ethics of cyber-war. In Luciano Floridi – Mariarosaria Taddeo (szerk.): *The ethics of information warfare*. Springer, 2014. 3–23.
- Parry, David L.: *Perry cloudy*. Lanham, Maryland, The Scarecrow Press, Inc., 2009. 163–198.
- Plouffe, William C. Jr.: Just war theory as a basis for just intelligence theory: necessary evil or sub-rosa colored self-deception? *International Journal of Intelligence Ethics*, 2. (2011), 1. 77–116.
- Quinlan, Michael: Just intelligence: prolegomena to an ethical theory. *Intelligence and National Security*, 22. (2007), 1. 1–13.
- Simicskó István: A hibrid hadviselés előzményei és aktualitásai *Hadtudomány*, 27. (2017), 3–4. 3–16.
- Sparrow, Robert: Killer robots. *Journal of Applied Philosophy*, 24. (2007), 1. 62–77.
- Steele, Brent J. – Eric A. Heinze: From smart to autonomous weapons. In Caron E. Gentry – Amy E. Eckert (szerk.): *The future of just war*. Athens and London, The University of Georgia Press, 2014. 98–114.
- Taddeo, Mariarosaria: Just information warfare. *Topoi*, 35. (2016), 213–224.
- Turner Johnson, James: Just war tradition and low-intensity conflict. In Alberto R. Coll – James S. Ord – Stephen A. Rose (szerk.): *Legal and moral constraints on low-intensity conflict*. Newport RI, Naval War College, 1995. 147–170.
- Vida Csaba: Létezik-e a hírszerzési ciklus? (Miről szól a hírszerzés?) *Felderítő Szemle*, 12. (2013), 1. 43–57.
- Walzer, Michael: *Just and unjust wars*. New York, Basic Books, 2006.
- Wither, James K.: Making sense of hybrid warfare. *Connections*, 15. (2016), 2. 73–87.

Felkészítés, fejlesztés a stressz önerőből történő kezelésére különleges műveleti tevékenység kapcsán

Bevezetés

A 21. században a hadviselés jelentősen megváltozik. Paradigmaváltáshoz érkeztünk, ami nemcsak új elméleti megközelítések kialakításában érhető tetten, hanem a gyakorlati válaszok megalkotásában és azok professzionális szintű alkalmazhatóságában is meg kell hogy mutakozzon. Az elméleti kutatások és a gyakorlati tapasztalatok együttes alkalmazása képes leghatékonyabban hozzájárulni a változások során felmerülő problémák megfogalmazásához, azok elemzéséhez és a megoldási alternatívák kidolgozásához. A veszélyforrások és kockázatok gyakorisága feladatkörönként, szakmacsoportonként eltérő, ezért fontos lehet, hogy mind a segítő foglalkozásúak, mind a kiképzők és a parancsnokok rendelkezzenek azzal az ismeretanyaggal, amely a pszichológiai és a katonaszakmai tudáshalmaz metszeteként sajátos lélektani ismeretanyagul szolgálhat az állomány pszichofizikai alkalmasságának biztosításához.¹

Elméleti modellek

A paradigmaváltáshoz kapcsolódó elméleti modelleket generációs modelleknek nevezzük. Elnevezésük arra utal, hogy fejlődéstörténeti megközelítésben vizsgálják a hadviselés alakulását napjainkig.

A klasszikus generációs modell

A legismertebb klasszikus modell Thomas X. Hammes és William S. Lind nevéhez fűződik, akik a generációs különbségeket a hadtudomány és a technológia fejlődésén keresztül mutatták be. A háborúk négy generációját ismertetik a vesztfáliai békétől kezdődően. Az 1648-as békekötést megelőző háború vallási köntösbe (katolikus-protestáns) bújtatott, ugyanakkor birodalmi törekvéseknek (Francia Királyság és Német-római Császárság) lát-szó, ám a főrendi érdekek miatt kirobbanó, egész Európára kiterjedő konfliktust okozott. A békeszerződés az első diplomáciai úton rendezett, egyensúlyra irányuló megalkuvás, amely a béke fenntartásának zálogaként kialakította a főúri rendek feletti rendelkezés jogát. A békeszerződés ugyan nem tartalmazza az erőegyensúly elve vagy a szuverenitás

¹ Bolgár Judit: Viselkedési kockázat veszélyhelyzetben. *Repüléstudományi Közlemények*, 25. (2013), 2. 32.

szavakat, azonban a béke megszegése esetén jogi következményeket helyezett kilátásba.² Ennek hatására az uralkodónak rendkívül fontossá vált a béke fenntartása az országhatáron belül és kívül egyaránt. Ezáltal a hadviselés állami monopóliummá vált. A modern hadviselés korszakát is ettől a történelmi eseménytől tartja számon a szerzőpáros.

A szerzők szerint a modern hadviselés az első generációs hadviseléssel kezdődött, amely az élőerő koncentrációján alapult. A vonalban, oszlopban, négyszögben felállított gyalogság célja nem a totális vereség mérése az ellenségre, hanem a hadművelleti előny kicsikarása és a megadás elérése volt. A kor hadviselésére a fegyelmezett haderő és az ennek megfelelő harcászati volt jellemző.

A technikai eszközök, ezen belül a fegyverek fejlődésével (például huzagolt csövű puskák) és elterjedésével törvényszerűleg a hadviselés is átalakult. Mivel a találati pontosság nagymértékben növekedett, így az első generációs hadviselésben alkalmazott eljárások működésképtelenné váltak, az addig megszokottól eltérően jelentős emberáldozatot követeltek. Az 1860-as évektől a második generációs hadviselés kezdetéről beszélhetünk, amely leginkább a tüzerő koncentrációján alapult. A harc eljárások is ennek megfelelően alakultak: a korra a harctéri mozgások és a tüzés szerepének megnövekedése volt a jellemző.

A tüzerő és a találati pontosság folyamatos növekedése miatt a második generációs hadviselésben alkalmazott lineáris harc eljárások egyre több veszteséget okoztak, így ismételt alkalmazkodni kellett a helyzethez, ezért alakult ki a harmadik generációs hadviselés, amely az ellenség erejének megtörése helyett a hangulatra, a mentális felőrlésre helyezte a hangsúlyt. Ennek módszere a váratlanság, a gyorsaság, a megkerülés stb. volt.³

A negyedik generációs hadviselés megjelenése olyan új fogalmakkal kapcsolódott össze, mint: aszimmetrikus hadviselés, hibrid hadviselés, terrorizmus, infokommunikáció. Jellemzője, hogy nem reguláris szereplők intéznek támadásokat az infokommunikációs társadalom vívmányaira alapozva. A média és a közösségi média szerepe fokozódik, ezzel együtt a civil lakosságot fenyegető támadások számának növekedése, valamint az idő előrehaladásával a bizonytalanság nyomán kialakuló félelem fokozódása figyelhető meg, hiszen a támadások a saját otthonukban érik a lakosságot.⁴

Meg kell jegyeznünk, hogy Thomas X. Hammes szerint a jelen és a jövő hadviselésének leírására új fogalomként az „ötödik generációs” hadviselés elnevezést kell használni, amelyre a stratégiai kommunikáció, a hálózatalapú szerveződés és az egy országon belül különböző célokért harcoló több fegyveres csoport jelenléte a jellemző.⁵

Egyes szerzők az első három generációs hadviselést azonosítják a modern hadviseléssel, a negyediket posztmodern jelzővel illetik. A posztmodern hadviselés főbb mutatói,

² Nagy Hátori Zsuzsanna: Vesztőföld: emlékezés vagy feledés? *Világtörténet*, 34. (2012) 1–2. 11.

³ Kiss Álmós Péter: Generációk a hadviselésben – a negyedik generáció. *Hadtudományi Szemle*, 2. (2009), 2. 11–12.

⁴ Somkuti Bálint: A 4. generációs hadviselés. *Hadtudományi Szemle*, 2. (2009), 2. 48.

⁵ Thomas X. Hammes: Fourth generation warfare evolves, fifth emerges. *Military Review*, 87. (2007), 3. 20.

hogy abban nem azonosítható az arcvonaltól, főleg polgári célok támadása történik, nincs egyértelmű kezdeti és végállapot, valamint destabilizáció és sokszínű eszköztár jellemzi.⁶

A hadviselés generációs típusainak ismertetésekor meg kell említeni a modern időszakot megelőző éveket is. Szendy István nomenklatúrája szerint ezt premodern időszaknak tekintjük. Ennek jellemzői, hogy a háborúnak határozott kezdete és vége van, döntően reguláris csapatok között zajlik, aminek eredménye, hogy az arcvonal és a háttér elkülönül egymástól. A haditechnika határozza meg a győzelmet, a küzdelem a döntő csata megnyerésére irányul.⁷

A harmadik hullám

A társadalomtudósok generációs elméleteinek egy része az előzőekben ismertetetthez hasonló felosztást mutat. Alvin Toffler amerikai szociológus szerint az emberiség történelmét három nagy hullám befolyásolta.⁸ Ezek társadalmi, technikai és kulturális változásokat generáltak. Az első hullámot mezőgazdasági hullámnak nevezi, ami a gyűjtögető-vadászó, a természetet maximálisan kihasználó életmódról a termelő életmódra, a gazdálkodásra való áttérést jelenti. A második hullámként az ipari forradalmat azonosítja, amit a tömegtermelés, a centralizáció jellemez. Az 1981-ben megjelent *Harmadik hullám* című könyvében az információs forradalom hatásait mutatja be. (Annál is érdekesebb ez a felvetés, hiszen abban az időben nemcsak az Instagram, Facebook, Twitter, Snapchat és egyéb közösségi-média-alkalmazások, de az azokhoz szükséges eszközök, mint mobiltelefon, tablet stb. is hiányoztak.) Toffler elmélete szerint a harmadik hullám a mai korban folyamatosan jelen van. Elgondolása a hadviseléssel foglalkozó modern elméletekkel is párhuzamba állítható. Az első hullámban a nyers erő megjelenése, a másodikban a jelentős technikai fejlődés alakítja a hadviselést, ami eredményeként a tömeghadseregek korszerűsödő fegyverhasználatától kezdve a tömegpusztító fegyverekig széles a paletta. A harmadik hullámban az infokommunikációs, végső soron kiberhadviselés elméletének elemei jelennek meg.⁹

A hatgenerációs modell

Vlagyimir Szlipcsenko (1993) orosz hadtudós a haditechnikai eszközök, fegyverek, fegyverrendszerek fejlődése alapján hat generációt különböztet meg a hadviselés tekintetében. Elmélete a következő fázisokat különíti el:

- vágó-szűrő fegyverek;
- huzagolás nélküli lőfegyverek;

⁶ Szendy István: A hadviselés, mint tudományelméleti és tudomány-rendszertani kategória. *Hadtudomány*, 27. (2017), 3–4. 116.

⁷ Szendy (2017) i. m. 115.

⁸ Alvin Toffler: *The Third Wave*. New York, Bantam Books, 1981. 17–22.

⁹ Nagy Bianka: Az angolszász és az orosz hadviselési generációs elméletek elemzése és alkalmazhatósága a XXI. században. *Szakmai Szemle*, 16. (2018), 4. 118–132.

- huzagolt csövű löfegyverek;
- automata sorozatlövő és önjáró fegyverek, légi harceszközök;
- nukleáris eszközök;
- nagy pontosságú fegyverrendszerek.¹⁰

Szlipcsenko szerint hatodik generációs hadviselésről elsőként az 1999-es jugoszláv háború esetében beszélhetünk. Az orosz teoretikusok az 1991-es Öböl-háborúval együtt érintettségükből kifolyólag rendkívül sok elemzést készítettek az említett két háború tekintetében.¹¹

Elméleti modellek a gyakorlatban

A bemutatott elméletek részben különböznek egymástól, bizonyos tekintetben azonban kiegészítik egymást. Abban megegyeznek, hogy akár harmadik hullámnak, negyedik, ötödik vagy hatodik generációs hadviselésnek, akár posztmodern fázisnak nevezik őket, a hagyományos harctevékenységgel nem lehet győzelmet elérni. Az úgynevezett „gócjellegű harcászati küzdelem nem igényli nagyméretű kötelékek alkalmazását. [...] A különleges műveleti képesség a posztmodern háborúk fő fegyverévé vált.”¹²

A posztmodern háborúk megvívása komplex módon, politikai-gazdasági-társadalmi-katonai szinten zajlik, aminek végrehajtásában a kialakult világberendezkedésnek köszönhetően merőben új eszközök, módszerek alakultak ki. A technika fejlődése lehetőséget biztosít a távolról irányított műveletek végrehajtására, valamint az infokommunikációs eszközök miatt annak közvetítésére is. A vesztfáliai békeszerződés következményeként elismert állami monopólium, amely a hadviselésre vonatkozott, a posztmodern háborúkban semmissé vált, és ismételten a nem állami szereplők által előidézett, majd lefolytatott háborúk korát éljük. Ezt a tényt nagymértékben súlyosbítja, hogy a háország és a harcmező, valamint a civil és katona elkülönítése lehetetlen, hiszen a sikertelen műveletek után a reguláris erőkkel szemben álló fél pillanatok alatt állampolgárrá változik. Ezenkívül az iraki, afganisztáni invázió bebizonyította, hogy a nem állami szereplőkkel folytatott háborúk esetében az ország közigazgatásának, gazdaságának lerombolása nem célravezető. Az említett okok miatt a szakértők a különleges műveleti erők szerepvállalásának növekedését jósolják a következő időszakban.

¹⁰ Simicskó István: A hibrid hadviselés előzményei és aktualitásai. *Hadtudomány*, 27. (2017), 3–4. 5–6.

¹¹ Jójárt Krisztián: A háború orosz értelmezésének változása: A *The Russian Understanding of War* című könyv recenziója. *Nemzet és Biztonság*, 12. (2019), 3. 139.

¹² Takács Attila Géza: A posztmodern háborúk jellemzői. *Honvédségi Szemle*, 144. (2016), 3. 28.

A különleges műveleti erők „különleges” lélektani helyzete

A különleges műveleti erőkre vonatkozó magyar szabályzók a következő feladatokat azonosítják az Ált/49. Magyar Honvédség Különleges Műveleti Doktrína 1. kiadása szerint:

- „az idegen elnyomás alatt élő civil lakosság irreguláris kiképzését”¹³ hajtják végre;
- a „befogadó nemzet biztonsági erőinek szakmai tanácsadásával, felkészítésével és kiképzésével”¹⁴ foglalkoznak;
- „a hadműveleti döntésekhez szükséges információk megszerzését”¹⁵ végzik;
- „a csoportok behatolását az ellenséges területre, a célpont (ok) támadását, majd a csoportok kivonását, illetve átcsoportosítását”¹⁶ hajtják végre.

A különleges erők feladatai folyamatosan bővülnek, azonban alkalmazásuk körülményei mindig is kihívás elé állították a kiválasztást és a kiképzést végző szakembereket. A modern hadviselés időszakára az állandóan gyorsuló változás jellemző, ami rengeteg olyan helyzettel állítja szembe a katonát, amivel addigi élete során nem találkozott. Ezért lehetetlenség az állomány tagjait minden helyzetre felkészíteni, sőt a minden esetben alkalmazható gondolkodási sémák, cselekvési minták kialakítása is valóságtól elrugaszkodott „igény”. Ezen okok miatt egyre fontosabbá válik a személyre szabott pszichológiai biztosítás magas színvonalon történő végrehajtása. A pszichológiai eszközök használata során a bizonytalan helyzethez alkalmazkodó, mentálisan stabil, a fokozódó stresszel való megküzdőképesség kialakítása vált fontossá.

A feladat-végrehajtás rutincselekvések alkalmával nem jelent különösebb feszültséget, abban az esetben azonban, amikor a helyzet számunkra ismeretlen, problémaként, konfliktusként jelentkezik, megoldása fokozott feszültséget kelt. Harci körülmények között az említettek hatványozottabban jelennek meg, hiszen a katonai feladat-végrehajtás során az általánosnál egyébként is magasabb éberségi (*arousal*-) szint a jellemző. Ennek oka a saját, valamint a társak megsérülésének, halálának reális esélye. A váratlan események megjelenése, valamint a megemelkedett arousalszint fokozott stresszhatással jár, ami a viselkedést is befolyásolja.

A félelem és remény árnyékában hozott, esetenként torz valószínűségi elvárások, a várható események, érdekek, nem azonosított attitűdök, hitek függvényében való fölül- vagy alulbecsülése súlyos döntési hibákat eredményezhetnek a harci körülmények között. Az eltérő kultúrkör, a szokások és az adott társadalom lélektani működési jellemzőinek ismerete nélkül hozott döntések súlyos károkat okozhatnak. A döntéshozókban igen erős lehet a késztetés a korábbi valószínűségi ítéleteik fenntartására, akár

¹³ Völgyi Zoltán: A különleges műveleti erők funkcionális elődei a magyar hadtörténelemben. *Hadtudomány*, 27. (2017), e-szám. 68.

¹⁴ Völgyi (2017) i. m. 68.

¹⁵ Völgyi (2017) i. m. 69.

¹⁶ Völgyi (2017) i. m. 71.

makacs védelmezésére is, hiszen a döntéseik kritikus felülvizsgálata a kompetenciájuk leértékelését, a pozitív énképük sérülését eredményezné.¹⁷

Stresszhatások a műveleti területen

A katonai feladatok során pszichés változások történnek, amelyek a viselkedésben is megjelennek. Ez a mitológiában és az ókori történelmi leírásokban is olvasható. Az első orvosi diagnosztikai értelmezéseket a 17. századra teszik, azonban a nagy áttörést a témában az orvostudomány 19. századi fejlődése jelentette, amikor is Jean-Martin Charcot francia neurológus pszichés problémaként azonosította az addig megmagyarázhatatlannak tartott működésmódokat. A stressz elnevezést először Selye János használta 1936-ban.

A műveleti területen tapasztalt stressz két típusát különíthetjük el:

- kumulatív stressz, amely a tartós nehézségek és mentális megterhelések következménye;
- a stresszorok összeadódása mentális, kognitív és viselkedéses szinten is megjelenő problémákat okozhat;
- extrém stressz, amely hirtelen, intenzív hatású események által kiváltott szervezeti válasz. Műveleti területen harcérinkezés közben, sérüléseknél, halálesetek szemtanúinál figyelhető meg.

A stresszorokra adott válasz nagymértékben függ számos tényezőtől, úgymint személyiség, tapasztalat, pszichés állapot, megküzdési módok, társas kapcsolatok. Ezek a tényezők meghatározzák a pszichológiai támogatás módját és tartalmát.

Extrém szituációkban a bizonytalanságot és ezzel együtt a stresszt három fő pszichológiai tényező növeli:

- Az adott állapot felismerésének nehézsége, vagyis gyakori, hogy váratlan események alkalmával a stressz szintje jelentősen megugrik és kontrollálhatatlanná válik, ami oda nem illő viselkedéseket eredményez. Ezek korrigálásának nehézsége abból is ered, hogy az állomány tagjai nem képesek azonosítani a stresszállapotot korai fázisban. Később pedig a stresszhatás szinte „lavinaként” terjedve nagymértékben befolyásolja a reakciókat.
- Az adott helyzetben megvalósítható legjobb célállapot ismeretének hiánya az adott pillanatban. Természetes körülmények között azt az állapotot akarjuk elérni, amikor az adott helyzetben hatékonyságunk optimális. Érzünk feszültséget, de az növeli a teljesítményünket, úgynevezett facilitáló (izgalmi, aktivizáló) szorongás lesz úrrá rajtunk. A katonai feladatvégzés során azonban extrém helyzetekben nagyon nehezen azonosítjuk saját érzéseinket, állapotunkat, ebből adódóan a kívánt állapot meghatározása is nehézkessé válik, így már ekkor könnyen előfordulhat, hogy

¹⁷ Szekeres György: Katonai vezetői döntések sajátosságai az interkulturális katonai műveleti területen. *Társadalom és Honvédelem*, 16. (2012), 1–2. 466–476. 476.

a fokozott feszültség nem a „kívánt” cselekvést facilitálja, hanem úgynevezett pótcselekvést vagy egyenesen tehetetlenséget kelt, vagyis „debilizál”.

- Abban az esetben, amikor ugyan képesek vagyunk beazonosítani a kívánt célállapotot, a hatékony reagáláshoz szükséges kevesebb feszültséget jelentő állapotot, a következő probléma, hogy nem tudjuk, miként jussunk el oda. Ez a helyzet is az előzőekhez hasonlóan tévcselekvéshez vagy tehetetlenség érzéséhez vezethet. A debilizáló szorongás, vagyis a célravezető viselkedést gátló feszültség csökkentése harci körülmények között a túlélés záloga, ezért rendkívül fontos ennek a képességnek kialakítása.

Az előzőkből kiindulva mind a végrehajtó, mind a parancsnoki állomány körében fontos tudatosítani, hogy a váratlan, kihívást jelentő ismeretlen helyzetek mindig fokozott stresszt okoznak. A stressznek azonban mindig vannak jelei már a kialakulásának kezdeti szakaszában is. Ha ezeket az egyéni sajátosságokat mutató jeleket ismerik a katonák, akkor annak csökkentése nagyobb valószínűséggel történhet meg.

A váratlan helyzetből adódó stressz kezelését befolyásoló tényezők

Szervezetünk stresszhelyzetben szinte mindig az információgyűjtésre és az alternatív lehetőségek értékelésére fókuszál, hogy megértse, mi történik körülötte és hogyan tud a leghatékonyabban reagálni. A probléma alapvetően az információ elérhetőségéből és feldolgozásának hiányosságából adódik, mivel:

- a stressz nagymértékben befolyásolja az érzékszerveinket, extrém stresszhelyzetben nem teljesen azt a külvilágot érzékeljük, amely reálisan körülvesz bennünket;
- agyunk kapacitása nem elég arra, hogy az összes információt befogadjon és feldolgozza;
- nagyon kevés az idő arra, hogy minden részletet alaposan átgondoljunk;
- az információk nem számszerű adatok, amelyek összehasonlíthatósága egyszerű feladat lenne.

A stressz csökkentése az adott helyzetben belső erőforrások használatával történhet. Belsőerőforrás-mozgósításnak nevezzük azokat az egyéni feszültségcsökkentő technikákat, amelyek természetesen adott körülmények között használhatók. A belső erőforrásokon alapuló stresszcsökkentés alapvető eleme a bizalom, amelynek a következő összetevői vannak: önbizalom (önbecsülés, önismeret), bizalom a társakban, bizalom a parancsnokokban és bizalom a felszerelésben.

Önbizalom

Az önbizalom egyik alapköve a reális önismeret, vagyis az erősségek és a fejlesztendő területek tudatosítása. Az önbizalom növelése elérhető a képességekre vonatkozó

gondolkodás átstrukturálásával. Szemléletmódváltásra van szükség e tekintetben, ami abból áll, hogy mindenkinek vannak pozitív tulajdonságai, erősségei, amelyek megfelelő gyakorlással helyettesíthetők azokat a tulajdonságokat, amelyek az optimális működést hátráltatják vagy akadályozzák. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nincs szükség fejlesztésre. Az erősségek mellett egy sor olyan tulajdonság alkotja személyiségünket, amelyek fejleszthetők, és ezek esetében igenis szükséges a gyakorlás, a tanulás. Vannak azonban olyan képességeink, amelyek fejlesztése valamilyen okból kifolyólag nem lehetséges, ezeket valamilyen „más” erősséggel kell helyettesíteni. (Nagyon egyszerű példa, hogy a felnőtt testmagasságának növelése nem lehetséges, azonban ez bizonyos mértékben helyettesíthető a ruganyossággal, ami viszont fejleszthető.)

Harci körülmények között rendkívül fontos tudatosítani az állományban, hogy probléma esetén képes lesz a legjobb megküzdési módot választani és azt kivitelezni. Az említett szemléletmód kialakításához nélkülözhetetlen a tapasztalaton alapuló sikerélmény és a helyzeti tudatosság, ami a külső körülmények kontrollálásának képességén alapul.

Az önbizalom fejlesztéséhez két módszer szükséges. Egyrészt rögzíteni kell azokat az eljárasmódokat, amelyek a váratlan helyzetekben megoldást jelenthetnek. Olyan eljárásokról beszélünk, amelyek felhasználása a legtöbb rendkívüli esemény során hatékony lehet. Ez azt eredményezi, hogy a katona nem veszíti el a kontroll érzését az adott szituációban. Az előzőekben ismertetettek miatt ez a modern hadviselésben egyre nehezebben megvalósítható.

Másrészt egyéni vagy csoportos stresszfelismerést és -csökkentést lehetővé tevő módszereket kell kidolgozni, amelyek a stressz kialakulásának kezdeti állapotában működésbe lépnek, ezáltal csökkentik a súlyosabb tünetek, esetleges betegség kialakulásának esélyét. Ehhez önismeretre, önbizalomra van szükség.

A parancsnoki állománynak rendkívül fontos feladata van az önbecsülés és az önbizalom növelésében. A modern vezetési eszközök katonai környezetre szabása és az így megszerzett ismeretek alkalmazása nagymértékben elősegíti a harcéri működésmódot. Fontos a határozottság és a követelménytámasztás a parancsnoki munkában, hiszen népszerűtlen döntéseket is kell hozni és azokat végre is kell hajtatni. Ezenkívül a szocioökonomiai változások, a munkaerőpiaci átrendeződés és a generációs különbségekből adódó pszichés tényezők is korszerűbb vezetésmódszertani ismereteket tesznek szükségessé. A parancsnoki munka során a fizikai és mentális állóképesség megőrzésének kulcsa a hatékony kommunikáción alapuló kritika, dicséret és feladatszabás-ellenőrzés módszere. Ez azt jelenti, hogy a véleményalkotás és annak fejlesztő szándékú átadása mindenképpen történjen meg. Az nem kérdés, hogy a problémákat azonosítani, feltárni és kommunikálni egyaránt szükséges, a sarkalatos kérdés a mód, ahogy ez történik. Rendkívül fontos a személyeskedés kizárása, a gúny, az ironia és a megalázás elkerülése, valamint nem a személy, hanem a konkrét cselekedet, adott helyzetben mutatott viselkedés értékelése.

A megfelelő önbizalommal, önbecsüléssel rendelkező emberek döntéseikben is hatékonyabbak. Ez természetesen nem abból adódik, hogy megnő az agykapacitásuk, vagy több információt képesek befogadni, esetleg megfelelő algoritmusokat használnak az információk értékelésénél. Arra vezethető vissza, hogy a döntések során, mivel

ügynevezett heurisztikákat alkalmazunk (ezek az addigi tapasztalatból eredő sémák, amelyek leegyszerűsítik az észlelés-érzékelés folyamatát, olyan megszokások, amelyek kevesebb értékelést tesznek szükségessé egy-egy döntés alkalmával), a reális önbecsüléssel és önbizalommal rendelkező személyek mernek alapozni ezekre a folyamatokra. Hisznek benne, hogy az adott pillanatban, az adott helyzetben, amikor gyors döntések szükségesek, akkor a rendelkezésre álló információk alapján a legmegfelelőbb alternatívát választják és ez a tudat egész viselkedésüket képes meghatározni. Fontos cél, hogy a katonák higgyenek benne: a tapasztalatok, a személyiség és a tudás alapján a legjobban fognak reagálni adott körülmények között.

Bizalom a társakban

A katonai feladat-végrehajtás során a modern hadviselésben nagyon nagy mértékű az egymásrautaltság a speciális helyzetek és a hibrid hadviselés miatt. A mai háborúk során egy-egy feladat kapcsán a végrehajtás helyszínén is folyamatos döntéseket kell hozni, amelyek nemcsak a saját, hanem az alegységben szolgáló társak viselkedését, működését, adott esetben a túlélését is befolyásolják. A csapattagok minden esetben kiegészítik egymást, és ezzel tisztában vannak. Rendkívül fontos ezért a csapattagok közötti bizalom kialakítása és fenntartása. A bizalom ebben a kontextusban nem az egyén jellemzője, hanem két személy közötti viszony. Ebből adódóan a két vagy több személy közötti viselkedés minősége eredményezheti a harctéren kívánatos, társak közötti bizalom megteremtését. Elaine Biech szerint a következő feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy az említett bizalom kialakulhasson:

- őszinteség: a bizalmi viszonyban a kapcsolatban állók őszintén elmondják véleményüket és elvárják a másiktól ugyanezt;
- nyitottság: megfogalmazzák az érdekeiket, elvárásaikat;
- elfogadás: előítélet és bírálat nélkül alkotnak véleményt, gondolkodnak a másikról, valamint képesek a megbocsátásra;
- megbízhatóság: megtartja az ígéretét és lehet rá számítani.¹⁸

Bizalom a parancsnokban

„A bizalom a vezetői képesség egy jellemzője, mely a vezetők és kollégák közötti kapcsolatot is minősíti. Azok az alkalmazottak, akik bíznak a vezetőikben és szervezetükben, kreatívak, kockázatvállalók és együttműködők (Dittmaretalii, 2007). Ezt a kultúrát kialakítani, ápolni és megtartani sok odafigyelést és energiát igényel.”¹⁹

¹⁸ Elaine Biech: A Model for Team Building. In: Elaine Biech: *The Pfeiffer Book of Successful Team-Building Tools*. Jossey-Bass, New York, 2008. 22–23.

¹⁹ Bencsik Andrea – Juhász Tímea: Tudásorientált szervezetek értékítélete a bizalom gazdasági hatásairól. *Vezetéstudomány-Budapest Management Review*, 49. (2018), 1. 32.

Veszélyes helyzetekben felértékelődik a képesség (döntés, utasítás és a személyes példamutatás, valamint a szakmai tudás, céltudatosság), a nem veszélyes helyzetekben pedig a gondoskodás és a kapcsolatalapú megközelítés.

A 2011-ben megalkotott, Patrick Sweeney és munkatársai nevéhez kötődő személyiség–kapcsolat–szervezet–kontextus- (Individual–Relationships–Organization–Context-) modell bizalomfejlesztési elmélete szerint a veszélyes helyzetekben az alábbi tényezők fokozzák a vezető felé irányuló bizalom kialakulását:

- a személyiségfaktor összetevői: kompetencia (döntésképeség, szervezeti ismeretek, stresszmenedzsment); jellem (integritásfeddhetetlenség, bátorság, kötelességtudat, hűség); gondoskodás (kiáll a beosztottjaiért, harcol az érkeikért és a feladatvégrehajtáshoz szükséges eszközökért akkor is, ha számára ez kellemetlenséget okozhat);
- a kapcsolati faktor (alapvetően a bizalom kialakítását és fenntartását a személyiség határozza meg, azonban ez nagymértékben fejleszthető a kapcsolati faktoron keresztül), amelynek összetevői: a kölcsönös törődés és tisztelet, a nyílt kommunikáció, a közös cél, felhatalmazás és delegálás;
- a szervezeti faktor (kereteket ad, amelyek feltöltése sok esetben a vezető feladata, aki ezzel nagymértékben hozzájárul a bizalom kialakulásához), amelynek összetevői: a szervezeti kultúra (közös értékek, hiedelmek, normák), az eljárásmódok és a szabályozók;
- a kontextus (a környezet, amelyben és ahogyan egy csapat működik) összetevői: a függés változása (veszélyhelyzetben a függőség növekedése, ami vezetői oldalról felelősséggel jár, normál helyzetben a függőség csökkenése bizalomerosztó); elvárás változása (veszélyhelyzetekben a beosztottak fokozottabban várják az odaillő megnyilvánulásokat); ideiglenes csapatok (veszélyhelyzetben ideiglenes csapatok alakulhatnak ki, ekkor a bizalom kialakításában a vezető felelőssége sokkal nagyobb).²⁰

Bizalom a felszerelésben

A posztmodern hadviselés korszakában a technikai fejlődéssel a katonai eszközök, felszerelések is jelentősen fejlődtek. A technika működőképessége minden korban jelentős szorongást okozott, azonban az idő előrehaladtával nagymértékben csökkent az élőerő, az emberi gyorsaság, az észlelés-értékelés folyamatának értéke a túlélés szempontjából a fegyverek, fegyverrendszerek működőképességéhez képest. Az ejtőernyő kinyílása, a lőfegyver működése, a sorfalban a protector védelme a személyes bizalom megtestesülése. Az ipari forradalom betörésével a harcjárművek, fegyverrendszerek bonyolult szerkezete nem egyszemélyes bizalomra épül. Ebben az esetben a kiszolgáló személyzetre és a saját csapatokra egyaránt vonatkoztatva egyfajta „kiterjesztett” bizalomként jelenik meg.

²⁰ Maria Fors Brandebo: *Military leaders and trust*. PhD Thesis. Karlstad University Press, 2015. 36–38.

A mai műveletekben a precíziós fegyverek esetében az információ nem közvetlenül a kezelőszemélyzet érzékszerveihez érkezik, hanem digitális eszközök közbeiktatásával, több esetben csak monitorokon keresztül találkoznak a valósággal.

A felszerelésben való bizalom megjelenésének két formája van:

- a védelemaalapú bizalom: az állomány tagjai bíznak abban, hogy a felszerelés működésének hiánytalansága a védelmüket megsokszorozza. Ebben az esetben a bizalmatlanság nagymértékű félelmet válthat ki;
- a támadásalapú bizalom: a katonák bíznak benne, hogy a fegyverek, fegyverrendszerek működtetése a meghatározott célt hatékonyan szolgálja. A megfelelő működéssel kapcsolatos bizalmatlanság bizonytalanságot, esetenként lelkiismeret-furdalást okozhat.

Speciális stresszkezelő eljárás: a debriefing

Az eljárás ugyan megosztó hatású a pszichológusok, pszichiáterek körében, de sok pozitív tapasztalat igazolja bizonyos helyzetekben történő hatékony alkalmazását. Meg kell állapítani, hogy az eljárás nem „csodaszer”, vannak hiányosságai, de éppen a hazai katonapszichológiai tapasztalatok indokolják, hogy a műveleti területen szolgálatot ellátó parancsnoki és végrehajtó állomány számára hasznos eljárás lehet. A továbbiakban bemutatjuk, hogy véleményünk és katonapszichológiai tapasztalataink²¹ szerint mikor, illetve miben segíthet az eljárás ismerete.

Pszichológiai debriefing

Először 1983-ban, Jeffrey Mitchell amerikai pszichológus nevezte ezt az intervenciók eljárást „Critical Incident Stress Debriefing”-nek.²² Ezt Beverley Raphael (1986), Atle Dyregrov (1989) és Keith R. Armstrong (1991) fejlesztette tovább. Alapjait már az első világháborúban használták, amit 1947-ben Abram Kardiner és Herbert Spiegel írt le. Ez azért jelentős, mivel a pszichés jellegű sérüléseket is ebben az időszakban mutatták be először pontos diagnózissal (Charles Samuel Myers 1915-ben „Shell shock”, azaz gránátsokk néven illette). Elterjedése a második világháború idejére tehető, amit Samuel Marshall tábornok *Island Victory* című, 1944-ben megjelent könyvéből ismerhetünk.

A debriefingmodellek egymást követő lépéseikben kicsit különböznek, azonban abban megegyeznek, hogy röviddel a traumatikus esemény megtörténte után csoportos formában valósulnak meg.²³ Ezenkívül dinamikájukban is megegyeznek, ami az élményfeltárással

²¹ A Magyar Honvédség keretében a szerzők tapasztalata a PRT6, PRT8, KFOR5 állományával végzett pszichológiai debriefingre (CISD) alapul, amely a komplex pszichológiai biztosítás egyik fontos eleme volt.

²² David Richards: A fieldstudy of critical incident stressdebriefing versus critical incidentstress management. *Journal of Mental Health*, 10. (2001), 3. 351–362.

²³ Susanna Rose – Noreen Tehrani: History, methods and development of psychological debriefing. In British Psychological Society: *Psychological debriefing*. Leicester, UK. 2002. 2–8.

kezdődik, a gondolatok, érzések közössé tételével folytatódik, amit egy pszichoedukációs lépés és a lezárás követ. Az élményfeldolgozás fontos eleme „az érzések és érzelmek leválasztása a történeésekről és a szakadozott élményfolyam strukturálása, koherenssé tétele”.²⁴

Ezenkívül Raphael modellje kiemeli a negatív és pozitív érzések kifejezését, ami a stresszkezelés egyik formájára, a gondolatátstrukturálás folyamatára épül. Ennek során a résztvevőkben rögzíti, hogy milyen növekedést ért el az egyén vagy a csoport az incidens megélése közben. A leggyakoribb növekedésérzés az egyén és a csapat közös hatékony együttműködésével van összefüggésben, ami a feladattal való megküzdés megtapasztalásából ered. De fontosnak tartja azt is, hogy az érintettséget, veszélyeztetettséget nyíltan kimondják.

Dyregrov modellje a szenzoros élményekre összpontosít. Ennek oka, hogy stresszhelyzetben a fokozott hormonális-biológiai hatások miatt az észlelés folyamata nem teljes. A későbbiekben ebből adódóan az események felidézése foszlányokban történik. A szenzoros érzékelés erősítése: mit hallott, érzett, látott kérdésekkel előhívja a kritikus helyzetben történt eseményeket.

Keith Armstrong, William O’Callahan és Charles R. Marmar „Multiple Stressor Debriefing Model”-je a meglévő, alkalmazott megküzdési módokra és a hatékony, nem hatékony stresszválaszok ismertetésére helyezi a hangsúlyt.²⁵

Noreen Tehrani és Robert Westlake 1994-ben egyéni debriefingmodell használatát vezette be, amelynek lépései a bevezetés, történesek feltárása, hozzá kapcsolódó gondolatok, kiváltott érzések, zárás-ismeretátadás lépésekre bontható.²⁶

1997-ben Frank Parkinson háromlépéses modellje az események felidézését, az érzések azonosítását és a jövő előrevetítését tartalmazta.²⁷

Kritika a módszerhasználatot illetően

A pszichológiai debriefinggel kapcsolatos vélemények nagyon különbözők, a módszert támogató írások mellett egyes cikkek a hatékonyságát támadják, mások egyenesen károsnak tartják a Post Traumatic Stress Disorder (PTSD) kialakulásának tekintetében.²⁸

A tudományos eredmények korrekt bemutatásán kívül a kritikusok leginkább a következő kifogásokkal élnek:

- Kötelező: a kritikusok szerint pszichológiai ellátást nem lehet kötelezővé tenni.
- Időbeli meghatározottság: Mitchell 48–72 órával a trauma után ajánlotta a pszichológiai debriefing végrehajtását. A kritikusok szerint ez az időintervallum

²⁴ Markolt Norbert: A debriefing: Egy krízisintervenciós módszer bemutatása és alkalmazásának lehetőségei a Magyar Honvédségben. *Honvédtörvos*, 62. (2010), 1–2. 85–95.

²⁵ Rose–Tehrani (2002) i. m. 2–8.

²⁶ Rose–Tehrani (2002) i. m. 5.

²⁷ Rose–Tehrani (2002) i. m. 5.

²⁸ Francesco Pia – Frederick M. Burkle – Sharon A. R. Stanley – David Markenson: ACFASP review: Critical incident stress debriefing (CISD). *International Journal of Aquatic Research and Education*, 5. (2011), 1. 130–137.

egyeseeknek megfelelő, azonban a stressz hatásmechanizmusát tekintve bizonyos személyeknél később alakulnak ki a stresszel összefüggő problémák (például poszt-traumás stressz formájában).

- Újraélés okozta trauma: az események újraélése okozhat újabb traumatikus állapotot, amelynek nem megfelelő kezelése a stresszbetegség súlyosbodását idézheti elő.
- Helyettes traumatizáció: az egyes résztvevők számára addig nem ismert traumatikus részletek feltárása fokozhatja a trauma hatásait.
- Felületesség: súlyos problémák adódhatnak abból, ha a debriefinget alkalmazó szerint az egyszeri debriefing elégséges a trauma feloldására.²⁹

Érvek a módszer alkalmazása mellett

A módszer kritikusai leggyakrabban a tudományos eredmények hiányát kifogásolják. Tudományos eredmények alatt módszertani hiányosságokat értenek, azonban a valós traumatikus események kialakulásakor rendkívül nehéz kontrollcsoportot kialakítani és a beavatkozások hosszú távú hatását ily módon tudományosan elemezni. Ezenkívül félreértés, hogy a pszichológiai debriefinget önállóan kell alkalmazni. A kritikus események pszichológiai támogatása ennél sokkal komplexebb folyamat, amelynek egy lépése a debriefing folyamata. A komplex modellt „Critical Incident Stress Management (CISM)” néven illetik. Az eljárás magában foglalja a felkészítés időszakát, ami a stresszhelyzetek esetében pszichológiai felkészítő tréning, valamint egyéb (katonaszakmai) kiképzés formájában valósulhat meg. A krízisesemény bekövetkezésekor intervenciós módszereket, többek között pszichológiai debriefinget, valamint egyéb szociális gondoskodást és pszichológiai támogatást nyújtó technikákat, segítő eljárásokat alkalmaznak. A harmadik fázis az utánkövetés-utógondozás, amely egyértelműen csak a megfelelő szaktudással rendelkező egészségügyi szakember tevékenységi körébe tartozhat. Elemzések alapján a hatékonyság nagymértékben növekszik a komplex modell használatával.³⁰ Az említetteket nagymértékben befolyásolja a végrehajtás ideje. Figyelemmel kell lenni az úgynevezett traumaburok eredményességet csökkentő hatására, ami azt jelenti, hogy a felfokozott érzelmi állapot nem megfelelő a módszer végrehajtásához, várni kell az arousalszint csökkenésére.³¹ Egyébként a későbbi tünetek megjelenése kontrollálható az utánkövetés alkalmával és az egyéni – akár pszichoterápiás – módszerek alkalmazásával.

A módszer mellett állást foglaló szakemberek kifogásolják, hogy a kritikusok a debriefing hatékonyságát egyetlen hosszú távú tényezőhöz, a PTSD megjelenési valószínűségéhez kötik. A támogatók szerint rendszerszemléletben gondolkodva a debriefing elsődleges szerepe a következő támogató lépések megtervezésében és az állomány pszichés állapotának felmérésében van. Ezenkívül rövid távon célja a traumatikus helyzet

²⁹ Karen F. Carr: [Critical incident stress debriefings for cross-cultural workers: harmful or helpful? mmct.org](#), 2016. augusztus 7. 4–6.

³⁰ George S. Everly – Raymond B. Flannery – Victoria A. Eyster: Critical incident stress management (CISM): A statistical review of the literature. *Psychiatric Quarterly*, 73. (2002), 3. 179.

³¹ Markolt (2010) i. m. 89.

résztvevőiben a gondoskodás élményének erősítése, az események feldolgozásán túl a közösség formálása, valamint a közös élmények felidézése és a csoport tagjai által megélt érzelmek általánosságának megtapasztalása, ezen keresztül a lelkiismeret-furdalás és a saját működésmód elítélésének csökkentése. Ebből adódóan a feldolgozási folyamatokat segíti, amit nagyon gyakran a résztvevők visszajelzései is tükröznek.

Az újraélés, helyettes traumatizáció, felületesség vádakra a módszert használók válasza a következő: az eljárás használata során rendkívül fontos, hogy a modell egyes lépéseit megfelelően képzett szakemberek végezzék, akik tisztában vannak a módszer határaival és a további pszichológiai segítségnyújtás formáival, technikáival, valamint felismerik az újraélés, a helyettes traumatizáció megjelenését, azok romboló hatását. Brit tapasztalatok alapján a debriefing végrehajtásához nem szükséges pszichológusi diploma, azonban szerintük is beláthatatlan következménye lehet annak, ha nem megfelelően képzett személy vagy csoport végzi az eljárást ezen részét. Kiemelten fontosnak tartják, hogy az egyéni terápiás módszer alkalmazását kimondottan az erre megfelelő végzettséggel rendelkező szakemberek végezhetik.

A kritikus eseményekhez kapcsolódó pszichológiai ellátás katonai alkalmazása számos specifikummal rendelkezik. Az egyik legjelentősebb különbség, hogy magas követelmények szerint válogatott (katona-) populációról beszélünk, ami a rendkívüli helyzetekben megnyilvánuló viselkedések kisebb mértékű szórását eredményezi. A kognitív, emocionális és viselkedési szinten megjelenő stresszreakciók is valószínűleg kevésbé térnek el egymástól, megküzdési módjaik viszont szélesebb palettát mutatnak. Ennek oka nemcsak a kiválasztási módszer, hanem ehhez nagymértékben hozzájárul a felkészítés, kiképzés és a megélt tapasztalatok sora. Véleményünk és tapasztalataink szerint a pszichológiai debriefing a komplex pszichológiai ellátás részeként katonai szervezetben jól használható a megfelelő szakmai ismeretekkel rendelkező személy vezetésével. Ez a módszer megfelelő információs és ventilációs felületet biztosít, ahol a résztvevők megtapasztalhatják a közösség támogató erejét, valamint az élményközösséget érzések szintjén, amit katonai csoportoknál kevésbé megszokott dolog kifejezni. Ezenkívül pozitívumként értékelik, hogy parancsnokaik foglalkoznak velük. Energiát és időt szánnak arra, hogy mentális állapotuk stabil, moráljuk megfelelő legyen.

Mit tehet a parancsnok?

A parancsnokokat az állomány nagy része referenciaszemélyként azonosítja, ennek következményeként az ő véleménye nagymértékben befolyásolja az állomány hozzáállását a pszichológiai biztosítás hatékonyságát illetően. Segíthet a pszichológiai segítségnyújtással kapcsolatos félelmek, bizalmatlanság csökkentésében, elosztatásában. Ebben az esetben a pszichológiai támogatást végző állomány számára nagy segítség a parancsnok tájékozottsága és pozitív attitűdje az eljárással kapcsolatban.

Rendkívüli események alkalmával a parancsnok, alegységparancsnok és a mentális gondozást végző szakember együttes munkájával érhető el a legnagyobb hatékonyság.

Mivel a parancsnoki állomány ismeri legjobban a traumában érintetteket, így fontos információkat adhat az érintettség szintjében és a személyiségjellemzők tekintetében.

Javaslat a pszichológiai debriefinget végrehajtó állomány számára

Az alegységparancsnoki állománnyal egyeztetve értékeljék az állomány fáradtsági szintjét, leterheltségét, a „traumaburok” jelenlétét és a szorongás szintjét annak érdekében, hogy a megfelelő időpontban történjen meg az ellátás. Szakirodalmi adatok szerint erre a legmegfelelőbb időszak 24–72 órával a trauma után. Tapasztalataink alapján ez valamivel kevesebb is lehet.

A debriefing folyamata során alapelvárás, hogy a módszert alkalmazó szakember kiemelten koncentráljon a biztonságos környezet megteremtésére. A természetesség és az empátia nagyon fontos nemcsak a foglalkozásvezető szakember, hanem a csoport részéről is. Nagyon intenzív érzelmek kifejeződésekor a nyugalom és a biztonságérzet hangsúlyozása, valamint megkövetelése nagy segítséget jelent. A felfokozott érzelmi állapotot kezelni kell, a ventiláció lehetőségét megadva az érzelmek lecsendesüléséig. Nem szabad a résztvevőket intenzív érzések kifejezésére kényszeríteni.

Érdemes átgondolni, hogy teljes csoporttal vagy a trauma nagyságától és a csoport létszámától függően több részre osztva történjen meg a pszichológiai debriefing.

Nem szabad külön kezelni a pszichológiai debriefinget a komplex ellátástól. Az eljárás alkalmat biztosít arra, hogy kapcsolatba kerüljön a traumát átélt szereplőkkel, az érintettségüket megállapítsa és az utánkövetést megtervezze. Ezenkívül hivatkozási lehetőséget biztosít a későbbiekben a monitorozásra az állomány állapotát illetően.

Összegzés helyett:

javaslat a vezetők, a felkészítők (kiképzők) és a feladat-végrehajtók számára

A bemutatottak alapján különösen fontosnak tartjuk, hogy a parancsnokok (vezetők) kiemelt figyelmet szenteljenek a stressz jeleként értelmezhető kognitív, emocionális, továbbá viselkedési jellemzők csoportos és/vagy egyéni felismerésére, esetleg kezelésére.

A felkészítők (kiképzők) közvetlenül megfigyelhetik az állomány nonverbális viselkedési reakcióit is, ezek általában fontos jelzések a későbbi feladat-végrehajtás eredményességét illetően. Ezért fontos információértékűek azok a viselkedési jellemzők, amelyek gyakoribb hibázást, lassulást, figyelmetlenséget vagy a megszokottól eltérő jeleket mutatnak. Ezek lehetnek az első jelző tünetei a pszichikai kifáradásnak.

A feladatot végrehajtó állomány felelőssége is vitathatatlan abban, hogy sem a tünetek elhallgatása, sem a szimuláció nem segíti az eredményes feladat-végrehajtást. Abban az esetben, ha az állomány egy tagja félelemből vagy büszkeségből eltagadja a stressz okozta, hatékonyságot rontó pszichés problémákat vagy a magán tapasztalt viselkedésváltozást, azzal nemcsak saját, hanem társai eredményességét, esetleg életét is veszélyeztetheti.

Felhasznált irodalom

- Bencsik Andrea – Juhász Tímea: Tudásorientált szervezetek értékítélete a bizalom gazdasági hatásairól. *Vezetéstudomány-Budapest Management Review*, 49. (2018), 1. 30–39.
- Biech, Elaine: A Model for Team Bulding. In: Elaine Biech: *The Pfeiffer Book of Successful Team-Building Tools*. Jossey-Bass, New York, 2008. 13–26.
- Bolgár Judit: Viselkedési kockázat veszélyhelyzetben. *Repüléstudományi Közlemények*, 25. (2013), 2. 32–38.
- Carr, Karen F.: Critical Incident Stress Debriefings for Cross-Cultural Workers: Harmful or Helpful? *mmct.org*, 2016. augusztus 7. 4–6. Online: <https://bit.ly/34hkP1k>
- Everly, George S. – Raymond B. Flannery – Victoria A. Eyler: Critical incidentstress management (CISM): A statistical review of the literature. *Psychiatric Quarterly*, 73. (2002), 3. 171–182.
- Fors Brandebo, Maria: *Military leaders and trust*. PhD Thesis. Karlstad University Press, 2015.
- Hammes, Thomas X.: Fourth generation warfare evolves, fifth emerges. *Military Review*, 87. (2007), 3. 14–23.
- Jórárt Krisztián: A háború orosz értelmezésének változása: A *The Russian Understanding of War* című könyv recenziója. *Nemzet és Biztonság*, 12. (2019), 3. 137–144.
- Kiss Álmos Péter: Generációk a hadviselésben – a negyedik generáció. *Hadtudományi Szemle*, 2. (2009), 2. 10–18.
- Markolt Norbert: A debriefing: Egy krízisintervenció módszer bemutatása és alkalmazásának lehetőségei a Magyar Honvédségben. *Honvéddorvos*, 62. (2010), 1–2. 85–95.
- Nagy Bianka: Az angolszász és az orosz hadviselési generációs elméletek elemzése és alkalmazhatósága a XXI. században. *Szakmai Szemle*, 16. (2018), 4. 118–132.
- Nagy Hámori Zsuzsanna: Vesztfália: emlékezés vagy feledés? *Világtörténet*, 34. (2012) 1–2. 1–14.
- Pia, Francesco – Frederick M. Burkle – Sharon A. R. Stanley – David Markenson: ACFASP review: Critical incident stress debriefing (CISD). *International Journal of Aquatic Research and Education*, 5. (2011), 1. 130–137.
- Richards, David: A fieldstudy of critical incident stressdebriefing versus critical incidentstress management. *Journal of Mental Health*, 10. (2001), 3. 351–362.
- Rose, Susanna – Noreen Tehrani: History, Methods and Development of Psychological Debriefing. In British Psychological Society: *Psychological Debriefing*. Leicester, UK. 2002. 2–8.
- Simicskó István: A hibrid hadviselés előzményei és aktualitásai. *Hadtudomány*, 27. (2017), 3–4. 3–16.
- Somkuti Bálint: A 4. generációs hadviselés. *Hadtudományi Szemle*, 2. (2009), 2. 42–51.
- Szekeres György: Katonai vezetői döntések sajátosságai az interkulturális katonai műveleti területen. *Társadalom és Honvédelem*, 16. (2012), 1–2. 466–476.
- Szendy István: A hadviselés, mint tudományelméleti és tudomány-rendszertani kategória. *Hadtudomány*, 27. (2017), 3–4. 106–129.
- Takács Attila Géza: A posztmodern háborúk jellemzői. *Honvédségi Szemle*, 144. (2016), 3. 20–36.
- Völgyi Zoltán: A különleges műveleti erők funkcionális elődei a magyar hadtörténelemben. *Hadtudomány*, 27. (2017), E-szám. 64–75.

A vallási szélsőségek és radikalizáció pszichológiai mechanizmusai

Bevezetés

Arena és Arrigo meghatározásában a szélsőségesesség számos esetben a terrorizmushoz kötődik, és annak csupán egyik motivációjaként határozható meg, amelynek során a vallási norma agresszív cselekvésen keresztül realizálódik¹ politikai berendezkedés ellen.² Azonban jelen tanulmányban nem térünk ki a terrorizmushoz kapcsolódó jelenségekre, hanem szűkebb értelemben koncentrálnunk a szélsőséges vallási megnyilvánulások pszichológiai mechanizmusaira.

Basedau és munkatársai az utóbbi években bekövetkezett társadalmi és politikai jelenségekkel magyarázzák az úgynevezett „rossz vallás” megjelenését.³ Széles körű adatbázist felhasználva az 1990 és 2010 közötti időszakra vonatkozóan 130 fejlődő ország adatait elemezték, majd ezek alapján megerősítették, hogy a vallási tényezők egyértelműen táplálják a fegyveres konfliktusokat. Azonban téves lenne azt állítanunk, hogy elegendő csupán a jó és a rossz tengelyén megítélnünk a „vallásosságot” és erre visszavezetni a szélsőséges erőszakos cselekedeteket. Ennél sokkal összetettebb folyamatok határozzák meg a vallásos indíttatású agresszív fellépéseket.

A vallási szélsőségesesség jelenleg is élesen vitatott téma, nincsen egységes álláspont a meghatározását illetően, és számos megközelítésben – helytelenül – a vallással összefüggő erőszak megjelenéséhez kapcsolódó egydimenziós konstrukcióvá redukálódik. Egyetértünk Wibisono és munkatársai megközelítésével, miszerint a kép sokkalta árnyaltabb, a „szélsőséges” kifejezés önmagában nem fejezi ki a szélsőséges vallási identitáshoz kapcsolódó hiedelmeket és attitűdöket, ezért tartjuk indokoltnak, hogy bemutassuk multidimenzionális modelljüket pszichológiai aspektusból.⁴ Úgy véljük, ezzel közelebb kerülünk a különféle megközelítések integratív szemléletben való feldolgozásához, és egyben releváns alternatívával szolgálhatunk. Mivel az említett munkájukban szélsőséges iszlamista nézeteket elemezték, ezért jelen tanulmány is erre az aspektusra koncentrálni, természetesen amellett, hogy elismerjük: nem csupán az iszlám valláshoz köthető szélsőséges cselekedet.

¹ Erre példa az Iszlám Állam, amely a szír kormány ellen harcolt, vagy a Moro Iszlám Felszabadítási Front, amely a Fülöp-szigetek kormánya ellen lépett fel.

² Michael P. Arena – Bruce Arrigo: Social psychology, terrorism, and identity: a preliminary re-examination of theory, culture, self and society. *Behavioral Sciences & the Law*, 23. (2005), 4. 485–506.

³ Matthias Basedau – Birte Pfeiffer – Johannes Vullers: Bad religion? Religion, collective action, and the onset of armed conflict in developing countries. *Journal of Conflict Resolution*, 60. (2016), 2. 226–255.

⁴ Susilo Wibisono – Winnifred Louis – Jolanda Jetten: A multidimensional analysis of religious extremism. *Frontiers in Psychology*, 10. (2019), 2560. 1–12.

Vallási szélsőségesesség és radikalizáció

A szélsőséges erőszak meghatározása

A vallási szélsőségességet számos szerző eltérő aspektusból közelíti meg, ezért különböző – sok esetben –, egymást kiegészítő magyarázatok születtek. A fogalom meghatározásához azonban először a szélsőséges erőszak (violent extremism) fogalmát szükséges körvonaloznunk, amelyet jelentős szerepvállalással rendelkező szervezetek és államok a következőképp definiálnak:

- A United States Agency for International Development (USAID) felhasználja a Federal Bureau of Investigation (FBI) definícióját, amely szerint szélsőséges erőszaknak tekinthető az „erőszakos cselekedetek ösztönzése, helyeslése, igazolása vagy támogatása politikai, ideológiai, vallási, társadalmi vagy gazdasági célok elérése érdekében”.⁵
- Az Egyesült Királyság Belügyminisztériuma úgy határozza meg, mint „az alapvető értékek, köztük a demokrácia, a jogállamiság, az egyéni szabadság, valamint a különböző hitek és meggyőzések kölcsönös tiszteletben tartása elleni cselekmény”.⁶
- Az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO) pedig elismeri, hogy nincs egységes álláspont a meghatározást illetően, ezért saját definíciója alapján kimondja, hogy szélsőséges erőszakot olyan emberek valósítanak meg, akik „meggyőződéseik és cselekvéseik révén támogatják vagy megvalósítják az erőszakot ideológiai, vallási vagy politikai célok elérése érdekében [...] és magában foglalhatja a terrorizmust és az erőszak egyéb (politikai, vallási, gazdasági) formáit is”.⁷

A vallási szélsőségesesség meghatározása

A fogalmi diverzitás hátterében véleményünk szerint többek között a terrorista csoportok sokszínűsége áll. Az erőszakos cselekményeket megvalósító csoportok (például Boko Haram, al-Káida, Iszlám Állam) a vallási meggyőzéseket céljaik érdekében torzítják, tőlük etnikai szempontból különböző csoportok attitűdjeit felhasználva, tevékenységük legitimizálásaként politikai ideológiákat is alkalmaznak.⁸ A torzítás, a vallási tanok szélsőséges magyarázata alapvető motivációja lehet egyének szélsőséges csoportokhoz való csatlakozásának. Ezt példázza az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) fejlesztési programjának egyik jelentése (UNDP 2017) is, amelynek legfontosabb megállapítása

⁵ USAID: *The development response to violent extremism and insurgency: putting principles into practice* (2011. szeptember). 2.

⁶ HM Government: *Counter-extremism strategy* (2015. október).

⁷ United Nations, UNESCO: *Preventing violent extremism through education: A guide for policy-makers* (2017).

⁸ UNODC (2018): „Radicalization” and „Violent extremism”.

az volt, hogy míg a megkérdezettek 51%-a vallási okokat nevezett meg szélsőséges csoporthoz kapcsolódás okaként, addig 57% arról számolt be, hogy a vallási szövegeket korlátozottan vagy egyáltalán nem érti. Tehát az esetek jelentős hányadában jogos az a feltételezés, miszerint a vallási közvetítők szerepe kiemelt fontosságú, és a toborzás során egyik kardinális szegmens lehet a vallási meggyőződéssel rendelkező, de a vallási tanokat értelmezni nem vagy csekély mértékben tudó populáció.⁹

A kutatások tanulmányozása során azzal szembesülünk, hogy különféle kifejezéseket alkalmaznak a kutatók a vallással való elkötelezettséggel kapcsolatban, amelyek sok esetben keverednek, kiegészítik egymást, adott esetben más területeket fednek le. Olyan fogalmakat alkalmaznak többnyire, mint:

- vallásosság;¹⁰
- vallási fundamentalizmus;¹¹
- vallási szélsőségesesség;¹²
- radikalizmus.¹³

Carlucci és munkatársai szerint a vallásosság fogalmához alapvetően pozitív pszichológiai élményeket kapcsolnak a kutatók, amelyek az egyén jóllétét (well-being) és az étellel való elégedettségét erősítik.¹⁴ A vallási fundamentalizmus fogalmát az egyes kutatók a szentírások merev értelmezésével kapcsolatban alkalmazzák, de negatív konnotációban (előítéletek, hosztilitás, fegyveres konfliktusok) is megjelenik, úgy, ahogy a radikalizmus és a vallási szélsőségesesség kifejezések is, amelyeket sok esetben politikai kontextusban mutatnak be.

Rixer államközpontú megközelítéséből kiindulva, a többség számára elfogadott álláspontot tekintjük meghatározónak, azaz többségnek tekintjük a demokratikus társadalmak viszonyulását a szélsőséges erőszakos cselekedetekhez.¹⁵

A fentiek alapján vallási szélsőségesességnek tekintjük a demokratikus alapértékek inadekvát vallási célok érdekében megvalósuló erőszakos cselekményeit, amelyek a motiválást, a támogatást (például szellemi és gazdasági), valamint a megvalósítást is magukban foglalják.

⁹ UNDP (2017): *Journey to Extremism in Africa*. New York, UN Plaza

¹⁰ Raymond F. Paloutzian: Psychological perspectives on religion and religiosity. *The International Journal of the Psychology of Religion*, 27. (2017), 127–128.

¹¹ Małgorzata Kosowska – Paulina Szwed – Mirosław Wyczesany – Gabriela Czarnek – Eligiusz Wronka: Religious Fundamentalism Modulates Neural Responses to Error-Related Words: The Role of Motivation Toward Closure. *Frontiers in Psychology*, 9. (2018), Article 285.; Kis-Benedek József: Vallási szélsőségek a MENA-országokban. *Hadtudomány*, 29. (2019), 1–2. 61–73.

¹² Arie Kruglanski – Katarzyna Jasko – David Webber – Marina Chernikova: The making of violent extremists. *Review of General Psychology*, 22. (2018), 22. 107–120.

¹³ Anselm Rink – Kunaal Sharma: The Determinants of Religious Radicalization: Evidence from Kenya. *Journal of Conflict Resolution*, 62. (2018), 6. 1229–1261.

¹⁴ Leonardo Carlucci – Marco Tommasi – Michela Balsamo – Adrian Furnham: Religious fundamentalism and psychological well-being: an Italian study. *Journal of Psychology and Theology*, 43. (2015), 1. 23–33.

¹⁵ Rixer Ádám: Vallási szélsőségek tipológiája Magyarországon. *Vallástudományi Szemle*, 14. (2018), 4. 15–31.

A radikalizmus meghatározása

Ahogy a vallási szélsőség meghatározásának esetében, úgy a radikalizálódás tekintetében sincs egységes álláspont. McCauley és Moskalkenko két fontos szempont alapján, a funkcionális (működési) és a deskriptív (leíró) megközelítésben különíti el a radikalizálódás fogalmát:¹⁶

- Funkcionális aspektusból a radikalizálódás a saját csoporttal való egyértelmű és határozott elkötelezettséget jelenti, valamint a csoportok közötti konfliktusokra való fokozott felkészülést.
- Deskriptív aspektusból pedig a radikalizálódás a hiedelmek (gondolatok), az érzések és a magatartás megjelenése, amely a csoportok közötti erőszak formájában és a saját csoport védelmében fejeződik ki, akár áldozatvállalás révén is.

A „radikalizálódás” fogalmát főként olyan folyamat leírására használják, amely során az egyén fokozatosan szélsőséges hiedelmekkel és törekvésekkel verte fel magát, illetve – nem determináltan, de – magában foglalja az erőszakos cselekmények megbocsátását, támogatását és megvalósítását politikai, ideológiai, vallási vagy egyéb célok elérésére érdekében.¹⁷

A radikalizálódás folyamatán ment végig az a 17 éves, West Yorkshire-ből származó Talha Asmal is, aki Irak északi részén robbanószerkezettel felszerelt járművel együtt robbantotta fel magát, így válva az Egyesült Királyság legfiatalabb öngyilkos merénylezőjévé. A radikalizálódása előtt hétköznapi életet élő fiú kiváló tanuló volt, aki az interneten keresztül került kapcsolatba a szélsőséges vallási tanokkal. Először Szíriába, majd Irakba utazott, ezt követően az egyik nyári szünet ideje alatt egy olajmezőn felrobbantotta magát. A családja az eseményt követően úgy nyilatkozott, hogy Talha „szerető, kedves, gondoskodó és barátságos tinédzser volt [...] soha nem volt rosszindulatú senkivel szemben, és soha semmiféle erőszakos, szélsőséges vagy radikális nézetet nem mutatott.”¹⁸ A család feltételezése szerint Talha érzékeny korát és naivitását kihasználva az interneten keresztül befolyásolták. Az eset nem egyedi, csupán az Egyesült Királyságból közel 700 főre becsülik azon személyek számát, akik az Iszlám Államhoz csatlakoztak.

A radikalizáció tehát egy folyamat, amelynek során az érintett személy szélsőséges ideológiákhoz kapcsolódik, és szélsőséges hiedelemrendszere alakul ki.¹⁹ A szélsőséges hiedelmek végül mély meggyőződéssé válnak, stabilizálódnak, legtöbbször a társadalom, a demokrácia és az egyetemes emberi jogok alapvető értékeivel ellentétesek, és egy adott csoport (faji, vallási, politikai, gazdasági, társadalmi stb.) ellen irányulnak.

¹⁶ Clark McCauley – Sophia Moskalkenko: Mechanisms of political radicalization: pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20. (2008), 3. 415–433.

¹⁷ United Nations: *Report on best practices and lessons learned on how protecting and promoting human rights contribute to preventing and countering violent extremism* (2016. július).

¹⁸ Shiv Malik – Haroon Siddique: *Britain's youngest suicide bomber*. *theguardian.com*, 2015. június 15.

¹⁹ Randy Borum: Radicalization into violent extremism I: a review of social science theories. *Journal of Strategic Studies*, 4. (2011), 4. 7–36.

Bizonyos esetekben a folyamat reverzibilis, amelynek megnyilvánulásai között Trip és munkatársai egyértelmű különbséget tesznek. Ezek alapján beszélnek radikalizálódás elleni, deradikalizálódási és elszakadási folyamatokról, amelyekhez kapcsolódóan számos pszichológiai programot dolgoztak ki. A radikalizálódás ellen társadalmi, politikai, jogi és oktatási prevenciós programokkal lépnek fel, amelyek a már radikalizálódott személyek visszatartására fókuszálnak. A radikalizált egyének társadalomba való beilleszkedését célozzák meg az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) által vezetett programok is, valamint a szélsőséges vallási csoportból kilépők kezelése egyfajta reintegrációt megvalósítva (például az Egyesült Nemzetek Szervezete „Journey to Extremism in Africa” programja Afrikában). A The European Union Agency for Law Enforcement Training (CEPOL) keretein belül vettem részt egy radikalizálódást és a deradikalizálódás folyamatát elemző kurzuson, ahol a tagállamok képviselői a jó gyakorlataikat cserélték ki. Ez is mutatja, hogy az Európai Unió tagállamai között nemcsak a felderítés terén, de a kezelések vonatkozásában is szoros együttműködési és tapasztalatcsere valósul meg.²⁰

A csoport mint vonatkoztatási keret

A szociálpszichológia alapkérdései közé tartozik, hogy mások miként képesek az egyént befolyásolni, miként hatnak attitűdjeire, ami kognitív disszonanciával, valójában magatartásváltozással jár. Egyértelmű, hogy a személyiségfejlődés szempontjából nagy jelentősége van mind az elsődleges, mind pedig a másodlagos csoportoknak. Az egyén azon csoport normáival azonosul, amelyhez tartozónak véli magát, és amely a szociális interakciók révén hatást gyakorol gondolkodására, érzéseire és magatartására. Az egyén a csoport része, ezáltal hat a csoport dinamikájára, illetve a csoport az egyénre, így tágabb értelemben a társadalom bizonyos jelenségei is módosulnak.²¹ Gyakorlatilag egy konstans feedback folyamat hat az egyén, a saját csoport és más csoportok dimenziójában, ami könnyen belátható, rendkívül komplex folyamatokon keresztül érvényesül. A rendszer további komplexitását eredményezi, hogy az emberek többsége vallásos, ezért az egyén egy időben több különböző csoportnak, akár vallási csoportnak is szerves tagja, integrálva annak értékeit.

Ysseldyk és munkatársai a vallásnak a szociális identitás kialakulásában betöltött szerepét vizsgálták, amelyet alapvetően meghatároznak a pszichológiai és társadalmi folyamatok.²² Véleményük szerint a vallási identitás nemcsak világnézet formájában jelenik meg az egyén életében, hanem egyúttal markáns csoporttagságot is jelent, így egyben kognitív és érzelmi értékrendszert jelenít meg. Természetszerűleg hatása kétirányú:

²⁰ CEPOL: *CEPOL Course 2018/47 De-Radicalization of Foreign Fighters* (2018. június 26.).

²¹ Farkas Johanna: Csoport, csoportdinamika. In Csernyikné Póth Ágnes – Fogarasi Mihály (szerk.): *Emberi kapcsolatok pszichológiája*. Budapest, Rejtjel, 2006. 32–64.

²² Renate Ysseldyk – Kimberly Matheson – Hímie Anisman: Religiosity as identity: toward an understanding of religion from a social identity perspective. *Personality and Social Psychology Review*, 14. (2010), 1. 60–71.

pozitív hatású abban az értelemben, ha a személy jóllétéhez kapcsolódik, negatív hatású pedig, ha a vallási csoportok közötti konfliktusok jelennek meg.

Coyle és Lyons szociálpszichológiai szempontból közelíti meg a kérdéskört.²³ Az identitásra ható csoportfolyamatok jelenségeit elemezve a csoport-identitás-vallás kontextusban értelmezik a proszociális és antiszociális megnyilvánulásokat.

Ahogy az individuális különbségek rendkívüli módon széles spektrumot ölelnek fel, úgy ez az állítás az egyénekből álló közösségekre is igaz. Sokféle vallási közösség létezik, amelyek akár szélsőségesek is lehetnek, és maga a szélsőségeség is különböző formában és intenzitásban jelenhet meg. Nem szabad abba a hibába esnünk, hogy a karakterisztikájukban egyedi csoportokat szűk tipológiákba soroljuk, mert a leegyszerűsítés az értékelő-elemző tevékenység során prediktív szempontból fontos, azonban mélyebb egyedi pszichológiai jellegzetességek felfedésére már nem minden esetben alkalmas. Arról nem is beszélve, hogy a kategorizálás és leegyszerűsítés befolyásolja a csoportokról alkotott tudásunkat, ami téves következtetések levonásához vezethet. Erre példa az Amerikai Egyesült Államok 9/11 utáni biztonságpolitikája, amely stratégiájának köszönhetően 70%-ban arab és/vagy muzulmán egyéneket, közösségeket helyezett a fókuszba.²⁴ Ez a beállítódás pedig a közvéleményt alakította, ami során negatív sztereotípiák jelentek meg nem szélsőséges erőszakos attitűddel rendelkező vallásos emberek egy bizonyos csoportjaival szemben, beláthatatlan károkat okozva.

A csoportba tartozás motívumai

„Csoportnak tekinthető minden olyan társas együttes, amelynek legalább egy külső és egy belső határa van. A külső határ elválasztja a csoporttagokat a nem tagoktól, a belső határ elválasztja a csoporton, szervezeten belüli kisebb egységeket.”²⁵ Az egyén magatartására vonatkozó társadalmi elvárások közvetítő közegeken (például csoport) keresztül jelennek meg. Magatartás-irányító mechanizmusok révén valósul meg a csoport normaközvetítése,²⁶ melyet a csoporttagok tartós kapcsolatai jellemeznek. A tagok a csoport céljainak érdekében tevékenységeket végeznek, ezek lehetnek szokások, majd idővel kialakulhatnak hagyományok, amelyek pedig a csoporthoz való tartozást erősítik. Az egyik legalapvetőbb csoport, amelynek része az egyén, az maga a család. A család egy szocializációs közeg, amelyben megvalósul a személyiségfejlődés. Amennyiben a gyermek olyan impulzusokat kap, amelyek szélsőséges eszmék kialakulását eredményezik, az önmagában oka lehet szélsőséges gondolatoknak és cselekedeteknek.

²³ Adrian Coyle – Evanthia Lyons: The social psychology of religion: Current research themes. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 21. (2011), 6. 461–467.

²⁴ Louise A. Cainkar: *Homeland insecurity: How Arab American and Muslim American experience after 9/11*. New York, Russell SageFoundation, 2009.

²⁵ Váry Annamária: Érzékeny és okos szervezetek. In Járó Katalin (szerk.): *Játszmák nélkül*. Budapest, Helikon, 1999.

²⁶ Norma fogalma alatt a csoport által elfogadott szabályok összességét értjük.

A két végpontot két példával mutatjuk be. Nagy port kavart a 2018. május 13-án Surabayában (Indonézia) keresztény templomok ellen végrehajtott robbantássorozat.²⁷ Egy öttagú család öngyilkos merényletet hajtott végre, szinte egy időben öt bombával, három templomnál robbantottak 18 halálos áldozatot követelve. Másrészt pedig Zak Ebrahim példáján jól látható, hogy ugyan a szocializáció nagyon fontos, de a körülmények ismeretében törvényszerű végkifejleteket nem fogalmazhatunk meg.²⁸ Példája mutatja, hogy egy radikális gyermeke nem törvényszerűen válik fanatikussá és követ el terrorcselekményt.

A csoport tehát az egyén életében fontos vonatkoztatási keret, és az építőelemei szervesen egymáshoz kapcsolódva alakítják az egyén motívumait. Fiske (2018) úgy véli, hogy a társas kapcsolatokban (az egyén csoporthoz való tartozásának folyamatában) öt alapvető motiváló erő jelenik meg:²⁹

1. A valahova tartozás szükséglete (belonging): az ember legfontosabb szükséglete a „csoportban lenni” élménye. A csoport normáival és értékeivel való azonosulás az egyén identitásának a része, ezért tapasztalható az, ha a csoporttal szembeni bármilyen – főleg agresszív – fellépés következik be, úgy az egyén azt saját magára vonatkoztatja, és közvetlenül érintettnek tekinti magát. A valós vagy elképzelt „ellenség” a csoportkohéziót erősíti, ez valósult meg a 9/11 utáni időszakban, amikor az amerikaiak egy korábban nem látott nemzeti összefogást valósítottak meg. Az egyén valahová tartozás élménye pedig azért is alapvető fontosságú, mert a szociális kapcsolatok megléte közvetlenül kapcsolódik a szubjektív jólléthez és a mentális állapothoz.
2. Megértés (understanding): az embernek alapvető vágya, hogy megértse a környezetében zajló folyamatokat. Az egyén a hiedelemrendszere szerint értelmezi az eseményeket, és ad jelentést azoknak, beleértve mások magatartását a szociális kapcsolatok kontextusában. Moscovici (1976) szerint szociális reprezentációk segítik az egyént abban, hogy a mindennapi életben könnyebben átlássa a helyzetét és fel tudjon készülni váratlan, illetve várható eseményekre.³⁰
3. Kontroll (controlling): a kontroll ebben az esetben az emberekre és a környezetre is vonatkozik. Amikor az egyén kontrollt gyakorol, kompetensnek és szociálisan hatékonnak érzi magát, ezért a kontroll megélésének vágya végigkíséri az életünket. Ebben egyéni eltérések tapasztalhatók, hiszen mindenkinek különböző mértékben fontos a mások és a körülmények feletti irányítás érzete, valamint gyakorlása. Ahogy a valahová tartozás élménye, úgy a kontroll élménye is szervesen kapcsolódik a mentális egészséghez, de a társas viszonyokhoz is. Utóbbi esetében ez úgy valósul meg, hogy azon személyek, akik számára az egyéni kontroll megélése kevésbé fontos, a csoportra bízák annak gyakorlását, így ők inkább alkalmazkodók

²⁷ BBC: Surabaya attacks: Family of five bomb Indonesia police headquarters. *bbc.com*, 2018. május 14.

²⁸ Zak Ebrahim: Egy terrorista fia vagyok. Így választottam a békét. *ted.com*, 2014.

²⁹ Susan T. Fiske: *Social beings: core motives in social psychology*. Hoboken, New Jersey, Wiley, 2018. 12–21.

³⁰ László János: A szociális reprezentációról. In Béres István – Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris, 2001.

és könnyebben fogadják el a szabályokat. Amikor az egyén a csoportnak engedi át a kontrollt, abban az esetben a felelősséget is átruházza, így az már nem őt terheli, és ez nem befolyásolja szubjektív biztonságérzetét.

4. A szelf növelése (self-enhancing): az én-növelés szervesen kapcsolódik az önbecsüléshez, amelynek fenntartása és erősítése szintén alapvető motívumunk. Az egyén törekvése, hogy önmaga iránt pozitív attitűdöket tápláljon, így az emberek szeretnek olyan szerepekben tetszelegni, amelyek megerősítik őket, és szeretnek olyan helyzetekbe kerülni, amelyek a csoporton belüli státuszukat növelik. Ugyanis nemcsak az önfogadás, hanem mások megerősítései révén képes megvalósulni a pozitív énkép megélése. Mégis vannak olyan helyzetek, amikor torz visszacsatolások révén patológiás én-elnagyítás (megalománia) jön létre, ezekben az esetekben az egyén eltávolodik a realitástól és narcisztikussá válik.
5. Bizalom (trusting): a másokba és a világba vetett bizalom élménye azért fontos, mert a külvilág irányába egészséges bizalommal forduló a társas világot jóindulatúnak látják, és szociális kapcsolataikban sikeresek. A bizalom erősíti a csoportkohéziót, annak hatékonyságát növelve.

A fenti motívumok alapján belátható, hogy az átlagtól eltérő pszichés működésmódok előfordulásakor torz, adott esetben patológiás személyiségműködések jelenhetnek meg. Amennyiben az egyén patológiás tünetekkel rendelkezik, úgy az a csoportra is hat, amelynek adott esetben kulcsfontosságú tagja, akár vezetője.

A következőkben kifejtjük, hogy a motivációk torzulása miként befolyásolhatja az egyént.

- A valahova tartozás élménye szélsőséges esetekben gondolkodási torzításokat eredményezhet, ami a saját csoport túlértékelésében (pozitív értékítéletben) és más csoportok devalválásában (negatív értékítéletben) jelentkezhet. Az első európai női öngyilkos merénylő (Muriel Degauque) esetével összefüggésben Alain Grignard, a belga rendőrség terrorizmusellenes részlegének vezetője úgy nyilatkozott, hogy a társadalom ellen lázadó személyek valahova szeretnének tartozni, és olyan valáson keresztül keresik a szolidaritás érzését, mint az iszlám.
- A kognitív megértés fokozott igénye akkor lehet veszélyes, ha az egyén a szélsőséges vallási csoport hiedelemrendszerét feltétel nélkül elfogadja, és a csoporton kívülieket egyértelmű ellenségként tartja számon.
- Amennyiben egy olyan szélsőséges csoportra ruházza át az egyén a kontrollt, amely az általánosan elfogadott társadalmi értékekkel szembenegy, úgy egyéni szinten saját biztonságérzetét ugyan növeli, ám a társadalmi felelősségvállalását nem, vagy csekély mértékben gyakorolja, így mentesül a lelkiismereti aggályok alól.
- Személyiségtorzulás esetében a narcisztikus vonások jelentősen megerősödhetnek. Ekkor az egyén olyan helyzeteket keres, amelyekben a fokozott önbizalom mellett a mások feletti irányítás megszerzése és gyakorlása is megvalósul, valamint kiegészülhet lelkiismeret-furdalás nélkül másokat kihasználni céljai elérése érdekében. Ezek a személyek általában olyanokkal veszik körbe magukat, akik torz visszacsatolások révén tovább erősítik patológiás egoélményüket, így folya-

matosan eltávolodnak a realitástól, hiszen eleve a megfélemlítés, a kontroll miatt nem kapnak reális visszajelzéseket. A negatív véleményt hangoztatókat eltávolítják, mert narcisztikus sérelemként élik meg az őket bírálókat. Ekkor a harag, a düh és a bosszú komoly szerepet kap a narcisztikus személy életében.

- Akik pedig a világ felé kevés bizalommal viseltetnek, azok gyanakvók, bosszúállók és haragtartók. A másokkal szemben érzett bizalmatlanság és félelem melegegáya a szélsőséges érzelmek kialakulásának, amelyek táplálják a radikális eszméket, így a szélsőséges csoportok létrejöttét és kohézióját is.

A fentiek alapján belátható, hogy a szociális kapcsolatokat tápláló öt motívum egy-egy vagy akár mindegyik területén megvalósuló pszichés problematika szélsőséges gondolatok kialakulását és cselekmények megvalósítását eredményezheti.

Referenciacsoport, normaképzés és csoportértékek

„Referenciacsoportnak tartjuk azt a szerveződést, melyet az egyén saját értékeivel, normáival összeférhetőnek talál, és azt vonatkoztatási keretként használja önmaga és mások megítéléséhez.”³¹ Korábban bemutatásra került, hogy az egyén egy időben több csoportnak is tagja, viszont azt tekinti referenciacsoportnak, amelynek normáival és értékeivel azonosulni tud. Egyfajta vonatkoztatási keretként tekint a referenciacsoportra, amely a pszichés stabilitását biztosítja. A csoporttagok elvárják a többiektől, hogy az írott vagy íratlan normák szerint éljenek. Ezt várta el a környezete Maymuuntól is, miszerint támogassa a harcban szélsőséges iszlamista férjét, a közösség cserébe pedig érzelmi stabilitást adott számára. Elmondása szerint: „amikor felnőtté váltam, egy mudzsahid férfihöz mentem feleségül és segítettem őket. Számos feladatom közül az egyik volt, hogy a harcok után biztonságba helyezzem a fegyvereket.” Maymuun 30 éves korára fegyver- és emberkereskedővé, illetve házassági közvetítővé vált.³²

Ezért nehéz a radikalizálódás spiráljából kikeveredni, mert a csoport normáival és értékeivel azonosuló egyén megnyilvánulásaiban, teljesítményében, a társadalomban történő megjelenésében tükröződik a csoport értékrendszere. Ha kikerül a csoportból, úgy a személyiségének egy bizonyos részét is elveszti. A szélsőséges vallási cselekményekre a tagok büszkék, még annak ellenére is, hogy ezek nem esnek egybe a szélesebb társadalmi körökben elfogadott értékekkel. Az értékrendszert erősíthetik a csoportnormát megjelenítő úgynevezett kiemelkedő teljesítmények (például öngyilkos merényletek), a pozitív hagyományok (például videóüzenet feltöltése a netre), a „mi” tudat (a másoktól megkülönböztetés például a ruházat alapján), az összetartozás és a csoportlégkör.

A csoporttagok közötti kapcsolattartásban szabályszerűségek figyelhetők meg, amelyek az elvárások tükrében jelennek meg. Kíváncsian a csoportnormák szerint viselkedni. Amennyiben ez nem következik be, úgy a csoporttagok különböző módon nyomást

³¹ Farkas (2006) i. m. 36.

³² UNDP: *Journey to extremism in Africa*. New York, UN Plaza, 2017. 42.

gyakorolhatnak a személyre a közösen elfogadott szabályokhoz mérten.³³ Legtöbbször a szabályok nem írásba foglaltak, mégis kötelező érvényű csoportkövetelmények a tagok számára, megsértésük pedig súlyos következményekkel jár. Szórványos esetben a radikalizálódott személy ki szeretne lépni a csoportból, mert már nem tud azonosulni az értékekkel: „és sok év után nem volt igazi győzelem vagy előrelépés abban, hogy megtettük. Túl sok civil és muzulmán halt már meg. Nem úgy tűnik, mintha bármikor is vége lenne. Emiatt döntöttem úgy, hogy feladom az egészet” – mondta ezt az 57 éves Ali, aki toborzóként funkcionált.³⁴ Illetve a volt dzsihádist Manwar Ali úgy nyilatkozott, „a radikalizálódott embernek magának kell megharcolnia az utat, és szembenéznie azzal, hogy amit tesz, az rossz”.³⁵

A radikalizálódáshoz vezető út

A vallási szélsőségeket leginkább a megvalósított cselekményeken keresztül lehet vizsgálni. Számos szélsőséges, agresszív cselekmény analízisét hajtották végre eltérő módszerekkel és megközelítésekkel.³⁶ Sageman az öngyilkos merényletek motivációit analizálva azt tapasztalta, hogy főként az igazságtalanság élménye és az ebből fakadó harag táplálja azokat. Wiktorowicz a muszlim szélsőségesek radikalizálódáshoz vezető útját négylépcsős modellben állította össze, ami végül az erőszakban csúcsosodik ki:³⁷

1. kognitív nyitottság mind az emberek, mind az ideák felé, amit az egyéni „kikapcsolás” (unfreezing), a személyes sérelem (diszkrimináció) vagy a csoportos sérelem élménye (például muzulmánok elnyomása) követ;
2. személyes kapcsolatok: az egyén aktivistákkal kerül kapcsolatba barátokon, rokonokon keresztül;
3. legitim autoritás: az egyetlen legitim vezetőként fogadja el a szélsőséges vallási szervezet vezetőjét, aki interpretálja az iszlám tanait;
4. racionális választás: kialakul a vezetőben való feltétlen hit és a megingathatatlan bizalom. Ebben a stádiumban, amit a vezető kér, az racionalizált parancs, amelyet kérdések nélkül végre kell hajtani.

³³ Robert K. Merton: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. In Pataki Ferenc – Solymosi Zsuzsanna (szerk.): *Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Budapest, Tankönyv Kiadó, 1974.

³⁴ UNDP (2017) i. m. 52.

³⁵ Ali Manwar: [Az egykori radikális dzsihádist gondolatai](https://www.ted.com/talks/Az_egykori_radikalis_dzsihadista_gondolatai). *ted.com*, 2016.

³⁶ David Webber – Maxim Babush – Noa Schori Eyal – Anna Vazeou-Nieuwenhuis: The road to extremism: field and experimental evidence that significance loss-induced need for closure fosters radicalization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 114. (2017), 2. 270–285.; David Webber – Arie W. Kruglanski: The social psychological makings of a terrorist. *Current Opinion in Psychology*, 19. (2018), February. 131–134.; Meysam Alizadeh – Ingmar Weber – Claudio Cioffi – Santo Fortunato: Psychology and morality of political extremists: evidence from Twitter language analysis of alt-right and Antifa. *EPJ Data Science*, 8. (2019), 1. 17.

³⁷ Clark McCauley – Sophia Moskalenko: Understanding political radicalization: The two-pyramids model. *American Psychologist*, 72. (2017), 3. 205–216.

A vallási szélsőségség multidimenzionális értelmezési keretrendszere

Klasszikus kiindulópont a vallás multidimenzionális vizsgálata.³⁸ Elsőként Glock és Stark alkotott multidimenzionális modellt, álláspontjuk szerint a vallástól függetlenül öt alapvető komponens határozható meg:

1. ideológiai (hiedelmek),
2. intellektuális (tudás),
3. rituális (vallási magatartás megnyilvánulása),
4. tapasztalati (érzelmek) és a
5. következményekkel kapcsolatos (a vallásosság világra gyakorolt hatása) alkotóelemek.

Véleményük szerint a szélsőséges mozgalmak gyökere ezen túl két okból fakadhat: egyrészt társadalmi sérelmek okozhatják, másrészt pedig, hogy szükséges egy adott mennyiségű anyagi és emberi erőforrás a kialakuláshoz és kibontakozáshoz.³⁹

Saroglou a vallásosságot négy alapvető dimenzió mentén értelmezi:⁴⁰

1. hit (believing): a valláshoz kapcsolódó kognitív reprezentációk;
2. kötődés (bonding): az egyén belső élményei, a transzcendens valósággal való kapcsolata, valamint másokhoz való valláson átívelő kötődése; rituális gyakorlatokon keresztüli kapcsolatok;
3. viselkedés (behaving): a vallás által meghatározott normák szerinti viselkedés;
4. valahová tartozás/összetartozás (belonging): azonosulás a tradíciókkal, a felekezettel vagy egy meghatározott vallási csoport értékrendjével.

Wibisono a szélsőséges vallási megnyilvánulások felvázolását és elemzését szűkebb keretben, az indonéz muszlim vallási szélsőségesek csoportjaira fókuszálva végezte el, azzal a céllal, hogy más szélsőséges vallási cselekmények megértésében is segítsen:

1. vallási dimenzió;
2. rituális dimenzió (believing, bonding);
3. szociális dimenzió (belonging) a csoporton belüli és a csoportok közötti kapcsolatok, amelyek a csoport által elfogadott szabályokat tartalmazzák, illetve a másik csoporthoz való viszonyítást, kategorizálást;
4. politikai dimenzió.

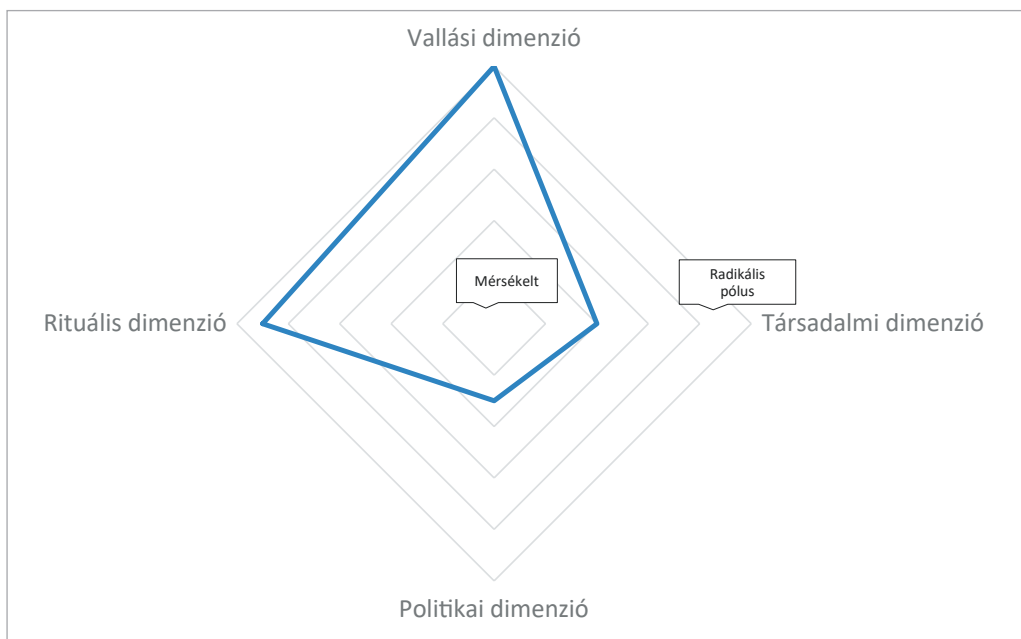
A négy dimenzió belül mérsékelt és szélsőséges pólust különböztetett meg, eszerint minél inkább a pókhálódíagram szélén helyezkedik el egy adott vallási csoport, úgy annál szélsőségesebb jellegzetességekkel bír az adott dimenzióban (*1. ábra*). A modell

³⁸ Számos esetben a politikai dimenziót is beillesztik a fókuszba, ritkább esetben egyedüli megközelítésként alkalmazzák.

³⁹ Szijártó Livia: *Alkalmazott pszichológiai módszerek a terrorizmus elleni harcban – Szélsőséges csoportok és személyek internetes tevékenységének pszichológiai szempontú tartalomelemzése*. PhD-értekezés, Budapest, NKE HDI, 2018.

⁴⁰ Saroglou, Vassilis: *The Psychology of Religion*. New York, Routledge, 2021.

sajátossága, hogy dinamikusan változónak tekinti a dimenziók jellegzetességeit, így egy-egy vallási csoport egyedi mintázata körvonalazódik.

1. ábra: A szélsőséges-mérsékelt kontinuum illusztrációja a multidimenziós megközelítésben. Az ábra szélsőséges vallási csoportot mutat be viszonylag csekély politikai és társadalmi ambíciókkal.

Forrás: Wibisono et al. (2019) i. m. 4.

A dimenziók mérsékelt és szélsőséges végpontjai sajátos jellemzőkkel írhatók le, amelyeket az 1. táblázatban összesítettünk.

1. táblázat: A dimenziók mérsékelt és szélsőséges végpontjainak sajátos jellemzői

Dimenziók	A mérsékelt végpont legfőbb jellegzetessége	A szélsőséges végpont legfőbb jellegzetessége
Vallási	Kegyess vallás Muzulmánok megközelítésében: 1. Hangsúly a „szerető” Istenen van. 2. A „dzsihad” a pozitív változások konnotációjában értelmezett.	Autoriter vallás Muzulmánok megközelítésében: 1. Hangsúly a „haragos” Istenen van. 2. A „dzsihad” a szent háborúról szól.
Dimenziók	A mérsékelt végpont legfőbb jellegzetessége	A szélsőséges végpont legfőbb jellegzetessége
Rituális	Legfőbb jellegzetesség: a diverzitással (vallási sokszínűséggel) szembeni tolerancia. Muzulmánok megközelítésében: Az iszlám rituálék és a helyi hagyományok integrálódnak, valamint pozitív kulturális gyakorlattá alakulnak az életükben.	Legfőbb jellegzetesség: a diverzitással szembeni intolerancia. Muzulmánok megközelítésében: A helyi hagyományokat aktívan elutasítják, és az azokat gyakorlókat bűnösnek titulálják.

Dimenziók	A mérsékelt végpont legfőbb jellegzetessége	A szélsőséges végpont legfőbb jellegzetessége
Társadalmi	Legfőbb jellegzetesség: a komplexitás elfogadása. Muzulmánok megközelítésében: 1. A csoporton belüli problémákat a geopolitikai instabilitáshoz és a korrupcióhoz kapcsolódónak vélik. 2. A különböző normákkal élő embereket tiszteltben tartják.	Legfőbb jellegzetesség: a komplexitás elutasítása. Muzulmánok megközelítésében: 1. A csoporton belüli problémák a csoporton kívüli konspirációkhoz kapcsolódnak. 2. A kívülállókat a csoporton belüli szélsőséges normák szerint ítélik meg.
Politikai	Legfőbb jellegzetesség: képlékeny hitvallás. Muzulmánok megközelítésében: Az iszlám értékeket és a modern politikai koncepciókat integrálják.	Legfőbb jellegzetesség: radikális hitvallás. Muzulmánok megközelítésében: Az iszlám birodalom kiteljesedésére törekednek.

Forrás: a szerző szerkesztése

A vallási dimenzió

A vallás alapvető és meghatározó értékrend az ember életében, és a vallási elkötelezettség befolyásolja a cselekedeteit. Nagyon fontos kérdés, hogy ugyanazon hitrendszerhez tartozóknak akkor hogyan lehet mérsékelt vagy éppen szélsőséges (fanatikus) formája? Erre a gondolkodási stílusok különbözőségével válaszolhatunk, amelyet egy kontinuumon elhelyezkedve szemléltetünk. Sallee tanulmányában a vallási elkötelezettség és a gondolkodási stílusok kapcsolatát vizsgálta. A szélsőséges végponton elhelyezkedők gondolkodása lehet zárt vagy nyílt attól függően, hogy merev vagy rugalmas struktúra jellemzi-e.⁴¹ A merev struktúrákban gondolkodóknak fontos az autoritás, így az autoriter Istenről alkotott képhez kapcsolódó normatív hiedelmekkel rendelkezők körében a halálbüntetés elfogadottabb, illetve a „gonosznak” tartott emberekhez negatívabb érzések kapcsolódnak, és erőteljesebb a büntetési attitűdjük. Azok viszont, akik a kontinuum mérsékeltbb végpontja felé helyezkednek el, mások irányába proszociálisabbak,⁴² illetve a mentális egészségük a nem vallásos csoportokhoz képest kiegyensúlyozottabb.⁴³

A rituális dimenzió

A vallási rituálék nemcsak a vallásosságot fejezik ki, hanem a másokkal szembeni érzéseket is. Whitehouse és Lanman hangsúlyozzák, hogy a csoportos rituálékban való részvétel elősegíti és erősíti az emberek közötti szociális kohéziót, bár magát a rituálékot

⁴¹ Carl W. Sallee: Open-Minded Religiosity: Investigating the link between religious commitment and thinking style. *Honors Projects*, 2016, 55.

⁴² Pehr Granqvist – Mario Mikulincer – Phillip R. Shaver: Religion as attachment: normative processes and individual differences. *Personality and Social Psychology Review*, 14. (2010), 1. 49–59.

⁴³ Klara Malinakova – Peter Tavel – Zdenek Meier – Jitse P. van Dijk: Religiosity and mental health: a contribution to understanding the heterogeneity of research findings. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17. (2020), 2. 1–11.

és a kohézió mértékét nehéz tudományos alapon bizonyítani.⁴⁴ Elemzésük során a rituálék, a kohézió és a kooperáció közötti kapcsolatot vizsgálták, valamint a csoportidentifikáció és az identitás összefüggéseit keresték. Sok vallásos ember úgy véli, hogy a vallási rituálékat közvetlenül Isten irányítja, így például a legtöbb muszlim szerint Isten napi öt alkalommal irányítja főbb rituáléikat. Ezekhez a radikális póluson elhelyezkedők mereven ragaszkodnak, míg a mérsékeltebb pólusba tartozók úgy vélik, hogy a helyi szokásokkal összeegyeztethetők a vallási rituálék, így jelenhetnek meg a helyi hagyományokba integrálódó különböző rituálék. Az új gyakorlatok vallási csoportokra osztják a híveket, akik vagy nyitottak az új hatásokra, vagy markánsan elutasítják azokat, és nem kötnek kompromisszumot. Az utóbbiak esetében bármiféle újítás tiltott és büntetendő cselekedet.

Társadalmi dimenzió

A társadalmi dimenzió gyakorlatilag a szociológia és a szociálpszichológia tudományához kapcsolódik. Ezen dimenzió a vallási szélsőségeség jelenségét úgy közelíti meg, mint ami az egyén társadalomban elfoglalt helyzetével (például szocioökonómiai státuszával), az egyének csoporton belüli működésével, valamint a csoportok közötti kapcsolatokkal írható le. E tekintetben a vallási radikálisok jellegzetességei a csoportidentitáshoz kapcsolódóan értelmezhetők.

A radikális póluson elhelyezkedő egyének a radikális csoport normarendszerével identifikálódnak, jellemzően ellenséges nézeteket fogalmaznak meg más vallási csoportba tartozókkal, illetve vallási csoportokkal szemben. Legszélsőségesebb formája, amikor a kívülállókat („nem a mi csoportunkba tartozók”) totálisan lenézik, és akár lelkiismeret-furdalás nélkül megsemmisítik. Jelentős szerepe van számukra annak, hogy azonos hitrendszerrel rendelkezőket megnyerjenek maguknak, amihez a propaganda, a manipuláció vagy akár a kényszerítés eszközeit is felhasználják. Ezzel növelik a szélsőséges csoportjuk befolyását, „kiterjedését” és a szélsőséges tanok egyre szélesebb körben való terjesztését. Emiatt kulcsfontosságú egy stabil, strukturált szociális reprezentáció, ami révén a csoport elgondolásaival a tagok azonosulni tudnak, s amelyet egy karizmatikus vezető közvetít. Általános narratíva lehet a bűnbakképzés (mások hibáztatása). Az ellenség vizionálása pedig a csoport kohézióját erősíti. Minél erősebb és félelmetesebb az ellenség (például nyugati befolyásolás), annál jobban összekovácsolódnak a tagok, és stabilizálódnak a csoport normái. Emiatt gyakran elutasítják az együttműködési törekvéseket, ugyanis számukra a párbeszéd egyfajta konspiráció, amely során gyengülhet a csoportjuk megítélése, illetve ellentétes lehet a csoportba tartozók szélsőséges vallási meggyőződésével.

A dimenzió mérsékelt végpontján elhelyezkedők ezzel szemben nyitottabban állnak a csoporton belüli folyamatokhoz, a problémák feltárása (például környezeti, nemzeti identitási, gazdasági kérdések, valamint bűnüldözés) és a konfliktusok kezelése érdekében

⁴⁴ Harvey Whitehouse – Jonathan A. Lanman: The ties that bind us: ritual, fusion, and identification. *Current Anthropology*, 55. (2014), 6. 674–695.

diskurzust kezdeményeznek, nagyobb hangsúlyt fektetnek a változásokra és nyitottabbak az együttműködésre.

A csoporton belüli kapcsolatokat és az egyén értékrendszerét alapvetően meghatározza a vallás. A társas kapcsolatok kontextusában a csoport által elfogadott, képviselt és a tagoktól megkövetelt normák eltérők, ami abban is tükröződhet, hogy mennyire tolerálja egy adott csoport az eltérő vallási nézeteket. A tolerancia kérdése pedig elég nyilvánvaló a szélsőséges vallási csoportok esetében. Az adott normarendszerrel szembenő tagokat azonnali kizárás vagy valamilyen retorzió várja. A csoportelvárásoktól eltérő álláspontot képviselőkkel szemben intolerancia valósul meg, amely számos formát ölthet. Indonéziában például a pártok közötti különbségeket az iszlámhoz fűződő kapcsolatokra vezetik vissza. Az Iszlám Védők Frontja (Islamic Defenders Front; FPI) például azt szeretné, hogy az egész nemzet az iszlám társadalmi normái szerint szerveződjön.

A politikai dimenzió

Számos esetben összemosódik, sőt indokolatlanul összemosásák a vallási és a politikai kérdéseket. Való igaz, sokszor nehéz a különválasztásuk, mert vallási meggyőződésből fakadó politikai szándék valósul meg, vagy éppen a vallást erősítik politikai motivációkon keresztül. A pszichológiai szakirodalom nem bővelkedik a politikai dimenzió analizálásában, ezen űrt pótolta többek között Hood és munkatársai,⁴⁵ Hill és Williamson,⁴⁶ valamint Saroglou⁴⁷ kultúraközi pszichológiai megközelítésben írt munkája. Az elemzésekben úgy vizsgálták a szélsőséges vallási mozgalmakat, mint amelyek politikai hatalmat keresnek a vallási normáik akár törvények, akár erőszak általi érvényre juttatása révén. Ahogy Kis-Benedek József is írja: „az iszlám vezetők politikai szándékai nyilvánvalóak. A politikai és morális gyökereket azonban nem a politikában, hanem az iszlámra épülő tekintélyben és vallási elvekben célszerű keresni. Az elvek nagyon mély gyökerekben léteznek, ezeket bizonyítják a toborzási sikerek, öngyilkos merényletek, terrorista hálózatok szervezése és működtetése.”⁴⁸ A szélsőségesebb csoportok a politikai téren is törekednek a változásokra, ezzel szemben a mérsékelt irányzat képviselői inkább vallási integrációra törekednek, ami a demokratikus értékrenddel összeegyeztethető. Számos példa van a radikális iszlám csoportok és a politikai szálak kapcsolatainak elemzésére, de ezek nem pszichológiai jellegű munkák.

A fent bemutatott dimenziókat önmagukban nem lehet értelmezni, mert egymásra hatnak és keverednek, hiszen amikor egy vallási csoport politikai hatalomra való törekvései

⁴⁵ Ralph W. Hood – Peter C. Hill – Bernard Spilka: *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*. New York, Guilford Press, 2018.

⁴⁶ Peter C. Hill – Paul W. Williamson: *The Psychology of Religious Fundamentalism*. New York, Guilford Press, 2005.

⁴⁷ Vassilis Saroglou: Believing, bonding, behaving, and belonging: the big four religious dimensions and cultural variations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42. (2011), 8. 1320–1340.

⁴⁸ Kis-Benedek József: Vallási szélsőségek a MENA-országokban. *Hadtudomány*, 29. (2019), 1–2. 66.

a szélesebb társadalmi közegre gyakorolnak hatást, ezáltal pedig a szélsőséges nézőpont társadalmilag deklarálttá válik, úgy mindegyik dimenzió radikális pólusa érintett.

A vallási szélsőségek és a radikalizálódás tekintetében csupán az utóbbi két évtizedben jelentek meg jelentősebb pszichológiai megközelítésű kutatások, miután egyre több öngyilkos merénylet valósult meg, és más elméletekkel magyarázni nem lehetett az eseteket. Számos esetben a radikalizálódás a terrorizmushoz is kapcsolódik, de jelen munkában erre az aspektusra nem tértünk ki. Sokkal inkább arra fókuszáltunk, hogyan lehet a szociálpszichológiai értelmezési keretrendszerben a csoportokra jellemző normákat, értékeket és az identifikálódás folyamatát a szélsőséges vallási nézetek tekintetében elemezni. Bemutattuk a társas kapcsolatokat meghatározó, motiváló erőket, valamint részleteztünk egy multidimenzionális modellt, amelyben a radikális csoportok könnyebben elemezhetővé és értelmezhetővé válhatnak.

Felhasznált irodalom

- Alizadeh, Meysam – Ingmar Weber – Claudio Cioffi – Santo Fortunato: Psychology and morality of political extremists: evidence from Twitter language analysis of alt-right and Antifa. *EPJ Data Science*, 8. (2019), 1. 17.
- Arena, Michael P. – Bruce Arrigo: Social psychology, terrorism, and identity: a preliminary re-examination of theory, culture, self and society. *Behavioral Sciences & the Law*, 23. (2005), 4. 485–506.
- Basedau, Matthias – Birte Pfeiffer – Johannes Vullers: Bad religion? Religion, collective action, and the onset of armed conflict in developing countries. *Journal of Conflict Resolution*, 60. (2016), 2. 226–255.
- BBC: Surabaya attacks: Family of five bomb Indonesia police headquarters. *bbc.com*, 2018. május 14. Online: www.bbc.com/news/world-asia-44105279
- Borum, Randy: Radicalization into violent extremism I: a review of social science theories. *Journal of Strategic Studies*, 4. (2011), 4. 7–36.
- Cainkar, Louise A.: *Homeland insecurity: How Arab American and Muslim American experience after 9/11*. New York, Russell Sage Foundation, 2009.
- Carlucci, Leonardo – Marco Tommasi – Michela Balsamo – Adrian Furnham: Religious fundamentalism and psychological well-being: an Italian study. *Journal of Psychology and Theology*, 43. (2015), 1. 23–33.
- CEPOL: *CEPOL Course 2018/47 De-Radicalization of Foreign Fighters* (2018. június 26.).
- Coyle, Adrian – Evanthis Lyons: The social psychology of religion: Current research themes. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 21. (2011) 6. 461–467.
- Ebrahim, Zak: Egy terrorista fia vagyok. Így választottam a békét. *ted.com*, 2014. Online: <https://bit.ly/34kjG9m>
- Farkas Johanna: Csoport, csoportdinamika. In Csernyikné Póth Ágnes – Fogarasi Mihály (szerk.): *Emberi kapcsolatok pszichológiája*. Budapest, Rejtjel, 2006. 32–64.
- Fiske, Susan T.: *Social beings: core motives in social psychology*. Hoboken, New Jersey, Wiley, 2018.

- Granqvist, Pehr – Mario Mikulincer – Phillip R. Shaver: Religion as attachment: normative processes and individual differences. *Personality and Social Psychology Review*, 14. (2010), 1. 49–59.
- Hill, Peter C. – Paul W. Williamson: *The Psychology of Religious Fundamentalism*. New York, Guilford Press, 2005.
- HM Government: *Counter-extremism strategy* (2015. október). Online: <https://bit.ly/3oRFLWb>
- Hood, Ralph W. – Peter C. Hill – Bernard Spilka: *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*. New York, Guilford Press, 2018.
- Kis-Benedek József: Vallási szélsőségek a MENA-országokban. *Hadtudomány*, 29. (2019), 1–2. 61–84.
- Kossowska, Małgorzata – Paulina Szwed – Mirosław Wyczesany – Gabriela Czarnek – Eligiusz Wronka: Religious Fundamentalism Modulates Neural Responses to Error-Related Words: The Role of Motivation Toward Closure. *Frontiers in Psychology*, 9. (2018), Article 285.
- Kruglanski, Arie – Katarzyna Jasko – David Webber – Marina Chernikova: The making of violent extremists. *Review of General Psychology*, 22. (2018), 22. 107–120.
- László János: A szociális reprezentációról. In Béres István – Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris, 2001.
- Malik, Shiv – Haroon Siddique: Britain's youngest suicide bomber. *theguardian.com*, 2015. június 15. Online: www.theguardian.com/world/2015/jun/14/west-yorkshire-teenager-tal-ha-smal-britain-youngest-suicide-bomber
- Malinakova, Klara – Peter Tavel – Zdenek Meier – Jitse P. van Dijk: Religiosity and mental health: a contribution to understanding the heterogeneity of research findings. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17. (2020), 2. 1–11.
- Manwar, Ali: Az egykori radikális dzsihádisták gondolatai. *ted.com*, 2016. Online: <https://bit.ly/2Tb50Hi>
- McCauley, Clark – Sophia Moskalenko: Mechanisms of political radicalization: pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20. (2008), 3. 415–433.
- McCauley, Clark – Sophia Moskalenko: Understanding political radicalization: The two-pyramids model. *American Psychologist*, 72. (2017), 3. 205–216.
- Merton, Robert K.: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. In Pataki Ferenc – Solymosi Zsuzsanna (szerk.): *Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Budapest, Tankönyv Kiadó, 1974.
- Paloutzian, Raymond F.: Psychological perspectives on religion and religiosity. *The International Journal of the Psychology of Religion*, 27. (2017), 127–128.
- Rink, Anselm – Kunaal Sharma: The Determinants of Religious Radicalization: Evidence from Kenya. *Journal of Conflict Resolution*, 62. (2018), 6. 1229–1261.
- Rixer Ádám: Vallási szélsőségek tipológiája Magyarországon. *Vallástudományi Szemle*, 14. (2018), 4. 15–31.
- Sallee, Carl W.: Open-minded religiosity: investigating the link between religious commitment and thinking style. *Honors Projects*, 2016, 55.
- Saroglou, Vassilis: Believing, bonding, behaving, and belonging: the big four religious dimensions and cultural variations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42. (2011), 8. 1320–1340.
- Saroglou, Vassilis: *The Psychology of Religion*. New York, Routledge, 2021.
- Szijártó Livia: *Alkalmazott pszichológiai módszerek a terrorizmus elleni harcban – Szélsőséges csoportok és személyek internetes tevékenységének pszichológiai szempontú tartalomelemzése*. PhD-értékezés, Budapest, NKE HDI, 2018.
- UNDP: *Journey to extremism in Africa*. New York, UN Plaza, 2017.

- United Nations, UNESCO: *Preventing violent extremism through education: A guide for policy-makers* (2017). Online: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247764>
- United Nations: *Report on best practices and lessons learned on how protecting and promoting human rights contribute to preventing and countering violent extremism* (2016. július). Online: https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/33/29
- UNODC: „Radicalization” and „Violent extremism”. Online: www.unodc.org/e4j/en/terrorism/module-2/key-issues/radicalization-violent-extremism.html
- USAID: *The development response to violent extremism and insurgency: putting principles into practice* (2011. szeptember). 2. Online: www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1870/VEI_Policy_Final.pdf
- Váry Annamária: Érzékeny és okos szervezetek. In Járó Katalin (szerk.): *Játszmák nélkül*. Budapest, Helikon, 1999.
- Webber, David – Arie W. Kruglanski: The social psychological makings of a terrorist. *Current Opinion in Psychology*, 19. (2018), February. 131–134.
- Webber, David – Maxim Babush – Noa Schori Eyal – Anna Vazeou-Nieuwenhuis: The road to extremism: field and experimental evidence that significance loss-induced need for closure fosters radicalization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 114. (2017), 2. 270–285.
- Whitehouse, Harvey – Jonathan A. Lanman: The ties that bind us: ritual, fusion, and identification. *Current Anthropology*, 55. (2014), 6. 674–695.
- Wibisono, Susilo – Winnifred Louis – Jolanda Jetten: A Multidimensional Analysis of Religious Extremism. *Frontiers in Psychology*, 10. (2019), 2560. 1–12. Online: www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2019.02560/full
- Ysseldyk, Renate – Kimberly Matheson – Hímie Anisman: Religiosity as identity: toward an understanding of religion from a social identity perspective. *Personality and Social Psychology Review*, 14. (2010), 1. 60–71.

A paradigmaváltás szükségessége és lehetőségei a katonai szervezetek irányítási, működési rendszerében

Bevezetés

A 21. század elejétől a NATO szakmai programjai hívták fel a figyelmet arra, hogy a gyorsuló technikai-technológiai fejlődésnek való megfelelés mellett demográfiai és egyéb civilizációs kihívások miatt már rövid távon kritikus helyzetbe kerülhet a hadseregek működése és személyi feltételrendszere. Tervezési okmányokhoz kapcsolódó elemzések jelezték, hogy azért is át kell gondolni a hadseregek működési elveit, mert a korábbiaknál kevesebb és más jellemzőkkel meghatározható személyzettel kell a szükséges képességet elérni. Donald H. Rumsfeld 2003-ban egy tanulmányhoz írt előszavában a következőket rögzítette: „a jövőre való felkészülés azt is jelenti, hogy másképp kell gondolkodnunk, és olyan erőket és képességeket kell kialakítanunk, amelyek gyorsan alkalmazkodhatnak az új kihívásokhoz és a váratlan körülményekhez.”¹ Írásában azt is felvetette, hogy erősíteni kell a „vállalkozói”, proaktív szellemet, amelyet a minisztériumnak a kreativitás és a körültekintő kockázatvállalás kultúrájának ösztönzésével közvetítenie kell a csapatok felé. Nagy a kihívás, hiszen a szervezetfejlesztők szerint – szervezettípustól függetlenül – tíz nagy ívű reformtervezetből hét részben vagy egészben elbukik. Széles körűek a kérdéshez kapcsolódó kutatások, amelyek egyebek között azt is vizsgálják, hogy tudásintenzív dinamikus társadalmi környezetben miként tud működni egy olyan szervezet, mint a hadsereg.

Régióinkban a hatásmechanizmusok értelmezéséhez hozzá kell tenni, hogy a rendszerváltás óta eltelt három évtizedben alapjaiban változott meg a hadseregek szűkebb és tágabb környezete, működési feltételrendszere, sőt jelentős mértékben módosult a ténykedésük. A külső, belső környezeti hatások (esetenként nem szerves változások) magukkal hozták a különböző állománycsoportok, az egyes katona szerepének jelentős módosulását, ami új vezetési, működési kultúra igényét is hozta, egyaránt nehéz feladat elé állítva a stratégiai és operatív vezetést. A változások együttes hatásaként megtört a hagyományos működési értékrend, sérültek szervezeti alapértékek, a konszolidált működés helyett gyakorivá, szerelemmé vált a koncepciógyártás, s mindezek legtöbbször korlátozott eredményességű cselekvést generáltak.

Visszatérve a bevezetőben leírt gondolatokhoz: immár a NATO katonai szervezetei mindegyikében felmerült, hogy új típusú kihívásoknak kell megfelelnie ennek az ősi történelmi szervezetnek, a hadseregnek. Egyik legfontosabb kérdés, hogy tradicionális működési rendje hogyan tud ezeknek megfelelni? Amint a későbbiekben kitérünk rá, a katonai szervezetek, így a honvédség is a bürokratikus szervezetek egyik jellemző

¹ Donald H. Rumsfeld: *Transformation Planning Guidance*. 2003. Április.

típusa, ideáltípusa. Tekintélyelvű, hierarchikus felépítésű, funkciójából következően szerep- és feladatorientált. Természetesen fontos kérdés, hogy ezeknek a működését meghatározó jelzőknek mi a mai tartalmuk.

Hazai és nemzetközi kutatások és szakmai fórumok szerint bizonytalanok, gyakran ellentmondásosak voltak a reformlépések. A NATO-országok többségében – köztük hazánkban is – megváltozott a hadseregek szervezési elve, viszonylag rövid idő alatt átálltak az önkéntes rekrutációra. Általában elmondhatjuk, hogy a döntően külső változások miatt indított gyors szervezeti változások, átalakítások nem tudtak beépülni a szervezeti folyamatokba, felerősödtek működési problémák, kiüresedtek tradicionális értékek. Ezek során megerősödtek a formális (hivatalos) szabályoktól eltérő működési módok.

A honvédelmi tárca által 2017-től meghirdetett honvédségi fejlesztések kezdetben a korábbi évtizedekben elmaradt technikai megújításra helyezték a hangsúlyt, döntően automatizmusnak gondolták a technikaváltáshoz kapcsolódó szemlélet- és kultúraváltást. Ma már egyre több jel mutat arra, hogy átfogóbb szervezetfejlesztésre, érdemi működési változásokra van szükség. Ezek a felső vezetői kinyilatkoztatásokban legtöbb esetben *kultúraváltás* kifejezéssel jelentek meg. Felvetődik a kérdés, mi ennek a kultúraváltásnak a tartalma, és hogyan érvényesíthetők mélyreható változások egy hierarchikus, ideáltípusú bürokratikus történelmi szervezetben? Tájékoztató dokumentumokból az látszik, hogy már jelentős lépések történtek, de tartalmuk kevésbé kimunkált. Ebből következően már a kezdeteknél sérülhet a fejlesztési folyamat, amint azt a szervezetfejlesztési iskolák tanításai, például John P. Kotter nyolclépéses modellje, előrejelezték.²

A belső okokat keresve a szakirodalmakban és nemzetközi fórumokon is egyre gyakrabban merül fel, hogy a szervezeti belső folyamatok nem értelmezhetők azon társadalmi viszonyok, kulturális jellemzők nélkül, amelyekben a szervezet és állománya él, illetve tevékenykedik. Fontos elemzési kérdés, hogy mi a létjogosultsága azoknak a vezetési, uralmi és szabályrendszereknek, amelyek a korábbi elméleti leírásokban klasszikusan a hadseregek működésére voltak jellemzők? Az nem vitás, hogy a hadseregek olyan társadalmi szervezetek, amelyek nem mehetnek csődbe akkor sem, ha nem sikerül a megcélzott fejlesztés, viszont a hiányzó képesség komoly kockázatokkal járhat. A honvédség esetében az útkeresés fontosságát az is erősíti, hogy az elmúlt harminc évben többségében adósak maradtunk az átfogóbb elméleti tisztázásokkal és a nemzetközi tapasztalatok értékalapú beillesztésével hagyományainkba, de a megváltozott társadalmi viszonyokba is. Esetenként a szabályzóban szintén keverednek különböző katonai kultúrák, a szocializációs folyamat más okból is megtört, hiszen viszonylag sokan kerülnek be az állományba olyanok, akik ezen a speciális szocializáción nem vagy csak rövidített formában mennek keresztül. Megoldást kell tehát találni egyebek mellett a dinamikus változó állományszerkezet és a „parancs uralma” mai kérdéseire is.

Tanulmányomban a bürokratikus szervezETFelfogás megközelítései, Max Weber³ rendszere és követői, illetve kutatási tapasztalatok alapján azt is vizsgálom, hogy mit jelentenek, okoznak az előbbiekből már jelzett működési kihívások, konfliktusok, milyen

² John P. Kotter: *A változások irányítása*. Budapest, Kossuth, 1999.

³ Max Weber: *Gazdaság és társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.

lehetőségek vannak a szervezeti jellemzők befolyásolásán keresztül a szervezeti teljesítmény formálására, és hogyan lehet a változásokra reagálni. Amint a szervezetkutatók is megfogalmazták, rossz válaszok vagy a válaszok elmaradása esetén negatív irányú folyamatok indulnak be az erősen formalizált szervezetekben. Ez a jelenség a pejoratív értelmű túlbürokratizálódás. Crozier ezt a jelenséget a következőképpen határozta meg: „Bürokratikus szervezeti rendszernek nevezünk minden olyan szervezeti rendszert, amelyben a hibák – információk – korrekciók sorrendje rosszul működik, és ahol ennek következtében nem korrigálják és nem módosítják – az elkövetett hibákhoz mérten – a lehető leggyorsabban a cselekvési programot.”⁴ Napjainkból is tudunk példákat arra, hogy adott esetben a problémára az okok keresése helyett túlszabályozással reagál a szervezet.

A kutatási probléma kifejtése során elsősorban közelmúltunk egyes elméleti dilemmáiból és a tudományágakban megjelent fejlődésekből, paradigmaváltásokból indulok ki. Ezek ismert konklúziója, hogy a bekövetkezett újabb és újabb szemléletet tükröző eredmények nem cáfolják a Max Weber által leírt rendszert, sokkal inkább kiegészítik azt. Terjedelmi okok miatt nincs mód a bürokratikus szervezetet érintő elméleti leírásokban, vitákban elmélyedni, de mindezt az utóbbi években hazai kutatók is tudományos igénnyel megtették. Átfogó áttekintése miatt ki kell emelni Gajdusek György rendszerező doktori értekezését.⁵

Tekintettel arra, hogy összetettebbé váltak a környezeti hatások, fontosnak látom gyakorlatias megközelítésekkel is értelmezni a folyamatokat. Döntően korunk kihívásai szemszögéből mutatok rá néhány szervezeti kihívásra. Ezek között – a bürokrácia ismert negatív jelenségeit is szem előtt tartva – napjaink gyorsan változó igényei közepette a bürokratikus működési elvek célracionális pozitívumait két fontos tényezőben határozhatjuk meg: a szervezeti hatékonyság maximalizálása és a bizonytalanság minimalizálása.

Az elvek, elméletek vizsgálata során a honvédség jövőjének szervezetfejlesztési kérdései során fontos tisztázni, hogy kettős a kihívás. Egyrészt egy több évtizedes összetett átalakulási folyamat miatt eltértünk a normalizált működéstől. Másrészt keresni kell azt a működési módot, amely a napjaink gyorsan változó körülményei közötti reagálóképességet jelenti. Ezek érdekében az általános elméleti megközelítések mellett a válságjelenségek egyes jellemzőire is kitérünk.

Bürokratikus szervezetek a modern társadalomban

Köznapi értelemben is gyakran mondjuk, hogy szervezeti társadalomban élünk. Szervezetek hálózata szövi át mindennapjainkat, kevésbé látjuk át, mi miért történik. A változások robbanásszerűek, egyre több területen a mesterséges intelligencia vezérel.

⁴ Michel Crozier: *A bürokrácia jelensége*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981, 285.

⁵ Gajdusek György: *A bürokrácia-fogalom értelmezése a társadalomtudományokban és ennek jelentősége a közigazgatási szervezetek sajátosságainak magyarázatában*. PhD-disszertáció. Budapest, ELTE, 2000.

Ezt a folyamatot mutatja be könyvében napjaink kihívásairól Yuval Noah Harari.⁶ Ugyanakkor a szervezeti keretek lényegét több száz – esetenként több ezer – éves eljárási módok és értékek határozzák meg. A 20. században számos tudományos elmélet próbálta feloldani az ellentmondást, leírni azokat a szervezeteket, amelyeket Max Weber munkásságára alapozva összefoglalóan bürokratikus szervezeteknek tekintünk.⁷ A fogalmat nem ő alkotta meg, de fő elemeinek rendszerbe foglalását – részben társadalmi kontextusra is utalva – és a racionális uralom tartalmának kimunkálását máig hatóan foglalta össze. Elméleti rendszerének alapja a porosz államigazgatás, a hadsereg és a korabeli tőkés termelés során kialakult nagyüzem. Ezekben érvényesültek széles körben azok a jellemzők, amelyek formalizáltságukkal biztosították az adott intézményekben és később szélesebb körben is a racionális működést.

Max Weber elmélete meghatározó jelentőségű a szervezetek világára és a szervezetelméletekre nézve a kortársak és későbbi szervezetkutatók szerint. Rendszere akkor is eligazodási pont, ha bizonyos kérdésekre – például az informális viszonyok és a korrupció ezekben a szervezetekben is megjelenő lehetőségére – csak utalt írásaiban. Jenei György tanulmányában a következő módon fogalmaz: „Az elmúlt száz évben Max Weber bürokráciaelméletét pozitívan és negatívan egyaránt értékelték. Ez az elmélet tudományos viták középpontjában állt.”⁸ Idézett munkájában Jenei rámutat, hogy a bírálatok jelentős része eltérő kulturális és részben egyoldalú megközelítésekéből, esetenként fordítási hibákból táplálkozik. A társadalomtudományok és a szervezetelméletek fejlődése, illetve a különböző irányokból közelítő kutatások a múlt század közepétől ismét felvetették: melyik szervezési elv, felfogás (paradigma) felel meg korunk elvárásainak. Mindezekkel együtt tanúi lehettünk annak, hogy az ipari termelés, a piacgazdaság széles körűvé válásával megerősödtek a bürokratikus irányítás különböző szervezeti-igazgatási formái, továbbá a bürokratikus szervezetek újabb és újabb társadalmi szférák működésének meghatározóivá váltak. Vagyis Max Weber elmélete meghatározóan befolyásolta a bürokratikus irányítás, racionális uralom elméletét és gyakorlatát a 20. század elejétől napjainkig.

Az előzőekben felvetett értelmezési kérdéseken túl a társadalomtudomány nemzetközi irodalmában azt láthatjuk, hogy a különböző tudományágak megközelítései más-más tényezőkre helyezték a hangsúlyt. Témánk szempontjából fontosnak tartom ezek néhány elemét kiemelni. Az előbbieken már említett Gajdusek György (2010) doktori értekezésében fogalmi, értelmezési áttekintések mellett részleteiben bemutatta a szociológia és a gazdaságtudomány, illetve a politológia eltérő megközelítéseit és hangsúlyosan a megváltozott társadalmi környezetet. Értekezésében az elméleti viták, empirikus kutatások bemutatása mellett fogalomértelmezései empirikus kutatás híján is fontos hozadékokat jelentenek. Rámutatott, hogy Max Weber elméletében nem a hatékonyság, hanem a társadalmak, szervezetek racionális működésének kérdése volt a központi tényező. Ez utóbbi szempont a modern társadalmak és szervezetek, illetve az azokat kutatók

⁶ Yuval Noah Harari: *21 lecke a 21. századra*. Budapest, Animus, 2018. 17–127.

⁷ Weber (1987) i. m.

⁸ Jenei György: Max Weber bürokráciaelmélete és a neweberiánus szintézis. *Pro Publico Bono – Magyar közgazgatás*, (2016), 3. 42–55.

részére fontos lehet, hiszen a hatékonyságot más és más tényező rendszerbe foglalásával lehet biztosítani. Ezeknek kell garantálniuk azt a dinamikát, amellyel a mindenkori környezeti hatások között hatékony lehet az adott szervezet. Napjaink szervezetfejlesztési útjai tisztázását bonyolítja, hogy új megközelítések szerint a 20. század végén az ipari-gazdasági korszakból átléptünk a tudásintenzív gazdaságba, ami más minőségű állományt és együttműködést, kooperációt igényel. Láthatóan nemcsak szervezeti, hanem társadalmi szinten fogalmazódnak újra a megoldandó kérdések. A társadalmak irányítási rendszerének egészét kell alkalmassá tenni arra, hogy kezelni tudja a dinamikus változásokat.

Tekintettel arra, hogy a korábbiaknál intenzívebbek a változások, és jelentősen átalakul a szervezetek külső és belső környezete, meg kell vizsgálni a bürokratikus szervezeti forma megfelelését. A bonyolultabbá váló viszonyok közötti mozgás láthatóan igényli a folyamatok újraszabályozását. A gyorsabb reagálóképesség érdekében egyre gyakrabban vetődik fel a bürokráciai merevség oldásának szükségessége. Konfliktusok erősödésével időről időre felvetődik a kérdés: lehet-e megtartva meghaladni, vagy el kell vetni ezt a működési módot, esetleg szükséges megváltoztatni az alapfilozófiát is?

Hogyan reagálhat a változásokra a bürokratikus szervezet?

Max Weber a 20. század elején írta átfogó rendszerében, hogy a bürokratikus működés biztosíthatja a modern társadalomban a nagy szervezetek racionális munkáját, a nagy tömegek szabályozott tevékenységét. Korábban már utaltam rá, de fontosnak tartom megerősíteni, hogy rendszere későbbi kutatói közül többen hangsúlyozták, hogy az ideáltípus bürokratikus szervezet (mintaadó) leírása nem azt jelenti, hogy szabályai biztosítják a maximális hatékonyságot, sokkal inkább a racionális céljellelmezőket mutatják. Az általa felsorolt bürokratikus jellemzőket követői és bírálói közül sokan rendszereztek, újraértelmeztek. Mai megközelítésből – és témánk szempontjából is – három lényeges elem emelhető ki a bürokratikus rendszerből: a személytelenség, a szakértelem, szakosodás és a hierarchikus rendszer. A szervezet eredményessége ebben az összefüggésben elsődlegesen a munkamegosztásból, a specializációból, valamint a szakértelem és a szabályozottság érvényesüléséből következik. Az írásos szabályok részben a munkamegosztás (benne a hierarchia) rendjét, részben a munkavégzés hatékony módját rögzítik. A munkamegosztás teremti meg a koordináció igényét. Ennek érvényesítését egyfelől ismét a szabályok biztosítják, másfelől a hierarchikus-lineáris szervezeti modell és az abból következő parancs- és utasításadás joga alapozza meg a racionális uralmat. A személytelenség követelménye biztosíthatja azt a hátteret, amely (elvileg) lehetővé teszi a szabályok és utasítások feltétlen és maradéktalan végrehajtását. Ugyanakkor ezek a feltételek elsősorban a működési folyamatok racionális szabályait, így a működési kereteket adják.

A 20. század második felének szociológiai megközelítései szerint a bürokratikus szervezet erősen formalizált világát is áthatják az emberi viszonyok, amelyek a hierarchia különböző szintjein lévő egyéni törekvéseket szolgáló kapcsolatrendszerekben,

„játszmákban” jelennek meg. A kutatók többsége egyetért abban, hogy Max Weber klasszikus szervezetleírása napjaink szervezeteinek működési keretét is kijelöli. Annyiban változott a kép, illetve vált teljesebbé, amennyiben maga a szervezeti környezet összetettebbé vált, illetve a tudomány, a szervezetelméletek különböző paradigmái komplexebbé tették a jellemzők leírását. Gajdusek György korábban említett értékelése szerint: „Az ötvenes évek második felétől a hetvenes évek elejéig terjedő időszakot a bürokráciakutatás aranykorának tekinthetjük. 1956-ban publikálta Peter Blau (Marshall Meyerrel 1971) az első olyan összefoglaló munkát, amely a bürokratikus szervezet valamennyi lényeges kérdését szisztematikusan tárgyalta, 1964-ben Etzioni a bürokrácia problémáját strukturalista szempontból, az egyén, a szervezet és a társadalom szintjén elemezte.”⁹ Több olyan kutató említhető, akik átfogóbb kísérleteket tettek arra, hogy oldják a mechanikusnak, gépiesen merevnek tűnő bürokratikus rendszert. Közülük ki kell emelni Michael Croziert, aki a *Bürokrácia jelensége* című átfogó művében, ami először 1963-ban jelent meg, a következőket fejezi ki: „Egyetlen szervezet sem tudott soha – és soha nem is fog tudni – úgy működni, mint a gép. Teljesítménye az emberek összességének teljesítményétől függ, akiknek tevékenységét a gép racionálisan koordinálja. Ez a teljesítmény pedig a technika fejlettségi szintjétől, olykor azonban attól is függ milyen módon képesek az emberek a kooperáció »játékát« művelni.”¹⁰ Könyve hatodik fejezetében empirikus kutatásokat is végző kutatók munkásságára építve – felhasználva és részben bírálva kora szervezetelméleteinek szűk körű megközelítéseit – részletesen elemzi a hatalmi viszonyok és a bizonytalanság összefüggéseit. Témánk szempontjából is nagyon fontos megállapítása, hogy a kérdést a korábbiaknál összetettebben kell kezelni: „Ugyanis az emberi minden szintjén létezik egyfajta racionális számítás, és még a legtechnikaibb jellegű döntéseiben is létezik érzelmi természetű korlátozás.”¹¹ Kiemelte, hogy a hatalmi viszonyok stratégiája fontos szerepet tölt be a szervezeti struktúra alakításában, továbbá a hatalmi viszonyok és az érdekérvényesítés egyik kulcskérdése az információhoz való hozzájutás. Láthatóan ez napjaink szervezeteinek is központi kérdése, amely a korábbiaknál is összetettebben áthatja a szervezetek emberi viszonyait. Ha a kommunikációs csatornák sérülnek, erősödnek az informális viszonyok, ami akár meg is béníthatja a formális, eredeti célokat szolgáló működést. Tekintsük meg mindezt a hadseregek szempontjából!

A hadsereg, mint mintaadó történelmi szervezet, egyike a szaktudományok szerinti klasszikus bürokratikus szervezeteknek, amely szigorúan hierarchikus felépítésű, szabályorientált, fontos szerepet tölt be benne a szakértelem (szakértelem az erőszak megszervezésében). Már utaltunk arra is, hogy egyaránt nagy kihívása az ilyen típusú erősen szabályozott szervezeteknek a feltételek hiánya (ezek között az anyagiak és a szakértelem hiánya, valamint a változó környezet nyomása egyaránt értendő), ami miatt gyakoribbak a konfliktusok, erősödik a belső bizonytalanság. A bürokratikus szervezet az esz-közrendszereivel reagál, erősebben védekezik, túlszabályzással, merev reakciókkal,

⁹ Gajdusek (2000) i. m. 40.

¹⁰ Crozier (1981) i. m. 34.

¹¹ Crozier (1981) i. m. 234.

diszfunkcionális lépésekkel kezeli a felszíni problémákat. Jellegzetesnek mondható, hogy a szervezet adta szerepekhez kapcsolódó hatalmi viszonyok ilyenkor kevésbé racionálisak, inkább valamilyen hatalmi forrás birtokában uralmi jelleget öltenek, hiszen korlátozottak, vagy nincsenek is meg a formalizált szerepekhez, hierarchiaszintekhez kapcsolódó eszközök és források, feltételek. Ezek az informális működések megerősödhetnek a szervezet minden szintjén, lefele és felfele is hatalmi, illetve túlélési játszmák alakulnak ki. Hangsúlyozni kell, hogy „megerősödhetnek”, mert ezek az „emberi játszmák” – amint empirikus vizsgálatokat idézve Crozier is kifejti – mindig részei a normál folyamatoknak is.

A tanulmány elején kifejtettem, hogy a NATO-haderők egészében különösen jelentős változások következtek be az elmúlt évtizedekben, kiemelten az újabb tagországokban. Az elméleti gondolatokra visszatérve, a tartós átmenetiség és a bizonytalanság miatt meghatározó kísérőjelenséggént uralkodóvá válik az erősen formalizált szervezetben egy olyan szervezeti kultúra, amely az eredeti céloktól eltérő szervezeti szocializációt, értékrendszert és működést támogatja. Ennek következtében háttérbe kerülhet a szervezeti érdek és a szakmaiság. A döntések felcsúsznak olyan szintekre, ahonnan kevésbé vagy más szempontból érzékelhetők a következmények. Amennyiben ez a helyzet tartósan fennáll, generációk szocializációját, ezáltal az eredeti normalitástól eltérő gondolkodásmódját hatja át. Egyik kísérőjelensége, hogy a hierarchia mentén erős a bizonytalanság. Valójában egyik szint sem rendelkezik azokkal a feltételekkel, információkkal, amelyek saját vezetői szintje feladataihoz kellenének. Törzskari vezetési rendszerben kiürülhetnek a törzskar eredeti funkciói, azok egy részét átveszik a bizalmi elven szerveződő ideiglenes munkacsoportok. A törzskar viszont igyekszik megakadályozni az ideiglenes csoportok kialakulását, nem adja meg nekik a szükséges adatokat, és saját túlélése érdekében létrehoz funkciókat, feladatokkal és információkéréssel terhelve az alsóbb szinteket. Természetesen a felfelé menő választ (jelentést) a jelentő vélt vagy valós érdekeinek megfelelően állítják össze.

A bevezető gondolatokban a szervezetek működését – köztük az olyanokét is, mint a hadsereg – vizsgáló tudományok fejlődése alapján megfogalmazhatjuk, hogy összetett jelenségről beszélünk, amelyet a racionális, tudatos és az irracionális, illetve emocionális hatások, folyamatok egyaránt jellemeznek. Nyilvánvalóan a különböző típusú szervezetekben eltérő szinten jöhet létre az az egyensúly, amely az optimális működést és szervezeti hatékonyságot támogatja.

A honvédség elmúlt évtizedeit jellemző – külső, társadalmi igények alapján kikényszerített – kényszerű változások hosszú időn keresztül (permanens) átszervezéseket okoztak. Tartósan megjelent tehát a bizonytalanság, az átmenetiség, csökkent a korábbi tudás értéke, és bizonytalan volt, hogy milyen tudás kell a tényleges környezeti változásokhoz, a valós igényekhez. Több esetben az látszott, hogy csak felszínes, esetleges válaszok születtek, hiszen – részben objektív okok miatt – elmaradtak a mélyebb előkészítő elemzések. A válaszok a mindenkori katonai szakmai (hatalmi) érdekek és a társadalmi feltételhiányok ellentmondásaiból következően visszatérően újraindították a tervezést és az átszervezést. Meg kell jegyezni, hogy idegen volt a problémákat közvetítő gazdasági, „piaci” és az új szövetségi környezet is. Régiókban – a rendszerváltás előtti

katonai szövetségi rendszerben – a hadsereg a társadalom felé is zártabb volt. Az elméleti megközelítéseken és a korábban jelzett tapasztalati példákon túl, illetve azokkal együtt, tekintsük át, hogyan tud a változásokra, a növekvő működési problémákra reagálni egy olyan szervezet, mint a hadsereg!

A környezeti kihívásokat leginkább természetes módon, működési nehézségekkel érzékeli a szervezet. Válságjelenségek, erősödő konfliktusok merülnek fel, amelyek veszélyeztetik a formalizált hatalmi viszonyokat, védekező folyamatok indulnak be. Crozier részletesen bemutatta, hogy ezek a védekező folyamatok a szervezet szabálykövető mechanizmusa miatt a negatív értelmű bürokrácia erősödéséhez, a szabályrendszerek elburjánzásához vezetnek. A túlszabályozással ugyanakkor egyre nehezebbé válik a működés, a gépies igazgatás rendszere, amelynek a hatékonyságromlása mellett egyik következménye a szervezeti fegyelem, a szabálykövetés lazulása, hiszen a szabályok már gátjai a működésnek. Ebből következően a hivatali hierarchia elveszti tényleges hatalmát, illetve elsősorban a formális tekintélytisztelet kifejezése érvényesül, megerősödnek az informális hatalmak. A korábbi kutatások mindegyike rámutatott arra, hogy a kedvezőtlen jelenségeket a teljes állomány érzékeli, és saját érdekviszonyai szerint reagál rá. Ki kell még emelni, hogy – amint több, a szervezeten belüli emberi viszonyokat kutató rámutatott – az alrendszerek hatalmi játszmáin túl az egyéni, személyes stratégiák is kevésbé kapcsolódnak a szervezeti célokhoz. Egész alacsony szinteken (végrehajtó állomány) is megjelennek az attól eltérő, de a szervezet erőforrásait használó túlélési stratégiák, „növekszik a potyautasok aránya”. Tanulmányom célja a jövőbeli reagálóképesség firtatása, ezért nem foglalkozom részletesen a feltételhiányokból következő diszfunkciókkal, ezeket jól összefoglalták korábbi elemzések, kutatási jelentések.¹²

Az elméletek érvényesülését vizsgáló kutatások és az említett kutatás is alátámasztotta az elméletet, miszerint a változások kihívásait érzékelő felső vezetés és a szakértők modernizációpártiakká válhatnak (legalábbis szavaikban), míg a középszinten lévő vezetés és az alattuk lévők ellenérdekeltekké válhatnak a meglévő viszonyok fenntartásában – szövetségre lépve az egyéni törekvéseiket átértékelő (előtérbe helyező) „lázadó” végrehajtókkal –, hiszen az erősödő informális viszonyok miatt megnőtt hatalmukat szeretnék megtartani. Több példát is lehetne említeni, de emeljünk ki csak egyet. A kétezres évek elején széles körű megközelítéssel dolgozó stratégiai tervezők fejlesztési alternatívái értékelésre kértek egy rendszeren (hierarchián) belüli felső szintű szakmai szervezetet. A szakmai szervezet az értékelés, összehasonlítás helyett elutasította mindegyik alternatívát, és kidolgozott egy harmadik verziót.¹³ Ebben az esetben is érvényesült Crozier elemzése, miszerint mindent megtesznek azért, hogy munkájukat (sajátos szakmai tudásukat) tapasztalati úton lehessen csak megismerni, illetve meghatározni ne is lehessen pontosan, ahogy szabályozni se.

¹² Legutóbbi: Kutatási Zárójelentés a Zrínyi 2026 Honvédelmi és Haderőfejlesztési Programban meghatározott tervezési feladatok támogatására megrendelt empirikus katonaszociológiai kutatás eredményeiről. HM, 2019.

¹³ Magyar Honvédség védelmi felülvizsgálata 2003.

A középvezetők is gyakran tudják, hogy érdemi változások nélkül nem lesz hatékony saját szervezetük és az egész (a nagyobb szervezet) sem, de így szélesebb a mozgásterük és saját perspektívájuk építése. Ezzel együtt az látható, hogy mindent megtesznek azért – akár sok pluszterher, túlórák stb. vállalásával saját –, hogy fenntartsák a jó működés látszatát. Adott esetben a hagyományos uralmi megközelítéssel erősítik szervezeti hatalmukat. Ezekre a játszmákra és nem a valós teljesítményre – hiszen az a feltételhiányok miatt kevésbé mutatható, mérhető meg – építhetik karrierjüket. Ennek érdekében a hozzájuk lojális, elkötelezett körből választanak munkatársakat, és kevésbé érvényesül a tudás-, valamint a teljesítményalapú kiválasztás. Tehát van egy felszíni kép a formalizált szabálykövető működésről, helyette a gyakorlatban „elintéződnek” a dolgok, s e folyamatokat eltakarják a túlburjánzó, áttekinthetetlen szabályok. Adott esetben a szakértőknek az a feladatuk, hogy utólag a döntésekhez igazítsák a környezetet. Ha például valamilyen okból erősek a középszintű vezetők, a felső szintű elvárások blokkolásán túl el tudják intézni a szabályok hozzájuk igazítását is. Ezekre szintén adott példákat a korábban említett kutatás, illetve példák sorolhatók a legutóbbi jogszabály-módosítási gyakorlatokból is.¹⁴

Meg kell említeni, hogy az informális viszonyok erősödésekor a beosztottak, a végrehajtók (szakemberek) a legalsó szinteken is megpróbálják a hatalom ilyen működésének előnyeit kihasználni azért, hogy egyrészt saját hatalmi (szakértői, végrehajtói) pozíciójukat erősítsék és/vagy lazuljanak a mozgásukat korlátozó szabályok, másrészt „személyes megoldásokért”, vagyis hogy a közvetlen feletteseiktől egyéni előnyöket szerezzenek. Ezeket az elkötelezett közvetlen vezetők sokszor nem a saját közvetlen jogkörüknek megfelelő lehetőségeikből, hanem szervezetük egyéb forrásaiból biztosítják. Fontos következmény, hogy a csökkenő átláthatóság miatt a szervezet tagjai egyéni érdekérvényesítése a szervezet céljaitól eltérően – esetenként azokkal szemben is – megvalósul. Ezt szintén jól mutatta a korábban említett kutatás, amely többek között az ellátórendszer ellentmondásos fel-, illetve kihasználását tükrözte a hierarchia alacsony szintjein is.

Crozier idézett könyvében¹⁵ több kutató empirikus kutatásain keresztül bizonyította, hogy fontos felszíni képe az ilyen típusú informális működésnek – amellyel mindenki csal a rendszerben –, hogy hivatalosan a szabályok felállításáért, a szervezeti értékek tiszteletéért emelnek szót, ugyanakkor mindent megtesznek annak érdekében, hogy saját mozgásterüket (szabálykerülésüket) megőrizzék. A magatartás-tudományi iskolák ismert kutatói (Sigmund Freud, Kurt Lewin, Chester Barnard, Herbert Simon), illetve az emberi viszonyok tana (Elton Mayo, Mary Parker Follett, Douglas McGregor) már a múlt század első felétől megerősítették, hogy az ilyen viselkedést törvényszerűségnek kell tekinteni. Tehát tipikus lépése a bürokratikus szervezetnek a felszíni jelenségek kezelése. Ezekre gyakran hatalmi eszközökkel: a szabályzás kiterjesztésével, javításával, ellenőrzések szigorításával reagál. A túlzott adminisztráció olyan formalizált lépések megtételét is jelentheti, amelyek bonyolultságuk miatt már a tartalmat is elfedhetik. Ezt azért is fontos kiemelni, mert ezekkel a törvényszerűségekkel együtt kell értékelni

¹⁴ 2012. évi CCV. törvény a honvédek jogállásáról 2020. júliusi módosításai.

¹⁵ Crozier (1981) i. m. VI. fejezet.

az elmúlt évtizedek hazai, honvédségi történéseit, illetve azok hatását a mai viszonyainkra és a jövő tervezésére.

Megfogalmazhatjuk, hogy az a szervezeti rendszer, amelynek legfőbb jellemzője az erős szabályozottság, a valós okok felismerése, az erős vezetői szándék ellenére sem tud könnyen alkalmazkodni a környezeti változásokhoz. Jellemző háritó lépései közé tartozik az erősödő centralizáció és a túlszabályozottság. Az érdemi változás szükségességének felismeréséhez az kell, hogy a diszfunkció elég súlyos legyen és a szervezet már komoly válságjelenségekkel küzdjön. Tehát a szervezetspecifikumok miatt a konfliktusoknak, a válságnak elég erősnek kell lennie ahhoz, hogy kikényszerítődjenek az érdemi beavatkozások, és ismét – immár új szinten – megjelenjen a természetes és szükséges centralizáció, továbbá a személytelenséget erősítő szabályozottság.

Az előbbi gondolatokból következően nagyon nagy kihívás az is, ha ezekben az erősen formalizált szervezetekben olyan mértékű változások szükségesek, amelyek során kiürülnek a meglévő szabályok, és valamilyen oknál fogva elvesz a saját tudás a racionalitás helyreállításához. (Gyakori a piacilag érzékenyebb szervezetekben, hogy ilyenkor külső tudást vesznek igénybe.) A környezeti változások hatásain túl történelmi példák sora bizonyítja, hogy az is gondot jelent, ha teljesen rendszeridegen elemeket mechanikusan és túl gyorsan akarunk beültetni a szervezetek működésébe. Néhány kérdést azért is célszerű részleteiben megnevezni, mert változtak/változnak a szerepek, illetve értékváltásoknak, útkereséseknek is tanúi lehetünk. A tanulmány első részében már bemutattam, hogy több mint száz éve fogalmazta meg a tudomány azokat a szervezeti jellemzőket, amelyeket máig fontos kereteknek tartottak. De gyakran felmerül, hogy érvényesek maradhatnak-e ezek akkor, amikor egyre többször fordulunk a mesterséges intelligenciához, és egészen más a szervezetek normalizált életciklusa, és más kompetenciákkal, elvárásokkal rekrutálódik az állomány? Az elméletek áttekintéséből, közelmúltunk kutatásaiból is láthatjuk, hogy az előbbieken leírt válságok, szervezeti konfliktusok azért is fontosak, mert közben kitermelődnek azok a cselekvési viszonyok, reakciók és persze személyek is, akik időlegesen kilépve a formális hivatali viszonyokból, személyes hatalmuk (amelyet kaphatnak kívülről is) révén újra szabályozhatják a rendszert. Néhány kérdést, szervezeti jellemzőt azért szeretnék kiemelni, mert már kutatások is felvetették, hogy az átfogóbb válaszok még hiányoznak.

Szervezeti konformitás, környezeti dinamika

Szervezetfejlesztők – akik között több neves magyar tudós is van¹⁶ – munkáiból tudjuk, hogy a jelentős működési diszfunkcióhoz kapcsolódó lényegi változás nem történhet meg fokozatosan, szakaszonként, mert óhatatlan a visszarendeződés. Kutatások szerint erősebb

¹⁶ Ki kell emelni Ladó László professzor iskolateremtő munkásságát. Fontos róla azt is megjegyezni, hogy katonai iskolákat is végzett. A pécsi Zrínyi Miklós Honvéd Reáliskola, majd a Ludovika Akadémia elvégzése után 1941. augusztus 20-án hivatásos tüzér hadnaggyá avatták és a második világháború végén szerelt le.

lehet a visszarendeződési törekvés ott, ahol átfogóbb volt a szabályozás, megszokottabb az egyfajta biztonságot adó formai keretekhez való alkalmazkodás. Ezekben a bürokratikus rendszerekben különösen fontos, hogy a változásoknak fentről lefelé vezetetten kell bekövetkezniük, és egyetemesnek kell lenniük, ami azt is jelenti, hogy általánosan, széles körben váljanak elfogadottá a változások, és tudjon megszilárdulni az új forma. Erre már utaltunk korábban a Kotter-féle nyolclépéses modell¹⁷ kapcsán. A bürokratikus szervezet fontos jellemzőjét adó koordinált együttműködés lényege a konformitás. Ezt a szervezeti szocializációt kényszerrel, különböző egyéb motivációs eszközökkel lehet elérni. Az utóbbi évszázadokban, különösen a 20. század második felétől jelentős változásokat látunk tartalmában és folyamatában, amikor is egyre szélesebb körű a szaktudományok gyakorlatban történő alkalmazása. Ezen tudományok, illetve a megváltozott társadalmi normák eredményeként a fizikai kényszer helyett megerősödtek a soft elemek. Ennek az is oka, hogy a mai társadalmakban megváltozott az egyének szocializációs folyamata. Egyrészt már kora gyermekkortól van egy szocializációs folyamat, amelyben megtanulják a különböző szervezetekben való alkalmazkodást, szabálykövetést. Másrészt sem a társadalom, sem az egyének nem fogadnak el olyan kényszerítéseket, amelyek nyílt fizikai vagy lelki erőszakkal járnak. Természetesen eltérők a generációs hozzáállások, és eltérők a társadalmi kultúra bizonyos alrendszerében a beállítódások, de általánosnak mondható a trend. A katonai szocializáció egy speciális foglalkozási szocializációnak tekintendő, amely a szakmai kompetenciák elsajátításán túl a társas és személyes kompetenciák jelentős változását, sok esetben erőteljes értékváltást is igényel. Napjaink megválaszolandó kérdése, hogy a hadseregben korábban szélesebb körben alkalmazott drill helyett milyen más módszerekkel érhetők el a szükségesnek ítélt működési módok és kompetenciák. Látnunk kell azt is, hogy az értékalapú fegyelem kialakítása hosszabb és koherensebb nevelői munkát követel meg, mint a félelemlapú, és erőteljesen befolyásolja a társadalmi értékkövetés állapota is. Természetesen az előbbieken túl az is fontos kérdés, hogy a modern hadseregek működése, a képességek alkalmazása milyen végrehajtói viszonyrendszert követelnek meg. Kutatásokból látjuk, hogy idősebbeknél, de a fiatalok egy részénél is kapcsolódik a drill képe fegyveres és rendvédelmi szervek ezen vélt (feltételezett) jellemzőihez. A tisztázás azért is fontos, mert sokakat elriaszthat a pályától. Meg kell említeni, hogy néhány más történelmi bürokratikus szervezetnél is fennmaradt az a szocializáció mint szervezeti érték, amely a karcerszervezetek normavilágát idézi. Ugyanakkor az is ismert, hogy azoknál is jelentős az útkeresés, amint láthatjuk például Kuminetz Géza (2011) tanulmányából.¹⁸

A társadalmi változások a korábban elemzett válságjelenségek következményein túl is szemlélet- és értékváltásokat igényelnek. Csak példaként említhető, hogy változott a tekintélytisztelet tartalma. Ha nem látják a beosztottak a vezetőnél a hiteles személyes kompetenciákat, akkor csak formálisan és ideiglenesen adják meg a vezetői hatalomnak a tiszteletet. Ez nem csak formai kérdés, hiszen ez azt is befolyásolja, hogy milyen módon és meddig van ereje a szabályoknak, az utasításoknak, parancsoknak. Környezetünkben

¹⁷ Kotter (1999) i. m.

¹⁸ Kuminetz Géza: A papnevelés aktuális kérdései. *Magyar Sion Új folyam*, 5. (2011), 1. 15–35.

árnyalja a kérdést, hogy kevésbé tisztázott a szervezeti kultúránkban a vezetői kompetenciák között a vezetői tudás és a szakmai tudás tartalma. Vezetők is sokan úgy gondolják, hogy az egyes szakterületek lényegi ismeretét szintén kell mutatniuk magasabb szintű vezetőként is, holott erre vannak a szakértők.

A szakértelem változása és a formalizált szervezeti struktúra

A nagy szervezetek többségében megtalálhatjuk a részletesen kimunkált struktúrát a csúcavezetéstől az egyes munkakörök alapos leírásáig. Végigtekintve szervezeti struktúrákat és organogramokat, azt látjuk, hogy lényegesen megnőtt a szakértők száma és szerepe. Fontos kérdés, hogy a nagyobb arányú és magasabb felkészültségű szakértők, valamint a vonalági vezetők között milyen a viszony. A hierarchia és a szakértők információs lehetőségei, továbbá azok tartalma mennyiben térnek el, illetve mi a közöttük levő hatalmi viszony. Ha a formális viszonyokat elnyomják az informális viszonyok, például a döntések előkészítésében és meghozatalában, akkor nagyon kedvezőtlen jelenségek alakulhatnak ki. A válságok, feltételhiányok kapcsán már elemeztük, hogy a hivatali struktúra magasabb szintjein a gyakorlati folyamatoktól távol lévők – hatalmuk, alkalmasságuk bizonyítása érdekében – olyan részletekkel foglalkoznak, amelyekre már érdemben nincs ráhatásuk (legfeljebb korábbi emlékeik), és adott esetben kihagyják a szakértőket, vagy átnyúlnak az alattuk levő vezetők felett. Nagyon nagy kérdés, hogy a törzskari szakértők szakmaisága érvényesülhet-e, vagy a „bizalmi szakértők” azt felülírják. A kérdés másik oldala, amit Crozier „a nagyon bürokratikus szervezetek”¹⁹ esetében vet fel, hogy kialakulhatnak párhuzamos hatalmak, amelyekben a szakértőknek speciális szerepük lehet, hiszen kevésbé ellenőrizhetők. Meg kell jegyezni, hogy ez a hatalmi erősödés csak egyes – az általános szervezeti tudástól erősebben eltérő – szakértői körökre vonatkozik, mint azt Crozier is bemutatta könyve záró fejezetében.²⁰ Kiemelt helyzetben van például ilyen szempontból a honvédség tisztii állományában is néhány szakmai, szakértői státusz (jogászok, orvosok, civil közigazdászok), amelyben levők könnyebben vihették keresztül korábban is akarataikat vezetőikön, míg mások szakértői véleményét rendszeresebben írta felül a hatalom.

A szervezeti feladatok tartalmának dinamikus változása és az egyéni tudások, kompetenciák fejlődése más oldalról is támadja a formalizált struktúrát. Gyorsabban, rendszeresebben kellene újraalkotni a struktúrát, átírni a munkaköri feladatokat. Kérdés, hogy a honvédség jelenlegi fejlesztési folyamataiban modellváltásról van-e szó, mert a meglevő szembekerült külső illeszkedésével, vagy csak a belső logikája nem felel meg, és mindössze a modell javítására van szükség. A vezetői kinyilatkoztatások – és a tanulmány elején jelzett fejlesztési adósságok – inkább modellváltást erősítenek, az eddigi lépések viszont inkább a modelljavítás igényére utalnak. A modellváltás a megfelelő lépések

¹⁹ Crozier (1981) i. m. 292–293.

²⁰ Crozier (1981) i. m. 416–420.

betartása mellett egy átfogó tanulási, értékközvetítési folyamatot is igényel, amelyen a szervezeti tagok mindegyikének át kell esni.

Nagyon fontos jellemzője a bürokratikus szervezeteknek a jól szabályozott munkakörök, beosztások és az azokat leíró munkaköri leírások rendszere. Ugyanakkor már nemcsak a versenyszférában, hanem a katonai szervezetek csapattagozataiban is azt látjuk, hogy a személyes szakmai tudásukat, kompetenciáikat gyakran nem a saját szervezeti alrendszerükben, alegységükben használják, hanem más – sok esetben, ideiglenes – struktúrákban és szerepekben. Láthatóan nőtt a „projektjellegű” feladatok aránya, ahová inkább szélesebb szakmai, egyéni kompetenciák alapján válogatják a tagokat és rendelik őket ideiglenes csoportokba. Ezen túl a legalacsonyabb, végrehajtói munkaköröknél is nagyobb a valószínűsége annak, hogy önállóan kell tevékenykedni, adott esetben fontos döntéseket is hozni. Tehát oldottabbá válik a szervezeti struktúra, és megváltozik a legkisebb alegységek szintjén is a kiscsoportok összekovácsolásának lehetősége. Különösen élesen jelentkezik a kérdés az önkéntes szervezési rendszerben.

Az elköteleződés tartalma

Kiemelt kérdés az is, hogy meddig tartson ez az elköteleződés, mennyire kell és lehet függővé tenni a személyiséget? Sok erősen szabályozott szervezethez, mai hadseregekhez hasonlóan, adósak vagyunk a honvédségben is a válasszal. Már Crozier megfogalmazta, hogy a modern szervezetek sokkal könnyebben tolerálják a devianciát és a részleges elkötelezettséget, illetve a konformitás alacsonyabb szintjét.²¹ Itt jön elő a szocializáció, specifikusan a katonai szocializáció és a hivatás mai problematikája. A meghosszabbodott egyéni életciklusban a munkában töltött aktív szakaszból mennyi lehet a katonai pálya. Meddig lehet biztosítani a többség alkalmasságát, illetve hogyan lehet kezelni a fiatalabb generációk változó életstratégiáit.

Különböző korok kutatói szerint a hivatást művelőket az különbözteti meg a többiekétől, hogy viszonylag stabil közösségekben dolgoznak, és rendelkeznek a közös identitás érzésével, állandó státusszal, van közös értékrendjük és a szakmai közösségnek a képzés révén befolyása van a közösség tagjai fölött. A hivatástudattal mindenekelőtt együtt jár – legalábbis a hagyományos felfogás szerint – az a meggyőződés, hogy ebből a tudatból fakadnak az adott szolgálatot irányító etikai szabályok. Más szóval, a hivatás autonóm, önmagát szabályozó, öntörvényű tevékenység. Régen a tradicionális szakmákat tömörítő szervezetek képesek voltak arra, hogy tagjaik számára méltóságukhoz illő magatartást és szolgálatuk megbízhatóságát biztosító kötelező szabályokat állítsanak föl. Manapság a versenyszférában szintén azt láthatjuk, hogy kifelé is publikált etikai kódexekkel, arculatmegjelenítéssel bizonyítsák elkötelezett értékkövetőségüket, tagjaik pedig nagyobb teret adnak a belső összekovácsolásnak, „csapatépítésnek”, az összetartozás, a „mi” tudat erősítésének. A társadalom biztonságáért felelős szervezeteknél, ahol az altruizmus is fontos tényező, ez kiemelten fontos kérdés kell hogy legyen.

²¹ Crozier (1981) i. m. 282.

A szolgálati utak rendszere és az információigény

A munkakörök tartalmát vizsgálva azt is láthatjuk, hogy a végrehajtói beosztások elvárt kompetenciaigényei is megnövekedtek. A tartalmi változásokon túl átalakul, folyamatosan változik a szervezeten belüli tudáseloszlás, ami időről időre felülírja a szolgálati utakat, a felelősségek rendszerét. Már a honvédség esetében is érzékelhető, hogy megnőtt az egyéni és a szervezeti tudás, valamint az elvárt információval, a szervezeti és személyes kommunikációval kapcsolatos igény. A szervezet működési folyamatainak egyik kulcsa az előrelátás lehetősége, az információk mennyisége és azok megosztásának helyzete. Az előzőekben már szóltam róla, hogy a szervezeti hatalomért folyó harcnak is fontos eszköze az információ, illetve annak sok esetben manipulált (érdektagolt) szabályozása, ami tipikus az erősen hierarchizált, bürokratikus szervezetekben. Különösen nagy kihívás ez napjainkban, amikor felgyorsultak és komplexebbek lettek a változások, információrobbanásról is szoktunk beszélni, és szintén megvan az eszközrendszer arra, hogy gyorsabbak legyenek az információs csatornák. Ez magával hozta a szervezeti alrendszerek működéséhez, személyek feladataihoz, illetve szervezeti biztonságához kapcsolódó információk fontosságát. Ugyanakkor a bürokratikus szervezetben a feladatok tartalmát és az azok végrehajtásához kapcsolódó emberi viszonyok hálózatát – benne az információ áramlását – egyfajta formalizált merevség jellemzi, amely egyben gátja is a köztük és környezetükkel történő kommunikációnak.

Tapasztaljuk, hogy megnőtt a lehetőség az információk szolgálati csatornákon kívüli megszerzéséhez és továbbításához. Ezeket a korábban bemutatott hatalmi játszmákon túl az is erősíti, hogy gyorsabban kell döntés-előkészítést végezni és döntéseket meghozni, tehát gyakran a formális vezetés a normalizált megfelelés érdekében is erősíti a kerülő utakat, az informális jelenségek növekedését. A képességsökkenésen túl a probléma akkor válik a működés gátjává, amikor az informális viszonyok lesznek uralkodóvá, ekkor láthatóan a szervezeti érdek a kisebb csoport-, illetve egyéni érdek alá kerülhet. Tehát erősödő konfliktusforrás, ha nem lehet biztosítani, hogy a formális rendszerekben és csatornákon is kielégítő legyen az információáramlás. Mindez azt erősíti, hogy gyakran újra kell gondolni a szolgálati utakat és a támogató csatornák rendszerét, mert csak így biztosítható az egyéntől kevésbé függő személytelenség, a központi akarat érvényre jutása, illetve az egyének szervezeti biztonsága.

A szervezeti tagság előnye, hátránya

Az előírásoknak megfelelő szervezeti folyamatok, a formalizált beosztásokban, munkakörökben való cselekvések védik az egyént, hisz saját felelősségét átveszik a szervezet adta szabályok. A szabályoknak megfelelő döntéshozatalban nincs érdemi kockázat, hiszen a keretek eleve ki vannak jelölve. Az ilyen típusú szervezetben dolgozók többsége csak akkor vesz részt az érdemi döntéshozatalban, ha számára kicsi a kockázat és nagy a hozadék, egyébként kifizetődőbb kívül maradni. Természetesen ennek a szervezeti létnek a hátránya, hogy az egyén számára a megjelölt keretek között nincs érdemi

lehetőség a személyisége kibontakoztatásának. Századunk generációi viszont egyre jobban igénylik, hogy megmutathassák kompetenciáikat. Ennek a felismerésnek teret engedve a szervezetkutatók összecsengő megállapítása, hogy a modern bürokrácia arra törekszik, hogy utat engedjen az egyéni kreativitásnak is, ne a szigorúan vett szakmai hatáskörök által biztosított szűk mozgástér legyen csupán a szervezeti munka kiteljesedésének tere, hanem azon belül támogatni, ösztönözni igyekszik a szakmai kreativitás kibontakozását, lévén az a működés racionalitásának egyik lehetséges összetevője. Ez a lojalitás sajátos újrafogalmazása: nem a passzív, hanem az aktív lojalitást jutalmazza a modern szervezeti bürokrácia.

Crozier elemzése alapján fogalmazódik meg az a tapasztalati tény, hogy a bürokráciák fejlődésével együtt az individualizmus és a kreativitás inkább növekedett a szervezetekben. A szervezetekben, a művészetekben, a tudományban szakadatlan innovációk következnek be, amelyek „szerzői nem hallatlan kreatív elmék sokszor, hanem a gépezet fogaskerekei, a bürokratikus intézmények tagjai – hétköznapi emberek”.²² Növekedett tehát az individualizáció. A modern tudomány – a bürokratikus keretek között – jobban fejlődik, versengő elméletek vannak. A bürokratikus szabályok határt szabnak az egyéni cselekvésnek, de ezek a szabályok folyton újrafogalmazódnak, a határok mindig kitolódnak vagy átrajzolódnak. Ez működésük természetes jellemzője. Kijelenthető ez azzal együtt, hogy a klasszikus irányzat figyelmen kívül hagyta az emberi kapcsolatok iránti igényt, a motivációs rendszer egyoldalúságát, az ember autonóm tendenciáit. A 20. század második felének szervezetelméleti megközelítései – többek között Alfred Kieser (1995) összefoglaló munkái²³ – jól rámutatnak ezekre a hiányosságokra. Fontos kérdés tehát, hogy kutatásokkal, elemzésekkel a korábbiaknál nagyobb figyelmet fordítsunk ezekre a szegmensekre, amelyeket negatívan befolyásol, ha az alapvető keretekben zavarok keletkeznek.

Összegzés

Tanulmányomban bemutattam, hogy napjainkban a bürokratikus jellemzőkkel leírható szervezetek egy részében már más eszközökkel érhető el a szervezeti racionalitás és a kívánatos szervezeti integritás. Témánk szempontjából fontos kérdés, hogy ez utóbbi, a belső kohézió a katonai szervezetben mennyire követel a korábbiakat meghaladó szemléletet, értéktartalmat. Már Huntington is utalt arra, hogy miközben a formalizált értékek fontos elemei a katonai szervezetnek, ugyanakkor a közösségiségnek, a testületi szellemnek jelentős szerepe van az értékrendszer stabilitásában. Rumsfeld bevezetőben idézett gondolataira visszacsatolva, fontos szempont lehet az egyensúly mai tartalmának megteremtése és elfogadtatása.

Összességében, a szervezetkutatások jól érzékeltetik, hogy a fejlesztési kihívások túlmutatnak egy vezetési és közgazdasági racionalitással létrejövő technikai korszerűsítés

²² Székely János: Recenzió M. Crozier: A bürokrácia jelensége c. könyvről. *Szociológia*, (1982), 2. 305.

²³ Alfred Kieser: *Szervezetelméletek*. Budapest, Aula, 1995.

terven. A változtatásoknak tartalmazniuk kell a vezérlő értékek, a működési folyamatok és a feltételek új alapokra helyezését. Ehhez a bürokratikus szervezetben nem elég az a változás, amelyet kikényszerít az új technika, technológia. Kutatásokból ismerjük, hogy az elmúlt évtizedek összetett hatásai közepette sem társadalmi szinten, sem a szervezeten belül nem volt mód az új típusú válaszok részletes kidolgozására, a szervezeti kultúra megújítására. A kereteket adó jogszabályaink is mutatnak belső, szemléletbeli ellentmondásokat, a napi gyakorlat pedig még több olyan dimenzióra irányítja rá a figyelmet, amely egy küldetésorientált szervezetben nem kerülhető meg.

A szervezeti és személyi feltételrendszer fejlesztésével kapcsolatos feladatoknak, folyamatoknak szervesen be kell épülniük a honvédség modernizálásának általános tervezési feladataiba. Jelenleg a korábbiaknál kedvezőbbnek tekinthető környezeti feltételek alkalmat adhatnak arra, hogy a fejlesztések kiegyensúlyozottabb szervezeti viszonyokat hozzanak létre. Ez viszont azt igényli, hogy érdemben kell végiggondolni a működési keretek értéktartalmát. Az alapfunkciókhoz kapcsolódó fejlesztéseken túl a működési folyamatokban meg kell teremteni a belső integritást, amely egy haderő működésének alapja, a valós képesség feltétele. Az alapértékek mai tartalmának tisztázottsága és a mindennapi működési kultúrába, a képzés, valamint a kiképzés rendszerébe való beépülése meghatározó feltétele ennek a folyamatnak, az elkötelezett személyi állomány biztosításának.

Felhasznált irodalom

- Crozier, Michel: *A bürokrácia jelensége*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981.
- Gajdusek György: *A bürokrácia-fogalom értelmezése a társadalomtudományokban és ennek jelentősége a közigazgatási szervezetek sajátosságainak magyarázatában*. PhD-disszertáció. Budapest, ELTE, 2000.
- Harari, Yuval Noah: *21 lecke a 21. századra*. Budapest, Animus, 2018.
- Jenei György: Max Weber bürokráciaelmélete és a neoweberiánus szintézis. *Pro Publico Bono – Magyar közigazgatás*, (2016), 3. 42–55.
- Kieser, Alfred: *Szervezetelméletek*. Budapest, Aula, 1995.
- Kotter, John P.: *A változások irányítása*. Budapest, Kossuth, 1999.
- Kuminetz Géza: A papnevelés aktuális kérdései. *Magyar Sion Új folyam*, 5. (2011), 1. 15–35.
- Ladó László: *Szervezetelmélet és módszertan*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1986.
- Rumsfeld, Donald H.: *Transformation Planning Guidance*. 2003. Április.
- Székely János: Recenzió M. Crozier: A bürokrácia jelensége c. könyvéről. *Szociológia*, (1982), 2. 305.
- Weber, Max: *Gazdaság és társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.

Ajánlott irodalom

- Barakonyi Károly – Lorange, Peter: *Stratégiai management*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1991.
- Carlzon, Jan: *Lapítsd le a piramist*. Budapest, Zrínyi, 1988.
- Csath Magdolna: *Stratégiai vezetés-vállalkozás*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990.
- Farkas Ferenc: *A változásmenedzsment elmélete és gyakorlata*. Budapest, Akadémiai, 2013.
- Fayol, Henry: *Ipari és általános vezetés*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984.
- Gerken, Gerd: *A 2000. év trendjei*. Budapest, Akadémiai, 1993.
- Huntington, Samuel P.: *A katona és az állam*. Budapest, Zrínyi–Atlanti, 1994.
- Jávor István: *A szervezetszociológia gondolati rendszere*. Budapest, Nemzeti Tankönyv, 1993.
- Magyar László: Sorozott, zsoldos, hivatásos, önkéntes, vagy professzionalista. *Hadtudomány*, 4. (1994), 2. 39–49.
- Mastenbroek, Willem F. G.: *Konfliktus menedzsment és szervezetfejlesztés*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1991.
- Simon, Herbert A.: *Korlátozott racionalitás*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982.

Vákát

IV. KATASZTRÓFAVÉDELEM

Vákát

A sendai katasztrófakockázat-csökkentési keretrendszeről a magyar nemzeti katasztrófakockázat-értékelésig

Bevezetés

A katasztrófák súlyossága és gyakorisága – globális szinten – az elmúlt évtizedekben folyamatosan nőtt, ami összefüggésbe hozható a népességnövekedéssel, az urbanizációval és az éghajlatváltozással. Európa magas népsűrűségű, gazdaságilag fejlett kontinens, így ha katasztrófa következik be, az súlyos következményekkel járhat a lakosság élet- és vagyonbiztonsága szempontjából, továbbá komoly gazdasági károkat okozhat.

Az ENSZ Közgyűlése által jóváhagyott „sendai keretegyezmény a katasztrófakockázat csökkentésére 2015–2030” napjainkban az egyik legfontosabb világméretű program a katasztrófamegelőzés és -kárcsökkentés tekintetében.¹

Az európai uniós polgári védelmi mechanizmusról szóló 1313/2013/EU (2013. december 17.) számú európai parlamenti és tanácsi határozat alapján az EU-tagállamoknak – így hazánknak is – nemzeti katasztrófakockázat-értékelést kell készíteniük.

A tanulmány a fenti két keretrendszer és azok előzményeinek módszertanát, ajánlásait elemzi. Aktualitása, hogy az éghajlatváltozás okozta természeti katasztrófák egyre intenzívebbé és extrémebbé váltak nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt.

„Az ENSZ »Hivatal a Katasztrófa Kockázat Csökkentésére (UNISDR)« adataira hivatkozva [megállapítható, hogy] 2005 és 2014 között több mint 1,7 milliárd ember halt meg katasztrófa következményeitől és a becsült anyagi kár elérte az 1400 milliárd USD-t.”²

Nemzeti szinten a katasztrófák elleni védekezés alapját a korszerű, hatékony módszerekkel történő valós katasztrófakockázat-becslési eljárás jelenti. Nemzetközi tagságainkból adódóan pedig az egységes kockázatazonosítási szempontoknak szükséges megfelelni. Célom ezen követelményeknek az összefoglalása.

A katasztrófakockázat-becslési eljárás mint a katasztrófák elleni védekezés alapja

A katasztrófák elleni védekezés rendszeréhez kapcsolódó feladatokat alapvetően három időszakra oszthatjuk:³

- a katasztrófa bekövetkezése előtt: megelőzés vagy felkészülés időszakára,

¹ Kopcsó István – Balázs Róbert: Konszenzuseresés a katasztrófák tudományos kutatásának egységesítésében az Utstein irányelvek alapján. *Honvédtörvény*, 68. (2016), 3–4. 5–12.

² Kopcsó–Balázs (2016) i. m.

³ Muhoray Árpád: *Katasztrófamegelőzés 1.* Egyetemi jegyzet. Budapest, NKE, 2016. 7.

- a katasztrófa bekövetkezését közvetlenül követő: védekezés vagy beavatkozás időszakára,
- a katasztrófa pusztító hatásának elmúltával: a következmények felszámolásának időszakára.

Azokra a káreseményekre, amelyeket például a természet erőinek kiszámíthatatlansága vagy törvényszerűségei miatt nem lehet megelőzni, fel kell készülni. A civilizációs eredetű katasztrófák, tekintettel arra, hogy emberi tevékenységekkel függnek össze, műszaki meghibásodások vagy emberi gondatlanság/szándékosság miatt következnek be. A megelőzési és felkészülési feladatok fő célja a lakosság életét és anyagi javait veszélyeztető katasztrófák bekövetkezési valószínűségének a minimalizálása, valamint a megelőzési tevékenység ellenére is bekövetkezési kockázatú káresemények pusztító, káros hatásának a lehető legkisebbre csökkentése.

Eredetük szerint a természeti és a civilizációs eredetű katasztrófákat különböztetünk meg. A természeti eredetű katasztrófák lehetnek hidrológiaiak, geológiaiak, meteorológiaiak és biológiaiak. A civilizációs eredetű katasztrófák pedig lehetnek ipari, közlekedési és társadalmi katasztrófák.

A katasztrófa fogalmát a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény (továbbiakban: Kat. tv.) értelmező rendelkezésében találjuk meg. E szerint a katasztrófa: „a veszélyhelyzet kihirdetésére alkalmas, illetve e helyzet kihirdetését el nem érő mértékű olyan állapot vagy helyzet, amely emberek életét, egészségét, anyagi értékeiket, a lakosság alapvető ellátását, a természeti környezetet, a természeti értékeket olyan módon vagy mértékben veszélyezteti, károsítja, hogy a kár megelőzése, elhárítása vagy a következmények felszámolása meghaladja az erre rendelt szervezetek előírt együttműködési rendben történő védekezési lehetőségeit, és különleges intézkedések bevezetését, valamint az önkormányzatok és az állami szervek folyamatos és szigorúan összehangolt együttműködését, illetve nemzetközi segítség igénybevételét igényli.”⁴

A Kat. tv. végrehajtási rendelete, a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény végrehajtásáról szóló 234/2011. (XI.10.) Kormányrendelet (továbbiakban: Kat.tv.VHR.). Ennek 2. melléklete tartalmazza a veszélyeztető hatásokat és az ezek elleni, településeken kialakítandó elégséges védelmi szint követelményeit. Ez alapján a természeti eredetű veszélyeztető hatásként kell vizsgálni a településeink tekintetében a következő katasztrófák bekövetkezésének valószínűségét: árvíz, belvíz, rendkívüli időjárás, földtani veszélyforrások. Civilizációs eredetű veszélyeztető hatásként pedig a következőket jelöli a jogszabály: a veszélyes anyagokkal foglalkozó üzem vagy küszöbérték alatti üzem, más létesítmény (ipari, mezőgazdasági) általi veszélyeztető hatás, veszélyes anyag szabadba kerülésének kockázata, nukleáris létesítménytől való távolságból adódó kockázat.

⁴ A katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény.

A jogszabály egyéb eredetű veszélyeket is jelöl értékelendő kockázatként, mint például a humánjárványt vagy járványveszélyt és az állatjárványt, továbbá a riasztási küszöböt elérő mértékű légszennyezettséget. A kritikus infrastruktúrákkal kapcsolatos kockázatokat pedig a lakosság alapvető ellátását biztosító infrastruktúrák sérülékenysége, a közigazgatás és a lakosság ellátását közvetve biztosító infrastruktúrák sérülékenysége kockázatának azonosításával határozza meg.

Annak érdekében, hogy településeinken, országosan egységesen, de minden településre a helyi sajátosságoknak megfelelően biztosítani tudjuk a kockázatot jelentő veszélyeztető hatások elleni védelemet, a veszélyeztető hatások alapján kockázatbecslési eljárás elvégzése szükséges.

A kockázatbecslési folyamat három lépésből áll:⁵ kockázatazonosítás, kockázatelemzés és kockázatértékelés.

A kockázatazonosítást a települések helyi sajátosságaira és jellemzőire tekintettel, minden veszélyeztető hatás figyelembevételével kell végrehajtani. Ezt a leghatékonyabban az önkormányzatok – a hivatásos katasztrófavédelmi szerv helyi szervével szorosan együttműködve – tudják végrehajtani, hiszen ők ismerik a legjobban a helyi sajátosságokat. Így be tudják azonosítani azokat a kockázatokat, amelyekre az adott településen számítani kell.

A kockázatelemzés és -értékelés során helyismeret, szakértői vélemények és a rendelkezésre álló adatbázisok alapján meghatározható, hogy az adott területen, településen jellemző hatások miatt kockázatot jelentő katasztrófák bekövetkezése milyen következményekkel járhat a lakosságra, anyagi javakra és a környezetre nézve. Ennek érdekében vizsgálni kell a település területére vonatkozó különböző veszélyeztető tényezők következményein túl a bekövetkezés gyakoriságát (valószínűségét), és figyelembe kell venni a különböző valószínűsíthető káresemények egymásra gyakorolt hatását, valamint a korrekciós tényezőket (adminisztratív vagy fizikai kockázatsökkentő intézkedések) is.

A kockázatbecslési eljárást követően a településeket kockázati mátrix segítségével katasztrófavédelmi osztályba soroljuk.

A kockázati mátrix a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény végrehajtásáról szóló 234/2011. (XI. 10.) Korm. rendelet 2. számú mellékletének b) pontjában található. Ez a településeink katasztrófavédelmi osztályba sorolását segíti az adott kockázat hatása (nagyon súlyos, súlyos, nem súlyos vagy alacsony mértékű) és bekövetkezési gyakorisága (ritka, nem gyakori, gyakori, nagyon gyakori) alapján.

Ezekhez a szubjektív meghatározásokhoz hatás és bekövetkezési gyakoriság alapján is meghatározza a besorolási elvet a jogszabály. Ez alapján akkor beszélünk ritkán előforduló katasztrófáról, ha az elkövetkező néhány évben (10 év) nem valószínű, hogy bekövetkezik. Nem gyakori egy katasztrófa, ha bekövetkezhet, de nem valószínű, hogy néhány (5) éven belül. Gyakori, ha valószínű, hogy bekövetkezik néhány (3) éven belül,

⁵ Tóth Ferenc – Harmati István – Cseh-Szakál Tímea: [Kockázatbecslési eljárás – Településeink veszélyessége](#). *Védelem Online*, 2013. február 12.

és nagyon gyakori, ha nagy valószínűséggel bekövetkezik a vizsgált káresemény egy éven belül minimum egy alkalommal vagy többször.⁶

A kockázati mátrix soraiban feltüntetett veszélyeztető hatásokat pedig a következők szerint definiálták a jogszabályban: nagyon súlyos hatású az adott káresemény, ha halálos áldozatokkal járó vagy visszafordíthatatlan környezetkárosodást idéz elő, illetve súlyos anyagi következményeket okoz. Súlyos, ha súlyos sérüléseket okoz, vagy visszafordíthatatlan környezetkárosodást idéz elő, illetve anyagi károkkal jár. Nem súlyos, ha enyhébb sérüléseket okoz, környezetkárosodást nem idéz elő, illetve nem jár jelentős anyagi károkkal. Alacsony mértékű káreseményként pedig azokat határozza meg, amelyek nem járnak orvosi segítséget igénylő sérülésekkel, illetve nincs anyagi következményük.

A Nemzeti Katasztrófakockázat-értékelés

Az Európai Unió uniós polgári védelmi mechanizmusról szóló 1313/2013/EU (2013. december 17.) számú európai parlamenti és tanácsi határozat 6. cikk a) pontja kötelezte a tagállamokat arra, hogy 2015. december 22-ig nyújtsák be az Európai Bizottságnak a nemzeti vagy a megfelelő szubnacionális szintű kockázatelemzéseik legfontosabb elemeinek összefoglalóját, azt követően pedig háromévente felülvizsgálat után szintén terjesszék fel.

Magyarország 2014-ben teljesítette a 2015-ig kötelezően benyújtandó első jelentés elkészítésének kötelezettségét, hiszen az 1384/2014. (VII. 17.) Korm. határozattal Magyarország Kormánya elfogadta az első jelentést *Magyarország nemzeti katasztrófakockázat-értékelési módszertanáról és annak eredményeiről szóló jelentés* (EX ANTE) címmel.

A jelentés az Európai Bizottság előírásának megfelelően úgy készítette el a nemzeti kockázatfelmérést, hogy figyelembe vette az éghajlatváltozás hazai hatásait és az azokhoz való alkalmazkodást is.

Az EX ANTE jelentés 12 kockázati területet azonosított hazánkban, amelyekhez a lehetséges következményeik hatásai alapján 30 kockázati forgatókönyv és 72 alforgatókönyv készült.

A kockázati területek az érintett szervek és közintézmények által végzett elemzések alapján meghatározott kockázati területeket, eseményeket és baleseteket foglalják magukban. A kockázati terület leírása a következő szempontok alapján történt annak tudományos háttere tekintetében: elérhető országos adatok; az adatállományok statisztikai leírása; az értékeléshez alkalmazott módszerek és bizonytalansági tényező. A legfontosabb információforrások a minisztériumok, más központi államigazgatási szervek, a rendelkezésre álló kockázat-, veszély- és sebezhetőségelemzések (országos és regionális szinten), továbbá egyéb kapcsolódó szakértői információk. A 12 kockázati területet 3 csoportba sorolták: a természeti események, a súlyos balesetek és a szándékos események csoportjába.

Öt kockázattípus került a természeti események kategóriájába: a szélsőséges időjárás, a vizek kártételei, a földtani kockázatok, a járványok és az üridőjárás. A súlyos

⁶ 2011. évi CXCVIII. törvény végrehajtásáról szóló 234/2011. (XI. 10.) Korm. rendelet.

balesetek csoportjába a veszélyes anyagokkal kapcsolatos balesetek, a közlekedési balesetek és a nukleáris balesetek kerültek. A szándékos események csoportjában négy kockázattípust határoztak meg: a terrorizmus, a kibertámadás, a biztonságpolitikai válság és az energiaellátási válság.

A kockázati forgatókönyv valamilyen váratlan esemény és/vagy baleset részletesen kidolgozott, egyedi leírása, ami egy jövőbeni állapotra utal úgy, hogy az ahhoz vezető cselekmények és/vagy események sorát leírja. Elkészítésekor a lehető legrosszabb esetre vonatkozó, de a valóságtól nem elrugaszkodó esemény/cselekmény sor leírására kell törekedni. Ezek a kockázati forgatókönyvek rövid, illetve hosszabb távra készültek. A forgatókönyvírás fő szempontjai: kontextus/eseti összefüggések; az események, esetek lefolyása/kialakulása; a következmények (hatások) területe; a lehetséges „dominóeffektus” ismertetése a többszörös kockázatok kezelésének támogatására. A forgatókönyv így a valószínű, ugyanakkor az elképzelhető legsúlyosabb eseményt mutatja be. Rövid távon az elkészítést követő 5 év értendő, hosszabb távon pedig az elkészítéstől számított 20–25 év közötti időszak.

Kockázati diagramban tüntették fel a kockázati szinteket (a veszélyeztető hatás súlyossága és a bekövetkezési valószínűség értékei alapján határozták meg a kockázati szinteket), a hazai katasztrófakockázat-értékelés eredményeit. A kockázati forgatókönyvek közül a legmagasabb kockázati szintű a szélsőséges időjárás, a vizek kártételei, az influenza-világjárvány és a migráció.

A kockázati területek meghatározása tehát az elsődleges feladat volt, hiszen ez által tudjuk, hogy milyen veszélyek fenyegetik hazánkat katasztrófák tekintetében. Annak érdekében, hogy be tudjuk azonosítani, hogy ezeknek az eseményeknek a bekövetkezése milyen mértékben billenti ki a normál működési rendjéből országunkat, fel kellett mérni a kockázatkezelési képességeinket is. Ezt szintén az 1313/2013/EU (2013. december 17.) számú európai parlamenti és tanácsi határozat írta elő a 6. cikk c) pontjában. Az Európai Bizottság iránymutatást adott ki a tagállamoknak a 2015/C 261/03 számú közleményében, amelyet 2015 augusztusában fogadtak el. Ebben meghatározták a tagállamoknak, hogy 2018. augusztus végéig készüljenek el a katasztrófakockázat-kezelési képességekkel kapcsolatos első nemzeti jelentések.

A kockázatkezelési ciklust három feladatkörben határozták meg. A kockázatértékelés, a megelőzés és felkészülés hatékonyságát maximalizáló kockázatkezelési tervezés, és a megelőzési, illetve felkészülési intézkedések végrehajtása a három területen, amely alapján a kockázatkezelési képesség értékelése megtörtént.

Ezen a három területen az igazgatási, technikai és pénzügyi képességeket, kapacitásokat kellett felmérni. Ennek elemei: az igazgatási kapacitás értékelése szempontjából a szükséges szakértelem, a rendelkezésre álló keretek, hatás- és felelősségi körök elosztása, a külső érdekelt bevonásának mértéke, valamint a kommunikáció. A technikai kapacitás értékelése a meglévő módszerek és infrastruktúra használata alapján, míg a pénzügyi kapacitás értékelése a pénzügyi források rendelkezésre állása alapján történik. Ezek a fent felsorolt szempontok viszonylag szubjektívnek mondhatók, ezért fontos, hogy minél részletesebb magyarázatot tartsanak a válaszok a konkrét tevékenységekre, időpontokra, adatokra, számokra, referenciaértékekre alapozva.

A kockázatkezelés-értékelés kérdéseit a kockázatértékelés, kockázatkezelési tervezés és a megelőzési, illetve a felkészültségi intézkedések végrehajtása kérdéskörökből állítják össze. A konkrét kérdéseket részletesen a Katasztrófavédelmi Koordinációs Tárcaközi Bizottság 6/2017. (XII. 20.) határozata⁷ tartalmazza.

Az Európai Unió és az ENSZ katasztrófakockázat-csökkentési törekvései az elmúlt 15 évben

Tekintettel arra, hogy Európa sűrűn lakott és fejlett gazdasággal rendelkező kontinens, ha katasztrófa történik a területén, az rendkívül súlyos következményekkel járhat a humán és/vagy a gazdasági károk révén.

Az Európai Unió polgári védelmi jogszabályaiban a hangsúly a katasztrófákra való felkészültségen és a megelőzési politikán, valamint cselekvésen van. Ennek megfelelően kötelezettségvállalásra kötelezi az unió a tagállamokat a kockázatértékelések továbbfejlesztése, a kockázatkezelési képességek értékelése, kölcsönös felülvizsgálatok használatának előírása terén azzal a céllal, hogy a tagállamok tanulni tudjanak egymástól a katasztrófakockázatok hatékony kezeléséről, tapasztalataikról.

Kiemelt területként kezelik a katasztrófamegelőzés finanszírozását elősegítő újító megoldásokat, mint például a biztosítások, a katasztrófa-következmény-kezelési eszközök vagy kockázattudatosság-fejlesztések ösztönzését szolgáló eszközök használatát.

A következő, kiemelt uniós politikákban szerepelnek a katasztrófakockázatok megelőzésére és kezelésére vonatkozó törekvések: a kohéziós politika, az egészségügy, a környezeti hatásvizsgálat, az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás, az ökoszisztémák, a mezőgazdaság, az élelmezés- és táplálkozásbiztonság, a vízügy, az árvíz-kockázat-kezelés, a súlyos ipari balesetek megelőzése, a kockázatfinanszírozás, a nukleáris biztonság, a közlekedés, az energia, a kutatás és az innováció. Látható, hogy azok a területek érdekelték a katasztrófakockázatok csökkentése érdekében hozott intézkedések megvalósításában, amelyek a legsérülékenyebbek a katasztrófák károsító hatása által.

A hyogói cselekvési keret (2005-től 2015-ig) és megújításának előkészítése (2014)

„A nemzetek és közösségek katasztrófákkal szembeni ellenálló képességének kiépítése” elnevezésű hyogói cselekvési keretet 2005-ben az ENSZ 168 állama fogadta el. Ez mérőföldkönek számított a katasztrófakockázat csökkentésének útján, hiszen a nemzetközi közösség összefogását bizonyította.⁸

⁷ A Katasztrófavédelmi Koordinációs Tárcaközi Bizottság 6/2017. (XII. 20.) határozata Az uniós polgári védelmi mechanizmusról szóló Európai Parlament és Tanács 1313/2013/EU Határozat 6. cikk a) és c) pontjai alapján, az országos katasztrófakockázat-értékelés felülvizsgálatáról, valamint a katasztrófakockázat-kezelési képességek értékeléséről szól előterjesztés elfogadásáról.

⁸ Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye – A 2015 utáni hyogói cselekvési keret: kockázatkezelés az ellenálló képesség kiépítéséért.

A hyogói ENSZ cselekvési keret (2005-től 2015-ig tartó időszakra vonatkozott) az EU is támogatta. Ajánlásainak célja az volt, hogy világszerte elősegítse a katasztrófabockázatok csökkentését és tudatosítását.

A hyogói cselekvési keret tehát egy 10 évre szóló terv volt, amelynek elfogadásával az ENSZ 168 tagállama vállalt önkéntesen kötelezettséget az öt cselekvési prioritás érdekében folytatott közös és nemzeti szinten zajló munkára.

Az öt cselekvési prioritás a következő volt:

1. az államok törekvésének elősegítése a többlépcsős megközelítés alkalmazásának, a katasztrófabockázatok csökkentésének vonatkozásában;
2. a legkiszolgáltatottabb csoportok jogaira összpontosítson a katasztrófabockázat-kezelés;
3. az eredménymutatókon alapuló elszámoltathatósági és átláthatósági keretrendszer kialakítása;
4. a társadalmi és gazdasági katasztrófák általi sérülékenység csökkentése;
5. a katasztrófabockázat-csökkentés közösségi elkötelezettségének erősítése.

A hyogói cselekvési keret elfogadásától számítva – 2014-ig és azóta is – világszerte aggodalomra adott okot az a trend, miszerint a katasztrófák kockázata fokozódott, világszerte tendenciaszerűen következtek be katasztrófák. Ez arra sarkallta a közösséget (az államokat, továbbá a nemzetközi és civil szervezeteket), hogy átgondolják, majd újrafogalmazzák a katasztrófabockázatok csökkentésével kapcsolatos állásfoglalásaikat. Tekintettel arra, hogy a hyogói cselekvési keret elfogadása után az EU beépített különböző szakpolitikaiba katasztrófabockázat-csökkentést és kockázatkezelést szolgáló elemeket, így a keret felülvizsgálatával lehetőség nyílt arra is, hogy az e területtel kapcsolatos szakpolitikáit szintén aktualizálja, az új nemzetközi helyzethez, az aktuális kihívásokhoz igazítsa.

A 2014-ben rendelkezésre álló kutatási eredmények és adatok azt jelezték előre, hogy a katasztrófák súlyosbodnak. Leginkább azok, amelyek az éghajlatváltozás által okozott hidrometeorológiai fenyegetésekkel vannak összefüggésben, de ezeken túl a felgyorsult urbanizációval, a nem megfelelő területtervezéssel, a talaj és a természeti erőforrások nem megfelelő használatával, illetve az ezeknek való fokozott kitettség növekedésével összefüggő káresemények is súlyosbodnak.

A hyogói keret úgy készítették el, hogy alapul szolgáljon egy későbbi időszakra vonatkozó, új keretrendszer számára. Ennek elkészítéséhez az Európai Bizottság ajánlásokat fogalmazott meg, amelyeket a katasztrófabockázat-kezelés terén számos uniós szakpolitika segítségével elért korábbi eredményeire alapozott. Ezekkel az eredményekkel az EU-nak az volt a célja, hogy hozzájáruljon a katasztrófabockázat-kezelés egységes politikájának európai és nemzetközi szintű kidolgozásához. Az ezzel kapcsolatos nemzetközi tárgyalások alapjaként az Európai Bizottság közleményt fogadott el *A 2015 utáni hyogói cselekvési keret: kockázatkezelés az ellenálló képesség kiépítéséért* címmel. A Bizottság kiemelt javaslatai között a következők szerepeltek.

Egyrészt nagyobb átláthatóságot javasoltak az országok által rendszeresen végzett szakértői értékelésekre, a kormányzási szabályokra és a kockázatokra vonatkozó nemzetközi szintű összehasonlító adatok gyűjtésére és megosztására. Kezdeményezték

továbbá a katasztrófakockázatok csökkentését célzó intézkedések mérhetőségének növelését.

A katasztrófakockázat-csökkentő intézkedésekkel kapcsolatos javaslatuk az volt, hogy az összes jelentős infrastruktúrát, projektet az éghajlatváltozás hatásaival és a katasztrófákkal szemben a lehető legellenállóbbá tegyék, és támogassák a katasztrófakezelést segítő innovatív technológiákat, eszközöket.

Javaslaikban kiemelték, hogy külön figyelmet kell fordítani az esélyegyenlőségre, különös tekintettel a kiszolgáltatott helyzetben lévőkre, mint a gyermekek, idősek, fogyatékossgal élők, hajléktalanok és szegények. Kezdeményezték a katasztrófákkal szembeni ellenálló képesség kiépítésének növelését a települési környezetben, külön figyelmet szentelve a part menti területekre, hiszen ezek a legsérülékenyebbek a vizek kártételeivel, pusztító hatásával szemben. Javaslaik között szerepelt, hogy a természeti eredetű veszélyek, katasztrófák mellett más kockázatokkal is számolnia kell az új keretrendszernek, mint a konfliktusokkal, az államok stabilitásával, a nukleáris kockázatokkal, az élelmezésbiztonság hiányával és a járványokkal.

Az Európai Bizottság 2014-ben kikérte az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság (EGSZB) véleményét a 2015 utáni időszakra tervezett keretrendszerrel kapcsolatban. Ennek megfelelően (az Európai Unió működéséről szóló szerződés 304. cikke alapján) még 2014-ben az EGSZB megfogalmazta véleményét, és közleményt adott ki a hyogói cselekvési keret kockázatkezelés az ellenálló képesség kiépítése érdekében történő 2015 utáni megújításához.

Az EGSZB 2014-ben elfogadott következtetései és ajánlásai a következőkben foglalhatóak össze.

Véleményük szerint rendkívül aktuális volt a 2015. évi felülvizsgálat előtt az EU állásfoglalása a katasztrófakockázatok csökkentésének tárgyában, különös tekintettel arra, hogy egyéb éghajlatváltozással kapcsolatos kezdeményezések is kilátásban voltak ugyanerre az időszakra vonatkozóan (például a fenntartható fejlődéssel⁹ kapcsolatos célokat újrafogalmazták). Ennek érdekében felkérték a tagállamokat, hogy a területükön jellemző kockázatokra és katasztrófákra vonatkozó adatokat minél részletesebben, pontosabban, teljes bontásban bocsássák az Európai Bizottság rendelkezésére. Megfogalmazták, miszerint a tagállamok ezzel tudják segíteni az EU-t abban, hogy minél pontosabb felmérést tudjon elvégezni a területén jellemző valós kockázatokról.

Kiemelték, hogy a tagállamoknak és a közösségnek nagyobb figyelmet kell fordítaniuk annak vizsgálatára, elemzésére, hogy a kockázatok mögött milyen tényezők húzódnak meg, melyek a katasztrófák mélyebb okai (szabályozatlan városfejlesztés, a vidéki megélhetés bizonytalansága, hanyatló ökoszisztémák). Annak vizsgálatát szintén javasolták, hogy a katasztrófáknak milyen gazdasági és társadalmi hatásai vannak (például termelési infrastruktúra).

Javasolták, hogy a 2015 utáni cselekvési keret többféle fenyegetéssel számoljon, különös tekintettel az ember által előidézett fenyegetésekre.

⁹ Fenntartható fejlődés: kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy csökkentené a jövő generációk képességét, hogy kielégítsék a saját szükségleteiket. (Brundtland jelentés, 1987.)

Felhívták a figyelmet arra is, hogy a kockázatkezelés a jogok tiszteletben tartásával kell hogy megvalósuljon, az esélyegyenlőség szem előtt tartásával. Így összpontosítania kell a legkiszolgáltatottabbakra, és hangsúlyt szükséges fektetni a nemek közötti egyenlőségre a kockázatkezelés során.

Az EGSZB szorgalmazta, hogy helyi kockázatkezelési módszereket fejlesszenek ki, bevonva a helyi civil szereplőket. Ezáltal nemzetközi szinten el kell ismerni a civil szervezetek szerepét a katasztrófakockázat-csökkentés területén. Szükség van arra, hogy a vállalkozói és magánszféra az egész termelési ciklusának részévé tegye a katasztrófakockázatok csökkentését, és innovációs kapacitását ennek érdekében rendelkezésre bocsássa.

Megfogalmazták továbbá, hogy az új cselekvési keretnek – önkéntes jellegét megőrizve – hangsúlyt kell fektetnie az elszámoltathatósági és átláthatósági rendszerekre, szükséges létrehozni szigorúbb elszámoltathatósági rendszereket. Ugyanakkor azt javasolták, hogy a katasztrófakockázatok csökkentését célzó intézkedésekre minimális ajánlott finanszírozási irányokat határozzanak meg a későbbiekben.

S végül álláspontjuk szerint a katasztrófák által előidézett emberi és gazdasági veszteségeket jellemzően a nagyon gyakori, kisebb hatású, kisebb léptékű katasztrófák okozzák, amit „extenzív kockázatnak” neveznek. Javaslatuk alapján ezeknek az eseményeknek a jövőben nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani, és törekedniük kell az államoknak az ezekre vonatkozó ellenálló képességük fokozására.

Új elképzelések (2014) a katasztrófák háttéréről és típusairól

Az ENSZ nemzetközi katasztrófacsökkentési stratégiával foglalkozó titkársága (UNISDR) szintén arra hívta fel a figyelmet tanulmányaival, hogy a nagy médiafigyelmet kapó katasztrófákon túl, globális szinten egyre gyakoribbak a „kisebb léptékű katasztrófák” (extenzív kockázatok). Álláspontjuk szerint ezekkel az eseményekkel komolyabban kell foglalkozni a későbbiekben, mert nagyobb hatásúak az emberek millióinak életére nézve és jelentősebb gazdasági károkat okoznak, mint a ritkán előforduló nagyobb léptékű katasztrófák (intenzív kockázatok).¹⁰

Fontos, hogy az extenzív kockázatokra történő ellenálló képességet megerősítsék az érintett közösségek szintjén és megfelelő figyelmet fordítsanak a közösségek az ilyen típusú katasztrófák helyi hatására.

Véleményem szerint ilyen tipikus extenzív kockázatok a hirtelen lezúduló, nagy mennyiségű csapadékkal összefüggő káresemények, amelyek akár villámárvizek vagy települési elöntések formájában jelentkezhetnek. Ezek az események hazánk különböző területein, településeken jelentős károkat okoznak, és viszonylag gyakran fordulnak elő. Legjellemzőbben a május-júniusi időszakban.

¹⁰ Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye – A 2015 utáni hyogói cselekvési keret: kockázatkezelés az ellenálló képesség kiépítéséért.

Az EGSZB 2014-es véleményében megfogalmazta, hogy sok katasztrófát nem egyetlen tényező, hanem sok, összeadódó kockázat vált ki, így a katasztrófákat és azok összetettségét holisztikus szemlélettel kell vizsgálni. Rávilágítottak arra, hogy a „természeti” és az „ember által nem szándékosan” előidézett fenyegetéseken (természeti katasztrófák, civilizációs balesetek) túl számolni kell azokkal a kockázatokkal is, amelyek az ember által szándékosan alakulnak ki és az emberi viselkedéssel (tudatos viselkedéssel) vannak összefüggésben. Ezeken túl fokozottabban kell foglalkozni a technológiai fejlődésből adódó fenyegetésekkel és az úgynevezett „hármass katasztrófákkal” (földrengés, szökőár, nukleáris baleset), a fukushimai katasztrófa tükrében.

A sendai keretegyezmény (2015)

2015. március 18-án a japán Sendaiban megrendezett harmadik ENSZ-világkonferencián fogadták el a 2015–2030-as katasztrófakockázat-csökkentési keretegyezményt. Ezzel az államok ismételten elkötelezték magukat amellett, hogy prioritásként kezelik a katasztrófakockázatok csökkentését és a katasztrófákkal szembeni ellenálló képesség kialakítását, különös tekintettel a fenntartható fejlődésre és a szegénység visszaszorítására. Prioritásként határozták meg továbbá, hogy minden állam megértse a kockázatoknak kitettségét és a sérülékenysége fokát, valamint a lakosság élet- és vagyonbiztonságát fenyegető veszélyeket.¹¹ Vállalták, hogy beépítik ezeket a szempontokat a nemzeti szakpolitikáikba, stratégiáikba és programjaikba. Az egyezmény a 15 évet felölelő ciklusára a fentiekén túl még számos célt tűzött ki annak érdekében, hogy a katasztrófák által okozott halálozást, gazdasági károkat és a kritikusinfrastruktúra-érintettséget csökkentsék, illetve növeljék a hatásfokát annak, hogy a katasztrófák következményeinek felszámolása során az infrastruktúrát az eredetinelő ellenállóbb módon állítsák helyre.¹²

Ez az egyezmény a hyogói cselekvési keret (HFA) utódjaként, úgymond annak folytatásként jött létre, hiszen azt eleve úgy készítették, hogy az alapja legyen egy későbbi keretrendszernek. Célja – a hyogói cselekvési kerettel összhangban – szintén a nemzetek és közösségek katasztrófákkal szembeni ellenálló képességének fejlesztése lett.

Ennek az egyezménynek az elkészítése 2012 márciusában kezdődött az érdekelt felek konzultációival, és a 2014 júliusa és 2015 márciusa között folytatott kormányközi tárgyalások eredményeképpen készült el. A tárgyalások lefolytatását az ENSZ Közgyűlésének kérésére támogatta az ENSZ Katasztrófakockázat-csökkentési Hivatala.

A sendai keretegyezmény kialakításakor törekedtek arra, hogy a katasztrófakockázat-kezelésre helyezték a hangsúlyt az államok a katasztrófakezeléssel szemben.

Az egyezmény egy sor irányadó elvet határoz meg az államok részére: a meglévő katasztrófakockázatok várható következményeinek csökkentését, az új kockázatok kialakulásának megelőzését, az ellenálló képesség erősítését, az államok elsődleges

¹¹ Kopcsó–Balázs (2016) i. m.

¹² Kopcsó–Balázs (2016) i. m.

felelősségét a katasztrófák és a katasztrófabiztonságok megelőzésében, valamint csökkentésében, továbbá a társadalom és az állami intézmények szerepvállalását.

Az előzetes keretrendszer-előkészítés során tett javaslatok alapján a keretrendszerbe beépítettek új kockázati típusokat, mint a környezeti, technológiai, biológiai veszélyek fokozottabb figyelembevételét, illetve az egészséges életmód népszerűsítését, elterjedését a kockázatsökkentési törekvések közé integrálták. Felhívták a figyelmet arra, hogy az új kockázatok kialakulásának elkerülése érdekében szükség van az egészségügyi infrastruktúra, a kulturális örökség és a munkahelyek ellenálló képességének fokozására nemzeti szinten, továbbá törekedni kell a nemzetközi együttműködésre, a globális partnerségre és a kockázattudatos szakpolitikákra, programokra, ideértve a pénzügyi támogatásokat a nemzetközi pénzügyi intézményektől.

A keretegyezményben megfogalmazták a globális, a regionális, a nemzeti és a helyi célkitűzések kereteit.

Fő prioritásként az alábbiakat határozták meg: a katasztrófabiztonság azonosítása, felismerése, a katasztrófabiztonságok kezelésének fokozása a katasztrófabiztonság kezelése érdekében, befektetés a katasztrófabiztonság csökkentésébe az ellenálló képesség érdekében, a katasztrófákra való felkészülés fokozása a hatékony reagálás érdekében, valamint a következmények felszámolása, a helyreállítás és az újjáépítés hatékonyságának növelése.

A sendai egyezménybe beépítették a hyogói cselekvési kerettel kapcsolatos tapasztalatokat, a feltárt hiányosságokat és a jövőbeli kihívásokat. Az egyezmény összefoglalja, hogy a hyogói cselekvési keret eredményeként globális, regionális és nemzeti szintű jelentések dokumentálják, hogy előrelépés történt a katasztrófabiztonság csökkentésének területén és ezzel emberéleteket sikerült megmenteni.

A keretrendszer megfogalmazza, hogy a katasztrófabiztonság csökkentése költség-hatékony, hiszen ha befektetésként tekintünk erre, akkor a jövőbeni veszteségek megelőzésével és a katasztrófabiztonság hatékony kezelésével elkerülhetők nagy gazdasági következményekkel járó, emberéleteket követelő káresemények, ami által hozzájárulhatunk a fenntartható fejlődéshez.

Az országok javították a katasztrófabiztonság-kezelési képességeiket azzal, hogy a katasztrófabiztonság csökkentésére irányuló stratégiai tanácsadás, koordináció és partnerség fejlesztésének nemzetközi mechanizmusai megvalósultak (mint például a katasztrófabiztonság-csökkentés globális platformja és a katasztrófabiztonság-csökkentés regionális platformjai). Továbbá más releváns nemzetközi és regionális együttműködési fórumokat, politikákat és stratégiákat is kidolgoztak, ezzel segítve az ismeretek cseréjét, bővítését és a kölcsönös információ-, illetve ismeretszere lehetőségét az államok között. Összességében, a hyogói cselekvési keret fontos eszköz volt a közvélemény és az intézmények tudatosságának fokozásához, a politikai elkötelezettség növeléséhez a katasztrófabiztonságok csökkentésének érdekében.

A sendai keretegyezmény ezeket az elért eredményeket hivatott megtartani, fokozni és bővíteni a 2015–2030-ig tartó időszakban.

Összegzés

A biztonság leegyszerűsítve a veszély hiányát jelenti. Minden állam alapvető, át nem ruházható kötelezettsége, hogy biztonságot nyújtson állampolgárainak, vagyis az emberekre és a környezetükre veszélyt jelentő tényezőket igyekezzen a lehető legkisebbre csökkenteni.¹³

Ennek ellenére – a természet törvényszerűségei és az egyre fokozódó urbanizáció miatt – a természeti és civilizációs katasztrófák sajnos a mindennapjaink részévé váltak globális szinten. Így ebből a szempontból az államok csak akkor tekinthetők jól működőnek, ha képesek megvédeni a katasztrófákkal szemben saját állampolgáraikat.

Hazánkban a Kat. törvényben rögzítették, hogy minden állampolgárnak joga és kötelezettsége, hogy megismerje a környezetében rá veszélyt jelentő kockázatokat, katasztrófákat, így elsajátíthassák azokat az irányadó magatartási szabályokat, amelyeknek a katasztrófák bekövetkezésekor meg kell felelniük.

A katasztrófák elleni állampolgári védettség biztosítása, azaz a katasztrófavédelem nemcsak a hivatásos katasztrófavédelmi szervek feladata, hanem összetársadalmi feladat. A Kat. törvény 1. §-ának (1) bekezdésének első mondata, hogy a katasztrófavédelem nemzeti ügy. Hazánkban így a katasztrófavédelemben az állam katasztrófavédelmi szervezetén kívül egyéb állami intézmények, különböző társadalmi és gazdálkodó szervezetek feladata is, valamint ebben végül, de nem utolsósorban az állampolgárok is részt vesznek állampolgári kötelezettség alapján vagy önkéntesen.

Tanulmányomban a katasztrófakockázat-csökkentésre irányuló európai uniós törekvéseket, állásfoglalásokat és ENSZ-szintű keretegyezményeket mutattam be, alátámasztva azt, hogy globális célnak kell tekinteni a katasztrófák kialakulása kockázatának csökkentését az állampolgárok élet- és vagyónbiztonságának garantálása érdekében.

Ennek a célnak az elérése társadalmi és gazdasági befektetésként is felfogható, hiszen a kockázatok csökkentésével elérhetjük, hogy a katasztrófák kialakulásának esélyét minimalizáljuk, és értelemszerűen egy be nem következett katasztrófa jóval „kifizetődőbb” társadalmi és gazdasági szempontból is, mint egy kialakult katasztrófa kezelése, illetve a következményeinek a felszámolása.¹⁴

A civilizációs eredetű katasztrófák kialakulásának kockázatát csökkenthetjük például ipari, nukleáris létesítmények építésének és használatának szabályozásával, veszélyes anyagok előállításának, tárolásának, szállításának szabályozásával, ellenőrzésével, közlekedési és tűzvédelmi szabályok betartatásával.

A természeti eredetű katasztrófák kialakulása – tekintettel arra, hogy a természeti elemek kiszámíthatatlanságából vagy épp törvényszerűségeiből adódnak – nehezen megelőzhető, sokkal inkább fel kell készülnünk rájuk. Kialakulásuk kockázatának csökkentését az éghajlatváltozás megfékezésével érhetjük el globális összefogás révén. Nem

¹³ Halász László – Földi László – Padányi József.: *Climat echange and CBRN defense. Hadmérnök*, 7. (2012), 3. 42–49.

¹⁴ Az éghajlatváltozás gazdasági hatásait vizsgáló, Egyesült Királyságban elkészült Stern-jelentés *Az éghajlatváltozás közgazdaságtana* címmel (2006) szintén erre világít rá.

véletlen, hogy a nemzeti katasztrófakockázat-értékeléseket nemzetközi egyezmények alapján az éghajlatváltozás figyelembevételével kellett elkészíteni és szükséges megújítani, hiszen az éghajlatváltozás és a szélsőséges időjárási események gyakoriságának, intenzitásának növekedése között szoros összefüggés van.

Az éghajlatváltozás elleni küzdelemnek két pillére van: az éghajlatváltozás megfékezése és a hatásaihoz való alkalmazkodás.

A katasztrófák kockázatának csökkentésére tett hazai és nemzetközi erőfeszítések megvalósulása éppen ezért fontos, hiszen ha nem csökkentjük ezeket a kockázatokat, akkor az éghajlatváltozás fogja növelni őket, és mi kénytelenek leszünk alkalmazkodni ehhez a biztonságunkat veszélyeztető hatáshoz. A kockázatok csökkentésével, ahogy a Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégiánk is fogalmaz: kerüljük el az elkerülhetőt és készülünk fel az elkerülhetetlenre!

Felhasznált irodalom

Halász László – Földi László – Padányi József.: *Climat echange and CBRN defense. Hadmérnök*, 7. (2012), 3. 42–49.

Kopcsó István – Balázs Róbert: Konszenzuseresés a katasztrófák tudományos kutatásának egységesítésében az Utstein irányelvek alapján. *Honvédeorvos*, 68. (2016), 3–4. 5–12.

Muhoray Árpád: *Katasztrófamegelőzés 1.* Egyetemi jegyzet. Budapest, NKE, 2016.

Tóth Ferenc – Harmati István – Cseh-Szakál Tímea: *Kockázatbecslési eljárás – Településeink veszélyessége. Védelem Online*, 2013. február 12. Online: www.vedelem.hu/letoltes/anyagok/454-kockazatbecslési-eljaras-magyarorszagon.pdf

Online források

234/2011. (XI. 10.) Korm. rendelet a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXXVIII. törvény végrehajtásáról.

A katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXXVIII. törvény.

A Katasztrófavédelmi Koordinációs Tárcaközi Bizottság 6/2017. (XII. 20.) határozata Az uniós polgári védelmi mechanizmusról szóló Európa Parlament és Tanács 1313/2013/EU Határozat 6. cikk a) és c) pontjai alapján, az országos katasztrófakockázat-értékelés felülvizsgálatáról, valamint a katasztrófakockázat-kezelési képességek értékeléséről szóló előterjesztés elfogadásáról. Online: www.katasztrofavedelem.hu/application/uploads/documents/2019-09/64097.pdf

A kockázatok csökkentése – természeti és ember által okozott katasztrófák című Európai Bizottság közlemény. Online: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:04_1

Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye – A 2015 utáni hyogói cselekvési keret: kockázatkezelés az ellenálló képesség kiépítéséért. Online: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2014.451.01.0152.01.HUN

Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions – The post 2015 Hyogo Framework for action: Managing risks to achieve resilience, Brussels, 8.4.2014., COM (2014) 216 final. Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014SC0133&from=EN>

Implementation of the Hyogo framework for action, Summary of reports 2007–2013. Online: www.preventionweb.net/files/32916_implementationofthehyogoframeworkfo.pdf

Jelentés Magyarország nemzeti katasztrófakockázat-értékelésének felülvizsgálatáról – a nemzeti katasztrófakockázat-értékelés releváns összefoglalása című melléklet a 7./2018. évi (XII. 17.) KKB határozathoz, 2018. Online: <https://regi.katasztrofavedelem.hu/letoltes/kkb/7-kocka-zatertekeles2.pdf>

Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030. Online: www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframeworkfordrren.pdf

V. VÉDELEMGAZDASÁG

Vákát

Hadiipari transzformáció a 21. században

Hajsz a 21. század automata géppuskája után

A történelem első, teljesen automata géppuskáját említő – amúgy egy szatirikus versből származó – idézet jól tükrözi a 19. század végi kolonista attitűdöt, és egyben kifejezi az európai gyarmatosító hatalmak technológiai előnyét az afrikai kontinensen élőkkal szemben (is), amely technológiai előny hosszú távon biztosította a megnyugtató hadműveleti fölényt is a gyarmatosítási törekvések során. Bár azóta a politikai-társadalmi viszonyok, valamint a katonai műveletek során használt eszközök sokat változtak, a technológiai fölény mint a hadviselés sikerének kulcs tényezője megmaradt. Így a kérdés csak annyiban módosult, hogy milyen eszköz lesz a 21. század Maxim Gunja? A hadiipari gépezet továbbra is erre keresi a választ. Azonban miközben az alapkérdés változatlan maradt, a választ kereső gépezet jelentős változásokon megy keresztül. Ez a tanulmány arról szól, hogy milyen alapvető változásokkal és kihívásokkal szembesül a hadiipar a 21. század első felében.

Amennyiben felkeressük a Defense News szakportál adatbázisát, akkor a 2018-as év kapcsán a legnagyobb hadiipari cégek esetében a következő listát találjuk.

1. táblázat: 2018 TOP20 hadiipari cége

Helyezés	Cég	Ország	2018-as védelmi bevétel (millió dollár)	2018-as összes bevétel (millió dollár)	Védelmi bevétel aránya (%)
11.	Lockheed Martin	USA	50 536,00	53 762,00	94%
12.	Boeing	USA	34 050,00	101 127,00	34%
13.	Northrop Grumman	USA	25 300,00	30 095,00	84%
14.	Raytheon Company	USA	25 163,94	27 058,00	93%
15.	Aviation Industry Corporation of China	Kína	24 902,01	66 405,36	38%
16.	General Dynamics	USA	24 055,00	36 200,00	66%
17.	BAE Systems	UK	22 477,48	24 569,06	91%
18.	China North Industries Group Corporation Limited	Kína	14 777,77	68 100,30	22%
19.	Airbus	EU	13 063,82	75 220,59	17%
110.	China Aerospace Science and Industry Corporation	Kína	12 130,93	37 909,17	32%

Helyezés	Cég	Ország	2018-as védelmi bevétel (millió dollár)	2018-as összes bevétel (millió dollár)	Védelmi bevétel aránya (%)
211.	China South Industries Group Corporation	Kína	11 963,37	38 591,53	31%
112.	China Electronics Technology Group	Kína	10 275,58	33 354,01	31%
113.	Leonardo	Olaszország	9 828,51	14 453,69	68%
114.	China Shipbuilding Industry Corporation	Kína	9 795,47	48 977,36	20%
115.	Almaz-Antey	Oroszország	9 660,14	9 896,67	98%
116.	Thales	Franciaország	9 575,57	18 775,63	51%
117.	United Technologies	USA	9 310,00	66 500,00	14%
118.	L3 Technologies	USA	8 249,00	10 200,00	81%
119.	China Aerospace Science and Technology Corporation	Kína	8 138,47	38 030,23	21%
220.	Huntington Ingalls Industries	USA	7 767,00	8 176,00	95%

Forrás: Defens News¹ adatai alapján a szerző szerkesztése

A táblázatban szereplőket mind tradicionális hadiipari cégeként (is) ismerjük, amelyek régebb óta az iparágban tevékenykednek. Azonban el kell gondolkodnunk azon, hogy nem kellene-e a szakportál 100-as listáján – s annak elég előkelő helyén – szerepelnie több technológiai óriásnak, akiket eddig nem is kötöttünk a hadiiparhoz, pedig egyre szorosabb a kapcsolatuk vele. Mondjuk a Microsoftnak (tavaly nyert el egy 10 milliárd dolláros üzletet az USA védelmi minisztériumától),² a Google-nek (amelynek hozzájárulása mind az amerikai haderő mesterséges intelligenciát kutató és használó programjaihoz,³ mind a kínai arcfelismerő rendszerek működéséhez felmerült),⁴ a Huawei-nek (amely szoros katonai kötődése⁵ kapcsán nem véletlenül kerül több kínai társával együtt tiltólistára mind több ország védelmi szektorában és kritikus infrastruktúráiban), az Alibaba Groupnak (amelynek a kínai nagy kreditalapú társadalom rendszerének fejlesztésében fontos szerepe van),⁶ az Amazonnak (aki pont a Microsofttal szemben maradt alul az utóbbi idők egyik legnagyobb katonai beszerzésén) vagy éppen az Ubernek (amely simán elcsábította az önzetető autókkel foglalkozó állami kutatólabor szinte összes munkatársát az USA-ban, és jó eséllyel ő fog ilyen rendszereket fejleszteni majd az amerikai haderő számára is). Valószínűleg előbb-utóbb ezen óriásokat, valamint sok kisebb társukat is látni fogjuk a hadiipari listákon. Azaz egyre nehezebb lesz elkülöníteni, ki is tekinthető hadiipari szereplőnek, és ki nem. Egy új struktúra megszületésének vagyunk tanúi,

¹ Top 100 for 2020 Defense News.

² Kate Congere – David Sanger – Scott Shane: Microsoft Wins Pentagon's \$10 Billion JEDI Contract, Thwarting Amazon. *The New York Times*, 2019. október 25.

³ Jill Aitoro: Forget Project Maven. Here are a couple other DoD projects Google is working on. *c4isrnet.com*, 2019. március 13.

⁴ Aaron Mehta: Dunford to meet with Google for 'debate' on Chinese ties. *defensenews.com*, 2019. március 21.

⁵ Tai Ming Cheung: *Fortifying China: The Struggle to Build a Modern Defense Economy*. Cornell University Press, 2009. 215.

⁶ John Gapper: Alibaba's social credit rating is a risky game. *ft.com*, 2018. február 21.

ugyanis a hadiipar kapcsán ma már nem végtermékekben („vasban”), hanem rendszerekben kell gondolkodni.

Átalakuló politikai, gazdasági és technológiai környezet

A hadiipar átalakulásának és újrastrukturálódásának a háttérében többdimenziós folyamatok állnak. Működését mindig is a nemzetközi politikai, gazdasági és technológiai környezet alakulása határozta meg. A 21. században mindhárom dimenzióban olyan dinamizmusú és olyan mértékű változások zajlanak le, amelyek alapvetően újraformálják a hadiipart.

A politikai szférában a 20. század végén bipolárisból monopolárisrá váló világot egyre inkább egy multipoláris világrend váltja fel, ahol az USA mellett mind inkább új szuperhatalommá váló Kína mögött még több ország világpolitikai felemelkedését, illetve visszakapaszkodását élhetjük meg. A védelmi költségvetések terén az USA kiemelkedő státusza mellé Kína gyorsan zárkózik fel, miközben egy ideje Oroszország is újra erősen növeli katonai kiadásait.⁷ Az elmúlt időszakban a haditechnikai eszközök legnagyobb importőrévé India vált, s őt követi a Közel-Kelet térsége, de a hidegháború utáni időszak drasztikus védelmi kiadáscsökkentési folyamata Európában is megállt, s több ország az öreg kontinensen szintén erős átfegyverzési, modernizációs programba kezdett. Mindezzel párhuzamosan egyre több országban születik politikai elhatározás erős nemzeti védelmi ipar kialakítására. A gyors felzárkózás területén itt is Kína, illetve Dél-Korea áll az élen, de már jelentős modern hadiipari kapacitásokkal rendelkezik Törökország vagy éppen Brazília is, és erős fejlődési akarat figyelhető meg Indiában, Pakisztánban, továbbá a világ számos olyan részén, amely korábban csak import útján juthatott haditechnikai platformokhoz, fegyverrendszerekhez.

Azonban miközben a politika egyre több országban szeretne erős, független nemzeti hadiipart építeni, a gazdasági folyamatok a 21. század elején pontosan ezzel ellenkező irányba hatnak, s a nemzeti hadiiparok növekvő külső függőségét, erősödő interdependenciáját eredményezik. A globalizáció folyamán ugyanis a termékek, szolgáltatások létrehozásához és fenntartásához szükséges értékláncok egyre inkább transznacionalizálódtak, azaz nemzeteken átívelőkké váltak, mind több és több nemzetgazdaság vállalatanak kooperációját igényelve. Ez alól a transznacionalizáció alól még a hadiipari értékláncok sem tudták kivonni magukat, s így még a világ legnagyobb hadiipari szektorával rendelkező országok külső függősége is növekedett.

Ebben a növekvő sérülékenységekben szerepet játszik a 21. század technológiai fejlődésének iránya is, amely három alapvető jellemzővel írható le:

- Az új technológiáknak relatíve olcsóbb a fejlesztésük és könnyebb a hozzáférés hozzájuk, mint a korábbi ipari forradalmak idején.
- A magán polgári szektor jár az élen a fejlesztésükben.

⁷ Budavári Krisztina: *A magyar védelmi ipar helyzete és fejlődési lehetőségei*. Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2020. 77.

- Sokkal gyorsabb a terjedésük, mint régebben a csúcstechnológiáknak volt.

Például miközben a nukleáris fegyverrel annyi évtized után is viszonylag kevés ország rendelkezik, addig műholdakkal már egyetemek is, mesterséges intelligencia kutatására pedig az elmúlt pár évben többet költött a magánszektor, mint az összes kormány együtt valaha. Géntechnológiai fejlesztéseket folytatni vagy a legfejlettebb tanuló algoritmusokat előállítani még mindig sokkal olcsóbb, mint atomerőművet építeni. Ez azt jelenti, hogy sokkal egyszerűbb bárkinek beszállni ezen ágazatokba, és viszonylag kisebb méretű vagy újonnan induló (startup) cégek is könnyen kiemelkedő innovációk letéteményesei lehetnek. Mivel ezen technológiák polgári felhasználása hatalmas üzlet, így akkora tőkealapok jönnek létre fejlesztésükre, amelyekkel a kormányok nem konkurálhatnak. Ezért a hidegháború időszakával szemben, amikor is a legújabb technológiák mindig a kormányok vagy hozzájuk szorosan kötődő hadiipari szereplők kezében voltak, napjainkban a magán polgári szektor a tudás legfőbb hordozója. Ami több problémát is felvet. Egyrészt sokkal nehezebbé válik ezen technológiák – és akár katonai célú felhasználásuk – elterjedésének korlátozása. Másrészt a kormányoknak rá kell ébredniük arra, hogy a technológiai élenjárás egyik legfontosabb feltétele, hogy be tudják vonzani a legújabb technológiai alkalmazásokat a polgári ágazatokból a hadiiparba. Ez egyáltalán nem egyszerű, mert először is ehhez elég pontos képpel kell rendelkezni arról, hogy milyen fejlesztések is folynak a magáncégeknél, másodsor pedig valahogy vonzóvá kell tenni azok katonai felhasználását. Ugyanis a polgári szektorok magáncégei rendszerint elég komplikáltak gondolják a kormánynak és különösen a hadseregnek dolgozni a sok feltétel és korlátozás miatt. Ráadásul ezt sokszor a társadalom sem támogatja.⁸

Az előzőekből az is következik, hogy teljesen másképpen kell ma már a hadiipar szereplőire és termékeikre gondolnunk. Ugyanis a 21. század hadviselésében már olyan komplex platformokat és hálózatba kötött – egyre inkább autonóm – rendszereket fogunk alkalmazni, amelyek esetében a „gépi testnél” fontosabb lesz a „lélek”, azaz a hardvernél a szoftver, s bizony ezen szoftverek fejlesztését és adaptálását korábban civilnek, hadiiparon kívüli szereplőnek tekintett cégek végzik és fogják végezni. Így nem véletlen, hogy újra kell értelmeznünk a „fegyver” szó fogalmát is, mint ahogy tette azt az amerikai kormányzat, amikor a mesterséges intelligenciához kötődő, műholdas helymeghatározó és egyéb hasonló új technológiák exportjára a fegyverexportnak megfelelő korlátozásokat és engedélyezési procedúrákat vezetett be.⁹ Hiszen ők szintén tudják azt, hogy aki a kulcstechnológiák terén az élen jár, az tudja csak garantálni biztonságát. Ezért folyik hajsza a 21. század „Maxim Gun”-jának megtalálásáért. Ebben a küzdelemben pedig az fog nyerni, akinek a legversenyképesebb a társadalmi-gazdasági háttere, és aki a civil szektorok, valamint a hadiipar lehető leghatékonyabb kooperációját tudja kialakítani.

⁸ Jó példa erre, hogy mekkora társadalmi és munkavállalói felháborodás tört ki, amikor kiderült, hogy a Google nagyszabású védelmi minisztériumi programok beszállítója. Aztán az is napvilágra került, hogy mivel a cég felső vezetése pontosan erre a reakcióra számított, a lehető legtovább titokban próbálta ezt tartan még saját munkavállalói előtt is.

⁹ James Politi: [US proposes new export controls on satellite imagery software. ft.com](https://www.ft.com/content/2020/01/03/us-proposes-new-export-controls-on-satellite-imagery-software), 2020. január 3.

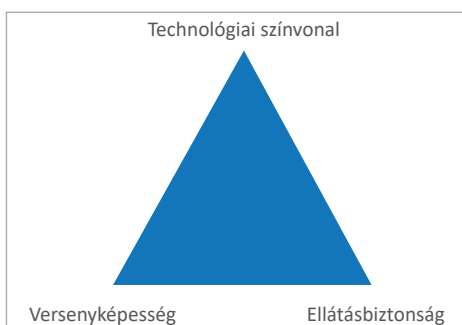
A hadiipar szentháromsága

Mit várunk el a hadiipartól?

Ahogya az Egyesült Államok nemzeti biztonsági stratégiája is említi,¹⁰ az egészséges, azaz sikeres, jól működő hadiipar kritikus fontosságú támpontja lehet egy ország biztonságának. Mi alapján mondhatjuk azonban egy ország hadiiparára, hogy sikeres, jól működik? A hadiipar működésével szemben támasztott követelmények nem igazán változtak az évszázadok során a technológia fejlődésével vagy a politikai átalakulásokkal. Most is ugyanazon három fő kritériumnak kell megfelelnie a hadiiparnak, mint az elmúlt évszázadok, évezredek során:

- mindig a kor technológiai színvonalának megfelelő terméket, szolgáltatásokat állítson elő (technológiai színvonal);
- megfizethető, versenyképes áron állítsa elő termékeit, szolgáltatásait (versenyképesség);
- tudja az előállított eszközök üzemben tartását támogatni, és legyen képes a gyártás/ szolgáltatás működtetésére békeidőben/háborúban egyaránt (ellátásbiztonság).

E három követelmény között nincsen hierarchia, egyformán fontosak, s ezért is nevezzük őket együttesen a hadiipar szentháromságának.¹¹

1. ábra: A hadiipar szentháromsága

Forrás: Taksás Balázs: Trinity of Defense Industry. *Economic and Management*, (2019), 1. 71.

Technológiai színvonal

Ahogya a legjobb hajókkal rendelkező brit flotta uralta a tengereket, s ahogy a 19. századi afrikai államok és törzsek nem vehették fel hosszú távon a versenyt a gyarmatosító hatalmak automata géppuskája, majd később repülővel felszerelt csapatai ellen, úgy a 21. század háborúit is az fogja nyerni, akit a hadiipar technológiailag fejlettebb eszközökkel

¹⁰ Politi (2020) i. m.

¹¹ Taksás Balázs: Trinity of Defense Industry. *Economic and Management*, (2019), 1. 71.

(vagy ha a genetika tudományának döbbenetes fejlődésére gondolunk, lehet, azt is mondhatjuk, hogy technológiailag fejlettebb lényekkel)¹² lát el. A technológiai fölény mindig is a hadviselés sikerének kulcs tényezője volt, és az is marad. A turbulens technológiai környezetben még nem látjuk, hogy mi is lesz a 21. század „Maxim Gun”-ja, de az biztos, hogy az a hadiipar a sikeresebb és jobb, amely a technológiai fejlődés hajtóerőiből, valamint kulcs technológiáiból minél többet minél gyorsabban és hatékonyabban hadviselési eszközzé, rendszerré tud transzformálni.

Azonban a hadiipar esetében a technológiai színvonal követelménye többet jelent annál, mint hogy az eszközökbe a lehető legújabb technológiai tudást építsék be. Ide tartozik a megbízhatóság, a magas hadrafoghatósági ráta biztosítottasága, a könnyű üzemeltethetőség, s az is, hogy az adott esetben műszaki területen alacsony bázistudással rendelkező katona szintén viszonylag könnyen kiképezhető legyen az eszköz használatára. Ráadásul mivel ma már nem párhuzamosan használt eszközökről, hanem egymással együttműködő, egymással kommunikáló, egy rendszerben lévő eszközökről (system of systems) beszélünk a hadviselésben, ezért a technológiai színvonal a minél könnyebben és biztonságosabban megvalósítható integrálhatóságot is jelenti.

A technológiai fejlődés egyre gyorsul, s a létrejövő új tudás újabb és újabb képességek elérését teszi lehetővé. Mindeközben azonban a haderők által rendszeresített platformok és fegyverrendszerek alkalmazási időtartalma meglehetősen hosszú. Amennyiben tehát ezen rendszerekben az eszközöket nem lehet folyamatosan korszerűsíteni, azaz megtölteni az újonnan megszülető technológiai tudással, úgy alkalmazásuk hatékonysága folyamatosan csökken, és ezzel párhuzamosan a haderő ütőképessége egyre erodálódik. A jó haditechnikai eszköz tehát könnyen, jól és gazdaságosan fejleszthető.

Versenyképesség

Alapvető követelmény, hogy a hadiipar hatékonyan és versenyképesen működjön. Az adófizetőknek egyáltalán nem mindegy, hogy milyen áron jutnak védelemhez.¹³ Amennyiben egy ország hadiipara nem versenyképes, azaz a többiekhez képest drágábban állítja elő termékeit, szolgáltatásait, úgy vagy kevesebbet tud eszközeiből venni az ország, s ez esetben a védelem szintje lesz alacsonyabb, vagy ha ugyanolyan képességet alakít ki, akkor az sokkal többbe fog neki kerülni, s kevesebb pénz marad más fontos területekre (mint például oktatás, egészségügy, közösségi közlekedés stb.).

Harmadik lehetőség, hogy az állam – más országokhoz képest – több jövedelmet von el adó formájában a gazdasági szereplőktől, s ebből fedezi a drágább haditechnikai eszközök beszerzését. A magasabb adó viszont a hazai vállalatok piaci helyzetét, versenyképességét és a foglalkoztatottságot rontja, illetve csökkenti a háztartások elköltethető, valamint megtakarításra szánt jövedelmét. Jól látható, hogy teljesen mindegy, hogy a három verzió közül melyik valósul meg, a nem versenyképes hadiipar egyenes következménye vagy

¹² Yuval Noah Harari: *Homo Deus – A holnap rövid története*. Budapest, Animus, 2020.

¹³ Gavin Kennedy: *The Economics of Defence*. Faber and Faber, 1975.

az ország biztonságának, vagy az emberek életszínvonalának csökkenése. Ráadásul a túl drága eszközökre fordított összegek okozta forráshiány rontja a gazdaság és a társadalom versenyképességét, ami viszont hosszú távon gyengíti a hadiipari potenciált.

A második ok, ami miatt fontos, hogy a hadiipar versenyképesen termeljen, az az, hogy a szektor fennmaradásához szükséges az, hogy képes legyen termékeit, szolgáltatásait exportálni. Egyetlen ország hadereje sem tudja önállóan eltartani saját országának hadiiparát hosszú távon. Még a világ legnagyobb hadiipari vevője, az amerikai haderő sem képes egyedül az amerikai hadiipar fenntartására, ezért rákényszerül arra, hogy exportáljon. Mint ahogy a világ hadiiparának egésze is kénytelen arra, hogy exportáljon, azaz megmértesse magát a világpiacon. Márpedig ahhoz, hogy egy vállalat egy másik országban képes legyen értékesíteni a termékét vagy szolgáltatását, ahhoz nemcsak az szükséges, hogy technológiailag megfelelő színvonalú legyen, hanem az is, hogy versenyképes legyen az ára. (Még akkor is, ha a hadiiparban sokszor politikai döntések határozzák meg a katonai beszerzéseket.) Ráadásul azért sem működőképes, ha egy ország hadiipara csak a saját hadseregére mint vevőre támaszkodik, mert a haditechnikai eszközök életciklusa elég hosszú, így egy-egy beszerzés (átfegyverzés) után hosszabb ideig döntően csak üzemben tartás jelentkezik, ami általában nem elegendő megrendelés a hadiipari fejlesztő (K+F) és termelő kapacitások fenntartására. Így könnyen csődbe mehetnek a szektor cégei, vagy állami tulajdon esetén tartós veszteségüket a költségvetésből kell fedezni. Egyik sem kellemes helyzet. Ráadásul, ha megszűnnek azok a cégek, amelyek az adott eszközt korábban gyártották, problémássá válik az alkatrészbeszerzés és az eszköz üzemben tartása is, ami a hadrafoghatóság és a műveleti képességek gyors csökkenéséhez vezet. (Nem is beszélve a továbbfejlesztés lehetőségének teljes elvesztéséről.) Összességében, hosszú távon tehát csak a gazdaságosan működő, versenyképes hadiipar tud valóban hozzájárulni az ország biztonságához és prosperálásához.

Ellátásbiztonság

Az ellátásbiztonság kritériuma azt jelenti, hogy a hadiiparnak mind békeidőben, mind krízishelyzet idején képesnek kell lennie ügyfelei kiszolgálására, azaz a rendszerben lévő eszközök üzemben tartásához szükséges anyagok és szolgáltatások biztosítására, valamint katonai konfliktus esetén a többletigények kielégítésére, a megsemmisült eszközök, elhasznált hadianyagok pótlására. Ugyanis amennyiben erre nem képes a hadiipar, úgy a műveleti képesség gyengül, elhúzódó konfliktus esetén pedig biztosan vesztesen kerül ki az adott ország. Mivel napjainkra a globális értékláncok teljes mértékben transznacionalizálódtak, a rendkívül komplex haditechnikai rendszerek esetében az ellátásbiztonság a legkritikusabb tényező, ugyanis oly sok különböző országból oly sok vállalat vesz részt a végtermék előállításában, hogy az ellátási lánc sérülékenysége rendkívül magas. Ezt jól bizonyította több polgári ágazatban is 2020-ban a Covid-19-koronavírus-járvány, de az ellátási láncok működése több egyéb szempontból is sérülhet. Lehetnek mögötte politikai okok (például szankciók, embargók, szállítási viták, kalózkodás stb.), természeti környezetből eredő események (természeti katasztrófák, járványok) vagy éppen

gazdasági okok (turbulens piaci környezet, amikor annyira megugrik a kereslet valami iránt, hogy a kínálati kapacitások nem képesek lekövetni).

Amit fontos megérteni, az az, hogy a három követelmény sokkal inkább egymást gyengíti, mintsem erősíti. Hiszen amennyiben egy ország hadiipara a lehető legmagasabb szintű technológiai tudást kívánja eszközeibe, rendszereibe beépíteni, úgy biztosan szüksége van más országokból származó vállalatok bevonására az értékláncba. Ugyanis a világon egyetlen ország gazdasága sem rendelkezik minden területen a legmagasabb szintű tudással, így a legfejlettebb haditechnikai rendszerek létrehozása csak nemzetgazdaságok közti koprodukcióval valósítható meg. Ez azonban rontja az ellátásbiztonságot. Jó példa erre a világ jelen pillanatban egyetlen hadrendben álló ötödik generációs vadászgépe, az F-35. A programban már a kezdetektől az USA mellett másik nyolc ország rengeteg különböző szintű beszállítója vesz részt. A kooperáció egyértelmű előnye, hogy minden idők legfejlettebb és legkomplexebb haditechnikai rendszerét sikerült létrehozni, amely egyrészt sokkal többet tud, mint ha csak amerikai cégek hozták volna létre, másrészt az előállítási költsége is jóval alacsonyabb, mint ha minden részegységét az USA területén gyártanák le. (Ami egy ilyen hihetetlenül drága eszköz esetén nagyon nem mindegy a vásárló országok haderejének és adófizetőinek.) A mérleg másik serpenyőjében viszont láthatók az ellátásbiztonsággal kapcsolatos magas kockázatok. A program során többször is botrány alakult ki, hogy az alsóbb szintű beszállítók révén kínai érdekeltségű alkatrészek vagy cégek kerültek be az értékláncba.¹⁴ Ez az ipari kémkedés veszélyét ugyanúgy felveti, mint az ellátási lánc szabotálásának lehetőségét. Ugyanis egy ilyen komplex és csúcstechnológiájú gépnél olyan speciálisak a komponensek és azokon belül akárcsak a legkisebb alkatrészek vagy szenzorok is, hogy a beszállítók gyors cseréje probléma (például háború) esetén nem lehetséges. Erre jó példa, hogy amikor Törökországot kizárták a programból az orosz légvédelmi rendszer beszerzése kapcsán, akkor az értékláncban lévő török cégek nem jutottak automatikusan hasonló sorsra, ugyanis helyettesítésük megoldása még a világ legnagyobb nemzetgazdaságának, az amerikaiaknak is hosszú időt (akár éveket) vesz igénybe.¹⁵

A sikeres hadiipar feltételei

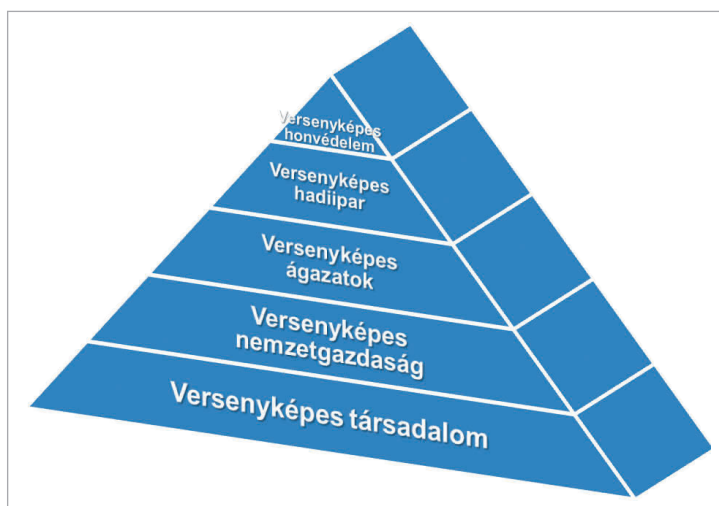
A hadiipar szentháromságából adódik, hogy sikeres, azaz technológiailag magas színvonalú, versenyképes és viszonylagos ellátásbiztonságot garantáló hadiipar mint önálló entitás nem létezhet. Ennek ugyanis alapfeltétele egy olyan magas színvonalú, hatékony és erősen diverzifikált ipari, valamint szolgáltató bázis, amely rendelkezik a szükséges kutatás-fejlesztési és innovációs kapacitásokkal, továbbá képes a haditechnikai rendszerekhez szükséges komponenseket, alkatrészeket, szoftvereket stb. megfelelő minőségben,

¹⁴ Deborah Haynes: F-35 jets: Chinese-owned company making parts for top-secret UK-US fighters. *news.sky.com*, 2019. június 15.

¹⁵ Joe Gould: Stop buying Turkey's F-35 parts, lawmakers tell DoD. *defensenews.com*, 2020. július 7.

versenyképes áron előállítani és folyamatosan továbbfejleszteni. A versenyképes hadiiparhoz tehát versenyképes ipar- és szolgáltatói ágak kelljenek.

Versenyképes ágazatoknak viszont alapja, hogy széles bázisú, diverzifikált, innovatív, reziliens (rugalmasan ellátó), termelékeny, azaz összességében versenyképes legyen a gazdaság egésze. Egy-egy vagy csak pár kiemelkedően hatékony, exportképes ipar-/szolgáltatói ág által dominált gazdaság sosem lesz képes a rendkívül komplex és széles körű hadiipari igényeket kielégíteni. Ugyanis ez esetben minden más területen importra szorul majd a hadiipar, ami nagyon gyengíti az ellátásbiztonságot. Vagy pedig jóval alacsonyabb technológiai színvonalú és minőségű termékeket lesz képes előállítani, ami viszont az alkalmazó haderő ütőképességét csökkenti. A versenyképes gazdaság kialakulásának számos feltétele van, amelyek azonban végső soron mind kötődnek azokhoz az úgynevezett puha tényezőkhez, amelyek a társadalom képzettségi, egészségügyi, morális állapotából, alapvető magatartási és bizalmi viszonyaiból, nemzeti kultúrájából és társadalmi attitűdjéből tevődnek össze.¹⁶ Vagyis összességében a versenyképes gazdaság alapja egy versenyképes társadalom.

2. ábra: A sikeres honvédelem és a sikeres hadiipar feltételei

Forrás: Taksás Balázs: A hadiipar fejlesztésének feltételei és működésének követelményei. *Honvédségi Szemle*, 148. (2020), 2. 128.

Összefoglalva tehát fontos megértenünk, hogy mivel a sikeres honvédelem tartóoszlopa a sikeres hadiipar, amelynek viszont feltétele a versenyképes szolgáltatói és ipari bázis, ami csak egy versenyképes gazdaságban alakulhat ki, ami viszont a társadalmi versenyképességen alapul, ezért erős, ütőképessé haderőt hosszú távon fenntartani egy nem versenyképes társadalomban önmagában lehetetlenség. Mivel a haderő nem a gazdaságtól

¹⁶ Csath Magdolna – Nagy Balázs – Taksás Balázs – Vinogradov Szergej – Pálfi Nóra – Fási Csaba: *Soft Factors of Economics Security. AARMS*, 18. (2019), 2. 117–129.

és a társadalomtól független önálló entitás, hanem azok szerves része, ezért a honvédelem fejlesztéséhez elengedhetetlen a társadalom fejlesztése (képzettség, egészségügyi helyzet, attitűd, nyitottság, kezdeményezőkészség, innovativitás, bizalom stb. területén), és azon keresztül a gazdaság versenyképességének javítása. Ezt az alapvető egymásra épülést mutatja meg a 2. ábra.

A hadiipar átalakulása a 21. században

Ahogy már a bevezetőben is szó volt róla, a 21. század oly mértékű változásokat hozott és hoz még a nemzetközi politikai, gazdasági és technológiai környezetben, hogy azok alól a működését tekintve elég konzervatívnak és rugalmatlannak tekintett, gyakran mamutként jellemzett hadiipar sem vonhatja ki magát. Az összes hatás és változás felsorolása, elemzése bőven meghaladná ennek a tanulmánynak a kereteit, ezért most csak azokat fejttem ki röviden, amelyek átlátása mindenképpen szükséges a 21. századi hadiipar működésének és kihívásainak megértéséhez. Ebből adódóan a fejezetben a következő témákról lesz röviden szó:

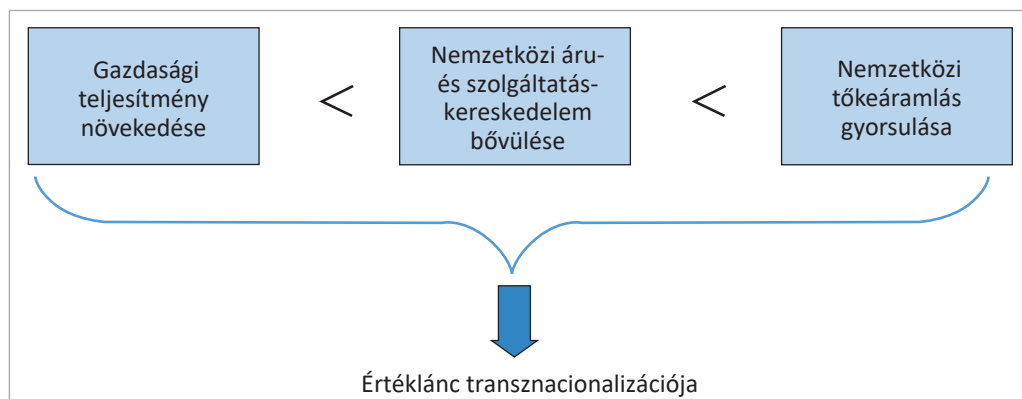
- az értékláncok transznacionalizációja;
- a civil és katonai technológiák határainak elmosódása;
- a fejlesztési programok egyre nehezebb menedzselése;
- a védelmi infláció;
- a szolgáltatás-outsourcing (kiszervezés, kihelyezés);
- a munkaerő és szervezeti kultúra problémái.

Értékláncok transznacionalizációja

Az elmúlt időszakban a mainstream médiába is bekerült az a tudományos körökben már korábban pedzegetett kérdés, miszerint az értékláncok transznacionalizációja amellett, hogy jelentősen növeli a termelési és szolgáltatási folyamatok gazdasági hatékonyságát, s ezzel a világon előállított, ez által elérhetővé váló fogyasztási-termelési javak mennyiségét, erősen növeli a gazdasági biztonsági és azon keresztül a katonai biztonsági kockázatokat is. Különösen a fejlett országokban, ahonnan a vállalatok az értékláncok kisebb hozzáadott értéket előállító folyamatait (például gyártás, összeszerelés) a bér- és adóköltések csökkentése céljából alacsonyabb fejlettségű országokba telepítették.

Mi is történt pontosan az elmúlt fél évszázadban? Az információáramlásban és a logisztikában használt technológia oly mértékben fejlődött, ami gyökeresen lecsökkentette a szállítás és a kommunikáció költségét a világban. Ez a technológiai fejlődés, valamint a gazdasági teljesítmény növelése céljából elindult gazdasági dereguláció, azaz az áruk, szolgáltatások, valamint a termelési tényezők (tőke, munkaerő) nemzetgazdaságok közötti mozgásának egyre szabadabbá tétele megkönnyítette a lehetőségét a vállalatok közötti kereskedelmi tranzakcióknak, valamint a vállalatok külföldi terjeszkedésének. Ennek a következménye a nemzetközi kereskedelem és tőkeáramlás rohamos bővülése lett,

amelynek mértéke évtizedeken át bőven meghaladta a világ gazdasági növekedésének ütemét. Ez a rohamos bővülés egy olyan versenyképességi hajszát indított el mind a vállalatok, mind a nemzetgazdaságok között, amelyből nem igazán maradhatott ki senki (különösen a fejlett országokban), s amely az értékláncok transznacionalizációjához vezetett.

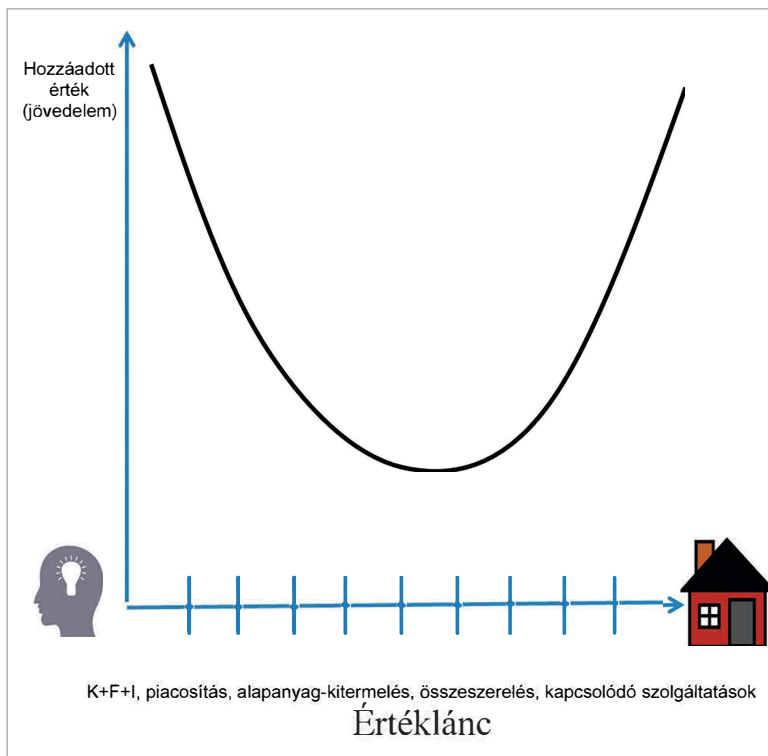
3. ábra: A globalizáció alapvető gazdasági összefüggései

Forrás: Lakatos Péter – Szászi Gábor – Taksás Balázs: A logisztikai infrastruktúra szerepe a regionális versenyképesség alakításában. In Csath Magdolna (szerk.): *Regionális versenyképességi tanulmányok*. Budapest, NKE Államkutatási és Fejlesztési Intézet, 2016. 181–228.

Az értéklánc mindazon folyamatok összessége, amely ahhoz szükséges, hogy egy termék vagy szolgáltatás létrejöjjön, és a fogyasztóhoz eljutva végső felhasználásra sor kerüljön. Az értéklánc tehát az ötlet megszületésétől a végső fogyasztóig történő eljuttatásig tart, s így magában foglalja a kutatás-fejlesztést, az innovációt, az alap-, segédanyag-, alkatrész- és gyártáseszköz-előállítás, az összeszerelést, a folyamatok közötti logisztikát, az előállításához és vásárláshoz kapcsolódó vagy azután jelentkező szolgáltatásokat (pénzügyi, marketing-, IT- stb. szolgáltatásokat, értékesítést, szervizt, hulladékkezelést stb.).

A kereskedelem és a tőkeáramlás (valamint az ezek következményeként felmerülő technológiaáramlás) növekedése révén erősödő verseny azt jelentette, hogy egy adott ország termelő vagy szolgáltató vállalatának már nemcsak egyre több importtermékkel (szolgáltatással) kellett élesedő piaci harcot vívnia, hanem azon hazai versenytársaival is, akik vagy egyes értékláncfolyamataikat kiszervezték alacsonyabb költségű országokban lévő leányvállalataikhoz, vagy egyszerűen az értéklánc ezen részeinek vállalaton belül tartásáról lemondtak, s a szükséges eszközöket, alkatrészeket, tevékenységeket, szolgáltatásokat megvásárolták alacsonyabb fejlettségű és így alacsonyabb költségű országokban működő vállalatoktól. Így az a vállalat, amely az értékláncfolyamatait teljes egészében a saját nemzetgazdaságán belül próbálta tartani, jelentős költséghátrányba került versenytársaival szemben. S mivel a fogyasztói értékítéletnek (vagy éppen egy állami beszerzési döntésnek) sokkal kevésbé része az értékláncok vizsgálata, mint az árpreferencia, ezért az ilyen vállalat vagy csődbe ment, vagy ennek elkerülése érdekében

ő maga is rákényszerült értékláncának nemzetköziesítésére. Mivel az értékláncokat az úgynevezett „mosolygörbe” jellemzi (4. ábra), azaz az értéklánc elején (kutatás-fejlesztés, innováció, piacosítás) és végén (értékesítés, kapcsolódó szolgáltatások) teremtik a legnagyobb hozzáadott értéket, azaz a legnagyobb jövedelmet, ezért a vállalatok legjellemzőbben a közbenső tevékenységeket, azaz például az alapanyag-kitermelést, az alkatrész-, részegységgyártást, összeszerelést, a folyamatok közötti szállítást, raktározást szervezik ki alacsonyabb fejlettségű, így alacsonyabb bér- és adókölttségű országokba, vagy vásárolják meg onnan származó vállalatoktól.

4. ábra: A jövedelemkeletkezés mértéke az értéklánc különböző szakaszaiban

Forrás: Taksás Balázs: A védelmi ipar és a katonai logisztika elfedett biztonsági kockázatai napjaink globalizált világában. *Honvédségi Szemle*, 145. (2017), 6. 107.

Az értékláncok transznacionalizálódását a gyorsuló technológiai fejlődés is kikényszerítette. Hiszen ma már nincsen olyan nemzetgazdaság a világon, amely a technológiai fejlődés minden területén a legjobb, legújabb tudás birtokában lenne, így amennyiben egy cég egy komplex termék vagy rendszer előállítását esetén a lehető legmodernebb tudást szeretné alkalmazni, akkor mindenképpen rákényszerül arra, hogy más országok vállalatait is bevonja a fejlesztésbe és az értéklánc működésébe.

Ugyan a hadiipar próbálja ellátásbiztonságát maximalizálni, és az értékláncait amennyire csak lehet, hazai földön tartani, azonban a fenti hatások alól ez a szektor sem

vonhatja ki magát. Különösen az alsóbb szintű (Tier 3 vagy még az alatti) beszállítók esetében már sokszor nagyon nehéz vagy lehetetlen garantálni, hogy hazai földön előállított inputot használjanak fel. Az európai országok hadiiparánál eleve nagyon régen volt már az az idő, amikor a teljes önellátásra képes volt, a kínai hadiipar pedig a hihetetlen növekedése ellenére sem érte el ezt a szintet, de az orosz és amerikai szektor külső függése szintén nő. Annak ellenére is, hogy mindkét országban törvényi szabályozás és kormányzati szándék van ennek csökkentésére vagy kiküszöbölésére. Az USA-ban ugyan ott van a Buy American Act és a Defense Production Act, de az csak a végtermékre, illetve egyes, évtizedekkel ezelőtt meghatározott alapanyagok kötelező hazai származására vonatkozik,¹⁷ így a modern elektronikai, információs technológiai komponensek előállítása nem tartozik hatályuk alá.¹⁸ Oroszország hadiipari értékláncaival kapcsolatban sokkal kevesebb nyilvános információ érhető el, de szinte biztos, hogy az információs technológia, elektronikai és egyéb speciális összetételű high-tech komponensek területén jelentős lehet a külső függőség.¹⁹ Erre utal az is, hogy az elnök kiemelt feladatként határozta meg az energetikai szektor és a hadiipar külső – különösen technológiai – függőségének csökkentését, valamint az önálló, részben egymással is versenyző hadiipari cégeket egy-egy területen (merev szárnyú repülőgépek, szárazföldi páncélozott járművek, légvédelmi rakétarendszerek stb.) egy-egy nagy konszernbe vonta össze.

A hadiipari értékláncok transznacionalizációjából több dolog is következik. Elsőként az, hogy ha egy haditechnikai eszközt vagy rendszert egy adott ország területén szerelnek össze, attól az még a haderő szempontjából egyáltalán nem feltétlenül tekinthető hazai terméknek, mivel a külföldre nyúló értékláncok kapcsán ugyanúgy ellátásbiztonsági kérdések merülhetnek fel, mintha a késztermék származna importból. A második következtetés pontosan az előzőből adódik, miszerint egy ország hadiiparánál kiemelten fontos az értékláncok vizsgálata, s ebbe szükséges belevonni a civil ágazatokat is. Ugyanis így deríthető fel, hogy az értéklánc mentén mely képességek találhatók meg hazai földön, azaz egy adott komponenst mennyi cég milyen minőségben és milyen kapacitással képes az ország területén előállítani, továbbá: melyek azok az értékláncelemek, ahol vagy kritikusán szűkösek a hazai kapacitások, vagy egyáltalán nem is léteznek. Ilyen átfogó vizsgálatok az USA űr- és légijármű-iparában, valamint egyes hadiipari szegmenseiben megtörténtek. (S feltételezhetően Oroszországban és Kínában is.) A harmadik következtetés pedig az, hogy növekvő külső függőség eredményeként erősen kétséges, hogy mennyire lennének képesek a nagyhatalmak hosszan tartó konvencionális háborút vívni egymás ellen. Ugyanis valószínűleg kiderülne, hogy olyan mértékű gazdaságaik kölcsönös függősége, hogy az a háborúban megsemmisült high-tech haditechnikai rendszerek

¹⁷ Jacques S. Gansler: *Democracy's Arsenal: Creating a Twenty-First-Century Defense Industry*. The MIT Press, 2011. 40.

¹⁸ Korábban már többször is az Amerikai Kongresszus előtt volt a Buy American Act szigorítása a hadiipari komponensek kapcsán, de pont a védelmi szektor tiltakozott a legjobban ez ellen, ugyanis ennek következtében nem ért volna hozzá egyes külföldi technológiákhoz, másrészt jelentős gyártási költségekkel járt volna.

¹⁹ Ráadásul a hadiipari értékláncainak még a szovjet időkben eredően jelentős ukrainai elemei vannak, amelyeknek jó része szintén kiesett az utóbbi időszakban.

pótlását szinte lehetetlenné tenné. Ilyen szempontból a transznacionalizáció valamilyen szinten a világbéke fenntartásához is hozzájárul.

A civil és katonai technológiák határainak elmosódása

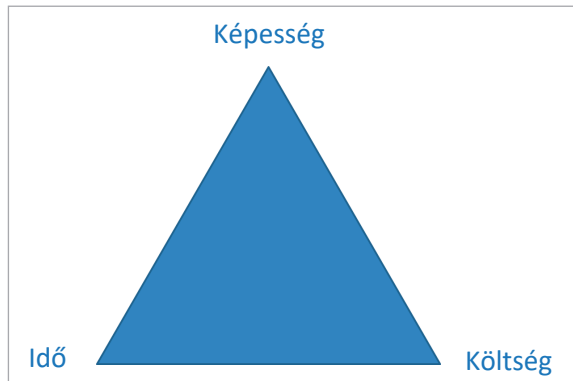
Ugyan a hadiipari platformok egyre komplexebbek lesznek, és képességeikben mindinkább eltérnek a polgári rendszerektől (lásd például egy F–35-ös és egy civil repülőgép között nagyobb a képességbeli differencia, mint valaha is volt korábban), azonban ezen képességek létrehozásához összerakott komponensekben alkalmazott technológiák egyre inkább a civil szektorokból érkeznek. S nem különböznek jelentősen a polgári high-tech termékek és szolgáltatások előállítása, valamint működése során alkalmazottaktól sem (legyen szó információs technológiáról, elektronikáról, energetikáról, biokémiáról, dróntechnológiáról vagy éppen, ha a jövő hadviselését nézzük, akkor géntechnológiáról, mesterséges intelligenciáról stb.).

Ennek oka az, hogy míg korábban a teljes történelem folyamán a legmodernebb technológiákra fizetőképes kereslet leginkább csak az államok (uralkodók) és a legjelentősebb költségvetési forrásokkal rendelkező haderők részéről jelentkezett, addig a 20. század végére az életszínvonal emelkedésével kialakult egy olyan hatalmas vásárlóképes réteg a világ országaiban, amelynek összesített vásárlóereje sokszorosa a haderőkéhez képest. Ráadásul amíg egy új, innovatív polgári termékkel vagy szolgáltatással szinte az egész világot meg lehet hódítani (lásd Microsoft, Apple, Google stb.), és hihetetlen profitot lehet kasszírozni, addig a hadiipari fejlesztések során elért technológiai és termékeredmények – a hadviselési fölény megtartása érdekében – szinte mindig exporttilalommal szembesülnek, azaz egyetlen vevőként az adott ország saját hadereje jelentkezik. Ebből adódóan ma már a high-tech polgári termékek és szolgáltatások előállításában sokkal nagyobb a profit (és mindemellett sokkal kevesebb a zavaró, bürokratikus állami szabályzó), s így sokkal több jut kutatás-fejlesztésre és innovációra is, aminek eredménye, hogy a polgári cégek, illetve az általuk finanszírozott kutatóintézetek váltak a technológiai fejlődés fő letéteményeseivé. Így amennyiben a nagy hadiipari konszernek a lehető legmodernebb haditechnikai platformokat kívánják létrehozni (márpedig ez a céljuk és feladatuk a hadiipari szentháromságban lévő technológiai elvárás kapcsán), úgy egyre inkább rászorulnak arra, hogy a civil szektorokból vásároljanak tudást, technológiát vagy komponenseket. Ez vezet a civil és katonai technológiák határainak elmosódásához, s így válnak hadiipari beszállítóvá (sőt, előbb-utóbb adott esetben hadiipari fejlesztővé) a világ technológiai cégei (mint például az Intel, Microsoft, Google, Amazon, Huawei, Siemens vagy éppen a nagy japán és dél-koreai konszernek). Ebből adódóan napjainkban a hadiipart a korábbi technológiakiáramlás (spin off) helyett egyre inkább a technologia-beáramlás (spin on) jellemzi.

Fejlesztési programok egyre nehezebb menedzselése

Részben az előző két alfejezetben feltárt folyamatokból adódik, hogy a hadiipari fejlesztési programok menedzselése egyre nagyobb kihívást jelent a védelmi szektor szereplői számára.

Minden eszköz- vagy rendszerfejlesztési program az alábbi ábrán látható hármas követelményrendszerrel szembesül:

5. ábra: A fejlesztési programokkal szemben támasztott követelmények

Forrás: a szerző szerkesztése

Azaz a tervezett időpontra a tervezett költségből a tervezett képességekkel álljon rendelkezésre az eszköz. Teljesen sikeresnek egy fejlesztési programot akkor nevezhetünk, ha mind a három fenti feltétel teljesül. Azonban ha megnézzük a gyakorlatot,²⁰ azt látjuk, hogy ez a lehető legritkábban valósul meg, s többször előfordul az is, hogy sem a költség-, sem az időkeret nem sikerül tartani, s még a képességekkel is gond adódik, azaz még részleges sikerességről sem beszélhetünk. Az F–22-es vadászgép sorozatgyártása például csak 2001-ben indul meg az eredetileg tervezett 1994 helyett, közel kétszeres – reálértéken számolt – költséggel, s volt olyan kezdeti időszak, hogy a hadrafoghatóság az 50%-ot közelítette csak felülről technikai és kiszolgálási problémák miatt. A Global Hawk pilóta nélküli repülőgép bekerülési költsége az eredetileg tervezettnél több mint 10-szer magasabb lett, ami ugyan kiugró, de nem meglepő, mert 2008-ban a Pentagon öt legnagyobb eszközbeszerzési projektjének becsült élettartamköltsége 89%-kal volt magasabb, mint azt az indításkor tervezték, 2001-ben.²¹ A francia Charles de Gaulle anyahajó a borzasztó költség túllépés mellett nemcsak annyit késett, hogy közben a biztonsági előírások megváltoztak, és egyes részeit újra kellett tervezni, de gyártási hibák (és elvesztett tervezői adatok) miatt – más műszaki problémákon túl – 7 évig az előző, általa felváltott anyahajókról leszedett propellerekkel működött jelentősen lecsökkent

²⁰ Gansler (2011) i. m. 48.

²¹ Gansler (2011) i. m. 48.

végsebességgel.²² Ilyen problémák természetesen nem csak a demokratikus országokban fordulnak elő, a különbség annyi, hogy ott ezeket nyilvánosságra hozzák a transzparencia nevében. Hiszen bárkinek gyanús lehet, hogy bár a hivatalos álláspont szerint tökéletesen halad a legújabb ötödik generációs(nak mondott) orosz vadászgép fejlesztési programja, az orosz légierő mégsem rendelkezik belőle egy darabbal sem, pedig a sorozatgyártás kezdetét 2015-re tervezték. S hát tudjuk jól, hogy Kínában is előfordult már olyan, hogy meglévő tervdokumentumokkal rendelkező repülőgép sorozatgyártásának beindítása 17 évbe telt.²³

A kérdés az, mi okozza ezeket a problémákat, miért nem sikerül oly gyakran a három kijelölt célnak a megtartása?²⁴ A háttérben számos ok együttes hatása áll:

- az üveggömbfektus: a technológiai fejlődés felgyorsulása, valamint rövidülő technológiai életciklusok;
- a túlzott követelménytámasztás;
- a fejlesztési ciklusnál jóval rövidebb politikai ciklusok: folyamatosan változó követelménytámasztás;
- a katonai ipari komplexum: összefonódás a szereplők között;
- a legoptimistább forgatókönyv elve: a kiszállási képesség és akarat hiánya;
- az összefonódások csökkentésére, a hatékonyság növelésére hozott szabályok gyakori kontraproduktivitása;
- a protekcionizmus és ellátásbiztonság preferálása;
- az elégtelen gazdasági ismeretek a megrendelők részéről.

A gyors technológiai fejlődés rengeteg kihívással jár a haditechnikai fejlesztésekben, ugyanis a komplex haditechnikai platformok, rendszerek fejlesztése nagyon hosszú idő-intervallumot ölel fel. Például az F-35-ös program az 1980-as évek végén indult, s a gép csak 2015-ben állt először hadrendben, de valószínűleg még a 21. század közepén is hadrendben lesz. Ez azt jelenti, hogy a 90-es évek során egy olyan gépet kellett megtervezni, ami 40-50 évvel később is uralja a légteret, azaz 2030–2040 körül szintén az akkor elérhető legmodernebb technológiával lesz felszerelve. Miközben természetesen még ma sem ismerjük azt a technológiai tudást, amivel 10-20 év múlva rendelkezni fogunk, hiszen olyan rohamos a technológia fejlődése és annyira rövidülnek a technológiai életciklusok. (Elég csak a mikrochip teljesítménynövekedése kapcsán a Moore-törvényre vagy az információs technológiai eszközök gyorsuló elavulására gondolni.) Ez azzal jár, hogy a fejlesztőknek egyre inkább jövőbe látó üveggömbből kell(ene) kiolvasniuk azt, hogy milyen jövőbeli technológiák lehetséges fejlesztését kell beletervezniük a tervezetlen lévő eszközbe, rendszerbe. Ez elképesztően nehéz feladat, s egyértelmű, hogy komoly bizonytalanságot eredményez a program futamidejében, költségkeretében,

²² Dave Majumdar: *France's Charles De Gaulle Aircraft Carrier: The Good, the Bad and the Nuclear.* nationalinterest.org, 2015. november 18.

²³ Cheung (2009) i. m. 36.

²⁴ Azért, hogy a hadiiparral szemben fairsek legyünk, mindenképpen el kell mondani, hogy hosszú távon vizsgálva a védelmi beszerzések költség- és időkeret-túllépése egyáltalán nem kiugró más állami területek fejlesztési programjaihoz képest.

s végső eredményeiben is. Ugyanis nagy a nyomás, hogy a fejlesztési folyamat közben megjelenő új technológiák és képességek mind kerüljenek be a fejlesztendő rendszerbe. A haderő – jogosan – nem kíván 2015-ben egy 1995-ös képességsomaggal rendelkező eszközt hadrendbe állítani. Igen ám, azonban ha az egyre gyorsabban megjelenő új tudást folyamatosan újra és újra belettervezzük a rendszerbe, akkor egy végtelenségig tartó fejlesztési folyamatot kapunk, amelynek sosem lesz vége (hiszen mindig születik új tudás), és a haderőnek nem lesz, amit hadrendbe állítson. Ebben a kérdésben az egyensúlyi pont ott található meg, hogy az a legjobb eszköz, amely a rendszerbe állítása után is a legkönnyebben fejleszthető. Azonban amilyen könnyű ezt kimondani, olyan nehéz a valóságban végrehajtani, hiszen még a modulalapú rendszerek esetében is mindenképpen szükséges valamilyen szintű rálátás arra, hogy milyen irányba fog tartani a jövő technológiai fejlődése. Aki jobban eltalálja, az lesz a sikeres.

Az elnyúló fejlesztési folyamat azért is problémás, mert időközben változhatnak a haditechnikai rendszerrel szemben támasztott követelmények (akár technológiai, akár politikai, akár gazdasági vagy társadalmi változások miatt), amelyek aztán a rendszer áttekintését, s ezáltal a költségek és a fejlesztési időintervallum növekedését okozzák. Az említett Charles de Gaulle-program esetében például a fejlesztési ciklus alatt nemcsak a francia haditengerészet alapvető biztonsági (munkavédelmi, szolgálati stb.) rendszabályai változtak meg, hanem típuscserét hajtottak végre a repülőgépek esetében is, ami a fedélzet és a hajó jelentős áttekintését igényelte menet közben.

Ugyanígy a haderő túlzott követelménytámasztása nemcsak az egyszerű beszerzéseknél tud problémát (túlköltekezést) okozni (nem biztos, hogy csak a legspeciálisabb és legmárkásabb napszemüvegben tudja végrehajtani feladatát a rendszerkatona, mint ahogy a légierő is valószínűleg elműködik 700 dolláros szupertörésbiztos bögre nélkül – legalábbis az adófizetők szerint biztosan), de a fejlesztési programokban is idő- és költségkeret-túllépést, valamint üzemeltetési hibákat okozhat, ha a megrendelői oldalról a lehető legtöbb képességet szeretnék az eszközbe vagy rendszerbe belezsúfoltatni. Márpedig a haderők gyakran esnek ebbe a hibába, mondván, hogy a katonáik csak olyan eszközt érdemelnek, amely mindent (is) tud. Az ebből eredő túlbonyolított fejlesztési folyamat eredménye azonban sokszor csalódást keltő lesz.

Problémákat okozhat az is, hogy már az egyszerű haditechnikai termékek esetében is (nem beszélve a komplex rendszerekről) a fejlesztési folyamatok hosszabbak a politikai ciklusoknál. Márpedig az adott országban végbemenő politikai változás új vagy módosított követelményekkel jelenhet meg a fejlesztők irányába, ami megint csak a folyamat bonyolódását, hosszabbodását, a költség és a működési kockázat növekedését okozza. Azonban ehhez még belpolitikai változásra sincs feltétlenül szükség a megrendelői oldalon, elég az is, ha a világpolitikai környezet változik meg. Meg lehet nézni, a Krím félsziget orosz annektálása után hogyan rendeződött át sok nagyhatalom esetében a katonai doktrinális gondolkodás az aszimmetrikus háborúról a konvencionális hadviselésre. Biztosak lehetünk benne, hogy ez sok, folyamatban lévő hadiipari fejlesztési programban jelentős követelményváltozást és áttekintést jelentett.

A haditechnikai fejlesztési programok menedzselésének nehézségét a gyors technológiai fejlődés mellett a szereplők közötti összefonódások és az abból keletkező problémák

okozzák. A védelmi szektorban ugyanis a beszerzéseknek, fejlesztési programoknak három szereplője van: a gyártó (a hadiipar), a költségvetési forrást biztosító és sokszor a beszerzést lebonyolító állami szerv (minisztérium vagy központi állami beszerzési ügynökség), valamint az alkalmazó (a haderő). A terület nagyon magas specifikumából, valamint a fejlesztési programok menedzselési nehézségeiből következő különleges szaktudásigényből adódóan még a világ legnagyobb védelmi szektorával rendelkező országokban is szűk az a réteg, akinek a munkája és szaktudása a részt vevő felek rendelkezésére áll. Ebből következően elég nagy a rálicitálás a felek között a szakemberek megszerzésére, s így ugyanazon emberek tűnnek fel a különböző felek oldalán. Ebből olyan összefonódó kapcsolati háló alakul ki, amely az eredetileg amúgy ellenérdekelte feleket egy nagy entitássá rendezi (hiszen szimpla gazdasági logikából adódóan a hadiipar célja a lehető legegyszerűbb eszköz előállítása lenne a lehető legnagyobb árért, a finanszírozó célja a lehető legolcsóbb vásárlás lenne, míg a haderő célja a lehető legkomplexebb és legjobb eszköz megszerzése lenne). S amikor ez az egész védelmi szektort magában foglaló entitás is a saját haszon maximalizálására fog törekedni, akkor már az ellenérdekelte (és megkárosult) fél az adófizetők lesznek, akik csak azt észlelik, hogy újabb és újabb haditechnikai fejlesztési programok nyelik el iszonyatos mértékben a közpénzeket, miközben amúgy az ország biztonsága nem feltétlenül javul, legalábbis közel sem olyan mértékben, mint ahogy a honvédelemre költött összegek növekedtek. Ezt az összefonódást Eisenhower Katonai Ipari Komplexumnak keresztelte, s az USA biztonságára nézve a legnagyobb kockázatnak nevezte, ami több mint figyelemre méltó jelentőségű, lévén egy nyugalmazott tábornok elnöktől hangzott el a hidegháború legkielezettebb éveiben.

Ezen összefonódásból következik egy másik probléma, amely gyakran vezet a fejlesztési programok részleges vagy teljes sikertelenségéhez. Ez pedig a legoptimistább forgatókönyv elve, azaz a kiszállási képesség (illetve inkább akarata) hiánya. A kiszállási képesség az innováció egyik kulcsfontosságú eleme. Ez azt jelenti, hogy amikor egy vállalat saját tőkéjének terhére termék- vagy szolgáltatásinnovációba kezd, s egy idő után látja, hogy a sikertelenség kockázata magasabb, mint a várható nyereség, akkor abbahagyja az innovációs folyamatot, s lenyeli veszteségként az addig ráfordított költségeket. Azért, hogy egy esetleges sikertelen innováció végigvitele nehegye tönkretegye a vállalatot. A haditechnikai fejlesztési programoknál azonban kicsit más a helyzet, mivel jellemző a kockázatok és a költségek megosztása a felek között. Ugyanis egy fejlesztési program olyan hosszú és olyan irtózatosan költséges lehet, amelyet nincsen cég vagy konzorcium, amely önmagában – akár külső források bevonásával is – finanszírozni tudna. Plusz a bukás esetén könnyen olyan magas lehet az elvesztegetett költség, amely akár a legnagyobb hadiipari konszern azonnali csődjét is jelentheti. Ráadásul a magas komplexitás miatt a sikertelenség kockázata alapvetően is olyan magas, hogyha ezt a kockázatot tisztán a hadiipari cégnek kellene állnia, akkor nem lenne olyan racionális cég, aki mondjuk egy ötödik generációs vadászgép vagy egy új tengeralattjáró-osztály kifejlesztésébe befogna. Ezért szükséges a kockázatok megosztása mondjuk a K+F költségek megosztása révén (például állami kockázattitőke-befektetési alapok beszállásával), vagy éppen úgy, hogy a nem igazán jól sikerült haditechnikai eszközökből is

„illik” valamennyit venni a haderőnek, akár tetszik a katonáknak, akár nem. Különböző tönkremegy a gyártó cég, és akkor nem lesz, aki legközelebb fejlesszen.²⁵ Ez a kockázatmegosztás (s a költségek adófizetőkre hárítása) a szereplők közötti összefonódással karöltve viszont ellenérdekelte teszi a szereplőket a sikertelenség tűnő innovációból történő kilépésre. Ugyanis miután a cégnek nem kell félnie a csődtől a sikertelenség esetén, úgy lesz vele, folytassuk ezt a projektet, hátha végül sikerül, s akkor lesz jó kis bevétel belőle. Ugyanígy tesz a finanszírozó-beszerző állam is, hogy ha már ráfordítottunk ennyi pénzt, akkor ne hagyjuk abba, tegyünk még bele, hátha lesz belőle valami (hiszen nem a saját pénzével hazardírozik, hanem az adófizetőkével). S hasonlóan fog gondolkodni a haderő is, hogy „menjen tovább a program, hátha lesz belőle valami, ha közepes (ellenben borzasztóan drága) eszközt kapunk a végén, az is jobb, mintha semmit sem kapnánk a program időközi lezárásával”. Tehát mindenki úgy lesz, hogy folytassuk, hátha lesz a végén belőle valami, s így nem lesz kiszállás a sikertelen innovációból. Ezt nevezzük a „legoptimistább forgatókönyv elvének”, amely komoly károkat tud okozni.

Az összefonódásokból és összejátszásokból eredő károk csökkentése érdekében a politika rengeteg, a szereplők függetlenségét garantálni próbáló szabályt, valamint a lehető legszigorúbb költségkontrollt alkalmaz a védelmi szektorban. Előbbi azonban könnyen túlbonyolíthatja a rendszert, utóbbi pedig kontraproduktív módon akár a költségek növekedését is okozhatja. Hiszen a költségkontroll egyik tipikus formája, hogy előírjuk a hadiipari cégeknél, hogy külön költségkimutatást végezzenek a polgári és hadiipari termékeikre azért, hogy biztosan ne számlázzanak túl, azaz nehogy a polgári termékek fejlesztési vagy előállítási költségeinek egy részét is a védelmi minisztériummal fizetessék ki. Ezzel viszont pont azt érhetjük el, hogy adott esetben külön gyártósoron is kell azokat előállítaniuk, így viszont nem érvényesül a polgári termékek jóval nagyobb mennyiségű előállításából eredő méretgazdaságossága, s ezért az egy egységnyi hadiipari termék előállítása jóval többre fog kerülni, mint polgári társáé, s mint amennyibe lehet, hogy akkor kerülné, ha nem lenne ez a szigorú előírás a költségek elkülönítésére. Ennek alkalmazása persze nem a véletlen műve, hanem múltbeli botrányokból és rossz tapasztalatokból ered.²⁶

A globalizációból is erednek problémák, ugyanis a korábban említett módon a transznacionalizálódott értékláncok kapcsán szembekerül a technológiai fejlettség és versenyképesség az ellátásbiztonsággal és a politikai (gazdasági) protekcionizmussal. Ugyanis ahhoz, hogy a lehető legmodernebb képességekkel rendelkező haditechnikai eszközt a lehető leggazdaságosabban állítsunk elő, biztos, hogy szükség van más nemzetgazdaságok hozzájárulására is. Vagy speciális szaktudással vagy éppen olcsóbb gyártási helyszínekkel. Ez azonban ellentmond az ellátásbiztonság céljával, valamint a protekcionizmust – különösen hadiipari területen – gyakran preferáló politikai szándékkal. Ez a feloldhatatlan konfliktus számos problémát okoz a haditechnikai fejlesztési programok során.

²⁵ Természetesen a fentiek csak a „too important to fail” méretű hadiipari kulcsszereplők esetében igazak.

²⁶ Gansler (2011) i. m. 29.

Az alfejezetben leírtakból látszik, hogy a haditechnikai fejlesztési programok menedzselése megrendelői oldalról az egyik legkritikusabb tényező egy haderő sikeressége szempontjából. Ugyanis amennyiben egy program rengeteg költségvetési forrást fel-emészt, időben jelentősen elcsúszik vagy nem a megfelelő képességeket eredményezi (vagy egyáltalán nem is lesz kézzelfogható eredménye), az borzalmas mértékben gyengíti egy haderő képességeit. Hiszen lehet bármilyen professzionálisan is felkészítve egy katona, ha rossz a kezében lévő eszköz vagy egyáltalán nincs is nála semmi. Ebből adódóan a védelmi beszerzések lebonyolítása, illetve a haditechnikai fejlesztési programok menedzselése önálló szakmának tekinthető. Ezért ennek a szaktudásnak a hiánya vagy egyáltalán általánosan a gazdasági ismeretek hiánya a haderőben vagy a védelmi minisztériumban súlyosan gyengíti a védelmi képességeket. Pont emiatt a fejlett országokban külön képzik az ilyen szakembereket. Elég csak arra gondolni, hogy az USA-ban önálló Defense Acquisition University (Védelmi Eszközbeszerzési Egyetem) létezik.

Védelmi infláció

Akár fokozódó védelmi infláció is lehetne az alfejezet címe, ugyanis a haditechnikai eszközök ára gyorsabban nő, mint a polgári termékeké, valamint az azok előállításából és eladásából beszedett állami költségvetés összege. Erről szólnak a 2. táblázatban bemutatott adatok.

2. táblázat: Az USA teljes védelmi költségvetéséből vásárolható repülőgépek száma a különböző évtizedekben

Évtized	Vásárolható mennyiség
1950-es	3000 db/év
1960-as	1000 db/év
1970-es	300 db/év
2000-es	21 db/év
2054	1 db/év

Forrás: Gansler (2011) i. m. 26. alapján a szerző szerkesztése

Erről szól a 3. táblázat is, amely azt mutatja meg, hogy a brit hadiipar adott történelmi korban csúcstechnológiás repülőgépei mennyibe kerülnének a 2016-os fontértékre átszámítva.

3. táblázat: Egyes brit vadászrepülőgép-típusok árának átszámítása 2016-es fontértékre

Géptípus	Ár 1916-os árszínvonalon (font)
Hurricane (1937)	186 000
Spitfire (1939)	203 000
Meteor (1945)	490 000

Géptípus	Ár 1916-os árszínvonalon (font)
Hunter (1955)	1 273 000
Lightning (1960)	4 198 000
Typhoon (2003)	33 051 000

Forrás: Keith Hartley: *The Economics of Arms*. Agenda Publishing, 2017. 48. alapján a szerző szerkesztése

A 2. táblázat azt mutatja, hogy amíg az USA védelmi minisztériumának teljes költségvetése az 1950-es években 3000 db akkori csúcskategóriás repülőgép megvásárlására lett volna elegendő, addig a 2000-es évekre ez 21 db-ra csökkent, s ha a trend így folytatódik, 2054-ben már csak 1-et tud majd belőle venni. S ez nem azért van, mert az USA védelmi kiadásai számottevően csökkentek volna reálértéken, hiszen GDP-arányosan a 2000-es években nem költött kevesebbet védelemre az ország, mint a hidegháború idején. Az ok a 3. táblázatból olvasható ki, azaz, hogy a repülőgépek ára sokkal, de sokkal nagyobb mértékben nőtt, mint az átlagos árszínvonal-változás (infláció) volt akár az USA-ban, akár az Egyesült Királyságban, akár a teljes világpiacon. Azaz ma egy repülőgép sokkal több kenyér, tej vagy éppen autó árával egyenlő, mint korábban. (A táblázatban lévő példát tekintve a Typhoon 150-szer annyi kilogramm kenyérbe kerül, mint a második világháborús sikergép, a Spitfire.)²⁷ Természetesen ez a hatalmas infláció nem csak a légierő eszközei igaz, hiszen például az USA szárazföldi haderőnemének hadrendjében az M-60-ast leváltó M1 Abrams harckocsi is ugyanúgy többszörösebe került reálértéken az elődjéhez képest,²⁸ és ez szinte minden haditechnikai eszközre, rendszerre igaz kivétel nélkül.

A kérdés az, hogy miért drágulnak gyorsabban a haditechnikai eszközök a polgári termékeknel, szolgáltatásoknál, s miért növekszik ez a sebességbéli különbség? Mint ahogy mindig, itt is több tényező áll a háttérben:

- a generációs váltások exponenciálisan növelik a haditechnikai rendszerek komplexitását;
- a költségek között a K+F+I magas arányt tesz ki;
- alacsony rendelési számok alacsony méretgazdaságossággal párosulnak;
- monopol, kvázi monopol vagy oligopol (kevés szereplő alkotja a piacot, de elég nagyok ahhoz, hogy hatást tudjanak gyakorolni a piaci árra) kínálati oldal, csak államok mint vásárlók a keresleti oldalon;
- információhiány a vásárlói oldalon, transzparencia hiánya a piacon;
- magas termékdifferenciáltság;
- vásárlói tapasztalat hiánya (a haditechnikai eszközök jelentős része sosem volt konvencionális háborúban tesztelve).

²⁷ Ha nagyon percízek akarunk lenni, akkor még ennél is nagyobb a növekmény, mert itt a nemzetgazdasági inflációval számolták az értékváltozást. Az élelmiszerek (köztük a kenyér) ára azonban jellemzően az infláció értékénél kisebb mértékben növekszik hosszú távon.

²⁸ Gansler (2011) i. m. 26.

Az első számú oka a generációváltások közötti drasztikus (reál) árnövekedésnek a már korábban többször említett tényező, hogy egy haditechnikai eszközbe nemcsak az adott kor szinte összes tudását, képességét próbálják beépíteni, hanem még az eljövendő időkét is, ami egyrésztől nagyon bonyolulttá teszi azt, másrésztől rettentően drágává. Mivel a technológiafejlődés gyorsul (azaz egyre több képességet vagyunk képesek beletervezni a haditechnikai platformokba), ezért a rendszerek komplexitása és ezzel együtt az ára is exponenciálisan nő. (Sokkal gyorsabban, mint a kenyéré, aminek komplexitása, valamint az előállításához használt technológiák összetettsége alig módosul.)

A technológiai fejlődésből s a rendszerek komplexitásának növekedéséből adódik az is, hogy az eszköz előállítási összköltségén belül egyre nagyobb hányadot tesznek ki a kutatás-fejlesztési és innovációs költségek. És mivel a technológiai fejlődés következtében a csapásmérő képességet már nem feltétlenül a haderő mérete határozza meg, ezért ez a méret csökken, ami egyre kevesebb megrendelt haditechnikai eszközt jelent. Így a magas K+F+I költségek egyre kevesebb legyártott példány között oszlanak meg, ami azt eredményezi, hogy egy darab eszközre egyre magasabb költség jut, ami be kell hogy épüljön az árába.²⁹

Az árnövekedést hajtja az a hidegháború után végbemenő hadiipari konszolidáció és koncentráció is, amely során a katonai szembenállás jelentős csökkenésével drasztikusan visszaesett a hadiipari termékek iránti kereslet. Ennek következtében sok cég elhagyta a piacot, a megmaradó cégek között pedig az erősebbek felvásárolták versenytársaikat vagy saját beszállítóikat. Ezáltal a piac kínálati oldalán nemcsak a kapacitások csökkentek le, hanem a verseny is jelentősen gyengült, egy-két jelentős szereplős oligopol vagy egyszereplős monopol piacok alakultak ki. Márpedig közgazdasági alaptörvény, hogy az alacsony verseny a kínálati oldalon lévő vállalatoknak kedvez, akiknek így sokkal jobb az alkupozíciója az ár kialakítása során. Hatványozottan igaz ez napjainkban, amikor a kereslet újra megnőtt a hadiipari termékek iránt, amit viszont a kínálati kapacitások növekedése nem tud lekövetni,³⁰ s így a vásárlók kis túlzással sorban állnak a kevés megmaradt eladó gyárkapuinál. Ez a javuló alkupozíció az eladók részéről szintén árfelhajtó hatású.

Ráadásul mivel a vevői oldalon tisztán állami szervek állnak, s tudjuk jól, hogy az állami szervek költekezésének jóval alacsonyabb a hatékonysága, mint a magánkiadásoké (hiszen az utóbbi esetben a magánszereplő a saját vagyont költi, míg a közszereplő másét), ennek szintén lehet árnövelő hatása például a rendszerben megbújó összefonódás (korrupció) által. Főleg, hogy az utóbbi évtizedekben a fejlett, demokratikus államok súlya a vevői oldalon csökkent, s nőtt a fél- vagy teljes autokráciák aránya, ahol a közpénzekkel történő elszámolásnak (transzparenciának) nincsen akkora hagyománya, tere.

²⁹ Persze itt el lehet gondolkodni azon a „tyúk vagy a tojás volt előbb” kérdésen, hogy azért egyre drágábbak-e az eszközök, mert csökken a haderők mérete, és egyre kevesebbet rendelnek belőlük, vagy éppen fordítva, azért csökken a haderők mérete, mert egyre drágábbak az eszközök, és már nem engedhetnek meg maguknak oly nagy mennyiség megvásárlását, mint régen? Valószínűleg kölcsönös a hatásmechanizmus.

³⁰ Vagyis csak nagyon lassan tud lekövetni, aminek azon egyszerű oka van, hogy a piacon nagyon magasak a belépési korlátok. Olyan speciális és bonyolult rendszereket gyártó ágazatról van szó, hogy nem lehet csak úgy nagy hirtelen egy harckocsit gyártó kft.-t alapítani – hiába lenne rá fizetőképes kereslet.

Az árak átlagnál gyorsabb növekedését segíti elő a védelmi szektort jellemző titkosítás, s az ebből eredő információhiány. Ez a magánszektor, de még az állami szektor többi funkcionális területét sem jellemzi ennyire. Ha az ember kefir szeretne vásárolni, és egy boltban 150 Ft-ért árulják azt, akkor át tud menni egy másik boltba megnézni, hogy ott mennyi, vagy napjainkban egy pillanat alatt az okostelefonjával megkeresi az interneten. Az információ biztosítja számára a jó döntést, és így senki nem fog 150 Ft-ért kefir árulni (és venni), mikor a piaci ár kb. 70 Ft. Azonban a haditechnikai beszerzéseknél gyakran – különösen a kevésbé demokratikusan működő országokban – nem hozzák nyilvánosságra az ár, illetve a beszerzett eszköz és szolgáltatáscsomag pontos tartalmát. Ezért az állami szervek – különösen külföldi cégtől történő beszerzés esetén – sokszor a sötétben tapogatóznak azzal kapcsolatban, hogy mennyi is lehet annak a haditechnikai rendszernek a valós piaci értéke. Ebből adódóan sokkal könnyebb irreálisan magas áron eladni harci helikoptert, mint kefir.³¹

A reális piaci ár meghatározását a vevő oldaláról az is nehezíti, hogy amíg kefir és kefir között nincsen nagy különbség, és ezért az egyikről meglévő információ jól használható a másik esetében, s még gépkocsi és gépkocsi között is könnyen árkülönbséggé konvertálhatók a képesség- és tulajdonságbéli különbségek, addig két harci helikopter között már olyan különbségek állhatnak fenn, amelyek az árak viszonyítását lehetetlenné teszik. (A még komplexebb platformokról, mint a légvédelmi rendszerek vagy egy hadihajóosztály, nem is beszélve.)

Ráadásul, amíg a kefir könnyen meg lehet akár vásárlás nélkül is kóstolni, s az autószalonban is lehet menni egy próbakört a kinézett járművel, s emellett fogyasztók millióinak a véleményét lehet megtalálni az interneten, addig napjaink haditechnikai eszközeinek döntő része konvencionális háborúban soha vagy csak nagyon korlátozottan vett részt. Azaz sosem lettek „elfogyasztva”, így igazából nem tudjuk „milyen az ízük”, azaz mennyire teljesítik valójában a velük szemben támasztott követelményeket. Amennyiben pedig mégis részt vettek konfliktusban, az alkalmazó fél aligha osztja meg műveleti tapasztalatait az interneten.³² Így nagyon korlátozott a tudásunk az eszközök, rendszerek valós képességéről, ez pedig főleg lehetetlenné teszi a valós ármeghatározást a vevő részéről.

Szolgáltatás outsourcingja

Pont a védelmi inflációból adódik, hogy az eladók sokszor úgy próbálják meg visszafogni az árnövekedést, és még elfogadható szinten tartani az eszközök, rendszerek értékesítési árát, hogy magára a termékre nem tesznek rá akkora árrést, hanem azt inkább a kapcsolódó szolgáltatásokon érvényesítik. Olyanokon, mint az üzemben tartás, technikai

³¹ Ezen információhiány csökkentése érdekében nagyon fontos feladat, hogy a katonai felderítés egyik célterülete legyen a haditechnikai üzletek árának és tartalmának megismerése, különösen akkor, ha egy ország haderőfejlesztési programot indít el.

³² Többek között ezért is hihetetlenül értékes, amikor egy nagyhatalom saját vagy közvetlen szövetségesei révén műveleti tapasztalatokat szerez a legmodernebb eszközeinek valós alkalmazhatóságáról.

kiszolgálás, időszaki javítás, kiképzés, kiszolgáló infrastruktúrájának a kialakításában való részvétel, szakértői tevékenység, kivonás és inkurrenciakezelés stb. Ezáltal a termék ára vonzónak tűnhet, s a cég a nagy profitot csak a vásárlás utáni időszakban nyújtott szolgáltatásokon keresi meg. Ezt csak az teszi lehetővé, hogy technológiai fejlődés révén olyan komplexsége és bonyolulttá váltak a haditechnikai rendszerek, hogy a fenti tevékenységek elvégzéséhez a gyártó cég szaktudása nélkülözhetetlen. Amennyiben ugyanis a vásárló haderő képes lenne ezt a szaktudást biztosítani, helyettesíteni, úgy a cégeknek már a termék árában meg kellene jeleníteniük profitigényüket. Azonban a technológiai fejlődés jellemzően elhaladt a haderők műszaki-technikai szaktudása mellett, így nem rendelkeznek már a gyártó cég szaktudását pótló ismeretekkel.

Lehetséges megoldás lehetne még az, hogy a vásárló ország hazai ipari és szolgáltató vállalatai lépjenek a gyártó hadiipari cég helyére a kapcsolódó szolgáltatások területén, azonban ez két szempontból is ritkán fordul elő. Egyrészt napjaink haditechnikai rendszerei olyan speciális high-tech termékek, amelyek átfogó ismerete egészen különleges tudáshalmazt igényel, amely általában csak a rendszerintegrátornál (aki jellemzően az eladó nagy hadiipari konszern) gyűlik össze. Másrészt pedig, ha még viszonylag egyszerűbb eszközöknél meg is lenne a hazai nemzetgazdaságban a szükséges szaktudás, a gyártó szinte mindig kiköti, hogy a termékgarancia csak abban az esetben érvényes, amennyiben a gyártó végzi vagy ellenőrzi a fenti tevékenységeket. Mivel ilyen hatalmas értékű eszközöknél a garanciát jellemzően senki sem szereti kockáztatni, a gyártó ez esetben is megkerülhetetlenné válik, legalábbis a garanciális időszak lejártáig.

A fentiekből következik, hogy manapság a vevők a védelmi szektorban nem terméket, hanem csomagot vesznek, amely a termék mellett tartalmazza a fentebb felsorolt szolgáltatások nyújtását is. Minél több kapcsolódó szolgáltatást vásárol meg a haderő, annál inkább elkerülhetők a későbbi negatív meglepetések, s annál tisztábban látható a termék élettartamköltsége. Azonban ezzel is van két probléma. Egyrészt, ahogy fentebb is említettük, a gyártóknak ezen szolgáltatásoknál fog vastagabban a ceruzája. Minél több szolgáltatás kerül be a csomagba, annál gyorsabban nő majd az ár. Ez pedig nem fog tetszeni sem a politikusoknak, sem a haderőnemi vezetőknek, akik holmi drága és bonyolult kiszolgálási meg kiképzési leírások helyett inkább még két „vasat” látnának szívesen a szerződésben. Aztán azok meg majd elműködnek valahogy, hiszen a régi időkben is elműködtek. Ez a hibás gondolkodás azonban nagyon sokszor drága tanuló-pénzbe kerül a haderő számára.

A csomagértékesítés másik problémás eleme az, hogy a vevői oldalról nagyon komoly műszaki és közgazdasági szaktudással kell a tárgyalóasztalhoz leülni ahhoz, hogy a gyártó által a rendszer működésével, kiszolgálásával, üzemben tartásával, s esetleges fejlesztésével kapcsolatban bemutatott számítások (amelyek meghatározzák a kapcsolódó szolgáltatások árát és ezen keresztül az élettartam során keletkező valós kiadásokat) reálisan értékelhetők, ellenőrizhetők legyenek. Ez a szaktudás azonban – különösen a kisebb haderők esetében – sokszor hiányzik. Mindemellett a csomagértékesítés ahhoz is hozzájárul – ahogy azt az előző alfejezetben már említettük –, hogy a piacon ne álljon rendelkezésre releváns információ a haditechnikai termék valós áráról. Ugyanis amennyiben a teljes csomag ára még nyilvánosságra is kerül, azt már nem tudhatjuk,

hogy ezen belül mennyi volt a „vas” ára, és mennyibe kerültek különböző kapcsolódó szolgáltatások. És mivel ahány vevő, annyiféleképpen fogják összeválogatni a csomagba a szolgáltatásokat, így a csomagokat sem lehet összehasonlítani, és nehéz lesz megmondani, hogy ki kötött jó üzletet, és ki fizetett bőven a valós áron felül.

A haderők részéről erős törekvés van ezen külső függőség csökkentésére a hadiipari gyártók irányába, és a fenti szolgáltatások amennyire csak lehetséges, szervezeten belül tartására. A polgári cégek jelenléte az ellátási-kiképzési láncban – elvileg – csökkentheti a művelet biztonságát és sikerességét, ugyanis ez esetben a parancs helyét a szerződés veszi át, amely – a haderő szerint – kevésbé biztosítja a feladat végrehajtását krízisszituációban. Ráadásul a katonai szervezetek kiváló vezetése, valamint előnyös és mindenre kiterjedő polgári jogi szerződések megkötése teljesen eltérő képességeket igényel, s a katonai szervezetek magasabb vezetői szintje sem feltétlenül rendelkezik mind a kettővel. A nem elég körültekintően megkötött szerződések pedig valóban veszélyeztethetik a művelet biztonságát vagy éppen olyan költségekbe verhetik a haderőt, amely akár hosszabb időre béklyóként nehezédhet a szervezet költségvetésére.

A szolgáltatások outsourcingjával szemben ható tényező a globális biztonságpolitikai viszonyok változása, s a konvencionális háború esélyének növekedése. Egy ilyen konfliktus esetén ugyanis sokkal nehezebb lenne a polgári vagy hadiipari cégeknek helytállni, és vállalt feladataikat elvégezni akár a műveleti területen, akár a hátszágban.

Azonban mindezek ellenére, az alfejezet elején leírt trend, azaz a nagy hadiipari gyártók egyre jelentősebb bevonása a katonai szervezetek napi életébe és műveleti képességébe, nem várható, hogy megfordul. Ennek oka a már említett gyorsuló technológiai fejlődés és a védelmi rendszerek, platformok exponenciálisan növekvő komplexitása, ami egyszerűen nélkülözhetetlenné teszi a gyártó cégek közreműködését a rendszer használata vagy kiszolgálása kapcsán. Azaz a technológiai fejlődés kényszeríti ki az outsourcingot.

A munkaerővel és szervezeti kultúrával kapcsolatos problémák

„Várákózó, függő, követelő” – jellemezte az 1980-as, 1990-es évek kínai hadiiparának szervezeti kultúráját egy kínai szakkönyv.³³ Szembeállítva ezt a civil ágazatokat jellemző „versenyző, innováló, cselekvő” szervezeti kultúrával. Ez a különbség azonban nem csak a szocialista vagy posztiszocialista országokban található meg. A hadiipar legjelentősebb szereplőivel kapcsolatban minden országban fenn állt és áll a „túl fontos, hogy bukni hagyassuk”³⁴ probléma, ami azt jelenti, hogy bármilyen rosszul is alakul az üzleti eredményessége a cégnek, a kormány úgysem hagyhatja csődbe jutni. Túl nagy az egymásrautaltság. Ha a nemzet hadiipari cégei csődbe mennek, akkor erősen sérül az ellátásbiztonság, növekszik az ország biztonságának külső függősége. Ezt egyik ország kormánya sem szeretné. Ezért valamilyen módon mindig megtámogatja saját

³³ Cheung (2009) i. m. 60.

³⁴ „Too important to fall.”

hadiiparának talpon maradását. Ez a biztonságérzet azonban sem nem túl innovációserkentő, sem nem túl hatékonyságkikényszerítő hatású, s a cégek könnyen elkényelmesednek. Aminek következtében viszont a technológiai fejlődésben lemaradhatnak mind más országokhoz, mind a polgári ágazatokhoz képest. Éppen ezért a 21. században nemcsak a világ haderőinek kell szervezeti kultúraváltással szembenézniük, hanem a hadiipari cégek jelentős részének, beleértve a legnagyobbakat is.

A magas technológiai színvonalú haditechnikai eszközök előállításához jól képzett munkaerőre is szükség van. Azonban ezen a területen is komoly kihívásokkal kell szembenéznie századunkban az ágazatnak. Korábban akár hazafias érzelemből, akár vonzó juttatási rendszerének köszönhetően a hadiipar és a kapcsolódó légi- és űripar nagyon vonzó munkáltató volt. Ez a vonzerő – különösen az új, feltörekvő, fiatalosabb, rugalmasabb és „trendibb” ágazatokkal szemben – a bipoláris világrend megszűnése után jelentősen lecsökkent – legfőképpen – a fiatalok között.³⁵ Ráadásul mivel a megrendelések jelentősen visszaestek a korábbiakhoz képest, így a hadiipari cégek profitabilitása is erősen csökkent, ami egyrészt azt jelentette, hogy sokkal kevesebbet is tudtak fordítani munkavállalók képzésére, másrészt pedig azt, hogy a szektor munkavállalóinak bérelőnye egyre inkább eltűnt a polgári szektorokban foglalkoztatottakéhoz képest, miközben a szigorúbb munkavállalási szabályok nem igazán változtak. Mindezek következtében a hadiipar munkaerő-állománya nagyon sok országban előregedett és készségeiben is kicsit lemaradt a planéta nemcsak nyugati, hanem keleti felén is.³⁶

Ráadásul – biztonsági okok miatt – a hadiipar a bipoláris rend megszűnése után felgyorsuló nemzetközi munkaerő-áramlásból sem tud profitálni. Ugyanis nagyon sok országban törvény tiltja, hogy a védelmi szektor kulcsfontosságú kutatás-fejlesztési intézményeiben, illetve gyártó üzemében külföldi állampolgárok dolgozzanak. A korlátozás biztonsági szempontból teljesen logikus és elfogadható, azonban ezzel jelentős szürkeállományt vagy éppen szakmunkást kell kizárni a hadiiparból. Miközben sok ország eleve munkaerőhiánnyal küzd természettudományi, műszaki és matematikai területen.³⁷ Különösen, mióta a globalizáció következtében az értékláncon belül a gyártási folyamatok a fejlett országokból kevésbé fejlett országokba települtek át, s hozzájuk kapcsolódó szakmai tudás újratermelődése és megújulása megállt, vagy nagyon lelassult. Ez párosítva a hadiipar nem túl magas vonzerejével, egyre súlyosbodó munkaerőhiányt okoz a szektorban. Nem véletlen, hogy az USA hadiiparának kockázatairól készült jelentés is kiemelt problémaként kezeli a munkaerő kérdését.³⁸

³⁵ Gansler (2011) i. m. 246.

³⁶ Az 1990-es évek végén például a kínai hadiiparban is nagyon magas volt a kutatók átlagéletkora, de ez azóta javult. Jelenleg, a szakmai portálok szerint, Oroszország küzd hasonló problémával.

³⁷ Például az USA-ban a hadiipar számára kulcsfontosságú STEM (science, technology, engineering and mathematics) területen PhD-fokozatot szerzettekben belül, több mint 50% a külföldi állampolgárok aránya. Őket és tudásukat a hadiipar egyáltalán nem alkalmazhatja.

³⁸ *Assessing and Strengthening the Manufacturing and Defense Industrial Base and Supply Chain Resiliency of the United States*. Report to President Donald J. Trump by the Interagency Task Force in Fulfillment of Executive Order 13806 50.

Összegzés

Tehát egy olyan kornak a hajnalán élünk, amikor a hadviselés módszerei és akár alapvető természete is gyökeresen meg fog változni. Ennek a változásnak még csak az elejét látjuk, de így is félelmetesnek tűnhetnek ismereteink. Természetesen a változást a hadiipar sem hagyhatja figyelmen kívül, hiszen cégei nemcsak elszenvedői, hanem éppen termékeik és szolgáltatásaik révén formálói is ennek a változásnak.

Akár elsőre azt is mondhatnánk, hogy a világ hadiipara kényelmes helyzetben van, hiszen a technológiai haladás felgyorsulásával s az abban már élen járó polgári szektorokból beáramló tudás segítségével egyre fejlettebb és komplexebb, azaz mind értékesebb eszközökkel, rendszerekkel tudja ellátni a világ hadseregeit. Azonban a tanulmányban összefoglaltak alapján már egyértelműen szofisztikáltabb a képünk, és látható, hogy mindeközben a hadiipar saját maga is egyre több és egyre növekvő kihívással, nehézséggel kell hogy szembenézzon. A teljesség igénye nélkül ilyennek tekinthetjük, hogy az egyre élesedő nemzetközi versenyben úgy kell a cégeknek gazdasági hatékonyságukat és versenyképességüket megerősíteniük, hogy közben fenntartsák ellátási láncuk biztonságos működését, ami az értékláncok transznacioalizációjának korában önmagában is egy komoly kihívás lenne. Mindezt úgy, hogy közben egyre több és egyre jelentősebb céget kell fejlesztéseikbe és termelésükbe bevonniuk a polgári szektorból, ugyanis tudásuk – amely sok területen meghaladja már a hadiiparnál megtalálhatót – ma már nélkülözhetetlenné vált a legfejlettebb rendszerek létrehozásához.

Mindezek mellett a gyors technológiai fejlődés nemcsak áldás, hanem egyben átok is a szektor számára, hiszen exponenciálisan drágítja az újabb és újabb rendszerek árát, amivel a védelmi költségvetések nem tudnak lépést tartani. Ebből pedig az az ördögi kör alakul ki, hogy a haderőknek egyre kisebb mennyiségű eszköz megrendelésére van lehetőségük, ami viszont a gyártási mennyiség és a méretgazdaságosság csökkenésével jár, s az tovább növeli az egységnyi termék legyártásának költségét és ezzel együtt az árát is. Ami viszont további rendeléscsökkenést okoz, és így megy tovább a kör.

Ráadásul a technológiai ciklusok rövidülése a fejlesztési programok menedzselését is elképesztően bonyolulttá teszi, hiszen egy-egy komplex rendszer fejlesztése több technológiai cikluson keresztül tart. Így a fejlesztés megkezdésekor körülbelül a jósgömbbe kell nézniük a tudósoknak és mérnököknek, hogy kitalálják, 20-30 év múlva mire is kell majd képesnek lennie az eszköznek a világ akkori technológiai fejlettségét tekintve. Ez természetszerűleg azzal jár, hogy egyre több program esetében látunk eltéréseket a tervezett költséghez, rendszerbe állítási időhöz és képességsomaghoz képest. A másik, ami ebből következik, hogy a haditechnikai eszközök hosszú rendszerben tartási idejét tekintve, ma már csak azt tekintjük igazán jó haditechnikai eszköznek, amely könnyen fejleszthető és upgrade-elhető a mindenkori technológiai színvonalra.

A gyorsuló technológiai fejlődés azzal is jár, hogy a haderők egyre kevésbé képesek az új, nagyon komplex rendszerek – anyagi, technikai, üzemeltetési, kiképzési stb. – kiszolgálására. Ez egy új üzleti lehetőséget jelent a hadiipari cégek számára, azonban egyrészt ezen kiszervezett szolgáltatások megfelelő szinten – akár hadműveleti területen – történő ellátása közel ugyanolyan komoly felkészülést és működési

kihívást jelent, mint magának az eszköznek a legyártása, másrésről folyamatos harcot kell folytatni a piac megtartásáért a haderő önellátását, a kiszervezett szolgáltatások visszavételét preferáló politikai és katonai vezetőkkel szemben. Ebben a küzdelemben a siker minimumfeltétele a zéró működési hiba garantálása.

A fenti kihívások sikerrel történő leküzdésének alapfeltétele a megfelelően képzett és motivált munkaerő, valamint az agilitásra és innovációra épülő szervezeti kultúra megléte. Azonban mindkét területen problémákkal küzd a hadiipar. Ma már közel sem olyan vonzó munkáltató, mint régen, s a nemzetközi munkaerő-áramlás előnyeiből sem tudja kivenni a részét biztonsági okok miatt, ráadásul a gyártástechnológiához köthető ismeretek ezen értékláncfolyamatok alacsonyabb fejlettségű országokba történő kiszervezése révén sok fejlett országban eltűnőben vannak. Így a szektor és a hozzá kapcsolódó kutatóintézetek munkaereje sok országban megöregszik, tudása elavul. Ezzel párhuzamosan a szektor lassan változó, sokszor becsontosodott szervezeti kultúrája is gátolja az innovációt és a gyors fejlődést, aminek oka a védelmi szektor szereplőit jellemző összefonódás és összejátszás. E katonai-ipari komplexumban a kapcsolati rendszer sokszor fontosabb a valós innovációnál, s a jelentős hadiipari vállalatok tisztában vannak vele, hogy az állam sosem fogja őket magukra hagyni, mindig kimentí őket, bárhogy is teljesítsenek. Ez elkényelmesedéshez és hatékonytalan működéshez vezet.

Összefoglalva a tanulmányban megfogalmazottakat látható, hogy a világ hadiipara nagyon jelentős transzformáción megy keresztül, pedig itt még csak döntően az érem gazdasági oldalát vizsgáltuk. Ebben az átalakuló nemzetközi struktúrában kell a megújuló hazai hadiiparunknak megtalálnia a helyét úgy, hogy hosszú távú fejlődési pályára tudjon állni. Érezhető, hogy ez iszonyatosan nehéz feladat lesz, hiszen jelenleg még a globális szereplők sem feltétlenül látják tisztán a szektor jövőképét.

Felhasznált irodalom

- Aitoro, Jill: Forget Project Maven. Here are a couple other DoD projects Google is working on. *c4isrnet.com*, 2019. március 13. Online: <https://bit.ly/3z3w63y>
- Assessing and Strengthening the Manufacturing and Defense Industrial Base and Supply Chain Resiliency of the United States*. Report to President Donald J. Trump by the Interagency Task Force in Fulfillment of Executive Order 13806.
- Budavári Krisztina: *A magyar védelmi ipar helyzete és fejlődési lehetőségei*. Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2020.
- Cheung, Tai Ming: *Fortifying China: The Struggle to Build a Modern Defense Economy*. Cornell University Press, 2009.
- Congere, Kate – David Sanger – Scott Shane: Microsoft Wins Pentagon's \$10 Billion JEDI Contract, Thwarting Amazon. *The New York Times*, 2019. október 25.
- Csath Magdolna – Nagy Balázs – Taksás Balázs – Vinogradov Szergej – Pálfi Nóra – Fási Csaba: Soft Factors of Economics Security. *AARMS*, 18. (2019), 2. 117–129.
- Gansler, Jacques S.: *Democracy's Arsenal: Creating a Twenty-First-Century Defense Industry*. The MIT Press, 2011.

- Gapper, John: Alibaba's social credit rating is a risky game. *ft.com*, 2018. február 21. Online: www.ft.com/content/99165d7a-1646-11e8-9376-4a6390addb44
- Gould, Joe: Stop buying Turkey's F-35 parts, lawmakers tell DoD. *defensenews.com*, 2020. július 7. Online: www.defensenews.com/congress/2020/07/07/stop-buying-turkeys-f-35-parts-already-lawmakers-tell-dod/
- Harari, Yuval Noah: *Homo Deus – A holnap rövid története*. Budapest, Animus, 2020.
- Hartley, Keith: *The Economics of Arms*. Newcastle, Agenda Publishing, 2017.
- Haynes, Deborah: F-35 jets: Chinese-owned company making parts for top-secret UK-US fighters. *news.sky.com*, 2019. június 15. Online: <https://bit.ly/3ch74Es>
- Kennedy, Gavin: *The Economics of Defence*. Faber and Faber, 1975.
- Lakatos Péter – Szászi Gábor – Taksás Balázs: A logisztikai infrastruktúra szerepe a regionális versenyképesség alakításában. In Csath Magdolna (szerk.): *Regionális versenyképességi tanulmányok*. Budapest, NKE Államkutatási és Fejlesztési Intézet, 2016. 181–228.
- Majumdar, Dave: France's Charles De Gaulle Aircraft Carrier: The Good, the Bad and the Nuclear. *nationalinterest.org*, 2015. november 18. Online: <https://bit.ly/3zaDGd1>
- Mehta, Aaron: Dunford to meet with Google for 'debate' on Chinese ties. *defensenews.com*, 2019. március 21. Online: <https://bit.ly/3wZfp7s>
- National Security Strategy of the United States of America* 2017.
- Politi, James: US proposes new export controls on satellite imagery software. *ft.com*, 2020. január 3. Online: www.ft.com/content/2c07e5b0-2e5d-11ea-a126-99756bd8f45e
- Taksás Balázs: A hadiipar fejlesztésének feltételei és működésének követelményei. *Honvédségi Szemle*, 148. (2020), 2. 125–135.
- Taksás Balázs: A védelmi ipar és a katonai logisztika elfedett biztonsági kockázatai napjaink globalizált világában. *Honvédségi Szemle*, 145. (2017), 6. 105–118.
- Taksás Balázs: Trinity of Defense Industry. *Economic and Management*, (2019), 1. 71–78.
- US-China trade fight lands punches across supply chains. *asia.nikkei.com*, 2018. július 8. Online: <https://asia.nikkei.com/Economy/Trade-war/US-China-trade-fight-lands-punches-across-supply-chains>
- U.S. Department of Defense: *Press Gaggle by Secretary Mattis en Route to Washington, D.C.* (2018. február 17.). Online: <https://dod.defense.gov/News/Transcripts/Transcript-View/Article/1444921/press-gaggle-by-secretary-mattis-en-route-to-washington-dc/>

A Nemzeti Közszerológati Egyetem Hadtudományi és Honvéd-tisztképző Kara, valamint a Hadtudományi Doktori Iskola vezetése mindig kiemelt figyelmet szentelt a tanári kar és a doktoranduszok publikációs tevékenysége feltételeinek a biztosítására. E pillanatban is ennek lehetünk tanúi, amikor a szükséges anyagi alapokat megteremtve egy-egy kötetet biztosítottak a kutató oktatók és a hallgatók számára, hogy pályázati úton lehetőséget kapjanak újabb anyagok publikálására.

Ebben az I. kötetben a doktori iskola 12 oktatójának 11 tanulmánya jelenhetett meg. A kiadvány értékét emeli, hogy a közreadott publikációk – többségükben a legújabb kutatási eredmények – „palettája” rendkívül színes és széles: a hadtudomány általános elméletének bizonyos területől, biztonságpolitikai, etikai, pszichológiai, információ-biztonsági és katasztrófavédelmi kérdéseket vizsgálnak, értékelnek, adnak közre, segítettő a kutatótársak és a doktoranduszok ismeretbővítését.

Mindezekre tekintettel ajánljuk e kötetet az oktatók, kutatók, doktoranduszok, hallgatók – s nem utolsósorban –, a döntéshozók figyelmébe.

9 789635 316120